

Časopis za teološka i međureligijska pitanja
 Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu
 Vol. 21, br. 1, 2017.

Lejla HAJDARPAŠIĆ - Irena PEJIĆ - Alma MEŠIĆ, Darko TOMAŠEVIĆ, Bibliografija časopisa Vrhbosnensia (1997.-2016.)	5-138
Josip KNEŽEVIĆ, Jeronim između pelagijanizma i origenizma Evagrija Pontskog	141-170
Anton TAMARUT, Čovjek i svijet po mjeri Božjega milosrđa	171-193
Klara ČAVAR, Nedostatak vjere i ženidbena privola	195-219
Zdenko SPAJIĆ, Milosrđe i solidarnost: od milostinje do institucionalizirane pravednosti	221-248
Šimo MARŠIĆ, Pastoral prihvaćanja i milosrđa u aktualnim bračno-obiteljskim izazovima	249-256
Bernarda HORVAT, Teološko-pravna težišta poruka Ivana Pavla II. za Dan posvećenog života	257-287
Mato ZOVKIĆ, Američki bibličar Joseph A. Fitzmyer, D. I. (1920.-2016.)	289-309
Niko IKIĆ, Dobar pravac u pravom smjeru. Prijevod i komentar dokumenta iz Chietija	311-320

ISSN 1512-5513 (tisak)
ISSN 2233-1387 (online)

urhBosnensia

Časopis
za teološka
i međureligijska pitanja

Katolički bogoslovni fakultet
Univerzitet u Sarajevu
God. XXI, br. 1
2017.

Sadržaj • Contents

Bibliografija ■ *Bibliography*

Lejla HAJDARPAŠIĆ - Irena PEJIĆ - Alma MEŠIĆ - Darko TOMAŠEVIĆ,
Bibliografija časopisa Vrhbosnensia (1997.-2016.)..... 5

Članci ■ *Articles*

Josip KNEŽEVIĆ, Jeronim između pelagijanizma i origenizma
Evagrija Pontskog 141

Anton TAMARUT, Čovjek i svijet po mjeri Božjega milosrđa 171

Klara ĆAVAR, Nedostatak vjere i ženidbena privola 195

Zdenko SPAJIĆ, Milosrđe i solidarnost: od milostinje do
institucionalizirane pravednosti 221

Šimo MARŠIĆ, Pastoral prihvaćanja i milosrđa u aktualnim
bračno-obiteljskim izazovima 249

Bernarda HORVAT, Teološko-pravna težišta poruka Ivana Pavla II.
za Dan posvećenog života 257

Prikazi ■ *Surveys*

Mato ZOVKIĆ, Američki bibličar Joseph A. Fitzmyer,
D. I. (1920.-2016.) 289

Dokumenti ■ *Documents*

Niko IKIĆ, Dobar pravac u pravom smjeru.
Prijevod i komentar dokumenta iz Chietija 311

Recenzije ■ *Book reviews*

Anto IVIĆ, *Banjolučko-potkozarski katolici u
župnim maticama 18. Stoljeća* (Anto ORLOVAC) 323

Dean SLAVIĆ, *Udžbenik o Bibliji za hrvatske studente književnosti*
(Mato ZOVKIĆ) 326

Matija Petar KATANČIĆ, *Pretisak Katančićeve Biblije iz god. 1831.
godine* (Mato ZOVKIĆ) 329

Kevin SULLIVAN, *A Bosnian Catholic's Review of a Uk Novel
on the Siege of Sarajevo* (Mato ZOVKIĆ) 332

Lejla HAJDARPAŠIĆ - Irena PEJIĆ - Alma MEŠIĆ - Darko TOMAŠEVIĆ¹

BIBLIOGRAFIJA ČASOPISA VRHBOSNENSIA (1997.-2016.)

Povodom dvadeset godina izlaženja časopisa Vrhbosnensia smatramo prikladnim, a i potrebnim, na jednom mjestu donijeti bibliografiju radova objavljenih u navedenom časopisu. Uobičajena je praksa da se o određenim jubilejima objavi bibliografija radova objavljenih u znanstvenim časopisima, pa se i Vrhbosnensia priključuje toj praksi.

Ovaj je rad zajednički trud djelatnika Katoličkog bogoslovnog fakulteta (Irene Pejić, knjižničarke u Knjižnici katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu, i Darka Tomaševića, glavnog i odgovornog urednika časopisa od 2009.-2016. godine) te bibliotekarske struke Lejle Hajdarpašić (s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu) i Alme Mešić.

1. Kratak povijesno-biografski prikaz časopisa Vrhbosnensia

1.1. Osnutak

Časopis Vrhbosnensia znanstveni je časopis Katoličkog bogoslovnog fakulteta. Osnovan je 1997. kada se tadašnja visokoškolska ustanova zvala Vrhbosanska katolička teologija. Glavni idejni začetnik o pokretanju časopisa bio je dr. sc. Marko Josipović, koji je svoju ideju, negdje sredinom 1990-ih, podijelio s profesorima KBF-a, koja je nakon toga i prihvaćena.

Kao što se ističe u prvom broju toga časopisa, temeljno usmjerenje časopisa je međureligijski dijalog i ekumenizam.

Posljednji put, kao izdavač, bila je naslovljena Vrhbosanska katolička teologija u broju 1, 2009. Od broja 2, 2009., tj. nakon što

¹ Uvodni dio rada napisao je Darko Tomašević [Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo; darko.tomasevic@gmail.com], a drugi, bibliografski dio, uradile su: Lejla Hajdarpašić [Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu; Franje Račkog 1, BiH -71000 Sarajevo; lejla.hajdarpaasic@ff.unsa.ba], Irena Pejić [Mr. sc. Irena Pejić. Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo; irena.pejic@kbf.unsa.ba] i Alma Mešić [MA Alma Mešić; JU OŠ "Hadžići; Hadželi bb, BiH - 71240 Hadžići; alma.mesic@live.com]

je Vrhbosanska katolička teologija uzdignuta na rang fakulteta, kao izdavač je naslovljen Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu.

1.2. Glavni urednici

Prvi glavni i odgovorni urednik časopisa *Vrhbosnensia* od njegova osnutka bio je dr. sc. Marko Josipović koji je taj posao radio „iz srca i duše“. Toliko puta je dugo u noć radio na pristiglim tekstovima, na njihovu čitanju i korekturi. Urednikom je bio sve do svoje smrti 8. svibnja 2009. godine.

Nakon njegove smrti, prvo kao privremeni glavni urednik (broj 1, 2009.), a onda i kao glavni urednik (od broja 2, 2009.) bio je dr. sc. Darko Tomašević. Tomašević je urednikom bio sve do 2016. godine, tj. do zaključenja drugog broja, dvadesetog, jubilarnog godišta.

1.3. Uredničko vijeće i „uredništvo“

Uredničko vijeće časopisa *Vrhbosnensia* od njezina osnutka činili su profesori Vrhbosanske katoličke teologije tako da se i preko njega može pratiti tko je bio predavač na Teologiji. Od prvog broja 1997. godine u uredničkom su vijeću bili: Božo Borić, Anto Brajko, Cynthia Cindric,² Ivan Ćavar, Ivan Ćoruša, Anto Ćosić, Slavko Golemac, Božo Goluža, Marko Josipović, Tomislav Jozić, Pavo Jurišić, Tomo Knežević, Niko Luburić, Božo Odobašić, Anto Orlovac, Veljko Paškvalin, Ante Pavlović, Ratko Perić, Pero Pranjić, Želimir Puljić, Pero Sudar, Anto Šarić, Franjo Topić, Tomo Vukšić, Mato Zovkić i Drago Župarić.

Već u drugom broju 1997. godine iz uredničkog vijeća otišao je Ivan Ćavar, a došli su Niko Ikić, Marinko Perković te Anto Popović. Od drugog broja 1998. godine u uredničkom vijeću više nisu bili Cynthia Cindric te Anto Orlovac, ali su dijelom uredničkog vijeća postali Pero Ivan Grgić, Andry Michaels³ te Franjo Tomašević. Od broja 2, 1999.

² Cynthia Cindric je Amerikanka, katolkinja, hrvatskog podrijetla koja je od 1996. godine boravila u Sarajevu te radila na humanitarnim projektima u BiH. Sudjelovanjem na misi na engleskom jeziku u sarajevskoj katedrali stupila je u kontakt s vodstvom Katoličkog školskog centra u Sarajevu i ponudila svoje usluge za uvježbavanje đaka u izgovaranju engleskoga jezika; također je prihvatila volonterski raditi sa studentima teologije u analizi i izgovaranju liturgijskih tekstova na engleskom jeziku.

³ Andry (tako mu je napisano ime, a trebalo bi biti Andy ili Andrew) Michaels je bio američki katolik laik koji je boravio u Sarajevu. On je sa svojom suprugom,

godine u uredničko vijeće ušli su Miljenko Aničić, Josip Lebo, Angela P. Taylor. Od broja 2, 2000. godine u uredničkom vijeću više nisu bili Andry Michaels, Angela P. Taylor, ali je u uredničko vijeće ušao Diethard Zils.⁴ Od broja 2, 2001. godinu u uredničko vijeće ušli su Juro Babić, Nela Gašpar, Ivica Mršo, Jozo Tomić, a u uredničkom vijeću više nisu bili Ivan Ćoruša, Anto Popović, Pero Pranjić, Želimir Puljić te Diethard Zils. Od prvog broja 2003. godine u uredničkom vijeću više nisu bili Miljenko Aničić, Nela Gašpar, Pero-Ivan Grgić, a u uredničko vijeće ušla je Klara Ćavar. Od drugog broja 2003. godine u uredničko vijeće ušao je Ivo Balukčić, a u uredničkom vijeću više nije bilo Franje Tomaševića. Od broja 2, 2004. godine u uredničkom vijeću više nisu bili Božo Goluža te Ratko Perić, a u uredničko vijeće ušli su Šimo Maršić i Marko Stanušić. Od broja 2, 2005. u uredničko vijeće ušao je i Darko Tomašević. Od broja 2, 2006. godine u uredničko vijeće ušli su Pero Pranjić i Zdenko Spajić. Od broja 1, 2007. godine u uredničko vijeće ušla je Mjoljka Kuburović. Od broja 2, 2007. u uredničkom vijeću više nije Jozo Tomić. Od broja 1, 2009. u uredničkom vijeću više nisu Božo Borić, Anto Brajko, Slavko Golemac, Marko Josipović, Veljko Paškvalin te Pero Sudar.

Broj 1, 2010. godine donosi poprilično veliku novost glede samog časopisa. Ta se novost ogledala na nekoliko razina. Kao prvo, novost se mogla uočiti na vizualnom planu, budući da je časopis počeo izlaziti u novom vizualnom „ruhu“. Glavni razlog promjene je činjenica uzdizanja Vrhbosanske katoličke teologije na rang fakulteta. Kao što je i naznačeno u uvodniku broja 1, 2010. godine, uzdizanje na rang fakulteta zahtijevalo je ozbiljniji i odgovorniji pristup, što je uključivalo da časopis dobije međunarodno znanstveno vijeće. Iz tog razloga, oformljeno je međunarodno znanstveno vijeće u koje su od broja 1, 2010. godine ušli: Carmelo Dotolo (Rim), Serafin Hrkać (Mostar), Ante Mateljan (Split), Anto Mišić (Zagreb), Anto Popović (Sarajevo), Rudolf Prokschi (Beč), Ivica Raguž (Đakovo), Slavko Slišković (Zagreb), Milan Špehar (Rijeka), Anton Štrukelj (Ljubljana), Tomislav Vuk (Jeruzalem), Ronald Witherup (SAD), Mato Zovkić (Sarajevo). To se međunarodno znanstveno vijeće nije mijenjalo i ostalo je u tom sastavu i do izlaska jubilarnog dvadesetog godišta 2016. godine.

„Uredništvo“ ili kako je u impresumu naznačeno „urednici“

---

koja je radila u jednoj nevladinoj organizaciji, bio aktivan u raznim karitativnim akcijama te je također studente teologije, volonterski, poučavao engleski jezik.

⁴ Diethard Zils je njemački dominikanac koji je radio u Düsseldorfu, Bottropu, Rimu, Sarajevu i Brüsselu. Poznat je kao tekstopisac i prevoditelj duhovnih pjesama od kojih su mnoge i uglazbljene. Tijekom svojeg boravka u Sarajevu bio je od pomoći Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.

časopisa *Vrhbosnensia* od 1997. godine bili su: Anto Ćosić, Marko Josipović, Tomislav Jozić, Tomo Vukšić i Mato Zovkić. Od broja 1, 2008. godine uredništvo se mijenja. Naime, u uredništvu više nije Anto Ćosić, a umjesto njega član uredništva postaje Šimo Maršić. Od broja 1, 2009. godine u uredništvu više nije Marko Josipović (zbog njegove smrti), tako da broj 1, 2009. ima samo četiri osobe u uredništvu: Tomislav Jozić, Šimo Maršić, Tomo Vukšić, Mato Zovkić.

Kao što je rečeno, s brojem 1, 2010. godine došle su određene promjene, tako da je s tim brojem oformljeno i novo uredništvo u koje su ušli: Niko Ikić, Tomislav Jozić, Zdenko Spajić i Tomo Vukšić. Od broja 1, 2014. u uredništvu više nije bio Tomislav Jozić (koji zbog bolesti više nije mogao obavljati taj posao), a umjesto njega je u uredništvo ušao Pavo Jurišić. Tako strukturirano uredništvo ostalo je do izdanja jubilarnog dvadesetog godišta časopisa *Vrhbosnensia* 2016. godine.

1.4. *Lektura i korektura*

Lektor časopisa od osnutka, tj. od 1997. godine je bio Ilija Drmić.⁵ Njega je, od prvog broja 2009. godine, zamijenila lektorica dr. sc. Marija Znika,⁶ koja taj posao radi do danas.

Što se tiče korekture, iako je od prvog broja 1997. pa sve do broja 2, 2008. službeno stajalo da su urednici zaduženi za korekturu, taj je posao gotovo u potpunosti radio Marko Josipović. Od broja 1, 2009., tj.

⁵ Vlč. Ilija Drmić rođen je u Dobrićima (Tomislavgrad) 1. listopada 1954. Svećenik je mostarsko-duvanjske biskupije te novinar i pjesnik. Pučku školu završio je u rodnom mjestu i Prisoju, gimnaziju u Zagrebu, teologiju u Sarajevu (1977.-1982.). Hrvatski jezik i književnost studirao u Sarajevu i Zagrebu gdje je diplomirao (1986.-1992.). Župnik je u Viru, a svoje književne uratke objavljuje u katoličkom tisku.

⁶ Dr. sc. Marija Znika je rođena je u Podravskim Podgajcima 17. studenoga 1946. Osnovnu školu završila je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Našicama. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studirala je od školske godine 1965.-1966. (Jugoslavenski jezici s književnostima i Njemački jezik) i diplomirala 12. veljače 1970. Na istomu fakultetu upisuje se školske godine 1971.-1972. na poslijediplomski studij lingvistike i kroatistike i završava ga 1973., a 1984. brani magistarski rad pod naslovom „Odnos atribucije i predikacije“, pred komisijom u sastavu: Radoslav Katičić, Stjepan Babić, Vojmir Vinja. Doktorski rad pod naslovom „Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku, odnos semantike i sintakse na primjeru imenica“ obranila je 2001. godine pred komisijom u sastavu: Radoslav Katičić, Ivo Pranjković, Marko Samardžija. Nakon završetka dodiplomskoga studija zaposlila se kao pripravnica 1. lipnja 1970. u tadašnjem Institutu za jezik JAZU, gdje i danas radi (sadašnji Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje). Pretežni dio svojega znanstvenoga zanimanja usmjerila je na hrvatski standardni jezik. Objavila je preko 110 znanstvenih i stručnih radova iz toga područja, nekoliko samostalnih knjiga i desetak knjiga u suautorstvu.

nakon smrti Marka Josipovića, kad urednički posao preuzima Darko Tomašević, posao korekture obavljali su Darko Tomašević i Tomislav Jozić, kao što je to i naznačeno u impersumu. Od broja 2, 2012. godine posao korektora obavljali su Pero Pranjić i Darko Tomašević. U broju 2, 2013. godine korektori su bili Ljubo Zelenika i Darko Tomašević, a u broju 1, 2014. uz njih dvojicu, treći korektor je bio Davor Madžarević. U broju 2, 2014. korekturu su izvršili Ljubo Zelenika, Marko Župarić i Darko Tomašević, a u broju 1, 2015. Bojan Ivešić i Darko Tomašević. Broj 2, 2015. godine korigirali su Bojan Ivešić, Davor Madžarević i Darko Tomašević. Iduće godine, u broju 1, 2016. korektori su bili Oliver Jerković i Darko Tomašević, a u broju 2, 2016. taj su posao uradili Tea Vuglec Mijović i Darko Tomašević.

1.5. Opseg znanstvenog materijala

Kad se pogledaju svi brojevi u proteklih 20 godina izlaženja, može se uočiti opsežan broj stranica znanstvenog materijala koji je objavio Katolički bogoslovni fakultet u svojem znanstvenom časopisu Vrhbosnensia. Naime, ni jedno godište, od osnutka časopisa do jubilarnog dvadesetogodišta, nije imalo manje od 300 stranica materijala. A godišta koja su uključivala najviše materijala su ona iz 2003. i 2012. godine kad su godišta prelazila preko 500 stranica znanstvenog materijala.

Kad se zbroje sva godišta, u prvih dvadeset godina u časopisu Vrhbosnensia izašlo je 8517 stranica znanstvenog teksta, što je, bez svake sumnje, impozantna brojka.

1.6. Naklada

Od 1997. godine časopis Vrhbosnensia izlazio je u nakladi od 850 primjeraka po broju. S prvim brojem 2004. godine naklada je bila 800 komada. Od broja 1, 2008. godine naklada je pala na 750 primjeraka, a već je broj 2, 2008. godine nakladu snizio na 500 primjeraka. Od broja 1, 2011. naklada je povećana na 550 primjeraka. S brojem 1, 2013. godine naklada je ponovno bila 500 primjeraka i tako je ostalo sve do danas.

1.7. Sadržaj

Od 1997. godine časopis Vrhbosnensia bio je sadržajno podijeljen na nekoliko tematskih cjelina: Studia; Documenta et

relationes; Reflexiones; Recensiones. Uz to ponekad se pojavljivao i dio naslovljen: In memoriam. S brojem 1, 2010. godine (koji je unio dosta novina u časopis), časopis je sadržajno bio podijeljen na sljedeće rubrike: članci – articles; priopćenja – news; pogledi – opinions; osvrti – commentaries; prikazi – surveys; dokumenti – documents; recenzije – book reviews; bibliografije – bio-bibliographies. Jasno je da u brojevima koji su slijedili nisu bile zastupljene sve nabrojene rubrike, nego samo pojedine, ali i to pokazuje otvorenost za raznu tematiku koja se objavljivala u časopisu.

Glede samog sadržaja, u ovom prikazu neće se ulaziti u dublju analizu sadržaja – to zahtijeva poseban rad. Može se samo napomenuti da je povodom desete obljetnice izlaženja časopisa *Vrhbosnensia* održan znanstveni skup koji je pokušao ponuditi smjernice i analizirati dotadašnje izlaženje časopisa. Dio tih radova objavljen je u broju 1, iz 2008. godine, na stranicama od 182-201.

1.8. Indeksiranost časopisa

Kao što je već rečeno, s brojem 1, 2010. godine časopis je podignut na malo „višu razinu“. To se ogledalo i u činjenici da je od toga broja časopis počeo biti indeksiran u EBSCO bazi podataka. To dizanje na „višu razinu“ ogledalo se i u činjenici da se od navedenog broja svaki znanstveni članak slao dvojici recenzenata i tek nakon njihova pozitivna mišljenja o prikladnosti članka za objavljivanje rad je objavljivan i kategoriziran bilo kao izvorni, bilo kao pregledni, ili kao stručni rad te je ujedno svaki rad dobivao i UDK (univerzalnu decimalnu klasifikaciju).

Od broja 1, 2011. godine časopis *Vrhbosnensia* je uz indeksiranost u EBSCO bazi podataka počeo svoju indeksiranost u još jednoj uglednoj bazi podataka, a to je Religious & Theological Abstracts.

Što se tiče podizanja časopisa na „višu razinu“, svakako treba spomenuti Kevina Sullivana⁷ koji od 2009. godine sažetke članaka koji se objavljuju u časopisu *Vrhbosnensia* „dorađuje“ na lijep engleski jezik i na taj način članci, barem kroz sažetke, bivaju dostupni širem krugu čitateljstva, a ne samo onima s hrvatskog govornog područja. Najveći dio tih sažetaka je na engleski jezik prevodio Darko Tomašević, a onda je taj prijevod „uglađivao“ Kevin Sullivan.

⁷ Kevin Sullivan rodom je iz Škotske. Godine 1992. izvještavao je iz Sarajeva kao ratni reporter. Dolaskom u Sarajevo 2001. godine, deset godina radio je kao portparol OHR-a. Od 2014. godine radi u Institutu za nestale osobe. Oženjen je Marijom Fekete Sullivan, koja je iz Sarajeva, s kojom ima jedno žensko dijete. Oboje su književnici i napisali su po nekoliko knjiga. Žive i rade i dan danas u Bosni i Hercegovini.

Kad se govori o ozbiljnijem pristupu časopisu, treba spomenuti i standardizaciju citiranja u podnožnim bilješkama, tj. ujednačenost metodologije. Ozbiljnija standardizacija i ujednačenost metodologije krenula je od broja 2, 2011.

1.9. Suradnici

Što se tiče suradnika u časopisu Vrhbosnensia, oni su jako raznoliki. U časopisu su pisali uglavnom ljudi hrvatskog govornog područja, kako iz Bosne i Hercegovine, tako i iz Hrvatske, kao i iz drugih krajeva gdje je hrvatski jezik materinji jezik stanovništvu tih područja. Međutim, autora ima i iz drugih zemalja Europe, ali i s drugih kontinenata.

Glede vjerske pripadnosti, budući da je temeljno usmjerenje časopisa ekumensko-dijaloško, u časopisu se mogu naći uradci katolika, pravoslavaca, muslimana, ali i pripadnika drugih vjerskih zajednica.

Kad se gleda na autore koji su najviše imali svojih priloga u časopisu Vrhbosnensia, onda su to u svakom slučaju djelatnici Katoličkog bogoslovnog fakulteta. Autori čiji se broj priloga kreće od 10 do 50 raznih radova objavljenih u časopisu Vrhbosnensia u prvih dvadeset godina izlaženja su: Anto Orlovac, Zorica Maros, Pero Sudar, Darko Tomašević, Ratko Perić, Marinko Perković, Franjo Topić, Niko Ikić, Marko Josipović, Tomislav Jozić, Božo Odošević te Tomo Vukšić. Daleko najveći broj svojih priloga u časopisu Vrhbosnensia, preko 130 uradaka, ima Mato Zovkić.

2. Napomene uz Bibliografiju časopisa Vrhbosnensia (1997.–2016.)

Bibliografija časopisa Vrhbosnensia (1997.–2016.) sadržava ukupno 687 bibliografskih referencija, a predstavljena je kao „tematska“ bibliografija, s abecedno sređenim bibliografskim jedinicama unutar sljedećih rubrika, koje su se strukturalno ponavljale u 40 bibliografski obrađenih brojeva časopisa:

- I. RIJEČ UREDNIKA
- II. STUDIA, ČLANCI, ARTICLES
- III. DOCUMENTA, RELATIONES ET REFLEXIONES, DOKUMENTI, PRIKAZI I OSVRTI, DOCUMENTS, SURVEYS AND COMMENTARY
- IV. RECENSIONES, RECENZIJE, BOOK REVIEWS

- V. IN MEMORIAM
- VI. NEKATEGORIZIRANI RADOVI

Bibliografija je rađena korištenjem *ProCite* (verzija 5.0) specijaliziranog alata za izradu bibliografija. Za bibliografsku obradu korištena je *Journal Article* ulazna maska, a koja je modificirana s ciljem što detaljnije bibliografske obrade zapisa, i to dodavanjem konektivnih fraza / znakova („/“ - koji prethodi nazivu Časopisa, i „/“ koji prethodi podacima o urednicima), te dodavanjem polja broj 18 i polja broj 19 za unos podataka o mjestu izdanja i izdavaču. Za potrebe izrade ove bibliografije modificiran je i izlazni bibliografski stil *Lingua*, kojom prilikom se definirala sljedeća interpunkcija i redoslijed navođenja elemenata:

```
<01 Author, Analitic>|.|<04 Article Title>|=|<11 Translated Title>|.|  
// <10 Journal Title > /| <07 Author, Monographic>|.| <18 Place of  
Publication:>|<19 Publisher Name>|.|<22 Volume ID>|.|<24 Issue  
ID>|<20 Date of publication.>|.|<25 Page(s)>|.|  
Notes: <42 Notes>.
```

Bibliografski opis referencija u gore prikazanoj izlaznoj sintaksi, strukturirani u skladu s BAS ISO 690: 2016 Informacije i dokumentacija – Smjernice za izradu bibliografskih referencija i citiranje informacijskih izvora, sadržava dakle podatke o: autoru / autorima, naslovu djela, podnaslovu djela, usporednom naslovu, usporednom podnaslovu, nazivu časopisa, imenu i prezimenu urednika, mjestu izdanja, izdavaču, svesku, broju i godini izdavanja, broju stranica (korištenjem kratice „str.“), napomenama. U bibliografskoj bazi podataka uz spomenute elemente, nalaze se i ključne riječi te nazivi tema / rubrika korištenih za generiranje ove bibliografije. Sa spomenutim u vezi, treba napomenuti da je bibliografija rađena po *de visu* principu, tokom bibliografske obrade dosljedno se preuzimao sadržaj iz izvornika, uključujući npr. napomene uz naslove koje su se ticale svih bibliografski relevantnih informacija o obrađenim naslovima. S ciljem generiranja registra autora, prezime i ime stranih autora navodilo se u etimološkom obliku, dok su se podaci o prevoditeljima također unosili u polje broj 1. Svi podaci u tom smislu koji su prepoznati kao bibliografski značajni, a nisu bili prisutni na uobičajenim izvorima za preuzimanje podataka, navodili su se u uglatim zagradama („[ ]“). Usporedni naslovi i usporedni podnaslovi

navodili su se u obliku koji propisuje konsolidirani ISBD, međunarodni standard za bibliografski opis.

Bibliografija časopisa Vrhbosnensia (1997.–2016.) nastala je kao rezultat potrebe da se na jednom mjestu prezentiraju i reprezentiraju svi prilozi 40 brojeva časopisa, a povodom dvadeset godina redovitog izlaženja ovoga respektabilnog časopisa.⁸

I. RIJEČ UREDNIKA

1. JOSIPOVIĆ, Marko. Dijalog kao zadatak. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 5-6.
2. JOSIPOVIĆ, Marko. Gospodin Isus Krist - pouzdan oslonac. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 5-6.
3. JOSIPOVIĆ, Marko. Jesen 1999. u znaku dijaloga. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 191-192.
4. JOSIPOVIĆ, Marko. Međureligijski dijalog i ekumenizam - temeljno usmjerenje. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 5-6.
5. JOSIPOVIĆ, Marko. O 40. obljetnici Drugoga vatikanskog koncila, Pastiru mjesne Crkve u čast. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 219-220.
6. JOSIPOVIĆ, Marko. Urednikov predgovor. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 5-6.
7. JOSIPOVIĆ, Marko. Urednikov predgovor. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička

⁸ Treba napomenuti da je popis autora i naslova prvih deset godina časopisa *Vrhbosnensia* pripremio Marko Josipović, što je i tiskano u broju 2, iz 2006. godine. Taj je popis urađen tako da su abecednim redom doneseni autori i njihovi prilozi kronološkim redom prema godištimu.

- teologija. X/1 (2006.), str. 5-6.
8. JOSIPOVIĆ, Marko. Uz veliki jubilej kršćanstva. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 181-182.
  9. JOSIPOVIĆ, Marko. Vjera i kultura. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 5-6.
  10. JOSIPOVIĆ, Marko. Vjerske zajednice i školski sustav u BiH. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 7-8.
  11. JOSIPOVIĆ, Marko. *Vrhbosnensia* ulazi u drugo desetljeće. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 5-6.
  12. JOSIPOVIĆ, Marko. Za punije življenje crkvenosti i kvalitetniji časopis. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 7-8.
  13. TOMAŠEVIĆ, Darko. Gubitak, ali i dobitak. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 5-6.
  14. TOMAŠEVIĆ, Darko. Mjesto filozofije na filozofsko teološkim fakultetima. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 231-232.
  15. TOMAŠEVIĆ, Darko. Siromaštvo duha. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 215-216.
  16. TOMAŠEVIĆ, Darko. Smisao mučeništva. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 245-246.
  17. TOMAŠEVIĆ, Darko. *Vrhbosnensia* u 'novom ruhu'! // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički

- bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 5-6.
18. TOMAŠEVIĆ, Darko. Vrhbosnensia - Časopis Fakulteta! // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 149-150.
19. TOMAŠEVIĆ, Darko. Značenje pohoda (posjeta). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 5-6.

II. STUDIA, ČLANCI, ARTICLES

20. AKASHEH, Khaled. [s talijanskog preveo Mato Zovkić]. Položaj kršćana u zemljama s muslimanskom većinom: slučaj arapskih zemalja na srednjem Istoku = Situation of Christians in the countries with majority Muslim population. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 35-55.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Religijske zajednice u BiH i sekularno društvo* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 27. studenoga 2004.
21. ALEŠEVIĆ, Ishak. Iskustvo muslimana u evropskim zemljama = Experience of Muslims living in European countries. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 57-68.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Religijske zajednice u BiH i sekularno društvo* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 27. studenoga 2004.
22. ANIČIĆ, Miljenko. Caritas nasuprot ekonomskom siromaštvu: izazovi i mogućnosti = Caritas fighting poverty: challenges and possibilities. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 269-295.
23. ANIČIĆ, Miljenko. Zadaća kršćanina u suvremenom društvu = Aufgabe des Christen in der heutigen Welt. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 313-327.

- Napomene: Predavanje održano na Ekumenskom kolokviju *Katolici i pravoslavci* 25. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
24. ANČIĆ, Nediljko A. Reakcije nekršćana na Deklaraciju *Dominus Iesus* = Reactions of non-Christians to the Declaration *Dominus Iesus*. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 67-85.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju *Deklaracija Dominus Iesus* 23. studenoga 2002. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
25. AŠIKOĞLU, Nevzat Y. [s njemačkoj preveo Pero-Ivan Grgić]. Mjesto i uloga vjere u društvu prema isl[a]mu = Der Stellenwert und die Rolle des Glaubens in der Gesellschaft nach dem Islam. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 239-245.
Napomene: Predavanje održano na međureligijskom kolokviju *Katolici i muslimani* 19. studenoga 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
26. BABIĆ, Petar. Prijelaz srpskog kralja Stjepana Dragutina na katoličanstvo i pokušaj obnove crkvenog jedinstva s Rimom = Übertritt des serbischen Königs Stefan Dragutin zum katholischen Glauben und Versuch der Erneuerung der kirchlichen Einheit mit Rom. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 257-262.
27. BABIĆ, Vanda. Od Olova do Škrpjela: uloga marijanskih običaja u životu autohtonih Hrvata = From Olovo to Šrkpjela: the role of marian tradition in some Croat areas. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 361-379.
28. BALUKČIĆ, Ivo. Masediji u novoj evangelizaciji = Mass media in the new evangelization. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 125-141.
29. BALUKČIĆ, Ivo. Župna savjetodavna vijeća i pokreti kao izraz crkvenog zajedništva = Parish consultative councils and movements as expressions of ecclesiastical communion. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja*

- / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 69-86.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Sinodalnost biskupije kao mjesne Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 24. studenoga 2007.
30. BERNADIĆ, Mario. Dramatska teologija: od Karla Bartha do Raymunda Schwagera = Dramatische Theologie: von Karl Barth bis Raymund Schwager. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 143-157.
31. BERNADIĆ, Mario. Ekleziološki teološki aspekti pisma o uspostavi Papinskog vijeća za promicanje nove evangelizacije - "Ubicumque et semper" = Ecclesiological and theological aspects of the apostolic letter *Ubicumque et semper* establishing the Pontifical Council for promoting the new evangelization. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 113-124.
32. BERNADIĆ, Mario. Sud nad gradom nekoć i danas: mezopotamska književnost, biblijski navještaj i moderna filmska apokaliptika = Condemnation of the city - yesterday and today: Mesopotamian literature, biblical and modern movie apocalyptic presentation. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 337-360.
33. BEVANDA, Mladen. Preobrazba školstva - osjetljiva i složena zadaća = The reform of school system a sensitive and complex task. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 25-37.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.
34. BIEL, Robert. [s njemačkoga preveo Anto Ćosić]. Katolička Crkva u Poljskoj pred novim izazovima: novi pastoral za novo vrijeme = Neue Herausforderungen der Kirche in Polen: neue Seelsorge für neue Zeiten. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija.

XI/2 (2007.), str. 325-333.

35. BIŠKUP, Marijan. Obilježja dominikanske duhovnosti = Characteristics of Dominican spirituality. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 107-126.
Napomene: Predavanje je održano na Svijećnicu 2. veljače 2003. na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu prigodom obilježavanja Dana posvećenog života.
36. BLAŽEVIĆ, Velimir. Papa Ivan Pavao II. u službi mira: (s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu) = Pope John Paul II in the service of peace: (with special reference to Bosnia-Herzegovina). // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 311-327.
Napomene: Predavanje održano 18. listopada 2003. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji prigodom proslave Dana Teologije i obilježavanja 25. obljetnice pontifikata Ivana Pavla II.
37. BLAŽEVIĆ, Velimir. Razrješavanje ženidbe apostolskom povlasticom = Dissolution of marriage and Apostolic privilege. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 129-141.
38. BODROŽIĆ, Ivan. Klement Aleksandrijski i prihvaćanje grčke filozofije u aleksandrijskoj Crkvi koncem 2. stoljeća = Clement of Alexandria and the acceptance of Greek philosophy in the Alexandrian Church at the end of 2nd century. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 291-306.
39. BRAJKO, Pero. Zapisnički iskazi zaprisegnutih svjedoka u Arhivu Vrhbosanske nadbiskupije (1941.-1991.) o stradanju katolika Vrhbosanske nadbiskupije tijekom Drugog svjetskog rata i poraća = Written statements of sworn witnesses in the Archive of the Archdiocese of Vrhbosna (1941-1991) about the suffering of Catholics of the Archdiocese during the Second World War and its aftermath. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 259-344.

40. BRKAN, Jure. Stav nadbiskupa Stadlera prema slobodnim zidarima = Stadler`s attitude toward freemasonry. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 449-467.
41. BROZOVIĆ, Dalibor. Jezik kao bitna odrednica kulturnog identiteta = Language as essential determinant of cultural identity. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 35-44.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju *Vjera i kultura* 24. studenoga 2001. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
42. BRUNIN, Jean-Luc. [s francuskoga preveo i sažetke napisao Mato Zovkić]. Od ranjenog pamćenja do suradnje = From wounded memory to cooperation. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 243-250.
Napomene: Predavanje autora na međunarodnoj konferenciji *Kršćani i muslimani u Europi*, koja je od 12. do 16. rujna 2001. održana na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
43. CERIĆ, Mustafa. Sukob i liječenje pamćenja = Conflict and healing of memories. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 237-241.
Napomene: Predavanje autora na međunarodnoj konferenciji *Kršćani i muslimani u Europi*, koja je od 12. do 16. rujna 2001. održana na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
44. CIFRAK, Mario. Vjera u Djelima apostolskim = Faith in the Acts of the Apostles. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 61-79.
45. ČATIĆ, Ivica. Od strukture k teologiji proslova- hijazam i identitet djece Božje u Iv 1, 1-18 = From the structure to the theology of prologue chiasmus and the identity of God`s children in John 1:1-18. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 247-284.

46. ČATIĆ, Ivica. Vjera u Prvoj Petrovoj poslanici = Faith in the First Letter of Peter. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 123-146.
47. ČEČATKA, Antun. Krštenje u Limskom dokumentu = Baptism in Lima document. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 365-387.
Napomene: U članku se donosi dio onoga što je autor izlagao pod naslovom: "Ekumensko vijeće Crkava i pitanje krštenja za sjedinjenje kršćana", na Međunarodnom znanstvenom skupu što ga je 6. i 7. ožujka 2009. organizirala Teologija u Rijeci pod naslovom: "Doprinosi i granice ekumenskog vijeća Crkava na putu prema sjedinjenju kršćana - doprinos Katoličke Crkve ekumenizmu."
48. ĆORUŠA, Ivan. Pastorizacija starijih osoba = Die Seelsorge der älteren Mehschen. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 101-120.
Napomene: Predavanje priređeno za seminar djelatnika u službi starih i nemoćnih "Jesen života" koji je održan 24.-26. velječe 2000. u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji.
49. ČAVAR, Klara. Vjera i sakrament ženidbe = Faith and sacrament of matrimony. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 305-321.
Napomene: Predavanje održano 18. listopada 2004. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji prigodom proslave Dana Teologije.
50. ĆORUŠA, Ivan. Isus ga pogleda, zavoli i pozva: poruke Ivana Pavla II za Dan duhovnih zvanja = Jesus sah ihn an, und weil er ihn liebte, berief er ihn zur Nachfolge: die Worte vom Papst Johannes Paul II zum Weltgebetstag für geistliche Berufe. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 67-79.

51. ČOSIĆ, Anto. Politička filozofija Václava Havela = Die politische Philosophie Václav Havela. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 233-243.
52. DEVČIĆ, Ivan. Monoteizam kao temeljno polazište židovstva, kršćanstva i islama = Monotheismus als Ausgangspunkt von Judentum, Christentum und Islam. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 7-29.
53. DEVČIĆ, Ivan. Pluralizam kultura kao zadaća u vremenu globalizacije iz katoličke perspektive = Pluralism of cultures as a task in the time of globalization from Catholic prospective. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 163-177.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju *Vjera i kultura* 24. studenoga 2001. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
54. DIZDAREVIĆ, Ismet. Percepcija o “drugom” i vjernost vlastitom uvjerenju = Psychological approach to the preception about “the other” and faithfulness to one’s own belief. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 95-107.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.
55. DOGAN, Nikola. Katoličko gledanje na međureligijski dijalog = Katolische Sicht auf den interreligiösen Dialog. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 31-55.
56. DUBRAVAC, Krstan. Iskustvo sa školskom vjeronaukom i kako pravoslavni vjeronaučni priručnici prikazuju “druge” učenicima pluralne sredine = The experience of religious instruction in state schools and how Orthodox religion manuals present “the others” to students of the plural environment. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni

urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 79-85.

Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.

57. DUGANDŽIĆ, Ivan. Pojam i sadržaj vjere u Pavlovim poslanicama = Term and content of faith in the Pauline letters. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 81-101.

58. DULSKIS, Romualdas. [s engleskog preveo Mato Zovkić]. Neke crte općeg kršćanskog poziva u pravoslavlju = Some features of common Christian vocation in Orthodoxy. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 249-261.

59. DURIĆ, Grigorije. Kolonizacija zarad "civilizacije" = Colonization under the pretext of "civilization". // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 91-95.

Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Religijske zajednice u BiH i sekularno društvo* 27. studenoga 2004. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

60. FITZGERALD, Michael. [s engleskog preveo Mato Zovkić]. Kršćansko-muslimanski dijalog: dostignuća, teškoće i smjerovi = Christian-muslim dialogue: developments, difficulties and directions. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 193-203.

Napomene: Predavanje održano na međureligijskom kolokviju *Katolici i muslimani* 13. studenog 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

61. GOLUBOVIĆ, Aleksandar. Promišljanja o Bogu kod Hermana Dalmatina = Reflections of God by Herman Dalmatin. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 307-325.

62. GRABUS, Nedžad. Iskustvo sa školskim vjeronaukom u BiH i kako vlastiti vjeronaučni priručnici prikazuju "druge" učenicima pluralne sredine = Muslim experience with religious instruction in public schools of Bosnia-Herzegovina and how

are “others” presented to students of plural environment. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 87-94.

Napomene: Ovaj rad je prezentiran na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. 11. 2003. na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH*.

63. GRBAC, Josip. ŠTAJDUHAR, Iva. Etičnost biomedicinskog istraživanja na djeci = Ethics of biomedical research with children. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 405-429.
64. GRGIĆ, Pero Ivan. Čovjek, smrt i Bog u Heideggerovom mišljenju = Mensch, Tod und Gott im Denken Martin Heideggers. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 287-304.
Napomene: Predavanje održano 18. listopada 2001. prigodom obilježavanja Dana Vrhbosanske katoličke teologije.
65. GRUJIĆ, Dragan. Mogućnost i nužnost korektne informacije o “drugome” i vjernost vlastitom uvjerenju - iz pravoslavne perspektive = Possibility and necessity of correct information about “the other” and fidelity to one’s own faith - from Orthodox point of view. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 109-114.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.
66. HADŽIĆ, Mehmedalija. Primjena sile s gledišta muslimanske tradicije intelektualnosti = The use of force seen from a traditional Muslim intellectual perspective. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 451-462.
67. HAFIZOVIĆ, Rešid. Milost, istina i pravda u islamu = Grace, truth and justice in Islam. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 43-56.
68. HASANOVIĆ, Zuhdija. JAŠIĆ, Orhan. Fakultet islamskih nauka s

- osvrtnom na bioetičku edukaciju = Treatment of bioethical issues at the Faculty of Islamic Studies. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 95-111.
69. HODŽIĆ, Dževad. O islamskom odnosu prema stvaranju, obitelji i rađanju = Islamic view of procreation, family and human birth. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 71-78.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Ljudska prokreacija - stavovi i dileme* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 25. studenoga 2006.
70. HODŽIĆ, Dževad. Socijalni život u islamu = La vita sociale nell'islam. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 69-73.
Napomene: Predavanje održano na međureligijskom kolokviju *Katolici i muslimani* 13. studenoga 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
71. HOHNJEC, Nikola. Vjera u knjizi Otkrivenja = Faith in the Book of Revelation. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 147-160.
72. HORVAT, Bernarda. Kategorije *opće* i *partikularno* u ekleziologiji II. vatikanskog koncila i kanonističkom govoru = Categories of the "general" and the "particular" in the ecclesiology of the Second Vatican Council and in canonical usage. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 429-449.
Napomene: Objavljuje se s dozvolom Josipa Šalkovića (ur. br. 44/2015.), urednika Zbornika radova VIII. međunarodnog znanstvenog simpozija crkvenih pravnika u Trogiru, 9.-10. listopada 2014.
73. HRANIĆ, Đuro. Iskustvo dijecezanske sinode: Druga biskupijska sinoda đakovačka i srijemska = Experience of a diocesan synod: Second synod of Đakovo and Srijem diocese. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni

urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 111-135.

Napomene: Predavanje održano 19. studenoga 2005. na kolokviju *Sinodalnost Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

74. HRANIĆ, Đuro. Kristologija Deklaracije *Dominus Iesus* = Christology of the Declaration *Dominus Iesus*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 25-37.

Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Deklaracija Dominus Iesus* 23. studenoga 2002. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

75. IKIĆ, Niko. “Blagovijesni” ekumenizam = “Good news” ecumenism. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 71-96.

Napomene: Predavanje održano na simpoziju pod naslovom *Stazama nade, Beogradska nadbiskupija 1924.-2004. s osvrtom na raniju prošlost, od kršćanskih prapočetaka na tlu Srbije*, Beograd, 21.-23. listopada 2005. Simpozijaska tema predavanja je glasila: 80 godina „blagovijesnog“ ekumenizma. Ovdje je malo prerađena verzija.

76. IKIĆ, Niko. J. J. Strossmayer o braku i obitelji, s posebnim osvrtom na miješane brakove = Marriage and family in the teaching of bishop Strossmayer, with special reference to mixed marriages. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 431-447.

77. IKIĆ, Niko. Međureligijski dijalog i međureligijska teologija!? = Interreligiöser Dialog und intrereligiöse Theologie!? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 225-235.

78. IKIĆ, Niko. Nekatolički kršćani i Deklaracija *Dominus Iesus* = Non-catholic Christians to the Declaration *Dominus Iesus*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja

/ glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 53-65.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju *Deklaracija Dominus Iesus* 23. studenoga 2002. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

79. IKIĆ, Niko. Nova evangelizacija u pravoslavnom i islamskom razumijevanju = New evangelization according to Orthodox and Islamic understanding. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 57-74.
80. IKIĆ, Niko. Odnos Katoličke Crkve prema društvu kod nas s posebnim osvrtom na odnos Crkve prema naciji = Relations of Church and society in the countries issued from former Yugoslavia, with special reference to ethnicity. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 235-252.
Napomene: Ovo je doradjeni tekst predavanja održanog u Beogradu na simpoziju *Hrišćanstvo i politika*, koji su organizirali Pax Christi i Konrad-Adenauer-Stiftung 25.-26. studenoga 2002.
81. IKIĆ, Niko. Patrijarh Arsenije Crnojević i unija u Hrvatskoj = Patriarch Arsenije Crnojević and the union in Croatia. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 227-247.
82. IKIĆ, Niko. Expiatio i reconciliatio: put od mržnje po praštanju do pomirenja u shvaćanju Katoličke Crkve = Expiatio und Reconciliatio: der Weg vom Haß durch das Verzeihen zum Versöhnen in der Auffassung der katholischen Kirche. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 249-264.
Napomene: Ovo je dopunjeno predavanje na simpoziju o dijalogu muslimana i kršćana u BiH, održanom u Zenici od 12.-14.12.1997. u organizaciji Konferencije europskih Crkava iz Geneve.
83. IKIĆ, Niko. Ravenski dokumenti *Pastor Aeternus*: dva dokumenta - dva svijeta - jedan izazov = The Ravenna Document and *Pastor Aeternus*: two documents - two worlds - one challenge. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički

bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 139-156.

Napomene: Ovaj članak je malo dopunjeno predavanje na znanstvenom skupu *Fra Ivan Marković, njegovo i naše doba* održanom u Sinju 16. rujna 2010., u prigodi stote obljetnice njegove smrti.

84. IKIĆ, Niko. Strossmayer između hrvatstva i jugoslavenstva = Strossmayer zwischen dem Kroatentum und dem Südslawentum. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 263-285.
85. JAHIĆ, Adnan. Krug nade i razočaranja: bosanskomuslimansko vjersko vodstvo i Veliki rat = A circle of hope and disappointment: the Bosnian Muslim religious leadership and World War One (1914-1918). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 301-318.
86. JOSIPOVIĆ, Marko. Filozofija u programu studija i djelima profesora Vrhbosanske katoličke teologije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 257-277.
87. JOSIPOVIĆ, Marko. Literarna ostavština krstjana Crkve bosanske i dualistički svjetonazor = Preserved writings of Bosnian Christians, members of "Crkva bosanska", and dualistic world view. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 409-429.
Napomene: Tekst izlaganja na međunarodnom znanstvenom skupu *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, održanom 23. i 24. listopada 2003. u Zagrebu na Hrvatskom institutu za povijest.
88. JOZIĆ, Tomislav. Diktatura relativizma = A dictatorship of the relativism. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 211-223.
89. JOZIĆ, Tomislav. Kloniranje ili "molekularna" teologija? = Clonazione o "teologia molecolare"? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 121-133.

90. JOZIĆ, Tomislav. Neka osjetljiva pitanja sakramenta pomirenja = Alcune questioni scottanti del sacramento di riconciliazione. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 265-274.
Napomene: U neznatno izmijenjenoj varijanti, ova je tema izložena na susretu svećenika Prozorskog dekanata, 21. listopada 1998.
91. JOZIĆ, Tomislav. Obitelj i prokreacija u bioetičkom vrednovanju = Family and procreation in bio-ethical evaluation. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 61-69.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Ljudska prokreacija - stavovi i dileme* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 25. studenoga 2006.
92. JOZIĆ, Tomislav. *Oko Humanae vitae* - četrdeset godina. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 365-379.
93. JOZIĆ, Tomislav. Opasnosti i izazovi suvremenoj obitelji: osvrt na stanje u BiH i Hrvatskoj = La minacce e le sfide per la famiglia odierna: un cenno sulla situazione familiare della Bosnia ed Erzegovina e della Croazia. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 75-99.
94. JOZIĆ, Tomislav. Sekularizacija = Secularization. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 323-335.
95. JOZIĆ, Tomislav. Studij moralne teologije na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 1882./1893. - 2002./2003. = Moral theology within the curriculum of Sarajevo Theological Seminary from 1892 to 2003. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 207-219.
Napomene: Sažetiji pregled ovoga rada predstavljen na simpoziju o 100. godišnjici rada Vrhbosanske visoke teološke škole u Travniku.

96. JOZIĆ, Tomislav. Vjera i razum: moralni aspekti enciklike *Fides et ratio* = *Fides et ratio*: aspetti morali dell'enciclica. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 299-311.
97. JOZIĆ, Tomislav. Vjera između kulture i morala = The faith between culture and moral. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 95-108.
98. JOZIĆ, Tomislav. Vrijeme praštanja i pomirenja = Tempo di perdono e di riconciliazione. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 53-66.
99. JOZIĆ, Tomislav. Znanost i etika = Science and ethics. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 263-277.
100. JUHANT, Janez. [sa slovenskog prevela Ana Božanović, prijevod redigirala Mira Topić]. Cjelovito gledanje na čovjeka kao motiv interesa vjerskih zajednica za program školovanja = Integral view of man as the motive for interest of religious communities in education program. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 9-23.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.
101. JURIŠIĆ, Oliver. Anselmov ontološki argument kao test promjene stava o vjeri u dijalogu između Anzelma i bezumnika: od prvog do četvrtog poglavlja Proslogiona = Anselm's ontological argument as a test to change one's position concerning faith looking at the dialogue between Anselm and Fool: from the first to the fourth chapter of Proslogion. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 81-102.
102. JURIŠIĆ, Oliver. Charles Taylor o dva pristupa jeziku = Charles

- Taylor and two approaches toward language. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 231-258.
103. JURIŠIĆ, Oliver. Srednjovjekovne rasprave o vječnosti svijeta: *De aeternitate mundi* Tome Akvinskog = Medieval discussion on the question of the eternity of the world: Thomas Aquinas' work *De Aeternitate Mundi*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 379-395.
104. JURIŠIĆ, Pavo. Iskustvo sa školskim vjeronaukom u BiH: kako katolički vjeronaučni udžbenici prikazuju "druge" učenicima = Die Erfahrung mit dem schulischen Religionsunterricht in Bosnien-Herzegowina: die Darstellung von Anderen in den Religionsunterrichtsbüchern. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 61-78.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.
105. JURIŠIĆ, Pavo. Obrazovanje u pluralnom društvu u funkciji njegovanja vlastitog identiteta i otvaranja za druge = Die Bildung in der pluralen Gesellschaft und ihre Aufgabe bei der Bewahrung von eigenen Identität und der Öffnung für die Anderen. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 67-86.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju *Vjera i kultura* 24. studenoga 2001. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
106. KALEZIĆ, Dimitrije M. Crkva kao trajna prisutnost i djelovanje Hrista u svijetu = Church as the permanent presence and work of Christ in the world. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 291-297.
Napomene: Predavanje održano na Ekumenskom kolokviju "Katolici i pravoslavci" 25. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj

- katoličkoj teologiji.
107. KALEZIĆ, Dimitrije M. Odnos Srpske pravoslavne Crkve prema ekumenizmu = The relation of the Serbian Orthodox Church towards the ecumenism. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 221-230.
Napomene: Predavanje održano na Ekumenskom kolokviju *Katolici i pravoslavci* 25. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
108. KAMHI, David. Sarajevski Sefardi: dolazak, život i njihove veze sa Židovima na istočnoj jadranskoj obali u 17. stoljeću = Die Sephardim von Sarajevo: Einwanderung, Leben und Ihre Beziehungen zu den Juden am ostadriatischen Ufer im 17. Jahrhundert. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 135-148.
Napomene: Predavanje održano na međureligijskom kolokviju “Katolici i Židovi”, 21. studenoga 2008. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
109. KARIĆ, Enes. Sekularna država, civilno društvo i religijske zajednice u BiH: prilog konstruktivnom čitanju sekularnog duha sadržanog u “Zakonu o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini” = Secular state, civil society and faith communities in Bosnia-Herzegovina. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 97-103.
Napomene: Predavanje održano na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu 27. studenoga 2004., u okviru kolokvija *Religijske zajednice u BiH i sekularno društvo*.
110. KESTEN, Ana Marija. Utjecaj obiteljskog ozračja na zrelo i odgovorno opredjeljenje za duhovno zvanje = The influence of the family atmosphere on a mature and responsible decision to pursue a spiritual vocation. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 55-70.
111. KNEŽEVIĆ, Josip. Jeronimov doprinos u raspravama protiv

hereze pelagijanizma = Contribution of St. Jerome to the debate against the pelagian heresy. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 5-19.

112. KNEŽEVIĆ, Tomo. Katoličko dušobrižništvo vojske i policije jučer i danas = Katholische Militär und Polizeiseelsorge gestern und heute. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 109-137.
113. KNEŽEVIĆ, Tomo. Misijsko poslanje Crkve s posebnim osvrtom na župnu zajednicu = Missionsendung der Kirche mit besonderem Rückblick auf die Pfarrgemeinde. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 267-305.
Napomene: Ova želja Nacionalnog vijeća PMD BiH izrečena je u Sarajevu 28. veljače 2006. na godišnjoj skupštini PMD BiH.
114. KNEŽEVIĆ, Tomo. Vrhbosanska nadbiskupija u građenju duhovne skrbi za vojnike, redarstvenike i zatvorenike = Archdiocese of Vrhbosna: developing spiritual care for soldiers, police officers and prisoners. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 285-308.
115. KREŠIĆ, Milenko. Crkveno uređenje jugoistočne Hercegovine (Trebinjske biskupije) u 17. stoljeću = Church organization in Southeast Herzegovina (Diocese of Trebinje-Mrkan) in the 17th century. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 57-70.
116. KREŠIĆ, Milenko. O biskupima stonskim, trebinjskim i bosanskim u okviru Dubrovačke metropolije od 30-ih godina 14. stoljeća i staroslavenskoj službi Božjoj u njihovim biskupijama = The bishops of Ston, Trebinje and Bosnia within the Metropolitan district of Dubrovnik until the 1330s, and the old Slavic service of God in their dioceses. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 103-123.
117. KREŠIĆ, Milenko. Odjek promjene na habsburškom prijestolju

1916. u hrvatskom i katoličkom bosanskohercegovačkom tisku prigodom 100. obljetnice smrti cara i kralja Franje Josipa I. i stupanja na prijestolje Karla I. (IV.) = The echo of change on the Habsburg Throne in 1916, in Croat and catholic media in Bosnia and Herzegovina on the occasion of the 100th anniversary of the death of emperor Francis Joseph I and the accession of Karl I (and IV) to the throne. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 413-427.
118. KREŠIĆ, Milenko. Povijesno-pravne činjenice o Mrkanskoj biskupiji = Historical-legal facts about the Diocese of Mrkan. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 31-43.
119. KÜENZLEN, Gottfried. [s njemačkoga preveo i sažetke napisao Pero Ivan Grgić]. Stanje i sudbina religija u pluralističkoj Europi = Lage und Schicksal der Religion im pluralistischen Europa. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 227-235.
Napomene: Predavanje autora na međunarodnoj konferenciji *Kršćani i muslimani u Europi*, koja je od 12. do 16. rujna 2001. održana na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
120. LANDAU, Yehezkel. [s engleskog preveo Mato Zovkić]. Međuvjerski odnosi na pragu novog tisućljeća = Interreligious relations on the treshold of a new millennium. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 57-64.
121. LEDIĆ, Anto. Uloga i kompetencije ravnatelja u katoličkim školskim centrima „škole za Europu“ u Bosni i Hercegovini kao nositelji rukovodnih i odgojnih funkcija = Role and competence of principals in Catholic School Centers “Schools for Europe” in Bosnia and Herzegovina as managers and educators. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 381-390.
122. LUJIĆ, Božo. Vjera kao povijesna snaga i egzistencijalni temelj života: Teološko-egzegetska analiza Iz 7,9b = Faith as a historical

- force and an existential foundation of life: a theological and exegetical analysis of Isa 7:9b. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2(2013.), str. 357-377.*
123. MACUT, Ivan. Obred ređenja i uloga zaređenog službenika (svećenika) u Scijentološkoj crkvi = Rite of ordination and the role of ordained servants (priests) in the Church of Scientology. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 425-444.*
124. MAMIĆ, Vinko. Vjera vs. strah u Matejevu evanđelju = Faith vs. fear in Matthew's Gospel. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 51-59.*
125. MARASOVIĆ, Špiro. Evangelizacija i medij = Evangelisation and the media. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 47-76.*
Napomene: Tekst predavanja koje je održano na susretu prezbiterija vrhbosanske nadbiskupije 26. travnja 2001. u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji u Sarajevu.
126. MARASOVIĆ, Špiro. Mogućnost i nužnost korektne informacije o drugima i vjernosti vlastitu uvjerenju = Possibility and necessity of correct information about the others and loyalty to one's own belief. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 115-144.*
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.
127. MARCELIĆ, Josip. Supatnja i suradnja s Otkupiteljem = Compratecipazione alla sofferezna redentrice di Cristo. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 81-99.*
128. MARDEŠIĆ, Željko. Kršćanstvo, kultura i globalizacija = Christianity, culture and globalization. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni*

- urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 179-218.
129. MARKEŠIĆ, Ivan. Doprinos vjere izgradnji kulturnog identiteta = Contribution of faith in building up cultural identity. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 9-34.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju “Vjera i kultura” 24. studenoga 2001. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
130. MARKEŠIĆ, Ivan. Vjera u komunističkome okviru = The relationship of faith to a communist society. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 27-75.
131. MARKIĆ, Tomislav. Poslijesaborska savjetodavna vijeća u biskupiji = Die Beratungsgremien einer Diözese nach dem Zweitem vatikanischen Konzil. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 51-68.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Sinodalnost biskupije kao mjesne Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 24. studenoga 2007.
132. MAROS, Zorica. Iz vjere graditi kulturu života: vjera kao zadani i uvijek novi izazov = To build a culture of life from the faith: faith as a “fixed” challenge but one that is always new. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 119-138.
Napomene: Članak je za tisak preuređeno predavanje na godišnjem skupu Župnog pastoralnog vijeća, 20. ožujka 2012. godine pod naslovom: *Iz vjere graditi kulturu života a ne kulturu smrti u našem narodu*.
133. MAROS, Zorica. Umjetna oplodnja s osvrtom na federalni *Nacrt zakona o liječenju neplodnosti*: embriogeneza i primjena podataka na *Nacrt* = Artificial insemination focusing on Federation Draft Law on infertility treatment: embryogenesis and applicability of data in the Draft. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2

- (2015.), str. 273-299.
134. MAROS, Zorica. Umjetna oplodnja s osvrtom na federalni *Nacrt zakona o liječenju neplodnosti*: osnovni, neobilazni podaci = Artificial insemination focusing on Federal Draft Law on infertility treatment: basic, unavoidable facts. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 45-63.
135. MARŠIĆ, Šimo. Bosansko-hercegovačko društvo i mladi: izazovi i mogućnost crkvenog djelovanja = Society in Bosnia and Herzegovina and the challenges and possibilities facing church youth activities. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 7-30.
136. MARŠIĆ, Šimo. Laici u biskupiji i demokratskom društvu = Lay faithful in the church and in democratic society. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 105-117.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Sinodalnost biskupije kao mjesne Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 24. studenoga 2007.
137. MARŠIĆ, Šimo. Laička udruženja mladih - mjesto izgradnje socijalnog i religioznog identiteta = Le aggregazioni laiche dei giovani - luogo della formazione dell'identità sociale e religiosa. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 207-225.
138. MARŠIĆ, Šimo. Nova evangelizacija pred izazovom integralne formacije unutar skupina mladih u Vrhbosanskoj nadbiskupiji = The new evangelization faced with the challenge of integral formation of a group of young people in the Vrhbosna Archdiocese. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 85-115.
139. MARŠIĆ, Šimo. Pastoralna slika obitelji u Bosni i Hercegovini i mladi u njoj = A pastoral view on family and youth in Bosnia and Herzegovina. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija.

- XIII/1 (2009.), str. 71-81.
140. MATELJAN, Ante. Svećeništvo kao posredništvo: biti između Boga i ljudi = Priesthood as intermediacy. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 161-181.
Napomene: Ovo je predavanje za kolokvij „Prezbiter u Crkvi i društvu“ održano na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu, 21. studenoga 2009. godine.
141. MATIĆ, Zdravko. BABIĆ, Slavko. Ivan Merz sudionik Prvoga svjetskog rata 1916.-1918. godine = Ivan Merz, participant in the First World War from 1916 to 1918. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 199-221.
142. MEHIĆ, Bakir. Suvremena znanost i prokreativne tehnike = Modern science and procreation techniques. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 45-59.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Ljudska prokreacija - stavovi i dileme* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 25. studenoga 2006.
143. MIJOVIĆ, Pavle. Osoba kao moguće mjesto susreta filozofije i znanosti: teorijski pristup = The person as a possible place of encounter between philosophy and science: a theoretical approach. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 137-154.
144. MIŠIĆ, Anto. Bolonjski proces i filozofsko-teološki studij. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 233-242.
145. MRŠO, Ivica. Teologija i filozofija u djelima Josefa Piepera = Relationship between theology and philosophy in the writings of Josef Pieper. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 353-364.
Napomene: Predavanje autora održano 18. listopada 2002.

- prigodom obilježavanja Dana Vrhbosanske katoličke teologije.
146. MUŽIĆ, Josip. Bogumilskareinterpretacijakršćanskogbogoštovlja i morala = The Bogomil reinterpretation of Christian cult and morality. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 247-266.*
  147. MUŽIĆ, Josip. Doprinosi i izazovi filozofije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 279-291.*
  148. ODOBAŠIĆ, Božo. Dijalog pomirenja i obraćenja: korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju = The dialogue of reconciliation and conversion: the roots of anti - judaism in christian enviroment. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 173-194.*
  149. ODOBAŠIĆ, Božo. Djelovanje Duha Božjega u prorocima, Mesiji i Isusovim učenicima = Activity of the Holy Spirit in the prophets, in Messiah and in Jesus' disciples. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 5-35.*
  150. ODOBAŠIĆ, Božo. Duh Sveti i službe u Crkvi = The Holy Spirit and ministries in the Church. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 189-212.*
Napomene: Predavanje održano 4. svibnja 1998. godine u Sarajevu na redovnoj tribini (Teološke teme) Vrhbosanske katoličke teologije.
  151. ODOBAŠIĆ, Božo. Himan Atonu. Amenofis IV. / Ehnaton (1353.-1336. pr. Kr.) = The Hymn to Aton by pharaon Amen-hotep IV. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 109-130.*
  152. ODOBAŠIĆ, Božo. Misterij Boga objave na Sinaju: ispovijest vjere u događajima knjige Izlaska = The mystery of God revealed at Sinai: profession of faith in the events of the Book of Exodus. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja /*

- glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 259-286.
153. ODOBAŠIĆ, Božo. Šoah u svjetlu novijih katoličkih dokumenata o Crkvi i Židovima = Shoah in the light of recent catholic documents on Church and Jewish people. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 65-104.
154. ORLOVAC, Anto. Ekumenski i dijaloški znakovi primata i sinodalnosti u papinskim porukama tijekom posjeta Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj = Ecumenical and dialogue signs of primacy and synodality in the Popes' messages during pastoral visits to Bosnia and Herzegovina and Croatia. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 345-371.
155. ORLOVAC, Anto. Župnici banjolučke župe: u povodu 510. obljetnice prvog spomena imena Banja Luka (1494.-2004.) = Die Pfarrer von Pfarrei Banja Luka: Anlässlich des 510. Jahrestages der ersten Erwähnung der Stadt Banja Luka (1494-2004). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 369-391.
156. PALOŠ, Rudi. Vjeronauk u službi ljudskog dostojanstva i odgoja za duhovne vrijednosti = Religious instruction at the service of human dignity and of an education for spiritual values. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 39-60.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003.
157. PAVIĆ, Željko. Filozofski laikat na katoličkim učilištima. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 243-256.
158. PAVIĆ, Željko. O svojstvima i porijeklu duše u Stadlerovoj Psihologiji = Van den Eigenschaften und der Herkunft der Seele in der Psychologie Josip Stadlers. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik

- Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 275-297.
159. PAVLOVIĆ, Ante. Religijski pluralizam i religiozno učenje u školi = Pluralism of religions and religious learning in public schools. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 45-66.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju *Vjera i kultura* 24. studenoga 2001. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
160. PERIĆ, Ratko. 400 godina isusovačke upornosti u hrvatskom narodu = Four hundred yeares of Jesuit persistence in Croatian people. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 279-293.
Napomene: Predavanje održano u Zagrebu 6. studenoga 2006.
161. PERIĆ, Ratko. Ekumenizam Katoličke Crkve = The ecumenis of the Catholic Church. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2. (2000.), str. 205-220.
Napomene: Predavanje održano na Ekumenskom kolokviju "Katolici i pravoslavci" 25. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
162. PERIĆ, Ratko. Povod Deklaraciji Dominus Iesus = Immediate cause and motive of the Declaration Dominus Iesus. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 9-24.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Deklaracija Dominus Iesus* 23. studenoga 2002. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
163. PERKOVIĆ, Marinko. Deset Božjih zapovijedi = Ten Commandments. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 319-343.
164. PERKOVIĆ, Marinko. Elementi humanističke logike u djelima Meše Selimovića = Elements of humanistic ethics in works of Meša Selimović. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2

- (2001.), str. 305-323.
165. PERKOVIĆ, Marinko. Euharistija i moralni život = The eucharist and the moral life. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 393-411.
166. PERKOVIĆ, Marinko. Humani ili specifično kršćanski moral? = A humane or specifically Christian morality? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 145-161.
167. PERKOVIĆ, Marinko. Marica Stanković: žena radosne svetosti i beskompromisne moralnosti = Marica Stankovic: woman of joyful holiness and uncompromising morality. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 125-143.
168. PERKOVIĆ, Marinko. Molitva Očenaša: biblijsko-moralno promišljanje = The Our Father: biblical-moral reflection. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 99-118.
169. PERKOVIĆ, Marinko. Moralna misao u djelima Ive Andrića = Der Moralgedenke in den Werken von Ivo Andrić. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 139-154.
170. PERKOVIĆ, Marinko. Moralna norma = The moral norm. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 291-309.
Napomene: Predavanje održano svećenicima u sklopu *Seminara za ovlast ispovijedanja* (Sarajevo 2.-3. i 9.-10. rujna 2003.).
171. PERKOVIĆ, Marinko. Naravni zakon = The natural law. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 263-280.
172. PERKOVIĆ, Marinko. Obraćanje kao proces = La conversione. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 31-42.

173. PERKOVIĆ, Marinko. Pred tajnom patnje nevinih = Facing the mystery of the suffering of the innocent. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 349-368.
174. PERKOVIĆ, Marinko. Sedam darova Duha Svetoga: moralno promišljanje u duhu skolastičke teologije = The seven gifts of the Holy Spirit: a moral consideration in the spirit of scholastic theology. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 65-82.
175. PERKOVIĆ, Marinko. Tolerancija - mogućnost ili nužnost?: tolerancija je temeljna norma u pluralističkom društvu = Tolerance - a possibility or a necessity?: tolerance is a basic normative in pluralistic society. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 229-248.
Napomene: Predavanje održano u Sarajevu 17. listopada 1998. u okviru programa u povodu Dana Vrhbosanske katoličke teologije.
176. PERKOVIĆ, Marinko. Zašto danas govoriti o krepostima, napose o kreposti razboritosti? = Perché parlare oggi di virtù, particolarmente della virtù della prudenza?. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 195-216.
177. PERKOVIĆ, Marinko. Zrela savjest - preduvjet mirnog (su)života = Reifes Gewissen - Die Vorbendigung für ein Friedliches (Zusammen) Leben. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 55-83.
178. PERŠE, Brigita. Buduća uloga svećenika i laika u Crkvi u Sloveniji = The future role of priests and laity in the Church in Slovenia. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 179-198.
179. PEĆNJAK, Davor. JAKAS, Božica. Funkcionizam i proceduralizam - institucijska i hibridne teorije umjetnosti = Functionalism, proceduralism - institutional and hybrid theories

- of art. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 36-61.
180. POPOVIĆ, Anto. Biblijska teologija ljudske prokreacije u kontekstu stvaranja čovjeka Post 1, 26-28 = Human similarity to God and procreation in the context of the biblical account of creation (Genesis 1:26-28). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 7-44.
181. PRANJIĆ, Pero. Crkvena briga o bračno rastavljenima: uloga i pomoć ženidbenih sudova = La cura della Chiesa per i divorziati. Ruolo ed aiuto dei tribunali ecclesiastici. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 307-323.
182. PRANJIĆ, Pero. Dijecezanski biskup - predvoditelj krajevnih Crkve = Diocesan Bishop - the leader of the Church in the respective region. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 29-50.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Sinodalnost biskupije kao mjesne Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 24. studenoga 2007.
183. PRANJIĆ, Pero. Dostojanstvo i nezamjenjivost žene = The dignity and irreplaceability of woman. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 309-336.
184. PRANJIĆ, Pero. Postupak pri uklanjanju ili premještanju župnika = Procedure of removing or replacing a pastor. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 389-404.
185. PRANJIĆ, Pero. Vjernici laici u crkvenim službama = Lay people in Church Ministries. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 83-103.

186. PULJIĆ, Želimir. Abraham Halord Maslow = Abraham Harold Maslow. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 103-120.
187. PULJIĆ, Želimir. Etika u sestinstvu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 381-397.
Napomene: Predavanje je održano u dubrovačkoj Općoj bolnici 18. travnja 2008. u sklopu 19. edukacijskog tečaja Medicinskih sestara Hrvatske.
188. PULJIĆ, Želimir. Franklova logoterapija - liječenje smislom = Logotherapy of Victor Frankl - healing through a search for purpose. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/ (2005.), str. 149-165.
189. PULJIĆ, Želimir. Psihološka podloga i smetnje dijalogu = Psychological basis and hindrance to dialogue. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 209-226.
Napomene: Predavanje na trećoj tribini s naslovom *Psihološki temelji dijaloga* koju je Vijeće za međureligijski dijalog BK BiH organiziralo 24. lipnja u klubu "Lira".
190. PULJIĆ, Želimir. Pučka pobožnost i liturgija prema crkvenim dokumentima = Popular devotion and liturgy according to Church documents. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 75-93.
Napomene: Predavanje održano u sklopu pastoralnog kolokvija Hrvatske provincije svetog Jeronima u Zagrebu, 6. rujna 2011. Naslov kolokvija bio je: *Naša pastoralna današnjica i Providnosti otvorena sutrašnjica*.
191. PUNDA, Edvard. Odnos primata i sinodalnosti u svjetlu ekleziologije Drugoga vatikanskog koncila: fundamentalno-teološki okvir i poticaji iz pontifikata Pape Franje = Relation of primacy and synodality in the light of the Second Vatican Council's ecclesiology: fundamental-theological framework and initiatives of Pope's Francis' pontificate. // Vrhbosnensia:

- Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 393-411.
192. RAGUŽ, Ivica. Crkva - imperij, nacionalna država i pluralističko društvo: aktualnost Erika Petersona = Church-empire, nation state and a pluralistic society: the essence of Erik Petersen's thinking. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 321-332.
193. REBIĆ, Adalbert. „Abram povjerova Jahvi, i On mu to uračuna u pravednost“ (Post 15,6)= “Abram believed the Lord: and the Lord reckoned it to him as righteousness”(Gen 15:6). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 241-257.
194. REBIĆ, Adalbert. Jeruzalem - grad susreta triju monoteističkih religija = Jerusalem - die Stadt der Begegnung der drei monotheistischen Religionen.// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 105-117.
195. RUMBOLDT, Zvonko. Etička pitanja u kliničkim istraživanjima = Ethical questions in clinical research. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 333-341.
196. RUNJE, Domagoj. Vjera u pustinji (Br 14,11; 20,12): pokušaj aktualizacije = Faith in the wilderness (num 14:11; 20:12): an attempt at actualization. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 287-299.
197. SANDO, Dragomir. Obitelj i prokreacija u pravoslavnoj teologiji = Family and procreation in Orthodox theology. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 79-89.
- Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Ljudska prokreacija - stavovi i dileme* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 25. studenoga 2006.

198. SANDRO, Radomir. Isus Hristos je isti juče i danas i u vijekove (Jevr. 13,8) = Jesus Christus ist immer der gleiche, so gestern, wie heute und in Ewigkeit (Hebr. 13,8). // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. IV/2 (2010.), str. 231-238.
Napomene: Predavanje održano na Ekumenskom kolokviju *Katolici i pravoslavci* 25. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
199. SILAJDŽIĆ, Adnan. Potreba i mogućnosti muslimansko-kršćanskog dijaloga - islamski pogled = The necessity for dialogue between Muslims and Christians and its possibilities - Islamic view. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 205-215.
Napomene: Predavanje održano na međureligijskom kolokviju "Katolici i muslimani" 13. studenog 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
200. SMAJIĆ, Aid. Uloga vjere u formiranju stava prema drugom i drukčijem: između religijskih ideala i bosanskohercegovačke stvarnosti = The role of faith in forming a stance toward others and toward those who are different: between religious ideals and reality in Bosnia and Herzegovina. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 5-26.
Napomene: U radu je prezentiran dio podataka i rezultata šireg istraživačkog projekta autora provedenog u okviru izrade doktorske disertacije na temu *Psihosocijalni aspekti religioznosti kao determinante međunacionalne tolerancije* obranjene na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu.
201. SPAJIĆ, Zdenko. Analiza društvenoga stanja u Bosni i Hercegovini kao osnova za pastoralno planiranje = An analysis of social realities in Bosnia and Herzegovina as a basis for pastoral planning. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu. XVI/2 (2012.), str. 267-290.
202. SPAJIĆ, Zdenko. Crkva u Bosni i Hercegovini pred izazovima društvenih promjena = The Church in Bosnia and Herzegovina

- facing the challenge of social change. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 157-182.
203. SPAJIĆ, Zdenko. Djelovanje Crkve u osiromašenom društvu: milostinja ili integralno oslobođenje = The mission of the Church in an impoverished society: alms or integral development? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 237-267.
204. SPAJIĆ, Zdenko. Katolička crkva i gospodarstvo = The Catholic Church and economics. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 97-108.
205. SPAJIĆ, Zdenko. Prezbiterska služba i socijalno poslanje Crkve = The ministry of presbyter and the social mission of the Church. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 201-227.
206. SPAJIĆ, Zdenko. Solidarnost u misli Ivana Pavla II.: filozofsko-teološki okvir i primjena u razrješavanju međunarodnih sukoba = The concept of solidarity in the thought of John Paul II: philosophical and theological framework and its application to the resolution of international conflicts. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 57-81.
207. SPAJIĆ, Zdenko. Učenje Ivana Pavla II. o legitimnoj uporabi sile: traženje novog puta za prosuđivanje moralnosti rata = The teaching of John Paul II concerning the legitimate use of force: a search for a new approach to forming a judgment on the morality of war. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 83-95.
- Napomene: Rad je izvorno načinjen kao prezentacija doktorske disertacije *The Legitimate Use of Force: The Search for a New Approach to International Conflict Resolution in the Writings of John Paul II* (Legitimna uporaba sile: traženje novoga pristupa za razrješavanje međunarodnih sukoba u spisima Ivana Pavla

- II.), obranjene na Teološkom fakultetu Katoličkog sveučilišta Amerike 2004., za Dan Vrhbosanske katoličke teologije, 18. listopada 2008.
208. SPAJIĆ, Zdenko. Čovjek i društvo: o bosansko-hercegovačkoj stvarnosti iz perspektive socijalne filozofije Jacquesa Maritaina = The person and society: on the reality in Bosnia and Herzegovina from the perspective of social philosophy of Jacques Maritain. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 33-56.*
209. STOJANOVIĆ, Ljubivoje. Hrišćanin - Crkva - savremeno društvo = A Christian - a Church - a modern society. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 299-312.*
Napomene: Predavanje održano na Ekumenskom kolokviju *Katolici i pravoslavci* 25. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
210. SUDAR, Pero. Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini: potrebe i perspektive = Needs and prospects of Catholic Church in Bosnia-Herzegovina. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 105-113.*
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Religijske zajednice u BiH i sekularno društvo* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 27. studenoga 2004.
211. SUDAR, Pero. Ljudska prava i dužnosti u svjetlu kršćanske nauke: teološki temelji i povijesne odrednice. = Menschenrechte und Pflichten im Lichte der christlichen Lehre. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 161-172.*
Napomene: Predavanje održano 10. prosinca 1997. u Grazu (Austrija) na međunarodnom znanstvenom simpoziju o ostvarenju ljudskih prava u BiH.
212. SUDAR, Pero. Odnos države i Crkava - vjerskih zajednica u današnjem bh-društvu = Relationship between the state and churches and religious communities in contemporary society in Bosnia and Herzegovina. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko*

- Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 333-347.
213. SÁNCHEZ DE TOCA ALAMEDA, Melchor. [s talijanskog preveo Juro Babić]. Posljedice europske multikulturalnosti za kršćanstvo i pastoral duhovnih zvanja = Effects of European multiculturalism on Christianity and vocation ministry. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 313-324.
Napomene: Predavanje održano 7. srpnja 2002. u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji u Sarajevu na konferenciji o duhovnim zvanjima (4.-7. srpnja 2002.), u organizaciji European Vocations Service, s temom: *The specific nature of vocations ministry in a multicultural context.*
214. ŠABANOVIĆ, Edin. Stvarnost i razmjeri siromaštva u Bosni i Hercegovini - statistički pokazatelji = Reality and proportion of poverty in Bosnia and Herzegovina – statistical indicators. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 297-316.
215. ŠAGI, Bono Zvonimir. Kršćansko shvaćanje mjesta i uloge vjere u društvu = Christliche Auffassung über den Ort und die Rolle des Glaubens in der Gesellschaft. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 229-238.
Napomene: Predavanje održano na međureligijskom kolokviju *Katolici i muslimani* 13. studenoga 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
216. ŠARČEVIĆ, Abdulah. «Druga moderna», ljudska perspektiva i istina: susret s Drugim: moguće iskustvo jedinstva filozofije i teologije kod Nikole Kuzanskog (1401.-1464.): nedostižna daljina i istovremeno apsolutna prisutnost/suvremenost = «A second modernity»: human prospective and truth: an encounter with the Other: a possible experience of unity of philosophy and theology according to Nicolas Cusanus (1401-1464): an unreachable distance and at the same time absolute presence/contemporaneity. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 291-331.

217. ŠARČEVIĆ, Abdulah. Sposobnost za budućnost / Perspective multikulturalnog društva: vrijeme interkulturalizma / Šifra nade i otvorenosti u Europi = Capability for a future / prospects for a multicultural society: time for interculturalism as code-letter for hope and openness in Europe. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja*. VI/1 (2002.), str. 87-161.
Napomene: Ovu opsežnu studiju autor je napisao u Sarajevu između 6. i 23. studenoga 2001. te u skraćenoj verziji izložio na kolokviju *Vjera i kultura* 24. studenoga 2001. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
218. ŠARČEVIĆ, Ivan. Dijalog s ateistima = Dialogue with atheists. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XVI/1 (2012.), str. 5-31.
219. ŠEGULA, Andrej. Bračni i obiteljski pastoral u Sloveniji u svjetlu izvanredne sinode 2014. = Marital and family pastoral ministry in Slovenia in the light of the extraordinary synod held in 2014. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 117-135.
220. ŠEGULA, Andrej. Poslušnost sv. Franje Asiškoga u odnosu prema Crkvi kao instituciji = Obedience of St. Francis of Assisi to the Church as an institution. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 109-127.
221. ŠESTAK, Ivan. Zastupljenost filozofije u časopisu *Vrhbosnensia*: povodom 10. obljetnice izlaženja (1997.-2006.) = Presentation of philosophy in the periodical *Vrhbosnensia*: an insight on the occasion of the tenth anniversary of its publication (1997-2006). // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 135-154.
Napomene: Rad je priređen za Okrugli stol o časopisu *Vrhbosnensia*, koji je održan 29. veljače 2008. u povodu 10 godina izlaženja.
222. ŠESTAK, Ivan. JALŠENJAK, Borna. Škvorc o Maksizmu = Škvorc on Marxism. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2

- (2010.), str. 341-371.
223. ŠIMIĆ, Mirko. Enciklika *Pacem in terris* - izazov u vremenu = Encyklika *Pacem in terris* - Herausforderung an die Zeit. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 127-142.
224. ŠIMUNDŽA, Drago. Književni rodovi i vrste u Bibliji = Literary genres within the Bible. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 247-265.
225. ŠKVORČEVIĆ, Antun. *Communio ecclesiae* - temelj sinodalnosti prema Drugom vatikanskom saboru = *Communio ecclesiae* - foundation of sinodality according to Second Vatican Council. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. X/1 (2006.), str. 13-27.
226. ŠOKČEVIĆ, Šimo. Povijesno oblikovanje i perspektiva razvoja filozofskoga studija na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 293-343.
227. ŠPEHAR, Milan. Duhovno-ministerijalni identitet svećenika = Spiritual-ministerial identity of the priest. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 183-199.
228. ŠTIMAC, Zrinka. Znanost o religiji na njemačkim sveučilištima: kako predavati / učiti o religijama u multireligijskim sredinama? = Teaching on religion at the universities of Germany. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2005.), str. 129-147.
Napomene: Priređeno kao izlaganje na simpoziju *Proučavanje religije u planu i programu nastave na državnim sveučilištima 21. stoljeća*, koji je u organizaciji Državnog sveučilišta Arizone održano u Sarajevu 18. i 19. ožujka 2005.
229. TADIĆ, Stipe. Karakteristike aktualnog bosansko-hercegovačkog društva: pogled poglavito iz činjenične mozaične religijske perspektive = Distinguishing features of society in Bosnia-Herzegovina: in special view of its mosaic religious prospective.

// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. IX/1 (2005.), str. 19-34.

Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Religijske zajednice u BiH i sekularno* društvo na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 27. studenoga 2004.

230. TATAR, Adnan. Mir i pojedinac u misli H. D. Thoreaua i M. Mahatme Gandhija = Peace and the individual in the thought of H. D. Thoreau and M. Mahatma Gandhi. / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 397-428.
231. TATAR, Adnan. Političko čitanje Islamskog kvinteta Tariqa Alija = A political reading of the Islamic Quintet novels of Tariq Ali. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 369-412.
232. TEISSIER, Henri. [s francuskog preveo Mato Zovkić]. Sakrament susreta = The sacrament of the encounter. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 247-255.
Napomene: Izlaganje na *IX. susretu europskih sveučilištaraca*, Santiago de Compostela, 23-28. srpanj 1999.
233. TENŠEK, Tomislav Zdenko. Isus Krist je isti jučer, danas i zauvijek (Heb 13,8) = Jesus Christ is the same yesterday, today and forever (Heb 13:8). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 239-261.
Napomene: Predavanje održano na Ekumenskom kolokviju "Katolici i pravoslavci" 25. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
234. TEPERT, Darko. Vjera naroda u deuteronomističkoj povijesti (2 Kr 17,14) = Infidelity of the people in the historical account of deuteronomy (2 Kings 17:14). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 301-312.
235. TOMAŠEVIĆ, Darko. Farizeji: problem podrijetla i imena = Pharisees – problem of origin and name. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni

- urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 275-290.
236. TOMAŠEVIĆ, Darko. Poruka i tumačenje prisposodbe o udovici i sucu (Lk 18,1-8) = The message and interpretation of the parable about the widow and the judge (Luke 18:1-8). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2. (2009.), str. 229-258.
237. TOMIĆ, Jozo. Brak i obitelj u naučavanju Ivana Pavla II. = Marriage and family in the teaching of John Paul II. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 329-348.
Napomene: Predavanje održano 18. listopada 2003. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji prigodom proslave Dana Teologije i obilježavanja 25. obljetnice pontifikata Ivana Pavla II.
238. TOPIĆ, Franjo. Hrvatski tisak u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine = Croatian magazines and periodicals in Bosnia-Herzegovina from the beginning to 1941. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 469-484.
Napomene: Ovo je nešto izmijenjeno predavanje održano na *The 33-rd National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies*, Novembar 17, 2001, Washington National Airport, Hilton in Crystal City, Virginia.
239. TOPIĆ, Franjo. Odgovornost kršćanina u svijetu: socijalni angažman vjernika u društvu prema kršćanstvu = La responsabilita del cristiano nel mondo. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 57-68.
Napomene: Predavanje održano na međureligijskom kolokviju "Katolici i muslimani" 13. studenog 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
240. TOPIĆ, Franjo. Odnos Crkve i politike prema II. vatikanskom koncilu i nekim pokoncilskim dokumentima = Relationship between Church and politics according to the Second Vatican Council and a number of postconciliar documents. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja /

- glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 303-320.
241. TURALIJA, Dubravko. Agūr'ov poučak (Izr 30,1-4) = Agūr's Theorem Prov 30: 1-4. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1(2010.), str. 7-31.
242. TURALIJA, Dubravko. Daniel 2,4 - 7,28: novi prijevod s aramejskog izvornika popraćen analizom i kratkim komentarom = Daniel 2:4 - 7:28: a new translation from the original Aramaic; followed by an analysis and short commentary. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 161-195.
243. TURALIJA, Dubravko. Ezra 4,8 - 7, 26: novi hrvatski prijevod s aramejskog izvornika, uz popratne stručne bilješke = Ezra 4:8 -7:26: a new translation from the original Aramaic, followed by an analysis and short commentary. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1(2013.), str. 183-216.
244. TURALIJA, Dubravko. King Rehoboam According to the Chronicler (2 Chronicles 11-12). // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 5-33.
245. VALJAN, Velimir. Vrijednost i ideali obitelji: religijska i socijalna promocija obitelji kao mjesta rađanja = Value and ideals of the family - religious and social promotion of the family as locus of procreation. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 91-107.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Ljudska prokreacija - stavovi i dileme* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 25. studenoga 2006.
246. VASILJEVIĆ, Maksim. Unitas et alteritas u eklisiologiji sinodalnosti = Oneness and otherness in ecclesiology of synodality. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1(2006.), str. 29-48.

247. VELČIĆ, Bruna. Vjera u knjizi Propovjednikovoj = Faith in the Book of Qoheleth. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 331-355.
248. VIDOVIĆ, Marinko. Uskrsnuće temeljni kršćanski misterij = Resurrection as fundamental Christian mystery. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 11-26.
249. VIDOVIĆ, Marinko. Vjera u Markovu evanđelju, s posebnim osvrtom na vjeru zauzetu protiv uzetosti = Faith in Mark's Gospel, with special emphasis on faith which intercedes against paralysis. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 5-49.
250. VIŠATICKI, Karlo. Vjera u kontekstu Jonine knjige - Jona 3,5 = Faith in the context of the Book of Jonah - Jonah 3:5. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 379-391.
251. VRANJEŠ, Nikola. Crkva i sveučilište: pastoral na izvorištu znanosti i kulture = Church and university: pastoral activity at the source of science and culture. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 161-177.
252. VRGOČ, Miro. Opraštanje i pomirenje: teološko ukorjenjenje kršćanskog nauka = Radices theologicae christiane de dumissione et repacificatione. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 217-227.
Napomene: Ovo predavanje održano je na međureligijskom kolokviju "Katolici i muslimani" 13. studenog 1999. godine na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
253. VUKŠIĆ, Tomo. Biskup - predvodnik kolone svjedoka vjere. U povodu 50. obljetnice povratka (nad)biskupa Čule iz zatvora = Un vescovo capocolonna dei confessori della fede. Nell'occasione del 500 Anniversario del ritorno dell'(arci)vescovo Čule dal carcere. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska

- pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 131-148.
254. VUKŠIĆ, Tomo. Biskupijski dio kauze kanonizacije svetaca = La parte diocesana della causa della canonizzazione dei santi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 325-351.
Napomene: Ovo je tekst predavanja koje je predstavljeno na *Seminaru za ovlast isповijedanja 2002.* za svećenike koji je održan u Sarajevu u Franjevačkoj teologiji 2. i 3. te u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji 10. i 11. rujna 2002.
255. VUKŠIĆ, Tomo. Država i religijske zajednice u Zakonu o slobodi vjere i pravnom položaju Crkava i vjerskih zajednica u BiH = Lo stato e le comunità religiose nella Legge sulla libertà della fede e sullo stato giuridico delle Chiese e delle comunità religiose nella BE. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 69-90.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Religijske zajednice u BiH i sekularno društvo* 27. studenoga 2004. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
256. VUKŠIĆ, Tomo. Duh Sveti u istočnoj kršćanskoj tradiciji = Lo Spirito Santo nella tradizione cristiana orientale. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 39-54.
257. VUKŠIĆ, Tomo. Ekumenske i dijaloške perspektive Katoličke Crkve nakon izjave *Dominus Iesus* = Catholic prospects for ecumenical and inter-religious dialogue after *Dominus Iesus*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 87-106.
Napomene: Predavanje je održano na kolokviju *Deklaracija Dominus Iesus* 23. studenoga 2002. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu. - Napomena urednika.
258. VUKŠIĆ, Tomo. Ekumenski i međureligijski aspekti pastoralnoga pohoda Pape Ivana Pavla II. Sarajevu = Gli aspetti ecumenici interreligiosi della visita pastorale del Papa Giovanni Paolo II a Sarajevo. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 31-51.

259. VUKŠIĆ, Tomo. Izgradnja međusobnoga povjerenja među katolicima i pravoslavicima nema kršćansku alternativu: katoličanstvo i pravoslavlje uoči početka trećega tisućljeća = La costruzione della mutua fiducia tra i cattolici e gli ortodossi non ha un'alternativa cristiana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 273-283.
Napomene: Ovo je dopunjeni tekst predavanja koje je održano u pravoslavnoj sabornoj crkvi u Trebinju 27. studenoga 1999. na simpoziju koji je priredila Pravoslavna Crkva u povodu osam vjekova (780 godina) eparhije zahumsko-hercegovačke uoči velikog jubileja 2000. godine od Kristova rođenja.
260. VUKŠIĆ, Tomo. Mjesto brodoloma Svetoga Pavla (Dj 27,27; 18,1): Malta, Kefalonija ili Mljet = The location of St. Pauls shipwreck (ACTS 27:27; 28:1): Malta, Cephalonia of Mljet. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 327-343.
Napomene: Ovo je tekst predavanja koje je održano 7. svibnja 2009. na *Simpoziju u povodu 2000-godišnjice od rođenja svetoga apostola Pavla* na Pravoslavnom bogoslovnom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu u Foči.
261. VUKŠIĆ, Tomo. Odnos rimske države prema kršćanstvu u IV. stoljeću: od progona preko tolerancije i slobode do državne vjere = Relationship of Roman state toward Christianity in the fourth century ad.: from persecution through tolerance and freedom to the state religion. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 277-301.
262. VUKŠIĆ, Tomo. Opća i posebna Crkva u raspravi između Josepha Ratzingera i Waltera Kaspera = The local Church and the universal Church in the polemics between Joseph Ratzinger and Walter Kasper. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 9-27.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Sinodalnost biskupije kao mjesne Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 24. studenoga 2007.
263. VUKŠIĆ, Tomo. Papa Pio II. (1458.-1464.) i kralj Tomaš (1443.-

1461.): prilog proučavanju međuvjerskih odnosa u Bosni i Hercegovini polovicom 15. st. = The Pope Pio II (1458-1464) and the king Tomaš (1443-1461). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 371-407.

Napomene: Tekst izlaganja na međunarodnom znanstvenom skupu *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, održanom 23. i 24. listopada 2003. u Zagrebu na Hrvatskom institutu za povijest.

264. VUKŠIĆ, Tomo. Pogled na aktualno stanje studija patrologije na crkvenim teološkim učilištima = Uno sguardo sullo stato attuale dello studio della patrologia negli istituti ecclesiastici di teologia. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 163-182.
265. VUKŠIĆ, Tomo. Pravni okvir djelovanja Katoličke Crkve i neki podaci o katolicima krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini = Legal framework for activity of the Catholic Church in Montenegro, Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina in the late 19th and early 20th century and some data about Catholics there. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 345-377.
266. VUKŠIĆ, Tomo. Primat i sinodalnost u Crkvi od Četvrtoga lateranuma do Drugoga vaticanuma (1215.-1965.) = Primacy and synodality in the Church from the Fourth Lateran Council to the Second Vatican Council (1215-1965). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 373-391.
267. VUKŠIĆ, Tomo. Prirodni priraštaj kao pokazatelj bračnog morala u katoličkim obiteljima u Bosni i Hercegovini (1996.-2007.) = The natural population growth as an indicator of marriage morality in Catholic families of Bosnia-Herzegovina. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 29-53.
268. VUKŠIĆ, Tomo. Sakramenti - privilegirano mjesto događanja

Crkve prema katoličkoj teologiji = Sacraments - the privileged place of materialization of Church observed from the point of view of Catholic theology. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 263-289.

Napomene: Ovo je tekst predavanja koje je održano na Ekumenskom kolokviju *Katolici i pravoslavci* koji je priredila Vrhbosanska katolička teologija 25. studenoga 2000.

269. VUKŠIĆ, Tomo. Sredstva društvenoga priopćavanja u službi re/evangelizacije u okruženju prve ateističke civilizacije = The means of public communication in service of re-evangelization in setting of the atheistic civilization. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 77-93.

Napomene: Ovo je tekst predavanja koje je održano na dvadesetom zasjedanju Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine u Banjoj Luci 24. listopada 2000.

270. VUKŠIĆ, Tomo. Sveti Ivan Damašćanin i pitanje spoznaje Boga u istočnoj kršćanskoj tradiciji = San Giovanni Damasceno e la questione della conscenza di Dio nella tradizione orientale cristiana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 245-256.

271. VUKŠIĆ, Tomo. Svetogrđe prema katoličkoj teologiji i kanonskom pravu = Il sacrilegio secondo la teologia cattolica e il diritto canonico. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 263-286.

Napomene: Ovo je tekst predavanja koje je održano na nekoliko svećeničkih koronskih sastanaka dekanata u Hercegovini (mostarski, stolački, širokobriješki, posuški) što su ih, tijekom ljeta 2001., na poziv biskupa mons. Ratka Perića, a u povodu učestalih svetogrđnih i nevaljanih podjeljivanja sakramenata na tom području, priredili nadležni dekani. A s obzirom na to da je biskup Perić u svojem dopisu dekanima od 7. lipnja 2001. (prot. 901/2001.) zaželio da tema "Sakrilegij ili svetogrđe" bude obrađena "pod raznim vidovima (dogmatskim, liturgijskim, pastoralnim, eklesiološkim...)", pri sastavljanju ovoga članka

vodilo se računa o tome da tema bude obrađena onako kako je predloženo.

272. VUKŠIĆ, Tomo. Svjetsko vijeće Crkava i pitanje euharistije na temelju 'Limskog dokumenta' = The World Council of Churches and the question of Eucharist based on the Lima Document. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 317-339.
273. VUKŠIĆ, Tomo. Teme i način rada generalnih biskupskih sinoda (1967.-2001.) = The general synods of bishops and its themes and method of work (1967-2001). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1(2006.), str. 49-78.
274. VUKŠIĆ, Tomo. Trapistička Visoka filozofsko-teološka škola i početak sveučilišnog obrazovanja u Banja Luci = The Trappist Philosophical and Theological College and the origin of university instruction in Banja Luka. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 33-56.
275. VUKŠIĆ, Tomo. [s talijanskog prevela Klara Ćavar]. Crkva i vjerski život među Hrvatima i Slovencima od osnivanja Kraljevine Jugoslavije do uspostave komunističke vlasti (1918.-1945.): prilog proučavanju međuvjerskih odnosa = Chiesa e vita religiosa tra i Croati e gli Sloveni dalla Monarchia Jugoslava all'avvento del comunismo (1918-1945). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 337-368.
Napomene: Ovo je tekst predavanja, napisan izvorno na talijanskom, što ga je dr. T. Vukšić izložio na međunarodnom simpoziju *Vjerska povijest Hrvatske i Slovenije*, koji je kao "XXVI. europski tjedan", u organizaciji Katoličkog sveučilišta Srca Isusova iz Milana i Ambrozijanske fondacije Pavao VI., održan od 31. kolovoza do 3. rujna 2004. u Gazzadi kod Milana.
276. ZAGO, Marcello. Duhovnost dijaloga = The spirituality of dialogue. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 213-227.

277. ZELIĆ, Ivan. O savjetima Alvina Plantinge kršćanskim filozofima = On Alvin Plantinga's advice to Christian philosophers. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 413-434.
278. ZOVKIĆ, Mato. Kako svojim govornim o svetoj knjizi drugih bez karikiranja? = How to present the sacred book of "others" to one's own without subjecting it to caricature? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 115-128.
Napomene: Priređeno kao izlaganje na simpoziju *Proučavanje religije u planu i programu nastave na državnim univerzitetima 21. stoljeća* koji je u Sarajevu organizirao Državni Univerzitet Arizone, 18. i 19. ožujka 2005.
279. ZOVKIĆ, Mato. Crkva i siromasi prema Novom zavjetu = The Church and the poor according to the New Testament. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 217-235.
280. ZOVKIĆ, Mato. Djelovanje Duha Božjega u nekršćanskim religijama i kulturama = Activity of God's Spirit in non-christian religions and cultures. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 55-83.
281. ZOVKIĆ, Mato. Ekleziologija Deklaracije Dominus Iesus = Ecclesiology of Declaration Dominus Iesus. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 39-52.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju Deklaracija *Dominus Iesus* 23. studenoga 2002. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
282. ZOVKIĆ, Mato. Ekumenizam i religijski dijalog u jubilejskom programu Crkve = Ecumenis and interreligious dialogue in the jubilee program of Catholic Church. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 183-204.

- Napomene: Predavanje održano 18. listopada 2000. prigodom obilježavanja *Dana Vrhbosanske katoličke teologije*.
283. ZOVKIĆ, Mato. Ekumenski i međureligijski odnosi u biskupiji pod vodstvom biskupa = Ecumenical and interreligious relations in a diocese under the guidance of its bishop. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 87-103.
Napomene: Predavanje održano na kolokviju *Sinodalnost biskupije kao mjesne Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 24. studenoga 2007.
284. ZOVKIĆ, Mato. Himan u Tob 13, 1-18 kao molitva Židova dijaspore = The hymn of Tobit 13:1-18 as a prayer of the Jewish diaspora. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 31-56.
285. ZOVKIĆ, Mato. Iskustvo predavanja biblijskih disciplina kandidatima na ministerijalno svećeništvo = An experience of teaching the Bible to candidates for ministerial priesthood. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. X/2 (2006.), str. 295-306.
286. ZOVKIĆ, Mato. Jesu li vjerski poglavari u Bosni i Hercegovini otvoreni za nove izazove? = Are religious leaders in Bosnia and Herzegovina open to new challenges? // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 77-98.
Napomene: Jedno od izlaganja na *Kolokviju 2012.*, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 16. studenog 2012. s općom temom *Vjera pred izazovima današnjeg društva*.
287. ZOVKIĆ, Mato. Jubilejsko čišćenje spomena radi pomirenja i vjerodostojnijeg evangeliziranja = Jubilee purification of memory in view of reconciliation and trustworthy evangelization. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 9-29.
288. ZOVKIĆ, Mato. Katoličko poimanje recipročnosti u odnosima kršćana i muslimana. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko

- Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 345-364.
289. ZOVKIĆ, Mato. Kontinentalne sinode u povodu jubileja 2000. = Continental synods on the occasion of jubilee 2000. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 79-110.
290. ZOVKIĆ, Mato. Križ Isusov u Novom zavjetu kao izraz prihvaćanja nasilne smrti = The cross of Jesus in the New Testament as a symbol of accepting his violent death. / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 63-80.
Napomene: Izlaganje na studijskom danu u Mostaru 11. ožujka 2013.
291. ZOVKIĆ, Mato. Međureligijski susret Ivana Pavla II. od Asiza 1986. do Sarajeva 1997. = Interreligious encounters of Johan Paul II from Assisi 1986 to Sarajevo 1997. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 9-30.
292. ZOVKIĆ, Mato. Multikulturalnost apostola Pavla = Multiculturalism of Apostole Paul. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 27-45.
293. ZOVKIĆ, Mato. Nadbiskup Puljić i Nadbiskupija Vrhbosanska od 1991. do 2001. godine = Archbishop Puljić and Sarajevo Archdiocese from AD 1991 to 2001. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 253-290.
Napomene: Prošireni i doručeni referat izložen na akademiji 20. siječnja 2001. povodom 10. obljetnice ustoličenja Vinka Puljića za vrhbosanskog nadbiskupa.
294. ZOVKIĆ, Mato. Navještenje Mariji u Lukinoj teološkoj viziji (Lk 1,26-38) = The annunciation to Mary in Luke's theological vision (Lk 1:26-38). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 345-363.
295. ZOVKIĆ, Mato. Novozavjetni tekstovi s prividnim protužidovstvom

- = New Testament texts with a seeming antijudaism. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 119-141.
296. ZOVKIĆ, Mato. Pavlov doživljaj pred Damaskom, izvor osobne vjere u Krista i apostolske službe = Paul's experience at Damascus, the source of his personal faith in Christ and of his apostolate. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 269-311.
297. ZOVKIĆ, Mato. Potrebe manjine i dominacije većine u međureligijskom dijalogu = The needs of minorities and domination of majority in interreligious dialogue. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. X/1 (2006.), str. 137-153.
Napomene: Priređeno kao jedno od izlaganja na Međunarodnom simpoziju u Zagrebu 10-11. ožujka 2006. u organizaciji Svjetske konferencije religija za mir, Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj, Kulturnog centra pri veleposlanstvu IR Irana i Filozofskog fakulteta Družbe Isusuove.
298. ZOVKIĆ, Mato. Pozitivna iskustva katolika s muslimanima u nekim zemljama svijeta = Positive experience of Catholics with Muslims in some countries. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. III/2 (1999.), str. 257-272.
Napomene: Priređeno kao jedno od izlaganja na simpoziju u Zagrebu 20. i 21. rujna 1999. koji je organizirao Hrvatski ogranak Svjetske konferencije religija za mir (WCRP/Croatia) u suradnji s Katoličkim bogoslovnim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu.
299. ZOVKIĆ, Mato. Religijska scena Bosne i Hercegovine 2007. godine = The stage of faith communities in Bosnia-Herzegovina in 2007. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 237-246.
Napomene: Izlaganje na seminaru *Od podijeljenoga do društva različnosti: uloga medija u interreligijskom dijalogu*, Sarajevo, 19.-23. studenoga 2007.
300. ZOVKIĆ, Mato. Univerzalni moral u međureligijskom dijalogu i

- suradnji=Globalethicsininterreligiousdialogueandcooperation.
// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 281-303.
Napomene: Priređeno kao izlaganje na simpoziju *Globalizacija i teologija* u Lovranu 23. i 24. travnja 2003. koji je po mandatu Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu organizirao dr. sc. Jure Zečević sa svojim suradnicima.
301. ZOVKIĆ, Mato. Uporaba Svetog Pisma među bosanskim krstjanima = The use of Scriptures in the writings of/about Bosnian Christians. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 349-369.
302. ZOVKIĆ, Mato. Većine i manjine u postkomunističkim društvima = Majorities and minorities in postcommunist societies. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 259-272.
Napomene: Priređeno kao izlaganje na Konferenciji *Dvadeset godina slobode: odakle i kamo? Izazovi Crkve i društva u postkomunističkom kontekstu*, Evanđeoski teološki fakultet, Osijek, 28. do 31. 10. 2009.
303. ZOVKIĆ, Mato. Vjera autora i naslovnika Jakovljeve poslanice = Faith of the writer and recipients of the Letter Of James. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 103-121.
304. ZOVKIĆ, Mato. Četrdeseta obljetnica Drugoga vatikanskog sabora iz perspektive katolika u BiH = Fortieth anniversary of Vatican II from prospective of Catholics in Bosnia-Herzegovina. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 221-234.
305. ZUBAC, Viktor. Vjeroučiteljev odgojni rad u promicanju euharistijskoga zajedništva = Catechist's educational work in promoting Eucharistic communion. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 413-423.
306. ŽIGMANOV, Tomislav. Etička paradigma kršćanstva i kriza

- vjere danas = Ethical paradigm of Christianity and the crisis of faith. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 121-133.
307. ŽIGMANOV, Tomislav. Jaspersovo razumijevanje pojmova krivice i odgovornosti = Jasper's conception of the notions of guilt and responsibility. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 183-206.
308. ŽIGMANOV, Tomislav. Naznake o bunjevačkoj narodnoj mudrosti i mudrosnoj književnosti Biblije = Indications on folk proverbs of Bunjevci and sayings of wisdom books in the Bible. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 119-134.
309. ŽIGMANOV, Tomislav. Otkloni spram tradicije u učenju Martina Luthera = Deviations from the traditional in Martin Luther's theory. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 285-295.
310. ŽIGMANOV, Tomislav. Skica za fenomenologijsku strukturu kršćanskog govora o manjinama = An outline of phenomenological structure for Christian talk on minorities. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 365-381.
311. ŽONTAR, Igor. Neodrživost Quineove «treće dogme empirizma»: dihtomija konceptualne sheme i empirijskog sadržaja = Unsustainability of Quine's third dogma of empiricism: the dichotomy of a conceptual scheme and empirical content. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 155-174.
312. ŽUPARIĆ, Drago. Dijalozi u knjizi o Tobiji = The dialogues in the Book of Tobit. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 225-274.
- Napomene: Ovo je tekst neznatno izmijenjenog diplomskoga rada predloženog na Filozofskom fakultetu u Zadru (sada već

- promaknutog u Sveučilište), odsjeka za Klasičnu filologiju, dana 31. siječnja 2003.
313. ŽUPARIĆ, Drago. Duhovno raspoznavanje u svagdanjem životu = Discernimento spirituale nella vita quotidiana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 217-231.
314. ŽUPARIĆ, Drago. Knjižnica Vrhbosanske katoličke teologije = The Library of Vrhbosna Catholic School of theology. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 343-354.
Napomene: Predavanje održano u okviru programa Dana Teologije na blagdan sv. Luke, zaštitnika Vrhbosanske katoličke teologije, 18. listopada 2005.
315. ŽUPARIĆ, Drago. Odgoj i Biblija - prema ljudskoj i vjerničkoj zrelosti = Upbringing and the Bible toward human and religious maturity. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 105-125.
316. ŽUPARIĆ, Drago. Pogled na obitelj u knjizi o Tobiji = Family in the Book of Tobit. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 7-27.
317. ŽUPARIĆ, Drago. Religiozno-etički elementi u Eshilovoj tragediji Persai (Perzijanci) = Religious sentiment and ethical elements in Aeschylus' Tragedy, Persai (The Persians). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 143-160.
318. ŽUPARIĆ, Drago. Vjerski život u knjizi o Tobiji = Religious life in the Book of Tobit. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 313-329.
319. YANNOULATOS, Anastasios. [s engleskoga preveo i sažetke napisao Mato Zovkić]. Religijski doprinos razvijanju zajedničkih vrijednosti i građanskog društva: kako religijske zajednice mogu doprinositi izgradnji boljega društva = The religious

contribution to developing shared values and common citizenship: how religious communities can contribute to construction of a better society. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 251-262.

Napomene: S ovim je predavanjem autor nastupio na međunarodnoj konferenciji *Kršćani i muslimani u Europi*, koja je od 12. do 16. rujna 2001. održana na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

III. DOCUMENTA, RELATIONES ET REFLEXIONES, DOKUMENTI, PRIKAZI I OSVRTI, DOCUMENTS, SURVEYS AND COMMENTARY

320. ANČIĆ, Nediljko Ante. U povodu 10. obljetnice izlaženja časopisa *Vrhbosnensia*. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 196-201.

Napomene: Izlaganje na Okruglom stolu o časopisu *Vrhbosnensia*, koji je održan 29. veljače 2008. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.

321. ARKOŠ, Srđan. Jezik Šarićeve Biblije na primjeru Post 1-2. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 328-331.

322. BAJRAKTAREVIĆ, Orhan. Nacrt o položaju filozofije u islamu: Ibn Rušd i Al-Gazali u svjetlu dvaju kritičko-polemičkih spisa. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 313-316.

Napomene: Izlaganje na okruglom stolu o enciklici Ivana Pavla II. *Fides et ratio*, održanom 23. listopada 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

323. BARIŠIĆ, Pavo. Prilog promišljanju političkog djelovanja Josipa Stadlera. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 188-192.

Napomene: Tekst izrečen 18. siječnja 2001. u Muzeju Mimara u Zagrebu prigodom predstavljanja zbornika: P. JURIŠIĆ (prir.),

- Josip Stadler - život i djelo*, Studia Vrhbosnensia 11, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1999., 963 str.
324. BERNADIĆ, Mario. Sinodalnost u životnom kontekstu mjesne Crkve: dosadašnja iskustva Prve sinode Vrhbosanske nadbiskupije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 145-153.
325. BISKUPSKA KONFERENCIJA BiH. Proglas prigodom Katoličkoga dana: Kupres, 19. srpnja 2003. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 494-495.
326. ČABRAJA, Ilija. Tko su Abrahamovi potomci po tijelu?. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 209-217.
327. ČELAM, Marija. Uloga katoličke teologinje u bh. društvu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 285-293.
328. DAVIDSON, Donald. [prijevod Igor Žontar]. Racionalne životinje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 173-183.
329. DRAGANOVIĆ, Krunoslav. [priredio Robert Jolić]. Katolička crkva u otomanskoj Bosni u 19. stoljeću. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 143-200.
330. DRAGANOVIĆ, Krunoslav. [priredio Robert Jolić]. Otomanska Bosna u 19. stoljeću i carski namjesnici u njoj. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 463-499.
331. EPISKOPI I BISKUPI BIH. Priopćenje za javnost. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 424-425.
332. EPISKOPI I BISKUPI BIH. Zajednički stav o vjeronauku i “Kulturi

- religija". // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 221-222.
Napomene: U prostorijama Biskupske rezidencije u Mostaru, 4. studenoga 2003. održan je peti redoviti sastanak pravoslavnih episkopa i katoličkih biskupa u Bosni i Hercegovini. Tom prigodom nazočni su biskupi i episkopi sastavili i javnosti priopćili tekst *Zajednički stav o vjeronauku i "Kulturi religija"* u školama.
333. Europski kršćani. [s engleskoga preveo Mato Zovkić]. Poruka europskih kršćana sa zбора u Sibiu 8. rujna 2007.: Svjetlo Kristovo obasjava sve. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 335-342.
Napomene: Izjava mladih kršćana iz St. Mauricea priložena kao sastavni dio poruke.
334. GEBHARDT, Günther. [s njemačkoga preveo Alen Kristić]. Svjetski etos kao izazov za društveni i međureligijski dijalog. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 431-445.
Napomene: Neznatno proširena verzija predavanja izgovorenog na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu 11. svibnja 2012.
335. GRULICH, Rudolf. [s njemačkoga preveo Niko Ikić]. Nekoliko stoljeća u Rusiji kod kuće: prigovor Moskovskog patrijarhata da Katolička Crkva provodi prozelitizam jest neosnovan. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 141-145.
336. Grupa autora. [s engleskog preveo Dalibor Juranović, teološki redigirao Mato Zovkić]. Zajednička riječ između nas i vas. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 375-403.
337. HERMAN, Pia. Odgoj za međureligijski dijalog u školskom vjeronauku. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 346-356.
Napomene: Izlaganje održano 26. lipnja 2007. u Sarajevu, na okruglom stolu što ga je organiziralo Vijeće za ekumenski

- i religijski dijalog pri BK BiH koji vodi msgr. dr. Pero Sudar, pomoćni biskup vrhbosanski.
338. IKIĆ, Niko. Dostojanstvo i odnos krsnog i ministerijalnog svećeništva prema enciklici *Ecclesia de eucharistia*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 496-506. Napomene: Predavanje održano na susretu svećenika vrhbosanske nadbiskupije 17. rujna 2003. u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji.
339. IVAN PAVAO II. Govor prigodom primanja vjerodajnica veleposlanika BiH: Vatikan, 27. veljače 2004. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 226-228.
340. IVAN PAVAO II. Propovijed za vrijeme Svete mise: Banja Luka, 22. lipnja 2003. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 491-493.
341. IVAN PAVAO II. Riječ pozdrava u zračnoj luci (Banja Luka, 22. lipnja 2003.) // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 485-486.
342. JOSIPOVIĆ, Marko. Osam stotina godina od abjuracije bosanskih "krstjana": Bilino polje (uz rijeku Bosnu), 8. travnja 1203: Kraljev otok (Csepel), 30. travnja 1203. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 127-131.
343. JOSIPOVIĆ, Marko. Seminar o slobodi ispovijedanja vjere: Sarajevo, 4. i 5. rujna 1998. godine. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 318-324.
344. JOSIPOVIĆ, Marko. Simpozij o proročkom poslanju Crkve: Split, 23. listopada 1998. godine. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 333-336.

345. JOSIPOVIĆ, Marko. Stoljeće u službi čovjeka: simpozij o HKD Napredak. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 403-406.
346. JOSIPOVIĆ, Marko. POPOVIĆ Anto. ODOBAŠIĆ Božo. MARIJANOVIĆ Luka. TOPIĆ Franjo. ZOVKIĆ Mato. U povodu jubileja mons. dr. Mate Zovkića. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 357-381.
Napomene: Izlaganja prigodom predstavljanja djela: M. JOSIPOVIĆ - B. ODOBAŠIĆ - F. TOPIĆ (prir.), *U službi Riječi i Božjega naroda. Zbornik radova u čast mons. dr. Mati Zovkiću u povodu 70. obljetnice života i 35 godina profesorskog djelovanja*, Studia Vrhbosnensia - 14, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2007. Predstavljanje je održano 14. studenoga 2007. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
347. JOZIĆ, Tomislav. Biogeneza: evolucija, stvaranje ili... // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 279-284.
Napomene: Predavanje sa simpozija *Darwin danas*, održano u ANUBiH u Sarajevu, 24. 11. 2009.
348. JOZIĆ, Tomislav. Kulturalni modeli kao izazov vjeri: refleksije uz knjigu R. Hafizovića *Muslimani u dijalogu s drugima i sa sobom*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 184-194.
349. JOZIĆ, Tomislav. Okolnosti i sadržaj enciklike *Fides et ratio*: za bolje razumijevanje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 297-300.
Napomene: Izlaganje na okruglom stolu održanom na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu 23. listopada 1999.
350. JOZIĆ, Tomislav. Tko kontrolira kontrolora?: Etičko pitanje korupcije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 197-209.
351. KATZ, Vera. ORLOVAC Anto. Ivan Šarić, vrhbosanski nadbiskup. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja

- / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 382-390.
Napomene: Izlaganja prigodom predstavljanja djela: Pavo JURIŠIĆ (prir.), *Ivan Šarić, vrhbosanski nadbiskup. Zbornik radova znanstvenog skupa o dr. Ivanu Šariću održanog 19. siječnja 2002. u Sarajevu*, Studia Vrhbosnensia - 13, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2007. Predstavljanje je održano 27. studenoga 2007. u dvorani Katoličkog školskog centra “Sv. Josip” u Sarajevu.
352. KAUT, Thomas. [s njemačkog preveo dr. Mato Zovkić]. Razmišljanje o etici prevođenja: istina - razumijevanje - vjernost. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 152-162.
Napomene: Predavanje održano na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji prigodom predstavljanja Šarićeve Biblije, 21. lipnja 2007.
353. KNEŽEVIĆ, Tomo. Ostvarenost i osvarivost misijskog Dekreta II. vatikanskog sabora “Ad gentes”: pedeseta obljetnica misijskog Dekreta II. vatikanskog sabora “Ad gentes”. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 155-202.
354. KOMARICA, Franjo. Pozdravna riječ papi Ivanu Pavlu II: Banja Luka, 22. lipnja 2003. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 487-490.
355. KOMISIJA “Iustitia et Pax” BK BIH. Strah i nada u godini povratka. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 135-140.
Napomene: Pripremio mons. dr. Pero Sudar, predsjednik Komisije.
356. KONFERENCIJA EUROPSKIH CRKAVA. VIJEĆE EUROPSKIH BISKUPSKIH KONFERENCIJA. Charta Oecumenica (Ekumenska povelja): smjernice za rast suradnje među Crkvama u Europi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 168-177.
Napomene: U Konferenciju Europskih crkava (KEK)

- učlanjena je većina pravoslavnih, reformiranih, anglikanskih, starokatoličkih i slobodnih Crkava iz Europe. Vijeće europskih biskupskih konferencija (CCEE) obuhvaća katoličke Biskupske konferencije u Europi.
357. KOZINOVIĆ, Julijan. Marija i Duh Sveti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 147-155.
358. LEBO, Josip. Unutarobiteljski dijalog - put do ljudske i kršćanske zrelosti = Family dialogue - the path to human and Christian maturity. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 119-133.
359. LUJIĆ, Božo. Nastanak, obilježja i značenje Šarićeva prijevoda Biblije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 163-168.
Napomene: Izlaganje na predstavljanju revidiranog izdanja Šarićeva prijevoda Biblije na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 21. lipnja 2007.
360. LUSTIGER, Jean-Marie. [s njemačkog preveo Pero-Ivan Grgić]. Europa i ekumenizam. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 427-433.
Napomene: Predavanje kardinala Jean-Marie Lustigera, nadbiskupa pariškog, održano u Zakladi Konrada Adenauera (Konrad-Adenauer Stiftung) u Berlinu 29. rujna 2004.
361. MACUT, Ivan. Povijest hrvatske kršćanske teologije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 175-178.
362. MARKEŠIĆ, Luka. Današnje zadaće teologije prema enciklici *Fides et ratio*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 338-346.
363. MRŠO, Ivica. Što svećenika čini svećenikom - Differentia specifica. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska

- pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 273-278.
364. ODBOR ZA ISLAM U EUROPI PRI VIJEĆU BISKUPSKIH KONFERENCIJA EUROPE (CCEE). KONFERENCIJA EUROPSKIH CRKAVA (KEK). [s engleskog preveo Mato Zovkić]. Kršćansko-muslimanska uzajamnost: promišljanja namijenjena Crkvama u Europi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 124-128.
365. ODOBAŠIĆ, Božo. Biblija u svećeničkom životu i propovijedanju u svjetlu Pavlova naviještanja Evanđelja. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 155-167.
Napomene: Izlaganje na svećeničkoj koroni Kreševskog dekanata, koja je održana 4. ožujka 2008 u Busovači.
366. ODOBAŠIĆ, Božo. Isus Krist, put i nada Europe: prikaz pobudnice Pape Ivana Pavla II. *Ecclesia in Europa*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 404-414.
Napomene: Prikaz Pobudnice izložen na saboru svećenika Vrhbosanske nadbiskupije 21. travnja 2004.
367. ODOBAŠIĆ, Božo. Liturgija i pučke pobožnosti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 415-423.
Napomene: Izlaganje na sjednici Svećeničkog vijeća Vrhbosanske nadbiskupije, koja je održana u Sarajevu 13. listopada 2004.
368. ODOBAŠIĆ, Božo. Svećenik i svećenička zvanja. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 155-171.
369. ODOBAŠIĆ, Božo. Svečano slaviti euharistiju. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 393-403.
Napomene: Predavanje održano na svećeničkoj koroni u Fojnici 10. ožujka 2004.
370. ORLOVAC, Anto. Bez dijaloga među kulturama nema budućnosti

- čovječanstva: prikaz Papine poruke za Svjetski dan mira 2001. godine. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 155-167.
Napomene: Predavanje na temelju poruke pape Ivana Pavla II. za Svjetski dan mira 1. siječnja 2001. *Dijalog među kulturama za civilizaciju ljubavi i mira* (u daljnjem tekstu: Poruka), s naslovom: *Dijalog među kulturama - uvjet opstanka čovječanstva*, održano 19. veljače 2001. u klubu Lira u Sarajevu.
371. ORLOVAC, Anto. U počast velikanu pisane riječi: Simpozij o dr. Čedomilu Čekadi (1896-1981), Sarajevo, 14.-15. ožujka 1997. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 129-131.
Napomene: Simpozij o dr. Čedomilu Čekadi.
372. ORLOVAC, Anto. U susret velikom jubileju. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 143-152.
373. OSLIĆ, Josip. Josip Stadler prvi nositelj filozofske katedre na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 167-174.
374. OSLIĆ, Josip. O važnosti studija filozofije na Katoličkim učilištima. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 399-405.
375. OSLIĆ, Josip. Služenje pojedincu kao temelj "zbiljske politike" Václava Havela. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 179-187.
Napomene: Ovaj je prilog plod mojih izlaganja na predstavljanju knjige Ante Ćosića, *Politička filozofija Václava Havela*, HKD Napredak, Sarajevo, 2000., na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu 11. siječnja 2001. i u dvorani Paneuropske unije u Zagrebu 24. siječnja 2001.
376. PALAMENTA, Miroslav. Govor prigodom predaje vjerodajnica Svetome Ocu: Vatikan, 27. veljače 2004. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni

- urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 223-225.
377. PAPINSKO VIJEĆE ZA MEĐURELIGIJSKI DIJALOG. Kršćani i muslimani - svjedoci Božje ljubavi i milosrđa: poruka za završetak Ramadana 'Id Al- Fitr 1419/1999. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 337-338.
378. PAPINSKO VIJEĆE ZA MEĐURELIGIJSKI DIJALOG. [s engleskog preveo Mato Zovkić]. Kršćansko svjedočenje u multireligijskom svijetu - preporuke za ponašanje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 209-213.
379. PAVIĆ, Željko. Bog Abrahamov i Bog filozofa: filozofijski dometi enciklike *Fides et ratio*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 317-337.
Napomene: Izlaganje na okruglom stolu održanom 23. listopada 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
380. PERIĆ, Ratko. Apostol Juda u strujama hladnoga grijeha. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 188-201.
381. PERIĆ, Ratko. Dominus Iesus: deklaracija o jedincatosti i spasotvornoj univerzalnosti Isusa Krista i Crkve. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 329-339.
382. PERIĆ, Ratko. Grčka i latinska predaja o izlaženju Duha Svetoga. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 103-109.
383. PERIĆ, Ratko. Jesmo li konačno riješili dodatak 'Filioque'?. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 101-103.
384. PERIĆ, Ratko. Non expedit i Non licet. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik

- Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 131-167.
385. PERIĆ, Ratko. O kršćanskim "ekumenizmima". // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 219-230.
386. PERIĆ, Ratko. Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 231-238.
Napomene: Tekst s kojim je autor nastupio 17. siječnja 2002. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu prigodom predstavljanja zbornika: J. BOGDAN (prir.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskoga zavoda svetog Jeronima*, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima, Rim, 2001.
387. PERIĆ, Ratko. Profesorska kreativnost i metodika predavanja u duhu Bolonjske deklaracije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 361-364.
388. PERIĆ, Ratko. Religiozne niti u *Haaškoj priči*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 175-183.
Napomene: Intervent pročitan 17. siječnja 2003. u gradskoj dvorani u Mostaru prigodom predstavljanja knjige: Zoran KUPREŠKIĆ, *Haaška priča*, Vitez, 2002.
389. PERIĆ, Ratko. Sveti Pavao ambasador Kristov. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 393-397.
Napomene: Tekst pročitan na početku akademske godine 20. listopada 2002. na Filozofskom fakultetu i Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu.
390. PETKOVŠEK, Robert. [preveo Jurij Devetak]. Filozofski pomaci na Teološkom fakultetu Ljubljana-Maribor. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 407-414.
391. POMERANC, Grigorij. [s engleskog preveo Mato Zovkić].

- Sličnosti religija i dijalog kultura. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 423-430.
Napomene: Ovo predavanje održao je u Cauxu 15. kolovoza 2008. u okviru međureligijske konferencije *Kako razvijati dijalog kultura*.
392. PULJIĆ, Vinko. Pravednost i praštanje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 167-173.
393. PULJIĆ, Vinko. Religijski mirovni pokret i etnički razdori. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 297-300.
Napomene: Govor na Susretu vjerskih poglavara na Brdu Hiei, kod Kyota u Japanu, 3. kolovoza 1997.
394. PULJIĆ, Želimir. Prilog ispravnoj slici o nadbiskupu Josipu Stadleru. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 341-348.
Napomene: Tekst izrečen 24. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji prigodom predstavljanja zbornika: Pavo JURJIŠIĆ (prir.). Josip Stadler - život i djelo, Studia vrhbosnensia 11, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1999., 963 str.
395. PULJIĆ, Želimir. *Put ljepote* za evangelizaciju i dijalog. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 168-176.
Napomene: Izlaganje na sjednici Vijeća Hrvatske biskupske konferencije za kulturu 5. ožujka 2008. u Zagrebu, povodom hrvatskog prijevoda i izdanja knjige: PAPINSKO VIJEĆE ZA KULTURU, *Via pulchritudinis. Povlašteni put evangelizacije i dijaloga*, HKD Napredak, Sarajevo, 2007., 48 str.
396. PULJIĆ, Želimir. Umjetnici, trebamo vas!: prikaz Pisma pape Ivana Pavla II. umjetnicima. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 149-155.
Napomene: Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima datira od 4. travnja 1999. Na hrvatski ga je s talijanskog preveo dr. Ivan Šaško, a objavio Glas Koncila, Zagreb, 1999. Ima šesnaest

brojeva i naslova, a u hrvatskom izdanju zahvaća 33 stranice maloga formata.

397. RADMAN, Vili. Potraga za istinom kao antopološka pretpostavka kršćanske vjere. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 306-312.

Napomene: Izlaganje na okruglom stolu održanom 23. listopada 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

398. RAI, Béchara. [s talijanskog preveo Marinko Perković]. Suživot kršćana i muslimana u Libanonu: iskustvo i svjedočenje vjernosti Kristu i Njegovu poslanju. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 304-312.

399. RIBIĆ, Stjepan. Dr. Ivan Merz - promicatelj kršćanske filozofije. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 111-118.

400. [s engleskog preveo Mato Zovkić]. DEKLARACIJA RELIGIJA O ZAJEDNIČKOJ LJUDSKOSTI. Potpisana i proglašena na St. Andrews Universityju, Škotska, 23. rujna 2016. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 445-446.

401. SEARLE, Rogers John. [prijevod Igor Žontar]. Problem svijesti. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 179-189.

Napomene: Esej je preuzet iz: John Rogers SEARLE, "The Problem of Consciousness", u: *Consciousness and Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002.), 7-17.

402. SILAJDŽIĆ, Adnan. Osvrt na časopis *Vrhbosnensia* povodom 10. godine njegova postojanja. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 189-195.

Napomene: Izlaganje na *Okruglom stolu o časopisu Vrhbosnensia*, koji je održan 29. veljače 2008. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.

403. SUDAR, Pero. Bosna i Hercegovina groblje crkava: prilog predstavljanju knjige Raspeta Crkva u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 156-159.
404. SUDAR, Pero. Crkva u multikulturalnome kontekstu: Crkva u Bosni i Hercegovini. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 383-392.
Napomene: Predavanje održano 4. srpnja 2002. u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji u Sarajevu na konferenciji o duhovnim zvanjima (4.-7. srpnja 2002.), u organizaciji European Vocations Service, s temom: *The specific nature of vocations ministry in a multicultural context*.
405. SUDAR, Pero. Stadler u očima Apostolske Stolice i episkopata u Hrvata te njegovo značenje za Crkvu u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 349-352.
Napomene: Tekst izrečen 24. studenoga 2000. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji prigodom predstavljanja zbornika: Pavo JURIŠIĆ (prir.). Josip Stadler - život i djelo, Studia vrhbosnensia 11, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1999., 963 str.
406. SUDAR, Pero. "Uvijek aktualna obveza: odgajati za mir": razmišljanje nad Papinom porukom za Svjetski dan mira 2004. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 434-442.
Napomene: Tekst pripremljen i pročitao na talijanskom jeziku u okviru okruglih stolova prigodom *Tjedna mira*, organiziranoga u siječnju i veljači 2004. god. u Torinu, Rimenu i Senegaliji.
407. SUDAR, Pero. Zadaća nove evangelizacije u društvenom kontekstu BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 201-208.
408. SUDAR, Pero. Žena pred Isusom: Marta i Marija, Lk 10, 38-42. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 307-312.

- Napomene: Izlaganje na rekolekciji za časne sestre grada Sarajeva 14. siječnja 2006.
409. SUDAR, Pero. [s njemačkog preveo Pero-Ivan Grgić]. Kako sačuvati čovječnost i Kristovu poruku u ratnim uvjetima? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 313-327.
Napomene: Predavanje održano na njemačkom jeziku 16. studenoga 2006. u Berlinu na skupu s okvirnom temom *Političko i socijalno stanje u BiH - pogled u (skladnu) budućnost*, u organizaciji Renovabisa i Zaklade "Gospodarstvo i politika".
410. SUDAR, Pero. [s talijanskoga preveo Marinko Perković]. Daytonski mirovni sporazum: slučaj koji plaši i izaziva. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 169-175.
Napomene: Predavanje održano na talijanskom jeziku na Okruglome stolu što ga je u Rimu 22. veljače 2006. priredio Institut Toniolo.
411. ŠARČEVIĆ, Abdulah. Filozofska teologija Josipa Stadlera - diskurs: opća metafizika ili ontologija. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 175-181.
412. ŠARČEVIĆ, Abdulah. Razumijevanje odnosa filozofije i onto-teologije u suvremenosti: fundamentalna filozofija: filozofski diskurs. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1(2007.), str. 176-184.
Napomene: Izlaganje prigodom predstavljanja knjige Ž. PAVIĆ, *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera*, Sarajevo, 2006., koje je održano 26. siječnja 2007. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.
413. ŠIMUNDŽA, Drago. Uz 10. obljetnicu časopisa Vrhbosnensia. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 182-185.
Napomene: Izlaganje na *Okruglom stolu o časopisu Vrhbosnensia*, koji je održan 29. veljače 2008. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.

414. TOPIĆ, Franjo. Crkva i kultura u Europi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 350-351.
415. TOPIĆ, Franjo. [s njemačkoga preveli Ana Kreilich i Franjo Topić]. Drugi Europski ekumenski sabor. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 110-123.
Napomene: Rad donosi prijevod temeljnog dokumenta Drugog Europskog ekumenskog sabora nastalog od strane Vijeća biskupskih konferencija Europe (CCEE).
416. TOPIĆ, Franjo. Katolički teolog razgovara s rabinom. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 447-462.
417. TOPIĆ, Franjo. Međunarodna konferencija Kršćani i muslimani u Europi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 330-332.
418. TOPIĆ, Franjo. Međunarodni simpozij o inkviziciji: Rim, 29. do 31. listopada 1998. godine. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 313-317.
419. TOPIĆ, Franjo. Religije i europski projekt. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 343-345.
420. TOPIĆ, Franjo. Sveti Pavao u očima ljevičara. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 415-422.
421. TOPIĆ, Franjo. Četvrti Međunarodni kongres Europskog društva za katoličku teologiju: Graz/Maribor, od 25. do 29. kolovoza 2001. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 325-329.
422. TRUJILLO LÓPEZ, Alfons. Kršćanstvo i islam: vrijednosti koje dijelimo. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 301-303.

- Napomena: Rad predstavlja hrvatski prijevod govora kardinala Alfonsa Lópeza Trujilla, predsjednika Papinskog vijeća za obitelj, na Devetoj općoj konferenciji Vrhovnog vijeća za islamske poslove, koja se održavala od 13. do 16. siječnja 1997. u Kairu, s temom *Islam i Zapad, prošlost, sadašnjost i budućnost*.
423. VIJEĆE BISKUPSKIH KONFERENCIJA EUROPE. [s talijanskog preveo Mato Zovkić]. Priopćenje za tisak s plenarnog zasjedanja predsjednika Biskupskih konferencija Europe u Sarajevu 3.- 6. 10. 2002. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 399-402.
424. VUKŠIĆ, Tomo. Demografsko stanje katolika i procesi u Bosni i Hercegovini od 1996. do 2015. godine. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2. (2016.), str. 429-444.
425. VUKŠIĆ, Tomo. Četrdesetpet godina književne djelatnosti Stjepana Džalte. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 177-181.
Napomene: Govor na predstavljanju književnog stvaralaštva Stjepana Džalte u Sarajevu 29. veljače 2008.
426. VUKŠIĆ, Tomo. Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 463-473.
Napomene: Četrnaesta opća redovita sinoda biskupa (Rim, 4.- 25. listopada 2015.)
427. ZORICA, Slavko. *Vrhbosnensia* - hvale vrijedan časopis. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 186-188.
Napomene: *Izlaganje na Okruglom stolu o časopisu Vrhbosnensia*, koji je održan 29. veljače 2008. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.
428. ZOVKIĆ, Mato. Američki bibličar Daniel Harrington (1940.- 2014.). // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 445-453.

429. ZOVKIĆ, Mato. Christians and Muslims in the countries that emerged from former Yugoslavia. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 415-437.
Napomene: Rad predstavljen na Erasmus Seminar Conference: “Translating God(s): Islam and Christianity in Southeast Europe” Istanbul, 2nd of May 2011.
430. ZOVKIĆ, Mato. Deset zapovijedi - religiozna sankcija etičkih vrijednosti i obveza. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 355-360.
Napomene: Kratko izlaganje na okruglom stolu *Vizija pravednog društva* u organizaciji ICCJ Abrahamic Forum i Konrad Adenauer Stiftung u Sarajevu 13.-16.11.2005.
431. ZOVKIĆ, Mato. Dialogische und polemische Wahrnehmungen des Christentums durch Muslime in Bosnien-Herzegowina: *ein Beitrag auf der Tagung Brückenschläge – ‘Bosnischer Islam’ für Europa*, Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart, 20.-22. 11. 2009. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 159-171.
Napomene: Usporedni naslov: Dijaloška i polemička obrada kršćanstva kod muslimana u Bosni i Hercegovini.
432. ZOVKIĆ, Mato. Dokument Kršćanstvo i religije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 289-296.
433. ZOVKIĆ, Mato. Ekumenska i međureligijska otvorenost crkvenih pokreta. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 347-349.
Napomene: Priopćenje na okruglom stolu povodom 25. obljetnice Kursilja u Zagrebu 24. rujna 1999.
434. ZOVKIĆ, Mato. Majčinstvo Crkve u sakramentu pokore i pomirenja = The motherhood of the Church in the sacrament of penance and reconciliation. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska

- katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 97-110.
435. ZOVKIĆ, Mato. Međunarodni teološki časopis 'Concilium' počeo izlaziti i na hrvatskom. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 185-192.
436. ZOVKIĆ, Mato. Međureligijski kolokvij katolika i Židova: Sarajevo, 21. studenog 1998. godine. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. II/2 (1998.), str. 325-332.
437. ZOVKIĆ, Mato. Osmišljavanje ljudskog vremena slavljenjem Dana Gospodnjeg: apostolsko pismo pape Ivana Pavla II. Dies Domini. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: *Vrhbosanska katolička teologija*. III/1 (1999.), str. 143-152.
Napomene: Priređeno kao izlaganje za svećenike žepačkog dekanata na susretu u Zenici 3. ožujka 1999.
438. ZOVKIĆ, Mato. Rad s mladima u duhu Ilije Proroka. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: *Vrhbosanska katolička teologija*. VII/1 (2003.), str. 169-174.
Napomene: Izlaganje djelatnicima KŠC Sv. Josip u Sarajevu na duhovnoj obnovi 15. 12. 2002.
439. ZOVKIĆ, Mato. Riječ Božja u enciklici Fides et ratio. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: *Vrhbosanska katolička teologija*. III/2 (1999.), str. 301-305.
Napomene: Priređeno kao kratko izlaganje na okruglom stolu u *Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji* 23. listopada 1999.
440. ZOVKIĆ, Mato. Simpozij bibličara prigodom 90. obljetnice Papinskog Biblijskog Instituta u Rimu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: *Vrhbosanska katolička teologija*. III/1 (1999.), str. 164-166.
441. ZOVKIĆ, Mato. Simpozij o biblijskim likovima u umjetnosti. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: *Vrhbosanska katolička teologija*. IV/1 (2000.), str. 156-158.
442. ZOVKIĆ, Mato. Simpozij o Crkvi i teologiji u današnjoj Evropi. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo:

- Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 172-176.
443. ZOVKIĆ, Mato. Stota obljetnica crkve u kojoj su Drinske mučenice položile zavjete = Centennial of the Church in which the Martyrs of the Drina professed their religious vows. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 393-414.
444. ZOVKIĆ, Mato. Suvremena kultura pogoduje vjerskoj ravnodušnosti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 182-187.
Napomene: Priređeno kao izlaganje na predstavljanju u Kamernom teatru 55 u Sarajevu, 7. srpnja 2005.
445. ZOVKIĆ, Mato. U Sarajevu rukopoložen vikarni episkop mitropolita dobrobosanskog. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 229-232.
446. ZOVKIĆ, Mato. Vjera kao tradicija zajednice i kao osobni izbor. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 191-208.
447. ZOVKIĆ, Mato. Vjerska sloboda i novi vjerski pokreti u Europi: izvještaj s ekumenskog susreta u Mađarskoj. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 313-317.
448. ZOVKIĆ, Mato. Zahvati trojice bibličara na tekstu Šarićeve Biblije 2006. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 149-151.
Napomene: Kratko izlaganje na predstavljanju u Zagrebu 23. siječnja 2007.
449. ŽONTAR, Igor. Joan WEINER, *Frege Explained. From Arithmetic to Analytic Philosophy*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 223-256.

IV. RECENSIONES, RECENZIJE, BOOK REVIEWS

450. BERNADIĆ, Mario. Prva dva tisućljeća papinstva. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 450-454.
Napomene: Niko IKIĆ, *Petrovska služba: stijena jedinstva i kamen spoticanja. Povijesno-teološki, biblijsko-dogmatski i ekumenski pogledi*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet – Zagreb: Glas Koncila, 2015., 274 str.
451. BEVANDA, Mladen. Magistarski rad koji daje cjelovitu sliku katoličkih školskih centara u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 207-209.
Napomene: Vlatko ROSIĆ, „Katolički školski centri u provedbi obrazovanja u BiH“, Pedagoški odsjek Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 2010., 140 str., + 8 priloga.
452. BOSTO, Sulejman. Projekcije nove političke filozofije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 198-202.
Napomene: Anto ĆOSIĆ, *Politička filozofija Václava Havela*, HKD Napredak, Sarajevo, 2000., 206 str.
453. ĆOSIĆ, Anto. Suvremenost Stadlerova filozofiranja.// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 200-202.
Napomene: Izlaganje prigodom predstavljanja knjige koje je održano 26. siječnja 2007. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu. - Željko PAVIĆ, *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2006.
454. DEMOVIĆ, Miho. Litanije pjevane u Hercegovini. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 199-200.
Napomene: Niko LUBURIĆ, *Notni zapis litanija iz Hercegovine*. Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, Zagreb, 2006., 63. str.
455. DEMOVIĆ, Miho. Pučka glazbena baština Hercegovine. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja

- / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 183-185.
Napomene: Niko LUBURUĆ, *Duhovne popijevke iz Hercegovine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994., 164 str.
456. DRMIĆ, Ilija. Da se ne zaboravi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 141-144.
Napomene: Niko LUBURIĆ, *Da se ne zaboravi: glazbena izvješća iz Sarajeva (1997. - 2007.)*, HKD Napredak, Sarajevo, 2008. 236 str.
457. GOLUŽA, Božo. Krunoslav Stjepan Draganović - svećenik, povjesničar i rodoljub. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 229-236.
Napomene: Darko TOMAŠEVIĆ - Miroslav AKMADŽA (ur.), *Krunoslav Stjepan Draganović - svećenik, povjesničar i rodoljub. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10.11.2013. godine*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet - HKD Napredak - Hrvatsko katoličko dobrotvorno društvo; Zagreb: Glas Koncila, 2014., 511 str.
458. IKIĆ, Niko. Duh Sveti - zaboravljeni Bog?! // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 234-236.
Napomene: Alfred SCHNEIDER, *Na putovima Duha Svetoga*, FTI, Zagreb, 2008., 191 str.
459. IKIĆ, Niko. Eksplozija duha?! // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 225-228.
Napomene: Stjepan KUŠAR, *Vihor i oganj duha. Iskustvo Duha Svetoga u Crkvi i pojedincu*. Zagreb, Teovizija, 2009., 89 str.
460. IKIĆ, Niko. Ekumenizam pravoslavnog teologa. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 343-350.
Napomene: Arhimandrit Justin Popović, *Pravoslavna crkva i*

- ekumenizam*, Manastir Hilandar 1995. (drugo izd.), 142 str.
461. IKIĆ, Niko. I Hrvatima je BiH domovina. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 380-381.
Napomene: Franjo TOPIĆ, *Opstanak bosanskohercegovačkih Hrvata? Kolumne Dnevnog lista: Moj stav, 2002.-2004.*, HKD Napredak, Sarajevo – Zagreb, 2005., 100 str.
462. IKIĆ, Niko. Istina ili podvala? // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 257-259.
Napomene: Milorad TOMANIĆ, *Srpska Crkva u ratu i ratovi u njoj*, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001., 251 str.
463. IKIĆ, Niko. Je li Sabor dobro prosudio? // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 454-459.
Napomene: Jean GALOT, *Mariologija, Bog i žena, Marija u spasenjskom djelu*, UPT, Đakovo, 2001., 544 str.
464. IKIĆ, Niko. Jedinstvo i različitost. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 350-357.
Napomene: Karl HILLENBRAND, Günter KOCH, Josef PRETSCHER (izd.), *Einheit und Vielfalt. Tradition und Innovation in der Kirche*, Echter Verlag, Würzburg 2000., 110 str.
465. IKIĆ, Niko. Međureligijski dijalog nema alternative. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 334-340.
Napomene: Kardinal Francis ARINZE, *Begegnung mit Menschen anderen Glaubens. Den interreligiösen Dialog verstehen und gestalten*, Verlag Neue Stadt, München - Zürich - Wien, 1999., 104 str. (naslov originala: Meeting other believers).
466. IKIĆ, Niko. Pogled unazad - vizija unaprijed. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 247-253.
Napomene: Yves CONGAR (Iv KONGAR), *Devet vekova kasnije. Beleške uz "Istočni raskol"*. Preveli Zoran Đurović - Suzana

- Dudrović. Beograd: Beogradska nadbiskupija, 2014., 202 str.
467. IKIĆ, Niko. Pravoslavna crkva. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 135-138.
Napomene: Timoti VER, *Pravoslavna crkva*, Zavet, Beograd, 2001., 341 str.
468. IKIĆ, Niko. Stanje i razvoj pojedinih Pravoslavnih crkava.// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 434-435.
Napomene: Andrea PACINI, *Pravoslavne crkve*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 2005., 101 str.
469. IKIĆ, Niko. Sveti i Veliki Sabor Pravoslavne Crkve. Pogled iznutra i izvana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 468-476.
Napomene: *Sveti i Veliki Sabor Pravoslavne Crkve*. Kreta: 2016., 82 str.
470. IKIĆ, Niko. Teologija siromaštva. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 237-240.
Napomene: Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja. Mali utopijsko-proročki ogledi*. Sa španjolskoga preveo Roman Karlović. Rijeka: Ex libris, 2011., 261 str.
471. IVANKOVIĆ, Željko. 110 godina kasnije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 346-348.
Napomene: *Stoljeće Vrhbosne 1887-1987.*, priredili Ivo Balukčić i Franjo Topić, *Studia Vrhbosnensia* - 8, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1996, 403 str.
472. JAŠIĆ, Orhan. Priroda i čovjek u filozofskoj refleksiji Tomislava Krznara. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 234-236.
Napomene: Tomislav KRZNAR, *Znanje i destrukcija - Integrativna bioetika i problemi zaštite okoliša*, Zagreb: Pergamena - Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011., 391 str.

473. JAŠIĆ, Orhan. GRABUS, Semin. Teologija kulture i dijaloga: Josef in Ägypten. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 408-411.
Napomene: Karl-Josef KUSCHEL, *Josef in Ägypten*, C. H. Beck, München, 2008., 124. str.
474. JAŠIĆ, Orhan. MUJIĆ, Šejla. Razmišljanje o Bogu u vremenu postmodernizma. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 217-221.
Napomene: Terry EAGLETON, *Razum, vjera i revolucija: refleksija o raspravi oko Boga*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010., 181 str.
475. JAŠIĆ, Orhan. TABAKOVIĆ, Suada. Drugi i drugačiji u životu Mate Zovkića. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 228-235.
Napomene: Mato ZOVKIĆ, *Iskustvo ekumenskih i religijskih susreta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., 270 str.
476. JOSIPOVIĆ, Marko. Bibliografija časopisa *Vrhbosnensia* I (1-2 / 1997.) - X (1-2 / 2006). // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 359-379.
477. JOSIPOVIĆ, Marko. Josip Stadler i vjerski odgoj u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 138-141.
Napomene: Pavo JURIŠIĆ, *Erzbischof Josip Stadler auf den Spuren dreier Kulturen. Entwicklung der religionspädagogischen Tätigkeit der katholischen Kirche in Bosnien und Herzegowina während der österreichisch-ungarischen Regierung (1878-1918)*, Studien zur Praktischen Theologie 41, EOS Verlag Erzabtei St. Ottilien, St. Ottilien 1992., 481 str.
478. JOSIPOVIĆ, Marko. Prilog istraživanju renesansnog aristotelizma u Hrvata. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 148-153.
Napomene: Mihaela GIRARDI KARŠULIN, *Hrvatski renesansni aristotelizam*, Hrvatsko filozofsko društvo, Biblioteka

- “Filozofska istraživanja”, Zagreb, 1993., 266 str.
479. JOSIPOVIĆ, Marko. Smjerokaz k istinskom humanizmu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 148-153.
Napomene: ANTE KUSIĆ, *Humanizam i kršćanstvo*, Hrvatsko filozofsko društvo, Biblioteka “Filozofska istraživanja”, Zagreb, 1995., 489 str.
480. JOSIPOVIĆ, Marko. Spasonosni vrutci “energije smisla”. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 372-374.
Napomene: Vladimir PREMEC, *Tjeskoba tolerancije*, HKD Napredak, Sarajevo – Zagreb, 2005., 169 str.
481. JOSIPOVIĆ, Marko. Vjera i razum pred tajnom Boga. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 443-445.
Napomene: Ivan DEVČIĆ, *Bog i filozofija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., 290 str.
482. JOZIĆ, Tomislav. 120 godina teološkoga studija. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 504-507.
Napomene: Darko TOMAŠEVIĆ (ur.), *120. obljetnica Bogoslovije. Znanstveni skup povodom obilježavanja 120. obljetnice organiziranog filozofsko-teološkog studija na Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji (Sarajevo, 16. listopada 2010.)*, Sarajevo: KBF Sarajevo, 2011., 288 str.
483. JOZIĆ, Tomislav. Bioetika - umijeće opstanka. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 419-422.
Napomene: Van Rensselaer POTTER, *Bioetika. Most prema budućnosti* (s engleskog prevela Ines Radinović), Medicinski fakultet u Rijeci / Katedra za društvene znanosti, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo, Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku, Rijeka, 2007., 269 str.
484. JOZIĆ, Tomislav. Ekološki iskorak za opstanak. // Vrhbosnensia:

Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 359-362.

Napomene: Božo VULETA - Ante VUČKOVIĆ (ur.), *Odgovornost za život, Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u Baškoj Vodi, 1-3. listopada 1999*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2000., 670 str.

485. JOZIĆ, Tomislav. Etičko vrednovanje zahvata u život i zdravlje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 248-252.

Napomene: Velimir VALJAN, *Bioetika*, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb, 2004., 386 str.

486. JOZIĆ, Tomislav. Etos u gospodarstvu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 218-221.

Napomene: Hans KÜNG, *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb, 2007., 261 str. (prijevod s njemačkoga: Josip Baotić, Katica Knezović).

487. JOZIĆ, Tomislav. Etos u politici - Küng i Stepinac. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 216-218.

Napomene: Hans KÜNG, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb, 2007., 317 str. (prijevod s njemačkoga: Berislav i Josip Baotić, Alen Kristić, Mato Zovkić).

488. JOZIĆ, Tomislav. Je li moguće oprostiti? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 514-516.

Napomene: Pascal IDE, *È possibile perdonare?*, Ancora editrice, Milano, 1997., 242 str.; (prijevod s francuskog): *Est-il possible pardonner?*, Editions Saint-Paul 6, Paris.

489. JOZIĆ, Tomislav. Kandija iz "uskog polja". // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 236-239.

Napomene: Stipan MIŠURA, *Biser Uskoplja. Crtice iz prošlosti svetoga Ilije Proroka u Kandiji (1875.-2010.)*, Klub Bugojanaca

- i prijatelja Grada Bugojna Zagreb, Zagreb - Kandija, 2011., 326.
490. JOZIĆ, Tomislav. Knjiga *Sentencija* ponovo u teologiji. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 347-348.
Napomene: Martin ZADRANIN, O.P., *Abstractiones de Libro Sententiarum*, 13./14. st., priredio M. BIŠKUP, O.P., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006., 196 str.
491. JOZIĆ, Tomislav. Od bioetičkih pitanja do knjige. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 418-419.
Napomene: Nada GOSIĆ, *Bioetika in vivo*, Pergamena, Zagreb, 2005., 254 str.
492. JOZIĆ, Tomislav. Smrt ili život: “Ja dobivam u svakom slučaju”. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 222-225.
Napomene: Božo ODOBAŠIĆ i drugi, *Volim ljude. Spomen na mons. Marka Josipovića*, Vrhbosanska nadbiskupija - HKD Napredak, Sarajevo, 2010., 194. str.
493. JOZIĆ, Tomislav. Spolnost između tabua i banaliziranja. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 205-207.
Napomene: Velimir VALJAN, *Moral spolnosti, braka i obitelji*, Svjetlo Riječi, Sarajevo, 2002., 396 str.
494. JOZIĆ, Tomislav. Temeljna pitanja morala. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 455-456.
Napomene: Marinko PERKOVIĆ, *Temelji teološke etike*, Vrhbosanska katolička teologija, Priručnici 4, Sarajevo, 2000., 311 str.
495. JOZIĆ, Tomislav. Temeljno ljudsko pravo. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 462-466.
Napomene: Stanko LASIĆ, *Pravo na rođenje u učenju Crkve*, prir. P. M. RADELJ, Centar za bioetiku FTI DI / Tonimir, Zagreb,

- 2009., str. 704.
496. JOZIĆ, Tomislav. Znanost u Pandorinoj kutiji. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 416-417.
Napomene: Ante ČOVIĆ, *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb, 2004., 166 str.
497. KALEM, Hrvoje. Evangelirizati kako bi se humaniziralo. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 216-222.
Napomene: Carmelo DOTOLO, *L'annuncio del Vangelo. Dal Nuovo Testamento alla "Evangelii Gaudium"*. Assisi: Cittadella Editrice, 2015., 168 str.
498. KALEM, Hrvoje. Nondum beati. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 464-472.
Napomene: Ivica RAGUŽ, *Sretni u nadi. Teološka razmatranja o sreći*. Zagreb: HILP, 2013., 311 str.
499. KALEM, Hrvoje. Pokušaj razumijevanja islama. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 491-497.
Napomene: Michele ZANZUCCHI (prir.), *L'islam spiegato a chi ha paura dei musulmani*. Rim: Città Nuova Editrice, 2015., 132 str.
500. KALEM, Hrvoje. Prijatelju koji ne vjeruje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 444-456.
Napomene: Vincenzo PAGLIA, *A un amico che non crede*. Milano: Edizione Piemme, 2013., 251 str.
501. KNEŽEVIĆ, Josip. Pogled na starokršćansku literarnu djelatnost latinskog jezika. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 459-462.
Napomene: Drago ŽUPARIĆ, *Kršćanski latinisti*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, 2016., 211 str.
502. KREŠIĆ, Milenko. Mučeništvo i mučenički tragovi kroz hrvatsku

- prošlost. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 454-459.
Napomene: Komisija HBK i BK BiH za hrvatski martirologij, *Mučeništvo i mučenički tragovi kroz hrvatsku prošlost. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 13. ožujka 2014. godine.* Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija – Katolički bogoslovni fakultet (Glas Koncila – nakladnik), 2015., 364 str.
503. KUKOČ, Mislav. Povijesna vrela o “krstjanima”. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 199-202.
Napomene: Tekst pročitan 30. travnja 2003. prigodom predstavljanja u podnaslovu navedene knjige akademika Franje Šanjeka u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji, koje su zajednički organizirali Hrvatski institut za povijest iz Zagreba, Institut za istoriju i Vrhbosanska katolička teologija iz Sarajeva. Predstavljanjem ove knjige i znanstvenim okruglim stolom, koji je istoga dana u prijepodnevnim satima održan u ANUBIH, obilježena je u Sarajevu 800. obljetnica abjuracije “bosanskih krstjana” iz vremena Kulina bana (Bilino polje, 8. travnja 1203. i Kraljev otok, 30. travnja 1203.)- Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb, 2003., 397 str.
504. LUBURIĆ, Niko. Pomagalo za glazbeno oblikovanje liturgije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 179-182.
Napomene: *Za bolje pjevanje u liturgijskim zajednicama. Smjernice o glazbi u liturgijskim slavljima i njihova praktična primjena*, BK BiH, Sarajevo, 1998., 72 str.
505. LUKENDA, Marko. Dani sreće, dani tuge. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 374-377.
Napomene: Anto ORLOVAC, *Okolo fra Vidova bunara. Mala monografija župe Barlovci*, Banja Luka – Barlovci, 2005., 149 str.
506. LUKENDA, Marko. Ilustrirana povijest Banjolučke biskupije.

- // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 193-196.
Napomene: Franjo MARIĆ - Anto ORLOVAC, *Banjolučka biskupija u riječi i slici od 1881. do 2006. Povodom 125. obljetnice utemeljenja Biskupije*, Biskupski ordinarijat, Banja Luka, 2006., 752 str.
507. LUKENDA, Marko. Jezična baština bosanskih franjevaca. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 362-365.
Napomene: Ivo PRANJKOVIĆ, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., 320 str.
508. LUKENDA, Marko. Kardinalov duhovni dnevnik. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 180-183.
Napomene: Vinkokardinal PULJIĆ, *Netrnite svjetla*, Vrhbosanska nadbiskupija - Nadbiskupski ordinarijat vrhbosanski, Sarajevo, 2005., 492 str.
509. LUKENDA, Marko. Najmlađi mučenik svećenik banjolučke biskupije ratnih 1990-ih. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 456-459.
Napomene: Anto ORLOVAC, *Plamteća zvijezda u noći mržnje. Župnik Ivan Grgić (1962.-1992.). Benjamin među svećenicima mučenicima Domovinskog rata*. Banja Luka: vlastita naklada, 2012., 134 str.
510. LUKENDA, Marko. Ponovni procvat. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 357-359.
Napomene: Anto ORLOVAC, *Procvat, propust, obnova. Kratka povijest katoličke župe Bosanski Petrovac - Drvar*, 160+XVI str.
511. LUKENDA, Marko. Svećenička vjernost do mučeničke smrti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 456-459.
Napomene: Anto ORLOVAC, *Vjeran do smrti. Život i mučeništvo*

- banjolučkog svećenika Ante Dujlovića*, Biskupski ordinarijat Banja Luka, 2004., 140 str.
512. MARASOVIĆ, Špiro. Pobjeda nade usred beznađa. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 377-380.
Napomene: Izlaganje na predstavljanju knjige 10. ožujka 2005. u Splitu. - Franjo TOPIĆ, *Svjedok nade. Kronopis*, HKD Napredak, Sarajevo, 2004., 435 str.
513. MARKOVIĆ, Ilija. Posvetiteljska služba Crkve. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 462-468.
Napomene: Pero PRANJIĆ, *Posvetiteljska služba Crkve: Komentar 4. knjige ZKP-a*. Sarajevo: KBF; Zagreb: GK, 2016., 384 str.
514. MAROS, Zorica. Bogatstvo kršćanske vjere. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 441-444.
Napomene: Clive Staples LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija. Vodič kroz osnove vjere*. Verbum: Split, 2009., 215 str.
515. MAROS, Zorica. Deset svjetova islama. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 349-351.
Napomene: Boutros NAAMAN - Edoardo SCOGNAMIGLIO, *Volte dell'islam post-moderno*, Urbaniana University Press, Città del Vaticano, 2006., 284 str.
516. MAROS, Zorica. Dostojanstvo ljudske spolnosti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 459-463.
Napomene: Christopher WEST, *Otvoreno o seksualnosti i braku. Odgovori na vaša otvorena pitanja o katoličkom naučavanju*. Split: Verbum, 2011., 254 str.
517. MAROS, Zorica. Koncilska i postkoncilska Crkva u Hrvata. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 509-514.
Napomene: Philippe CHENAUX - Emilio MARIN - Franjo ŠANJEK

- (ur.), *La Chiesa croata e Concilio Vaticano II*, Citta del Vaticano: Lateran University Press, 2011., 496 str.
518. MAROS, Zorica. Kršćanstvo u postmodernom svijetu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 429-432.
Napomene: Carmelo DOTOLO, *Un cristianesimo possibile. Tra postmodernità e ricerca religiosa*, Queriniana, Brescia, 2007., 414 str.
519. MAROS, Zorica. Moralni zakon - univerzalni i osobni fenomen. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 411-414.
Napomene: Tomislav JOZIĆ, *Porijeklo moralnoga zakona*, HKD Napredak, Sarajevo, 2010., 217 str.
520. MAROS, Zorica. Na putu humanizacije. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 263-266.
Napomene: Enzo BIANCHI, *Le tentazioni di Gesu Cristo*. San Paolo: Milano, 2012., 57 str.
521. MAROS, Zorica. O politici (i religiji) koja jede svoju djecu, a nije revolucija (da je bar to!). // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 488-494.
Napomene: Ivan ŠARČEVIĆ, *Zečevi, zmije i munafici*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2014., 279 str.
522. MAROS, Zorica. Problem zla i Božje opstojnosti. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 428-429.
Napomene: Claudio CIANCIO, *Del male e di Dio*, Morcelliana, Brescia, 2006., 136 str.
523. MAROS, Zorica. Spasenje po oprost. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 340-343.
Napomene: Jean LAFFITTE, *Il perdono trasfigurato*, EDB, Bologna, 2001., 366 str.

524. MIŠANOVIĆ, Verica. Bioetički izazovi – I.// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 302-304.
Napomene: Velimir VALJAN (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Zbornik sa simpozija, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2007., 302 str.
525. MIŠANOVIĆ, Verica. Bioetički izazovi – II.// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 304-306.
Napomene: Velimir VALJAN (ur.), *Integrativna bioetika i interkulturalnost*, Zbornik sa simpozija, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2009., 318 str.
526. MRŠO, Ivica. Knjiga na knjigu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 214-217.
Napomene: Neznatno izmijenjeni tekst s predstavljanja knjige 12. svibnja 2003. u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji, koje je organizirao Ogranak Matice hrvatske Sarajevo. - Jure KRIŠTO, *Knjiga na knjigu I. Lovrenovića o (bosanskim) Hrvatima*, Alfej, Zagreb, 2003., 103 str.
527. MUSTAĆ, Ivan. Knjiga koja zaslužuje najveće zanimanje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 196-199.
Napomene: Tomo VUKŠIĆ, *Još jedna kap*, Crkva na kamenu, Mostar, 2006., 235 str.
528. ODOBAŠIĆ, Božo. Aktualnost teoloških poruka u dijalozima Tobijine knjige.// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 295-298.
Napomene: Drago ŽUPARIĆ, *Teološka poruka u dijalozima knjige o Tobiji*, Katolički bogoslovni fakultet, Sarajevo, Biblioteka Radovi 13, 2009., 446 str.
529. ODOBAŠIĆ, Božo. Arheolozi zahtijevaju ispravljanje biblijske povijesti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo:

- Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 407-411.
Napomene: Israel FINKELSTEIN - Neil Asher SILBERMAN, *The Bible Unearthed. Archeology's New Vision of Ancient Israel & the Origin of Its Sacred Texts*, The Free Press 2000., ²2001.; tal. prijevod: *Le tracce di Mosè. La Bibbia tra storia e mito*, Saggi 14, Carocci editore, Roma, 2002., 409 str.
530. ODOBAŠIĆ, Božo. Biblijska poruka svetih mjesta. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/2 (2000.), str. 353-359.
Napomene: Miroslav MODRIĆ, *Sveta zemlja Isusova domovina, Hodočasnički vodič*, Hrvatsko međuprovincijsko povjerenstvo za Svetu zemlju, Zagreb, 2000., 384 str.
531. ODOBAŠIĆ, Božo. Biblijski vid izgradnje međuljudskih odnosa. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 195-199.
Napomene: Božo LUJIĆ, *Drugi - mogućnost ljubavi. Biblijsko poimanje odnosa prema drugome*, Teološki radovi 38, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., 268 str.
532. ODOBAŠIĆ, Božo. Biskupi velikani hrvatske povijesti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 473-482.
Napomene: Anto PAVLOVIĆ, *Svećenički velikani u Hrvata (II). Životopisi nekih hrvatskih biskupa, nadbiskupa i kardinala*. Slavonski Brod: Vlastita naklada, 2013., 572 str.
533. ODOBAŠIĆ, Božo. Geologija i paleontologija o općem potopu.// Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 431-434.
Napomene: Michele BUONFIGLIO, *Sulle tracce del diluvio. Un indagine sulle origini alla luce della Bibbia e della scienza*, Gribaudi, Milano, 2004., 160 str.
534. ODOBAŠIĆ, Božo. Islam i kršćanstvo u dijalogu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 213-215.
Napomene: Mark A. GABRIEL, *Jesus und Mohammed. Erstaunliche Unterschiede und überraschende Ähnlichkeiten*, Resch Verlag, Gräfelfing, 2006., 301 str. Engleski izvornik:

- Jesus and Muhammed. Profound Differences and Surprising Similarities*, Charisma House, Lake Mary, Florida USA, 2004.
535. ODOBAŠIĆ, Božo. *Isus Matejeva evanđelja i Tora.* // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 439-442.
Napomene: Jacob NEUSNER, *Rabin razgovara s Isusom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., 226 str.
536. ODOBAŠIĆ, Božo. *Kritika liberalne egzezeze Evanđelja.* // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 511-513.
Napomene: Klaus BERGER, *Sind die Berichte des Neuen Testaments wahr? Ein Weg zum Verstehender Bibel*, Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2002., 213 str.
537. ODOBAŠIĆ, Božo. *Misterij Crkve na putu slave prema knjizi Otkrivenja.* // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 189-193.
Napomene: Stipe JURIČ, *1260 dana u skloništu. Kušnja i spas Crkve u knjizi Otkrivenja*, Crkva na kamenu, knjiga 98, Mostar, 2005., 430 str.
538. ODOBAŠIĆ, Božo. *Nadahnuti nepresušni izvod nadahnuća.* // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 175-180.
Napomene: Vesna RAPO (ur.), *Biblija - izvor religija i kultura*, Hrvatsko društvo folklorista, Zagreb, 1998.
539. ODOBAŠIĆ, Božo. *Nov suvremen uvod u povijesne knjige Staroga zavjeta.* // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 203-213.
Napomene: Anto POPOVIĆ, *Povijesne knjige. Uvod u knjige Staroga zavjeta 2.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2015., 435 stranica.
540. ODOBAŠIĆ, Božo. *Novi suvremeni uvod u Petoknjižje koji smo trebali.* // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 217-224.
Napomene: Anto POPOVIĆ, *Torah. Pentateuh - Petoknjižje. Uvod*

- u knjige Petoknjižja i pitanja nastanka Pentateuha*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2012., 375 str.
541. ODOBAŠIĆ, Božo. Obiteljski moral u Bosni. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 146-148.
Napomene: TOMISLAV JOZIĆ, *Obiteljski moral u Bosni. Povijesno tumačenje moralnih vrednota braka i obitelji*, Kršćanska sadašnjost, Teološki radovi 26, Zagreb, 1995., 143 str.
542. ODOBAŠIĆ, Božo. Običaji Svete Zemlje. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 177-179.
Napomene: Josip BURIĆ, *Život i običaji Svete zemlje u Isusovo vrijeme*, priredio Ante Mateljan, Biblioteka "Crkve u svijetu", Teologija 6, Crkva u Svijetu, Split, 1998., 310 str.
543. ODOBAŠIĆ, Božo. Obrana obespravljenih. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 142-146.
Napomene: Dr. FRANJO KOMARICA, *U obrani obespravljenih. Izbor iz dokumenata banjalučkog biskupa i biskupskog ordinarijata Banjaluka tijekom ratnih godina 1991. do 1995.*, Biskupski Ordinarijat, Banja Luka, 1997., 704 str.
544. ODOBAŠIĆ, Božo. Posebnost Ivanova izvješća o Euharistiji. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 203-205.
Napomene: Ilija ČABRAJA, *Ja sam kruh živi. Euharistija u Ivanovu Evanđelju*, Kršćanska sadašnjost, Biblioteka riječ 46, Zagreb, 2005., 51 str.
545. ODOBAŠIĆ, Božo. Pregled povijesti Jeruzalema. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 348-350.
Napomene: Adalbert REBIĆ, *Jeruzalem 3000 godina*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., 191 str.
546. ODOBAŠIĆ, Božo. Prilog biblijskoj bibliografiji u Hrvata. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 336-342.
Napomene: *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, preveo

- Mato Zovkić, Priručnici - 1, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1997., 737 str.
547. ODOBAŠIĆ, Božo. Prilog istraživanju ranog kršćanskog gnosticizma. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 203-205.
Napomene: KNJIŽNICA NAG HAMMADI, *Evandjelje po Tomi. Ostala gnostička evandjelja i spisi pronađeni kod Nag Hammadija*, Prvo hrvatsko izdanje, Biblioteka Svjetlost, Zagreb, ISBN 953-98034-9-7 (bez naznake godine izdanja).
548. ODOBAŠIĆ, Božo. Prilog Židova hrvatskoj kulturi i znanosti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 353-357.
Napomene: AA. VV. *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Studia Iudaico-Croatica 3, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1998., format 24x18cm, 464 str., ilustr.
549. ODOBAŠIĆ, Božo. Proroci graditelji boljega svijeta. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 445-449.
Napomene: Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Priručnici 74, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., 455 str.
550. ODOBAŠIĆ, Božo. Teologija i prirodne znanosti traže istinu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 219-223.
Napomene: Mario CRVENKA, *Prirodne znanosti i religija. Pokušaj sažetog pregleda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., 265 str.
551. ODOBAŠIĆ, Božo. Važnost otkrića u Kumranu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 342-346.
Napomene: IVO BAGARIĆ, *Kumranski rukopisi i Novi Zavjet*, Knjižnica Naših ognjišta 18, drugo popravljeno izdanje, Tomislavgrad, 1996., 331 str.
552. ODOBAŠIĆ, Božo. Znakovitost poziva i poslanja biblijskih proroka. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 227-234.

- Napomene: Mato ZOVKIĆ, *Poziv biblijskih proroka*, Biblica 17, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2012., 299 str.
553. ODOBAŠIĆ, Božo. Živa slika povijesti Hrvata. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 248-257.
Napomene: Jure BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, Collectanea Croatica - Hieronymiana de Urbe, 5, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima, Rim, 2001., 1214 str.
554. ODOBAŠIĆ, Božo. Životi biskupa i svećenika ugrađeni u Crkvu i narod. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 442-445.
Napomene: Anto PAVLOVIĆ, *Stotinu reverendi. Životopisi biskupa i nekih svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije koji su rođeni izvan nje*. Vlastita naklada. Slavonski Brod, 2008., 575 str.
555. ORLOVAC, Anto. Banjolučki mučenici naših dana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 358-361.
Napomene: Marko LUKENDA, *Spaljene zemaljske ruže: vlč. Filip Lukenda i s. Cecilija Grgić*, Zagreb, 1999., 192 str.
556. ORLOVAC, Anto. Dva vrijedna župna zbornika. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 422-426.
Napomene: Fra Velimir BLAŽEVIĆ (prir.), *Franjevački samostan i župa Petrićevac - Banja Luka. Zbornik radova sa Simpozija, održanog 16. i 17. rujna 2005., u povodu 120 godina postojanja franjevačkog samostana (1885.-2005.) i 130 godina župe (1876.-2005.)*, izd. Franjevački samostan Presvetoga Trojstva - Petrićevac, Banja Luka - Petrićevac, 2006., 328 str. Marijan KARAULA (ur.), *Župa Vidoši. U povodu 150. obljetnice blagoslova župne crkve*, izd. Župni ured Vidoši (Livno), Livno, 2007., 264 str.
557. ORLOVAC, Anto. Pravna zbirka koja nas se svih tiče. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 426-427.

- Napomene: Tomo VUKŠIĆ (prir.), *Crkva i Država u Bosni i Hercegovini. Zakoni, podzakonski akti, ugovori i komentari*, izd. BK BiH, Sarajevo, 2007., 398 str.
558. ORLOVAC, Anto. Zauzimanje Katoličke Crkve za ljudska prava i građanske slobode u BiH 1991-1996. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 170-177.
Napomene: Velimir BLAŽEVIĆ (ur.). *Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini. Dokumenti o stavovima i zauzimanju Katoličke Crkve za mir i poštivanje ljudskih prava i građanskih sloboda i za očuvanje države Bosne i Hercegovine (1989-1996)*. "Svjetlo riječi" i Franjevačka teologija, Sarajevo, 1998., 606 str.
559. PERIĆ, Ratko. Bosna i Hercegovina u izadnjima TIM-a. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 133-136.
Napomene: BOŽO GOLUŽA, *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini 1918-1941.*, Teološki institut Mostar, 1995., str. 336.
560. PERIĆ, Ratko. Crkva sv. Petra u Zavali. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 339-342.
Napomene: IVO LUČIĆ (ur.). *Ravno, Popovo. Četiri slike iz povijesti kraja*, Humski zbornik 5, Ravno - Zagreb, 1997.
561. PERIĆ, Ratko. Ekumenske teme u Golubovu zborniku. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 331-333.
Napomene: *Homo - imago et amicus Dei*, Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, Rim, 1991., 709 str.
562. PERIĆ, Ratko. Franjevački nihil obstat. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 417-426.
Napomene: Velimir BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000., 207 str.
563. PERKOVIĆ, Marinko. Evanđeosko mirotvorstvo. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/2 (1999.), str. 361-364.

- Napomene: Božo VULETA - Rebeka ANIĆ, *Na putu mira*, Franjevački institut za kulturu i mira i Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Split, 1999., 298 str.
564. PERKOVIĆ, Marinko. Interdisciplinarnost kao specifikum bioetičkog govora. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 242-248.
Napomene: T. MATULIĆ, *Bioetika*, Glas koncila, Zagreb, 2001., 539 str.
565. PERKOVIĆ, Marinko. Čuvaj i poštuj ljudski život! // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 244-248.
Napomene: Željka ZNIDARČIĆ (ur.), *Medicinska etika 1*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove - Hrvatsko katoličko liječničko društvo, Zagreb, 2004., 300 str.
566. PULJIĆ, Želimir. Isus iz Nazareta - donositelj Boga. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 207-211.
Napomene: Izlaganje na predstavljanju knjige u sklopu Dana kršćanske kulture u Dubrovniku 14. ožujka 2008. - Joseph RATZINGER - BENEDIKT XVI., *Isus iz Nazareta*, Verbum, Split, 2007., 397 str.
567. RADIĆ, Stjepan. „Philosophia perennis“ kao trajni izazov i nadahnuće filozofskom promišljanju. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 447-454.
Napomene: Marko JOSIPOVIĆ, *Philosophia perennis* (ur. Željko PAVIĆ), Naklada Breza, Zagreb, 2010., 259 str.
568. SUDAR, Pero. Svjedok tame i pobjede svjetla i nade. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 343-347.
Napomene: Izlaganje povodom predstavljanja u Vitezu 1. prosinca 2006. - Zvonimir ČILIĆ (ur.), *Svjetlost i nada. Bolnica u Novoj Biloj i Bijeli put*, HKD Napredak, Vitez, 2006.
569. ŠOLJIĆ, Ante. Vrijedni doprinosi poznavanju von Balthasarove

- teologije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 409-412.
Napomene: Franjo TOPIĆ, *Čovjek pred objavom Boga u misli Hansa Ursa von Balthasara*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2006., 317 str.
570. TOMAŠEVIĆ, Darko. Biblija - knjiga nad knjigama - utkana u pore hrvatskog naroda. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 415-418.
Napomene: Marijan VUGDELIJA (ur.), *Biblija - knjiga Mediterana par excellence: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 24. do 26. rujna 2007. u Splitu*. Split, Književni krug, 2010., 656 str.
571. TOMAŠEVIĆ, Darko. "Izgubljeni" Porter. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 215-219.
Napomene: J. R. PORTER, *Izgubljena Biblija: otkriveni zaboravljeni spisi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011., 256 str.
572. TOMAŠEVIĆ, Darko. Zbornik radova u čast Bibliji i revnom bibličaru Ivanu Dugandžiću // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 219-222.
Napomene: Mario CIFRAK - Dario TOKIĆ (ur.), *Da istina evanđelja ostane kod vas (Gal 2,5). Zbornik u čast prof. dr. sc. Ivana Dugandžića, ofm, povodom 70. godine života*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2014., 703 str.
573. TOMAŠEVIĆ, Darko. Vrijedno izdanje grčko-hrvatskog rječnika Novoga zavjeta. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 447-449.
Napomene: Anto POPOVIĆ, *Grčko-hrvatski rječnik Novoga zavjeta sa statistikom grčkih riječi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2016., 197 str.
574. TOMAŠEVIĆ, Darko. Zbirka članaka o Jakovljevoj poslanici. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 225-232.

- Napomene: Mato ZOVKIĆ, *Jakovljeva poslanica u Bibliji i Crkvi*, Hrvatsko biblijsko društvo - Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb - Sarajevo, 2011., 312 str.
575. TOPIĆ, Franjo. Gledanje na rimski primat iz istočne perspektive. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 196-199.
Napomene: Fransa DVORNIK, *Vizantija i rimski primat*, Službeni glasnik Srbije, Beograd, 2009., 140 str.
576. TOPIĆ, Franjo. Ima li istine i gdje je? // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 399-402.
Napomene: Joseph RATZINGER, *Vjera - istina - tolerancija. Kršćanstvo i svjetske religije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., 248 str.
577. TOPIĆ, Franjo. Iskustva i gledišta Ivana Pavla II. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 177-180.
Napomene: Ivan Pavao II, *Sjećanje i identitet. Razgovori na prijelazu tisućljeća*, Verbum, Split, 2005., 189 str.
578. TOPIĆ, Franjo. Još jedan prilog upoznavanju odnosa kršćanstva i islama. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 253-256.
Napomene: Nikola Mate ROŠČIĆ, *Isus Krist u islamu*. Šibenik: Vlastita naklada, 2012., 114 str.
579. TOPIĆ, Franjo. Novi progonjeni. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 208-209.
Napomene: Antonio SOCCI, *I nuovi perseguitati. Indagine sulla intorellanza anticristiana nel Nouvo Secolo del Martirio (Novi progonjeni. Istraživanje protukršćanske nesnošljivosti u novom stojeću mučeništvu)*, Pieme, Casale Monferrato (AL), 3. izd. 2002., 159 str.
580. TOPIĆ, Franjo. Odnos kršćanstva i religija te problematika teologije religija. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko*

- Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 435-437.
Napomene: Nikola BIŽACA, *Ogledi iz teologije religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 276 str.
581. TOPIĆ, Franjo. Pitanje preživljavanja kršćanstva. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 235-237.
Napomene: F.-X. KAUFMANN, *Kako da preživi kršćanstvo?*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., 106 str.
582. TOPIĆ, Franjo. Traganje za Bogom. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 233-235.
Napomene: Nikola DOGAN, *U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu*, Teologija u Đakovu, Đakovo, 2003., 447 str.
583. TOPIĆ, Franjo. Život za crkvu i znanost. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 261-263.
Napomene: Mato ZOVKIĆ, *Iskustvo svećeničkog poziva u Bosni od 1963. do 2013. godine*. Sarajevo: KBF; Zagreb: Glas Koncila, 2014., 353 str.
584. VIDOVIĆ, Pero. Psiholog kao navjestitelj Božje riječi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 215-217.
Napomene: Mijo NIKIĆ, *Očima psihologa teologa*, Zaklada biskup Josip Lang, Zagreb, 2011., 296 str.
585. VUJICA, Benedikt. Pretpostavke ekumenizma između katolika i pravoslavaca ovdje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 196-198.
Napomene: Tomo Vukšić, *Mi i oni. Siguran identitet, pretpostavka susretanja*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2000., 350 str.
586. VUJICA, Vikica. Biografija o teologu intrareligijskog dijaloga. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja /

- glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 240-247.
Napomene: Maciej BIELAWSKI, *Raimon Panikkar. Uomo e il suo pensiero*. Roma: Fazi editore, 2013., 316 str.
587. VUKŠIĆ, Tomo. Hrvatsko pitanje u bosansko-hercegovačkom trokutu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 354-357.
Napomene: Ante MARKOTIĆ, *BiH - Ne BiH 1991.-2005. Bermudski trokut na Balkanu*, Crkva na kamenu, Mostar, 2005., 559 str.
588. VUKŠIĆ, Tomo. Monografija o pjesništvu Nikole Šopa. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 194-196.
Napomene: Miroslav PALAMETA, *O pjesništvu Nikole Šopa*, HKD Napredak, Mostar, 1994., 336 str.
589. VUKŠIĆ, Tomo. Neke primjedbe na Opći religijski leksikon. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 414-417.
Napomene: Adalbert REBIĆ (gl. ur.), *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 2002., 1064 str.
590. VUKŠIĆ, Tomo. Orlovčevo nadlijetanje povijesti. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 210-212.
Napomene: Anto ORLOVAC, *Učiteljica života. Prilozi iz povijesti Katoličke Crkve na području današnje Bosne i Hercegovine*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2004., 425 str.
591. VUKŠIĆ, Tomo. Povijest Crkve jest prije svega povijest svetosti. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 412-416.
Napomene: Pavo JURIŠIĆ (prir.), *Povijest poziva na odgovornost. Mučenicima i svjedocima vjere*, BK BiH, Sarajevo, 2007., 266 str.
592. VUKŠIĆ, Tomo. Pravoslavlje u dijalogu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja* / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 239-241.
Napomene: Miguel Maria Garijo GUEMBE (in Verbindung

- mit) Thomas BREMER - Johannes OELDEMANN - Dagmar STOLTMANN (her. und bearb.), *Orthodoxie im Dialog. Bilaterale Dialoge der orthodoxen und der orientalisch-orthodoxen Kirchen 1945-1997. Eine Dokumentensammlung*, Paulinus, Trier, 1999., 578 str.
593. VUKŠIĆ, Tomo. Radničko pitanje u kršćanskoj sociologiji. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 349-351.
Napomene: MARKO PERIĆ, *Radničko pitanje u kršćanskoj sociologiji (naslov izvornika: Deproletarizacija radništva po kršćanskoj socijalnoj nauci)*, Crkva na kamenu, Mostar, 1997., 440 str.
594. VUKŠIĆ, Tomo. Služiti Crkvi u različitim zemljama, kulturama, vjerskim i društvenim prilikama. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 206-208.
Napomene: Nikola ETEROVIĆ, *Diplomacija i teologija. Rasprave, članci i osvrti*, Crkva u svijetu, Split, 2002., 484 str.
595. VUKŠIĆ, Tomo. Strossmayer, Crkva, kultura i politika. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 241-244.
Napomene: Ovo je tekst govora koji je održan 22. siječnja 2004. na predstavljanju knjige u Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji u Sarajevu. - Niko IKIĆ, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2002., 276 str.
596. VUKŠIĆ, Tomo. Tri stoljeća od osnutka župe Dubrave. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 351-354.
Napomene: Milenko KREŠIĆ (prir.), *300 godina župe Dubrave. Zbornik radova*, Humski zbornik IX., Aladinići, 2006., 463 str.
597. VUKŠIĆ, Tomo. Zahvalno svjedočanstvo o uzletu Vrhbosne nakon dugoga stradanja. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 252-255.

Napomene: Ovo je tekst govora koji je održan u Zagrebu na javnom predstavljanju Spomen-knjige iz Bosne 15. lipnja 2004. - Ivan ŠARIĆ (ur.), *Spomen-knjiga iz Bosne*, Kaptol vrhbosanski, Zagreb,¹1901.; HKD Napredak - ECONIK, Zagreb,²2003., 231 str.

598. VUKŠIĆ, Tomo. Zlo rata. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/1 (2002.), str. 260-261.

Napomene: Ovo razmišljanje nad knjigom Milana Jajčinovića *Đavo i vodeničari* izgovoreno je na predstavljanju te knjige 20. studenoga 1998. u Sarajevu. - Milan JAJČINOVIĆ, *Đavo i vodeničari*, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1998., 240 str.

599. ZOVKIĆ, Mato. Dijalog unatoč nasiljima prošlosti i nesporazumima sadašnjosti. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 210-213.

Napomene: Rešid HAFIZOVIĆ, *Muslimani u dijalogu s drugima i sa sobom. Svetopovijesne i hijeropovijesne paradigme*, El-Kalem, Sarajevo, 2002., 351 str.

600. ZOVKIĆ, Mato. Disertacija o zauzimanju naših biskupa za pravedan mir u Bosni i Hercegovini. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 501-504.

Napomene: Mirko ŠIMIĆ, *Die katholische Kirche in Bosnien-Herzegowina 1991-1995. Die katholische Kirche in Bosnia-Herzegowina in der Zeit des Umbruchs (1991-1995) und im Licht Der Enzyklika "Pacem in Terris"*, Saarbrücken: Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften, 2010., 229 str.

601. ZOVKIĆ, Mato. Dizertacija o doprinosu vjernika socijalnoj obnovi i miru u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 190-194.

Napomene: Stephen R. GOODWIN, *Fractured Land, Healing Nations. A Contextual Analysis of the Role of Religious Sodalities Towards Peace-Building*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2006., XXIV+307 str. + CD ROM s odgovorima 28 intervjuiranih.

602. ZOVKIĆ, Mato. Dokumenti Papa i Svete Stolice o nekršćanskim religijama. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/2 (2006.), str. 333-334.
Napomene: PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE, *Interreligious Dialogue. The Official Teaching of the Catholic Church from the Second Vatican Council to John Paul II (1963-2005)*, Edited by Francis Gioia, Pauline Books and Media, Boston, 2006., 1248 str.
603. ZOVKIĆ, Mato. Dva ekumenska komentara vjerovanja iz 381. godine. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 475-485.
Napomene: Reinhart STAATS, *Das Glaubensbekenntnis von Nizäa-Konstantinopel. Historische und theologische Grundlagen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999., 263 str. WORLD COUNCIL OF CHURCHES, *Confessing the One Faith. An Ecumenical Explication of the Apostolic Faith as it is Confessed in the Nicene-Constantinopolitan Creed (381)*. Revised Edition. Eugene; OR: Wipf and Stock, 2010., XXXIV+139 str.
604. ZOVKIĆ, Mato. Dijaloška knjiga o odnosu Židova i kršćana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 485-491.
Napomene: Edward KESSLER, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*. New York: Cambridge University Press, 2010., 243 str.
605. ZOVKIĆ, Mato. Drugi vatikanski koncil kao događaj većine i manjine u Crkvi 20. stoljeća. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/2 (2013.), str. 435-441.
Napomene: John W. O'MALLEY, *What Happened at Vatican II*. Cambridge; Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2008., 380 str.
606. ZOVKIĆ, Mato. Dvije znanstvene knjige i jedna knjižica o Drinskim mučenicama. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2

(2011.), str. 442-447.

Napomene: S. M. Ozana KRAJAČIĆ, *Mariae Juliae Ivanišević et IV sociarum sororom ex Instituto Filiae divinae 443 caritatis in odium fidei, uti fertur, interfectarum (+1941.) positio super martyrio*, Romae, 2008., XI+209+230+XIII str. S. M. Slavica BULJAN, *Zavjet krvlju potpisan. Životopis službenica Božjih Drinskih mučenica*, Družba Kćeri Božje ljubavi, Zagreb, 2011., 450 str. S. M. Ozana KRAJAČIĆ, *Drinske mučenice. Život i mučeništvo*, Družba Kćeri Božje ljubavi, Zagreb, 2011., 59 str.

607. ZOVKIĆ, Mato. Egzegetska studija o I Pt u svjetlu Filona i sociologije. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 185-187.

Napomene: Torrey SELAND, *Strangers in the Light, Philonic Perspectives on Christian Identity in I Pt*. Brill, Leiden – Boston, 2005., 216 str.

608. ZOVKIĆ, Mato. Egzegetska studija o idolskoj hrani prema Pavlu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 411-413.

Napomene: Alex T. CHEUNG, *Idol Food in Corinth. Jewish Background and Pauline Legacy*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1999., 364 str.

609. ZOVKIĆ, Mato. Egzegetska studija o prizoru Isusova umiranja na križu prema Luki. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVII/1 (2013.), str. 224-227.

Napomene: Gonzalo Andrés RUIZ FREITES, *El carácter salvífico de la muerte de Jesús en la narración de San Lucas. Estudio exegetico de Lc 23,33-49 desde la perspectiva soteriologica lucana*, Vatican: Libreria editrice Vaticana, 2010., 307 str.

610. ZOVKIĆ, Mato. Egzegetska studija parabole o molitvi u Lk 18, 1-8. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. X/1 (2006.), str. 188-190.

Napomene: Darko TOMAŠEVIĆ, *The Parable about the widow and the Judge (Luke 18: 1-8). Exegetical theological study*, Pontificia studiorum universitas a S. Thoma Aq. in Urbe, Romae, 2005., 275 str.

611. ZOVKIĆ, Mato. Egzegetske, ekumenske i međureligijske natuknice. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 167-170.
Napomene: Michael GLAZIER i Monika K. HELLOWIG (prir.), *Suvremena katolička enciklopedija*, prijevod s engleskog, Laus, Split, 1998., format 21x28 cm, 1087+32 str. fotografija.
612. ZOVKIĆ, Mato. Egzegetski prilozi u Slugićevu spomen zborniku. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. III/1 (1999.), str. 181-183.
Napomene: V. BLAŽEVIĆ - L. MARKEŠIĆ (ur.), *Verbi minister et omnis creati cultor*. Zbornik u čast fra Mitomira Slugića, zaslužnog člana franjevačke provincije Bosne Srebrene i profesora Franjevačke teologije u Sarajevu, u povodu 70. obljetnice života, Franjevačka teologija, Sarajevo, 1998.
613. ZOVKIĆ, Mato. Egzegeza Matejeve verzije Očenaša. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 402-404.
Napomene: Marijan VUGDELIJA, *Očenaš - Molitva Gospodnja (Mt 6,9-13)*. Egzegetsko -teološka obrada, Služba Božja, Split, 2007., 286 str.
614. ZOVKIĆ, Mato. Ekumenska vrijednost Pelikanova djela. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 333-336.
Napomene: Jaroslav PELIKAN, *Isus kroz stoljeće. Njegovo mjesto u povijesti kulture*, s engleskog preveo Jozo Kraljević, ZIRAL, Mostar, 1997., XXII + 308 + 9 str. slika.
615. ZOVKIĆ, Mato. Enciklopedijsko djelo za proučavanje Svetoga Pisma. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 365-368.
Napomene: Priređeno kao izlaganje na predstavljanju u dvorani stare pravoslavne crkve u Sarajevu, 21.10.2005. - Radomir B. BAKIĆ, *Biblijska enciklopedija*, I: A-L; II: LJ-Š, Duhovna akademija Svetog Vasilija Ostroškog, Foča, 2004., 600+632 str., format A-4, tvrdi uvez.
616. ZOVKIĆ, Mato. Engleski prijevod i komentar Kur'ana za muslimane u zapadnim zemljama. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik

- Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 476-488.
Napomene: *The Study Quran. A New Translation and Commentary*. Seyyed Hossein Nasr, Editor-in-Chief. New York: Harper One, 2015., LIX+1988 str. i 11 zemljovida.
617. ZOVKIĆ, Mato. Etično življenje i djelovanje prema velikim religijama. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/1 (1998.), str. 161-167.
Napomene: Adel Th. Khoury, *Das Ethos der Weltreligionen*, Herder, Freiburg i. Br. 1993., 204 str.
618. ZOVKIĆ, Mato. Formacija kršćanskog identiteta u grčko-rimskom svijetu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 232-236.
Napomene: Bengt HOMBERG - Mikael WINNINGE (ur.), *Identity Formation in the New Testament*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2008., 341 str.
619. ZOVKIĆ, Mato. Isus i Marija u povijesti kulture. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 165-170.
Napomene: Jaroslav PELIKAN, *Isus kroz stoljeća. Njegovo mjesto u povijesti kulture*, s engleskog preveo Jozo Kraljević, ZIRAL, Mostar, 1997., 308 str. + 16 str. s 20 slika Krista od različitih umjetnika. Jaroslav PELIKAN, *Marija kroz stoljeća. Njezino mjesto u povijesti kulture*, s engleskog preveo Jozo Kraljević, ZIRAL, Mostar, 1999., 283 str. + 16 umjetničkih slika Gospe u boji.
620. ZOVKIĆ, Mato. Izlaganje riječi Božje u kršćanstvu i islamu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 193-196.
Napomene: Hansjörg SCHMID - Andreas RENZ - Bülent UCAR (Hg.); *Nahe ist dir das Wort... 'Schriftauslegung in Christentum und Islam*, Verlag Ferdinand Pustet, Regensburg, 2010., 277 str.
621. ZOVKIĆ, Mato. Kako želimo da drugi naučava o nama? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 196-200.
Napomene: David L. COPPOLA (izd.), *What do We Want The*

- Other to Teach About Us? Jewish, Christian, and Muslim Dialogues*, Sacred Heart University Press, Fairfield, Connecticut, USA, 2006., XVIII+421 str.
622. ZOVKIĆ, Mato. Katolički dokumenti za dijalog s muslimanima. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 300-302.
Napomene: CIBEDO - T. Güzelmansur (Hg.): *Die offiziellen Dokumente der katholischen Kirche zum Dialog mit dem Islam*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2009., 621 str.
623. ZOVKIĆ, Mato. Kazivanja o stradanjima Hrvata katolika u BiH tijekom rata 1992-1994. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 137-138.
Napomene: M. BRKIĆ (priredio), *Vrijeme rata. Svjedočanstva o ratnim zbivanjima u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1996. godine*, Katolička tiskovna agencija, Zagreb, 1995., 174 str.
624. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga američke redovnice o Mariji kao Židovki. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 223-228.
Napomene: Mary Christine ATHANS, *In Quest of the Jewish Mary, The Mother of Jesus in the History, Theology, and Spirituality*. Maryknoll; New York: Orbis Books, 2013., XXVIII+210 str.
625. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o Abrahamu kao inspiracija za suradnju Židova, kršćana i muslimana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 171-175.
Napomene: Karl-Josef KUSCHEL, *Spor oko Abrahama. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli - a što ih ujedinjuje*, s njemačkog preveo Ladislav Z. Fišić, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000., 339 str.
626. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o današnjem židovstvu na hrvatskom. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 452-455.
Napomene: RABIN KOTEL DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004., 831 str.
627. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o kraljevstvu Božjem kao središtu Isusova zalaganja. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska

- pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 203-207.
Napomene: Božo LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*. Biblijska teologija Novoga zavjeta, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., 481 str.
628. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o krštenju u Duhu Svetomu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. X/1 (2006.), str. 183-184.
Napomene: Frank PADILLA, *Renewing the Face of the Earth. The work of global Evangelization*, Flame Ministries, Inc. Manila, Philippines, 1997., 128 str.
629. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o petorici zaslužnih i progonjenih svećenika iz BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 193-196.
Napomene: Tomo VUKŠIĆ, *Confessores fidei: Čule, Čekada, Majić, Nuić, Perić*, Biblioteka Crkve na kamenu, knjiga 61, Mostar, 2000., 255 str., format 13,5 x 21 cm
630. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o povijesnom Isusu kako ga vidi umjereni iransko-američki musliman. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 482-487.
Napomene: Reza ASLAN, *Zelot. Život i vrijeme Isusa Nazarećanina*, s engleskog prevela Iva Ušćumlić Getić. Sarajevo: Buybook, 2014., 266 str.
631. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o praktičnom biblijskom ekumenizmu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 337-343.
Napomene: Priređeno kao kratko izlaganje na predstavljanju knjige na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 18. srpnja 2001. - *Skrovište - Istinita priča Corrie ten Boom s John i Elizabeth Sherrill*, Izvori, Osijek, 2001., 231 str. formata 19,5 x 11 cm.
632. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o religijama za nastavnike i đake. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 497-500.

Napomene: Anto LEDIĆ, *Povijest religija*. II. dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Sarajevo: Medijski centar Vrhbosanske nadbiskupije, 2015., 407 stranica s 391 slikom u boji i ilustracijama.

633. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o traganju za dubljim smislom života. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/2 (2016.), str. 494-497.

Napomene: Branislav A. MIKULIĆ, *Srcem do beskrajja. Roman u pričama*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2016., 210 str.

634. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o ulozi vjerskih zajednica u sukobima u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/2 (2005.), str. 368-372.

Napomene: Mitja VELIKONJA, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Translated from Slovenian by Rang'ichi Ng'inja, Texas University Press, 2003., 365 str.

635. ZOVKIĆ, Mato. Knjiga o Župi Bošnjaci i svećeničkom djelovanju pod komunističkom vlašću. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/2 (2015.), str. 500-505.

Napomene: Petar ŠOKČEVIĆ, *Zapisi iz olovnih vremena*. Đakovo: vlastita naklada, 2015., 304 str.

636. ZOVKIĆ, Mato. Kršćani trebaju upoznavati muslimane radi dijaloga i suradnje. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 416-420.

Napomene: Maurice BORRMANS, *Islam i kršćanstvo*, preveo Miroslav Jurešić, Sarajevo, HKD Napredak, 2010., 246 str.

637. ZOVKIĆ, Mato. Leksikon pojmova o židovsko-kršćanskom dijalogu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. II/2 (1998.), str. 343-346.

Napomene: Jakob J. PETUCHOWSKI - Clemens THOMA, *Lexicon der jüdisch-christlichen Begegnung: Hintergründe - Klärungen - Perspektiven*, neubearbeitet von Clemens Thoma, Herder, Freiburg, 1997., 242 str.

638. ZOVKIĆ, Mato. Leksikon temeljnih pojmova u kršćanstvu i

- islamu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 257-261.
Napomene: *Lexikon des Dialogs. Grundbegriffe aus Christentum und Islam*. Im Auftrag der Eugen-Biser-Stiftung herausgegeben von Richard Heinzmann in Zusammenarbeit mit Peter Antes, Martin Thurner, Mualla Selēuk und Halis Albayrak. Freiburg: Herder, 2013., dva sveska, 851 str.
639. ZOVKIĆ, Mato. Magistarski rad o dijalogu muslimana i kršćana. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 199-201.
Napomene: Božana KATAVA, *Muslimansko-kršćanski dijalog u svjetlu 'Zajedničke riječi'*, Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2010., 132 str.
640. ZOVKIĆ, Mato. Metafora o Jeremiji kao zidu željeznom. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 298-300.
Napomene: Peter RIEDE, *Ich mache dich zur festen Stadt. Zum Prophetenbild von Jeremia 1,18f und 15,20*, Echter Verlag, Würzburg, 2009., 111 str.
641. ZOVKIĆ, Mato. Međureligijski dijalog prema Raimonu Panikkaru. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 438-440.
Napomene: Vikica VUJICA, *Ermeneutica della religione e l'evento del dialogo in Raimon Panikkar*, Casini Editore, Roma, 2008.
642. ZOVKIĆ, Mato. Muslimani i kršćani u zalaganju za zajedničko dobro. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 514-518.
Napomene: Michael IPGRAVE (ur.), *Izgradnja boljih mostova saradnje. Muslimani, kršćani i zajedničko dobro. Izlaganja četvrtog seminara "Building Bridges" (Izgradnja mostova) održanog u Sarajevu 15.-18. maja 2005.*, Sarajevo: el-Kalem, 2011., 212.
643. ZOVKIĆ, Mato. Muslimani u zemljama jugoistočne Europe između vlastite nacije i univerzalnosti svoje vjere. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja /

- glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 267-273.
Napomene: Ina MERDJANOVA, *Rediscovering the Umma. Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnacionalism*. New York: Oxford University Press, 2013., 198 str.
644. ZOVKIĆ, Mato. Nova Vulgata za rimokatoličku liturgiju i orijentaciju prevoditeljima na žive jezike. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 507-509.
Napomene: *Nova Vulgata. Bibliorum Sacrorum editio Sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II ratione habita, iussu Paoli PP. VI recognita, auctoritate Ioannis Pauli PP II promulgata*, Editio typica altera, Libreria editrice vaticana, Città del Vaticano, 1998., 1854 str.
645. ZOVKIĆ, Mato. Nova zbirka kardinalovih propovijedi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 222-226.
Napomene: *Vinko kardinal PULJIĆ, Korita prošlosti i pritoke sadašnjosti. Izabrane propovijedi prigodom 25. obljetnice (1991.-2016.), biskupskog ređenja Vinka kard. Puljića, nadbiskupa vrhbosanskog*. Urednik Dubravko Turalija. Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija, 2015., 533 str.
646. ZOVKIĆ, Mato. Novi komentar Biblije za Židove vjernike. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/2 (2004.), str. 449-452.
Napomene: ADELE BERLIN and MARC ZVI BRETTER (editors), *The Jewish Study Bible*, Jewish Publication Society TANAKH Translation, Oxford University Press, New York, 2004., 2181 str. + 9 zemljovida u boji.
647. ZOVKIĆ, Mato. Novi naglasci u tumačenju poslanice Filemonu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/1 (2012.), str. 239-242.
Napomene: D. Francois TOLMIE (ur.), *Philemon in Perspective. Interpreting a Pauline Letter*, De Gruyter, Berlin, 2010., 394 str.
648. ZOVKIĆ, Mato. Novi teološki priručnik o Crkvi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička

teologija. IX/1 (2005.), str. 207-210.

Napomene: Izlaganje na predstavljanju knjige 16. lipnja 2005. u Franjevačkom samostanu na Bistriku u Sarajevu. Drugi izlagač je dr. fra Ivan Šarčević. - Luka MARKEŠIĆ, *Crkva Božja. Postanak - povijest - poslanje*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2005., 303 str.

649. ZOVKIĆ, Mato. Novo izdanje Tomičeva izdanja Otkrovenja. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 507-509.

Napomene: Celestin TOMIĆ, *Otkrivenje. Komentar. 2. izdanje o petoj obljetnici smrti autora*, Zagreb: Veritas, 2011., 399 str.

650. ZOVKIĆ, Mato. Obitelj u Novom zavjetu u grčko-rimskom socijalnom ozračju. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVI/2 (2012.), str. 518-523.

Napomene: Carolyn OSIEK - David L. BALCH, *Families in the New Testament World. Households and House Churches*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky 1997., 329 str.

651. ZOVKIĆ, Mato. Prijevod ekumenskog komentara Biblije. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 211-215.

Napomene: *Stari zavjet s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011., 2112 str. *Novi zavjet s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992., 792 str.

652. ZOVKIĆ, Mato. Protužidovski tekstovi u Novom zavjetu. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: *Vrhbosanska katolička teologija*. II/2 (1998.), str. 346.348.

Napomene: Dagmar HENZE - Claudia JANSEN - Stefanie MULLER - Beate WEHN - *Antijudaismus im Neuen Testament? Grundlagen für die Arbeit mit biblischen Texten*, Kaiser, Taschenbücher, 1997., 175 str.

653. ZOVKIĆ, Mato. Redovnice i svećenici u nastanku i djelovanju HKD Napredak. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: *Vrhbosanska katolička teologija*. XII/1 (2008.), str. 221-223.

- Napomene: Ilija DRMIĆ - Marko JOSIPOVIĆ (ur.), *Stoljeće HKD Napredak (1902.-2002.). Zbornik radova znanstvenoga simpozija u povodu 100. obljetnice osnutka HKD Napredak, održanog 6. i 7. rujna 2002. u Sarajevu*, HKD Napredak Sarajevo- Zagreb, 2007., 631 str.
654. ZOVKIĆ, Mato. Religijske zajednice u sekularnoj državi. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/2 (2008.), str. 440-442.
Napomene: Ahmet ALIBAŠIĆ: *Religija i sekularna država. Uloga i značaj države u sekularnom društvu iz muslimanske, kršćanske i jevrejske perspektive sa fokusom na Jugoistočnoj Europi. Međunarodni simpozij Sarajevo (BiH) 21.-24. listopada 2007*, EAF, KAS, MRI, Sarajevo, 2008.
655. ZOVKIĆ, Mato. Religijski elementi u nacionalnim napetostima povodom raspada Jugoslavije. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XX/1 (2016.), str. 213-216.
Napomene: Gorana OGNJENOVIĆ - Jasna JOZELIĆ (ur.), *Politicization of Religion, the power of Symbolism. The Case of Former Yugoslavia and its Successor States*. New York: Palgrave Macmillan, 2014., 223 str.
656. ZOVKIĆ, Mato. Roman i dokumentirani film o ubijenom župniku Tovarnika Ivanu Buriku. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/2 (2010.), str. 405-408.
Napomene: Nevenka NEKIĆ, Burik. *Roman o svećeniku ubijenom u Domovinskom ratu*, Udruga dr. Ante Starčević – Tovarnik, 2009., 195 str. *Mučenik vlč. Ivan Burik*, režija Jakov Sedlar, tekst Krešimir Bušić i Hrvoje Hitrec, isti izdavač, Produkcija: EUROVAL, Zagreb, 2009.
657. ZOVKIĆ, Mato. Službeni odnosi Katoličke i Pravoslavne Crkve 1960.-2000. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VIII/1 (2004.), str. 237-240.
Napomene: Niko IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti. Izbor ekumenskih dokumenata Katoličke i Pravoslavne Crkve s*

- popratnim komentarima, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2003., 266 str.
658. ZOVKIĆ, Mato. Sociološka knjiga o tri monoteističke religije u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / privremeni glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XIII/1 (2009.), str. 138-141.
Napomene: Zilka SPAHIĆ-ŠILJAK i Dino ABAZOVIĆ (ur.): *Monoteističko suglasje - uvod u judaizam, kršćanstvo i islam*, RABIC, Sarajevo, 2009., 164 str.
659. ZOVKIĆ, Mato. Sociološka studija o pomiriteljskoj ulozi vjerskih poglavara u BiH. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 211-213.
Napomene: Izlaganje na predavljanju knjige u sklopu Dana kršćanske kulture u Dubrovniku 14. ožujka 2008. - *Tales of War and Peace. Religious Leaders During and After the War in Bosnia and Herzegovina: Calculated Hypocrisy or Paving the Way for Peace*, Pax Christi, Utrecht, March 2008., 69 str.
660. ZOVKIĆ, Mato. Svečarsko izdanje 1 i 2 Pt na grčkom i latinskom. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 509-510.
Napomene: *Beati Petri Apostoli epistulae. Ex Papyro Bodmer VIII transcriptae*. Introductio, textus et apparatus cura et studio Caroli M. S. R. E. Cardinalis Martini. Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 2003., XLIX + 73 str. + 10 listova pergamenta s faksimilom izvornika.
661. ZOVKIĆ, Mato. Vjera kao poveznica svih starozavjetnih knjiga. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/2 (2014.), str. 455-459.
Napomene: Priredeno kao izlaganje na promociji na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, 18. lipnja 2014. - Božo LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti. Pretpostavke za biblijsku teologiju Staroga zavjeta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2014., 451 str.
662. ZOVKIĆ, Mato. Zapovijedi Božje kao garant ljudskih prava u židovstvu, islamu i kršćanstvu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik

- Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 405-409.
Napomene: André CHOURAQUI, *Deset zapovijedi danas. Deset besjeda za pomirenje čovjeka s ljudskošću*, preveli s francuskog Jandranka Brnčić i Kruno Pranjic, Konzor, Zagreb, 2005., 358 str.
663. ZOVKIĆ, Mato. Zbirka članaka o bezrazložnom strahu od muslimana u državama s pluralnom demokracijom. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIX/1 (2015.), str. 256-261.
Napomene: Ahmet ALIBAŠIĆ - Muhamed JUSIĆ (ur.), *Islamofobija - pojam, pojava, odgovor*. Sarajevo: Centar za napredne studije - El-Kalem, 2014., 585 str.
664. ZOVKIĆ, Mato. Što liberalni musliman prebacuje vlastitim ekstremistima? // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/2 (2003.), str. 516-219.
Napomene: ABDULVEHAB MEDEB, *Zloupotreba islama*, s francuskog prevela Nuriya Hadžić, IMIC-RABIC, Sarajevo, 2003., 204 str., džepnog formata.
665. ZOVKIĆ, Mato. Židovstvo povijesnog Isusa i novozavjetnih spisa. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XVIII/1 (2014.), str. 261-267.
Napomene: Amy-Jill LEVINE – Marc Zvi BRETTTLER (ur.), *The Jewish Annotated New Testament*. New York: Oxford University Press, 2011., 635 str.
666. ZOVKIĆ, Mato. Čuvanje i promicanje mira u međureligijskom dijalogu. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/2 (2011.), str. 459-462.
Napomene: Ina MERDJANOVA – Patrice BRODEUR, *Religion as a Conversation Starter. Interreligious Dialogue for Peacebuilding in the Balkans*, Continuum, New York, 2009., 185 str.
667. ŽUPARIĆ, Drago. Povijesno-duhovni vodič po Svetoj Zemlji. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XV/1 (2011.), str. 224-225.
Napomene: Darko TOMAŠEVIĆ, *Sveta Zemlja. Povijesno-duhovni*

- vodič, Glas Koncila, Zagreb - KBF, Sarajevo, 2010., 391 str.
668. ŽUPARIĆ, Drago. Zbornik radova u svećeničkoj godini. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIV/1 (2010.), str. 201-203.
Napomene: *Iz naroda za narod. Zbornik radova svećenika studenata Papinskog hrvatskog zavoda svetoga Jeronima u Rimu u svećeničkoj godini*, Papinski hrvatski zavod svetoga Jeronima, Rim, 2010., 301 str.

V. IN MEMORIAM

669. ĆORUŠA, Ivan. Zvonimir Baotić (1937-1995): profesor i župnik. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 325-330.
670. JOSIPOVIĆ, Marko. Franjo Tomašević, crkveni pravnik i župnik. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 391-393.
671. JOSIPOVIĆ, Marko. Ivan Ćoruša (1955.-2001.): profesor teologije. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/2 (2001.), str. 333-335.
672. JOSIPOVIĆ, Marko. Jozo Tomić (1966.-2007.). Profesor teologije i duhovnik bogoslova. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/1 (2007.), str. 185-188.
673. JOSIPOVIĆ, Marko. Rudolf Brajičić, Miljenko Belić, Stjepan Kuzmić. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XII/1 (2008.), str. 203-206.
674. JOZIĆ, Tomislav. Marko Jozinović (1920-1994): profesor teologije i nadbiskup vrhbosanski. // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 319-324.
675. PAVIĆ, Željko. Marko Josipović (1948.-2009.): u spomen (in memoriam). // *Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević*. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2

- (2009.), str. 153-155.
676. SUDAR, Pero. Ivan Čavar, profesor i župnik. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. XI/2 (2007.), str. 394-397.
677. TOPIĆ, Franjo. Ivan Pavao II. Veliki. 18.5.1920.-2.4.2005. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 15-18.
678. VUKŠIĆ, Tomo. Pavao Žanić (1918.-2000.): biskup hercegovačkih biskupija. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 159-164.
679. ZOVKIĆ, Mato. Moj bivši student te kolega profesor i kanonik sustolnik. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Darko Tomašević. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet. XIII/2 (2009.), str. 157-160.

VI. NEKATEGORIZIRANI RADOVI

680. CERIĆ, Mustafa. PULJIĆ Vinko. FINCI Jakob. Izjava o zajedničkoj moralnoj obvezi i zauzimanju. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/2 (1997.), str. 287-288.
681. LEANZA, Giuseppe. *Kolokvij o Deklaraciji Gospodin Isus*: Sarajevo, 23. studenoga 2002. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VII/1 (2003.), str. 7-8.
682. LEANZA, Giuseppe. *Kolokvij Vjera i kultura*: Sarajevo, 24. studenoga 2001. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. VI/2 (2002.), str. 7-8.
683. PERIĆ, Ratko. *Benedictus qui venit*. // Vrhbosnensia: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IX/1 (2005.), str. 7-14.
684. PULJIĆ, Vinko. U povodu prvog broja časopisa Vrhbosnensia.

- // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. I/1 (1997.), str. 7.
685. PULJIĆ, Želimir. Uz 80. rođendan Ivana Pavla II. (1920 - 18. svibnja - 2000). // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. IV/1 (2000.), str. 5-7.
686. PULJIĆ, Želimir. Uz Papino pismo *Ulaskom u novo tisućljeće*. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. V/1 (2001.), str. 5-9.
687. VUKŠIĆ, Tomo. Mons. dr. Ante Brajko, svećenik i profesor, u povodu sedamdesete godine života. // *Vrhbosnensia*: Časopis za teološka i međureligijska pitanja / glavni i odgovorni urednik Marko Josipović. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija. X/1 (2006.), str. 7-12.

REGISTAR AUTORA

AKASHEH, Khaled (1)	20
ALEŠEVIĆ, Ishak (1)	21
ANČIĆ, Nediljko Ante (2)	24, 320
ANIČIĆ, Miljenko (2)	22, 23
ARKOŠ, Srđan (1)	321
AŠIKOĞLU, Nevzat Y. (1)	25
BABIĆ, Juro (1)	213
BABIĆ, Petar (1)	26
BABIĆ, Slavko (1)	141
BABIĆ, Vanda (1)	27
BAJRAKTAREVIĆ, Orhan (1)	322
BALUKČIĆ, Ivo (2)	28, 29
BARIŠIĆ, Pavo (1)	323
BERNADIĆ, Mario (5)	30, 31, 32, 324, 450
BEVANDA, Mladen (2)	33, 451
BIEL, Robert (1)	34

BISKUPSKA KONFERENCIJA BiH (1)	325
BIŠKUP, Marijan (1)	35
BLAŽEVIĆ, Velimir (2)	36, 37
BODROŽIĆ, Ivan (1)	38
BOSTO, Sulejman (1)	452
BOŽANOVIĆ, Ana (1)	100
BRAJKO, Pero (1)	39
BRKAN, Jure (1)	40
BROZOVIĆ, Dalibor (1)	41
BRUNIN, Jean-Luc (1)	42
CERIĆ, Mustafa (2)	43, 680
CIFRAK, Mario (1)	44
ČABRAJA, Ilija (1)	326
ČATIĆ, Ivica (2)	45, 46
ČEČATKA, Antun (1)	47
ČAVAR, Klara (2)	49, 275
ČELAM, Marija (1)	327
ČORUŠA, Ivan (3)	48, 50, 669
ČOSIĆ, Anto (3)	34, 51, 453
DAVIDSON, Donald (1)	328
DEMOVIĆ, Miho (2)	454, 455
DEVČIĆ, Ivan (2)	52, 53
DEVETAK, Jurij (1)	390
DIZDAREVIĆ, Ismet (1)	54
DOGAN, Nikola (1)	55
DRAGANOVIĆ, Krunoslav (2)	329, 330
DRMIĆ, Ilija (1)	456
DUBRAVAC, Krstan (1)	56
DUGANDŽIĆ, Ivan (1)	57
DULSKIS, Romualdas (1)	58
DURIĆ, Grigorije (1)	59
EPISKOPI I BISKUPI BIH (2)	331, 332

Europski kršćani (1)	333
FINCI, Jakob (1)	680
FITZGERALD, Michael (1)	60
GEBHARDT, Günter (1)	334
GOLUBOVIĆ, Aleksandar (1)	61
GOLUŽA, Božo (1)	457
GRABUS, Nedžad (1)	62
GRABUS, Semin (1)	473
GRBAC, Josip (1)	63
GRGIĆ, Pero Ivan (5)	25, 64, 119, 360, 409
GRUJIĆ, Dragan (1)	65
GRULICH, Rudolf (1)	335
Grupa autora (1)	336
HADŽIĆ, Mehmedalija (1)	66
HAFIZOVIĆ, Rešid (1)	67
HASANOVIĆ, Zuhdija (1)	68
HERMAN, Pia (1)	337
HODŽIĆ, Dževad (2)	69, 70
HOHNJEC, Nikola (1)	71
HORVAT, Bernarda (1)	72
HRANIĆ, Đuro (2)	73, 74
IKIĆ, Niko (25)	75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 335, 338, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470
IVAN PAVAO II. (3)	339, 340, 341
IVANKOVIĆ, Željko (1)	471
JAHIĆ, Adnan (1)	85
JAKAS, Božica (1)	179
JALŠENJAK, Borna (1)	222
JAŠIĆ, Orhan (5)	68, 472, 473, 474, 475
JOLIĆ, Robert (2)	329, 330

JOSIPOVIĆ, Marko (29)	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 86, 87, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 476, 477, 478 479, 480, 481, 670, 671, 672, 673
JOZIĆ, Tomislav (32)	88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 347, 348, 349, 350, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 674
JUHANT, Janez (1)	100
JURANOVIĆ, Dalibor (1)	336
JURIŠIĆ, Oliver (3)	101, 102, 103
JURIŠIĆ, Pavo (2)	104, 105
KALEM, Hrvoje (4)	497, 498, 499, 500
KALEZIĆ, Dimitrije M. (2)	106, 107
KAMHI, David (1)	108
KARIĆ, Enes (1)	109
KATZ, Vera (1)	351
KAUT, Thomas (1)	352
KESTEN, Ana Marija (1)	110
KNEŽEVIĆ, Josip (2)	111, 501
KNEŽEVIĆ, Tomo (4)	112, 113, 114, 353
KOMARICA, Franjo (1)	354
KOMISIJA "Iustitia et Pax" BK BIH (1)	355
Konferencija europskih crkava. Vi- jeće europskih biskupskih konfe- rencija (1)	356
KOZINOVIĆ, Julijan (1)	357
KREŠIĆ, Milenko (5)	115, 116, 117, 118, 502
KREILICH, Ana (1)	415
KUKOČ, Mislav (1)	503
KÜENZLEN, Gottfried (1)	119
LANDAU, Yehezkel (1)	120
LEANZA, Giuseppe (2)	681, 682
LEBO, Josip (1)	358

LEDIĆ, Anto (1)	121
LUBURIĆ, Niko (1)	504
LUJIĆ, Božo (2)	122, 359
LUKENDA, Marko (7)	505, 506, 507, 508, 509, 510, 511
LUSTIGER, Jean-Marie (1)	360
MACUT, Ivan (2)	123, 361
MAMIĆ, Vinko (1)	124
MARASOVIĆ, Špiro (3)	125, 126, 512
MARCELIĆ, Josip (1)	127
MARDEŠIĆ, Željko (1)	128
MARIJANOVIĆ, Luka (1)	346
MARKEŠIĆ, Ivan (2)	129, 130
MARKEŠIĆ, Luka (1)	362
MARKIĆ, Tomislav (1)	131
MARKOVIĆ, Ilija (1)	513
MAROS, Zorica (13)	132, 133, 134, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523
MARŠIĆ, Šimo (5)	135, 136, 137, 138, 139
MATELJAN, Ante (1)	140
MATIĆ, Zdravko (1)	141
MEHIĆ, Bakir (1)	142
MIJOVIĆ, Pavle (1)	143
MIŠANOVIĆ, Verica (2)	524, 525
MIŠIĆ, Anto (1)	144
MRŠO, Ivica (3)	145, 363, 526
MUJIĆ, Šejla (1)	474
MUSTAĆ, Ivan (1)	527
MUŽIĆ, Josip (2)	147, 148
ODBOR ZA ISLAM U EUROPI PRI VIJEĆU BISKUPSKIH KONFERENCIJA EUROPE (CCEE). KONFERENCIJA EUROPSKIH CRKAVA (KEK) (1)	364

ODOBAŠIĆ, Božo (39)	148, 149, 150, 151, 152, 153, 347, 365, 366, 367, 368, 369, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554
ORLOVAC, Anto (10)	154, 155, 351, 370, 371, 372, 555, 556, 557, 558
OSLIĆ, Josip (3)	373, 374, 375
PALAMENTA, Miroslav (1)	376
PALOŠ, Rudi (1)	156
PAPINSKO VIJEĆE ZA MEĐURELI- GIJSKI DIJALOG (2)	377, 378
PAVIĆ, Željko (4)	157, 158, 379, 675
PAVLOVIĆ, Ante (1)	159
PEĆNJAK, Davor (1)	179
PERIĆ, Ratko (18)	160, 161, 162, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 559, 560, 561, 562, 683
PERKOVIĆ, Marinko (20)	163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 398, 410, 563, 564, 565
PERŠE, Brigita (1)	178
PETKOVŠEK, Robert (1)	390
POMERANC, Grigorij	391
POPOVIĆ, Anto (2)	180, 346
PRANJIĆ, Pero (5)	181, 182, 183, 184, 185
PULJIĆ, Vinko (4)	392, 393, 680, 684
PULJIĆ, Želimir (11)	186, 187, 188, 189, 190, 394, 395, 396, 566, 685, 686
PUNDA, Edvard (1)	191
RADIĆ, Stjepan (1)	567
RADMAN, Vili (1)	397
RAGUŽ, Ivica (1)	192

RAI, Béchara (1)	398
REBIĆ, Adalbert (2)	193, 194
RIBIĆ, Stjepan (1)	399
RUMBOLDT, Zvonko (1)	195
RUNJE, Domagoj (1)	196
SANDO, Dragomir (1)	197
SANDRO, Radomir (1)	198
SEARLE, Rogers John (1)	401
SILAJDŽIĆ, Adnan (2)	199, 402
SMAJIĆ, Aid (1)	200
SPAJIĆ, Zdenko (8)	201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208
STOJANOVIĆ, Ljubivoje (1)	209
SUDAR, Pero (13)	210, 211, 212, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 568, 676
SÁNCHEZ DE TOCA ALAMEDA, Melchor (1)	213
ŠABANOVIĆ, Edin (1)	214
ŠAGI, Bono Zvonimir (1)	215
ŠARČEVIĆ, Abdulah (4)	216, 217, 411, 412
ŠARČEVIĆ, Ivan (1)	218
ŠEGULA, Andrej (2)	219, 220
ŠESTAK, Ivan (2)	221, 222
ŠIMIĆ, Mirko (1)	223
ŠIMUNDŽA, Drago (2)	224, 413
ŠKVORČEVIĆ, Antun (1)	225
ŠOKČEVIĆ, Šimo (1)	226
ŠOLJIĆ, Ante (1)	569
ŠPEHAR, Milan (1)	227
ŠTAJDUHAR, Iva (1)	63
ŠTIMAC, Zrinka (1)	228
TABAKOVIĆ, Suada (1)	475

TADIĆ, Stipe (1)	229
TATAR, Adnan (2)	230, 231
TEISSIER, Henri (1)	232
TENŠEK, Tomislav Zdenko (1)	233
TEPERT, Darko (1)	234
TOMAŠEVIĆ, Darko (14)	13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 235, 236, 570, 571, 572, 573, 574
TOMIĆ, Jozo (1)	237
TOPIĆ, Franjo (21)	238, 239, 240, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 677
TOPIĆ, Mira (1)	100
TRUJILLO, LÓPEZ Alfons (1)	422
TURALIJA, Dubravko (4)	241, 242, 243, 244
VALJAN, Velimir (1)	245
VASILJEVIĆ, Maksim (1)	246
VELČIĆ, Bruna (1)	247
VIDOVIĆ, Marinko (2)	248, 249
VIDOVIĆ, Pero (1)	584
VIJEĆE BISKUPSKIH KONFERENCI- JA EUROPE (1)	423
VIŠATICKI, Karlo (1)	250
VRANJEŠ, Nikola (1)	251
VRGOČ, Miro (1)	252
VUJICA, Benedikt (1)	585
VUJICA, Vikica (1)	586
VUKŠIĆ, Tomo (40)	253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 424, 425, 426, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 678, 687
ZAGO, Marcello (1)	276
ZELIĆ, Ivan (1)	277

ZORICA, Slavko (1)	427
ZOVKIĆ, Mato (134)	20, 42, 58, 60, 120, 232, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 319, 333, 336, 346, 352, 364, 378, 391, 400, 423, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 487, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 679
ZUBAC, Viktor (1)	305
ŽIGMANOV, Tomislav (5)	306, 307, 308, 309, 310
ŽONTAR, Igor (4)	311, 328, 401, 449
ŽUPARIĆ, Drago (9)	312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 667, 668
YANNOULATOS, Anastasios (1)	319

UDK: 27-9"03"PEL
Prethodno priopćenje
Primljeno: siječanj 2017.

Josip KNEŽEVIĆ
Vrhbosansko bogoslovno sjemenište
J. Stadlera 5, BiH – 71000 SARAJEVO
rektor@vbs.ba

JERONIM IZMEĐU PELAGIJANIZMA I ORIGENIZMA EVAGRIJA PONTSKOG

Sažetak

Cilj je ovog članka prvenstveno prikazati Jeronimov pogled na korijene pelagijanizma te način na koji se borio protiv ovog krivovjerja želeći ga prikazati kao „izdanak origenizma“ kako prigovara u svojem Pismu Ktestifontu (Ep. 133: „Doctrina tua Origenis ramusculus est!“). Ne treba nas iznenaditi ta Jeronimova optužba. Kod otaca, povezati neki sumnjivi nauk s nekim drugim već osuđenim kao krivovjernim, heretičnim, značilo je „ubrzzati“ osudu tog „sumnjivog“ nauka. U ovom slučaju Jeronim je nastojao povezati pelagijanizam s već osuđenim origenizmom, nakon tzv. Prve origenističke kontroverzije.

Zbog veće jasnoće nastojat ćemo u uvodnom dijelu prikazati na što se Jeronim referira kada izjednačava pelagijanizam i origenizam Evagrija Pontskog. Zato ćemo u kratkim crtama predstaviti kratak pregled pelagijanizma s posebnim naglaskom na pojmu impeccantia, odnosno učenju koje kaže da čovjek može, ako želi, biti bez grijeha. Nadalje ćemo predstaviti origenizam Evagrija Pontskog s naglaskom na kratkom pregledu Prve origenističke kontroverzije te na identifikaciji pojmova impeccantia i ἀπάθεια, odnosno čovjekovoj mogućnosti postizanja stanja potpune odsutnosti naslada i strasti koje ga u životu okružuju. Ovaj pojam studirali su Klement Aleksandrijski, Origen te posebno Evagrije Pontski. Zbog toga je nužno vratiti se u Prvu origenističku kontroverziju kako bismo napravili poveznicu između pelagijanizma i origenizma.

U tom povezivanju pelagijanizma i origenizma predstaviti ćemo i neke tekstove koji su izvršili znatan utjecaj na Pelagijevu misao te istražiti pojam ἀπάθεια kao takav kako bismo mogli na kraju dati jasan odgovor na pitanje: Je li Jeronim bio u pravu ili nije u svojem izjednačavanju pojmova impeccantia i ἀπάθεια?

Ključne riječi: Jeronim, Pelagije, Evagrije Pontski, origenizam, impeccantia, ἀπάθεια.

Uvod: Između Pelagija i Evagrija Pontskog¹

U svojoj borbi protiv svakog krivovjernog sustava, pa tako i protiv pelagijanizma, Jeronim je bio neumoran. Prije svega, pelagijanizam kao teološki sustav koji se vezuje uz Pelagija mogao bi se opisati kao učenje koje stavlja velik naglasak na ljudske sposobnosti i ljudsku narav želeći naglasiti da čovjek kao takav posjeduje naravnu svetost iz koje proizlazi poslije osobna svetost. S tim je i usko povezana koncepcija kojom je Pelagije naglašavao da čovjek može, ako želi, biti bez grijeha. To Pelagijevo shvaćanje Jeronim je jednostavno nazivao *impeccantia*. Jeronimovo glavno oružje u borbi protiv pelagijanizma bio je napad upravo na tu najdražu Pelagijevu koncepciju kojom je htio oslikati Pelagija i njegove pristaše kao izdanke heretikâ koji su inficirali kršćanstvo nekim idejama suprotnim kršćanskom nauku.² To je učenje inače najdraže i Pelagiju i pelagijancima i oslanja se na uvjerenje glede mogućnosti ljudske naravi (koja prema Pelagiju ipak nije oštećena Adamovim grijehom) koja može vlastitim sposobnostima osloboditi čovjeka od grijeha i uzdići ga u sferu moralno-duhovnih kvaliteta.³

Kada je Pelagije širio ovu ideju moguće osobne svetosti (koja je zapravo prema njemu apsolutno realna), Jeronim ju je identificirao sa stoičkom koncepcijom oslobođenja od strasti (πάθη) koja se naziva *ἀπάθεια*, a koju je naučavao i Evagrije Pontski u vrijeme origenističke kontroverzije koja je prethodila ovoj pelagijanskoj. Ime Evagrija Pontskog, gorljiva Origenova pristaše, zanimljivo, ne pojavljuje se za vrijeme Prve origenističke kontroverzije, ali zato ga Jeronim napominje u *Pismu Ktestifontu* (*Ep. 133*) kao jednog od Pelagijevih inspiratora s obzirom na to da je u potpunosti upio sve Origenove ideje i k tome ih produbio.

Kad je u pitanju origenizam Evagrija Pontskog, on je, dakle, usko vezan uz origenističku kontroverziju. Naime, pelagijanskoj

¹ Zahvaljujem recenzentu na opservaciji glede omjera nezastupljenosti između „Uvoda“ i „Zaključka“. „Uvod“ jest duži u odnosu na „Zaključak“. Želja mi je bila staviti svu ovu radnju u okvire povijesti i osoba koji su uvelike bitni za ovu problematiku. Zahvaljujem također i drugom recenzentu koji je predložio da se glavni naslov ovog članka imenuje kao „Jeronimov nauk o...“, no mislim da bi bilo teško nasloviti ga tako jer je riječ više o Jeronimovu generalnom stavu s obzirom na to da on nije bio originalni mislilac.

² Usp.: Stefan REBENICH, *Hieronymus und sein Kreis: Prosopografische und Sozialgeschichtliche Untersuchungen* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992.), 219.

³ O pojmu *impeccantia* vidi: Josip KNEŽEVIĆ, „Jeronimov doprinos u raspravama protiv hereze pelagijanizma“, *Vrhbosnensia* 19 (2015.), 5-29. Taj bi se pojam mogao prevesti i kao „negrešivost“, no budući da dostupna literatura na hrvatskom jeziku taj pojam prevodi kao „nesagrešivost“, odlučio sam slijediti taj potonji prijevod kako ne bih stvarao zabunu glede samog prijevoda.

kontroverziji prethodila je ta origenistička i u obje te kontroverzije Jeronim je odigrao veliku ulogu. Origenistička kontroverzija započinje otprilike 390. godine⁴ kada jedan putujući monah imenom Atarbije prođe samostanima diljem tada poznatog kršćanskog svijeta skupljajući potpise protiv Origenovih spisa. Naime, neke Origove teze, poput one o preegzistenciji duša i padu intelekata (voés) te nauk o *ἀποκατάστασις*, odnosno potpunom spasenju svijeta na kraju vremena, kada će se i sâm đavao obratiti, bijahu smatrane krivovjernima. Na iznenađenje Jeronim, koji se tada smjestio u Betlehemu tik uz pećinu Isusova rođenja, potpisa tu „peticiju“. Svakako da je to bilo iznenađenje ako se zna da je on, zajedno s Rufinom iz Akvileje, bio veliki Origenov sljedbenik. Rufin, koji se nalazio u samostanu na Maslinskoj gori, ne potpisa „peticiju“. Tako između dvojice velikih prijatelja nastade žestoki konflikt. Također Ivan, biskup Jeruzalemski, ne potpisa ovu „peticiju“. Tako na jednoj strani imamo Rufina iz Akvileje i Ivana Jeruzalemskog, a na drugoj Jeronima i Epifanija iz Salamine, poznatog „lovca na heretike“, koji napisao djelo *Panarion* u kojem je skupio podatke o 80 hereza. Na 64. mjestu nalazi se origenizam. Tome se poslije nadoda i crkvenopravni problem: kada Epifanije zaredi za svećenika Paulinijana, Jeronimova brata, Ivan Jeruzalemski, pod čijom jurisdikcijom bijahu svi protagonisti kontroverzije, izopći cijeli Jeronimov samostan u Betlehemu. Svakako da je to dodatno nadražilo već postojeći antagonizam između tih dviju suprotstavljenih skupina. Poslije se Ivan Jeruzalemski požali Teofilu, biskupu Aleksandrije, koji također bijaše Origenov sljedbenik, ali u vrijeme kontroverzije udruži se s Jeronimom i Epifanijem. Ipak, čini se da je Teofilu, koji je prakticirao jednu vrstu „episkopata moći“, ova kontroverzija poslužila kako bi se sukobio s Amonijem, Dioskorom, Eusebijem i Eutimijem, koji se također zvali „visoka braća“, ne samo zbog njihove neuobičajene i nevjerovatne fizičke visine nego nada sve zbog njihove svetosti života kao i autoritativnog naučavanja. Ta braća bijahu pustinjaci i veliki Origenovi sljedbenici, a njihov učitelj bijaše Evagrije Pontski.⁵ Prvi

⁴ Za temeljitiji studij o povijesti i razvoju origenističke kontroverzije, kao i o njezinim glavnim akterima vidi: Elizabeth Ann CLARK, *The Origenist Controversy: The Cultural Construction of an Early Christian Debate* (Princeton: Princeton University Press, 1992.).

⁵ Usp.: PALADIJE, *Historia Lausiaca*, 33. Za kritički tekst i komentar ovog Paladijeva djela vidi: G. J. M. BARTELINK (ur.), *Palladio. La Storia Lausiaca* (Milano: Fondazione Lorenzo Valla, 1974.). Paladije, koji napisao Evagrijevu biografiju u *Historia Lausiaca*, naziva ovu braću „Evagrijeva zajednica“ (HL 33). Citati i referencije za *Historia Lausiaca* su uzeti iz: PG 34, 995-1260. Čini se da tekst u PG ima dosta umetaka. Pretpostavlja se da to Paladijevo djelo nije do nas stiglo u originalnoj formi. U svakom slučaju Paladije je posvetio 38. poglavlje životu

dio ove kontroverzije završit će se (neformalnom) osudom Origena i Evagrija, dok će konačna biti na II. carigradskom saboru 553. godine.

Evagrije je razvio jednu posebno svoju origenističku teoriju prema kojoj monah, odnosno kršćanin, treba u svojem životu postići stanje slobode od bilo koje strasti (ἀπάθεια), dakle stanje u kojem se više ne može griješiti. Evagrije je interpretirao i produbio to učenje govoreći da čovjek može postići ἀπάθεια i na taj način živjeti kreposnim životom. Najvjerojatnije je Jeronim to imao na umu kada je prozivao Pelagija zbog origenizma jer je u tom pojmu ἀπάθεια vidio ovisnost Pelagija o Origenu i, naravno, o Evagriju. S njima se uvijek povezuje i njemu mrski Rufin iz Akvileje koji je preveo njihova djela na latinski.

U *Pismu Ktestifontu* imamo prvi eksplicitan Jeronimov napad na Pelagija i njegov nauk iako ne spominje *implicite* njegovo ime.⁶ S tim *Pismom* (*Ep. 133*) Jeronim je, dakle, započeo svoj otvoreni sukob s Pelagijem i njegovim pristašama optužujući ga: „*Doctrina tua Origenis ramusculus est*“,⁷ smatrajući Origena glavnim Pelagijevim inspiratorom vidjevši u njegovu nauku ponovno oživljavanje već tada osuđenog origenizma. Zato vidi pelagijanizam kao „izdanak“ (ramusculus) Origenova krivovjernog nauka. U tom *Pismu* Jeronim napominje i još nekoliko imena koje smatra suodgovornima, izravno ili neizravno, za iskrivljenje crkvenog nauka, kao što su: neo-akademici, peripatetici, gnostici, Bazilid, Priscilijan, Seksto, Mani i dr., ali na kraju najviše ga vezuje uz stoike i Origena preko Evagrija Pontskog te Rufina iz Akvileje.⁸ Jeronim zapravo navodi pregršt imena, redom pogana i heretika, ne bi li uspio povezati Pelagijevu ideju nesagrešivosti (impeccantia) preko Origena sve do predstavnika grčke poganske filozofije kako bi mogao na neki način diskreditirati samog Pelagija te na kraju postići relativno brzo osudu njegova nauka.⁹

Dok se mnogi moderni autori slažu da je apsurdno povezivati Pelagija s neo-akademicima, peripateticima, gnosticima, Bazilidom,

---

Evagrija Pontskog. Osim izvornika služio sam se i engleskim prijevodom: Tim VIVIAN – Rowan A. GREER (ur.), *Four Desert Fathers: Pambo, Evagrius, Macarius of Egypt, and Macarius of Alexandria. Coptic Texts Relating to the Lausiac History of Palladius* (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2004.).

⁶ Usp.: Giuseppe CARUSO, „Girolamo antipelagiano“, *Augustinianum* 49 (2009.), 70.

⁷ JERONIM, *Ep. 133*, 3 (CSEL 56, 245: „Tvoje je učenje Origenov izdanak.“).

⁸ Usp.: JERONIM, *Ep. 133*, 1. 3 (CSEL 56, 242. 244-245). Vidi također: JERONIM, *Dialogus adversus Pelagianos* (dalje: *Dial.*) III, 15. 19 (CCL 80, 118-119. 123-124).

⁹ Usp.: Susanna ELM, „The Polemical Use of Genealogies. Jerome's Classification of Pelagius and Evagrius Ponticus“, Elizabeth A. LIVINGSTONE (ur.), *Studia Patristica: Augustine and His Opponents, Jerome, Other Latin Fathers after Nicea, Orientalia. Papers presented at the Twelfth International Conference on Patristic Studies Held in Oxford 1995* (Leuven: Peeters, 1997.), 311-318.

Manijem, Marcionom, Priscilijanom, Arijem i dr., nastalo je razmimoilaženje kad je u pitanju utjecaj stoika, Evagrija, Seksta, Rufina i Origena na Pelagija. Međutim, M. Colish smatra netočnim stav da je Pelagije bio pod utjecajem stoika.¹⁰ Njezino mišljenje dijele J. McWilliam i M. Lamberigts. McWilliam čak nadodaje da je također i Origen netočno predstavljen kao onaj koji je izvršio utjecaj na Pelagijevu misao.¹¹ Međutim, nekoliko godina prije, daleko poznatiji autori, mora se priznati, poput F. Cavallere, J. Fergusona i P. Browna tvrdili su da su upravo stoici izvršili određeni utjecaj na Pelagija.¹² J. N. D. Kelly, možda jedan od najvećih autora koji je studirao Jeronimov život i nauk zajedno s ovim razdobljem koje uključuje pelagijansku kontroverziju, smatra da su dva izvora koji su izvršili znatan utjecaj na Pelagija. To su Origen (preko Rufina iz Akvileje i Evagrija Pontskog) te Sekstove *Sententiae*.¹³ G. Bostock je od svih autora na najbolji način argumentirano dokazao da je Jeronim bio u pravu kada je prokazao Pelagija i njegov nauk kao „*Origenis ramusculus*“.¹⁴ Također E. Clark je slična mišljenja. Ona smatra da je pelagijanska kontroverzija zapravo nastavak origenističke kontroverzije nazivajući je „arenom“ u kojoj su pitanja u vezi s Origenovim naukom dala odgovore na jedan nov i drukčiji način.¹⁵ To se posebno vidi u Jeronimovu *Pismu Demetrijadi* (*Ep. 130*) gdje upozorava Demetrijadu da se čuva „otrovnih klica“ egipatskog origenizma „koje još žive i kličaju u glavama nekih ljudi sve do danas“¹⁶ te joj savjetuje da izbjegava taj otrov.

¹⁰ Usp.: Marcia COLISH, *The Stoic Tradition From Antiquity to the Early Middle Ages: Stoicism in Christian Latin Thought through the Sixth Century*, II, (New York: Brill, 1990.), 78.

¹¹ Usp.: Joanne McWILLIAM, „Letters to Demetrias: A Sidebar in the Pelagian Controversy *Helena, Amicae Meae*“, *Toronto Journal of Theology* 16 (2000.), 135-136; Mathijs LAMBERIGTS, „Competing Christologies: Julian and Augustine on Jesus Christ“, *Augustian Studies* 36 (2005.), 164.

¹² Usp.: Ferdinand CAVALLERA, *Saint Jérôme: sa vie et son œuvre*, I, (Louvain – Paris: Champion, 1922.), 323; John FERGUSON, *Pelagius: A Historical and Theological Study* (Cambridge: Heffer, 1956.), 78; Peter BROWN, *Augustine of Hippo: A Biography* (Berkeley: University of California Press, 2000.), 369.

¹³ Usp.: John Norman Davidson KELLY, *Jerome. His Life, Writings and Controversies* (London: Duckworth, 1975.), 87.

¹⁴ Usp.: Gerald BOSTOCK, „The Influence of Origen on Pelagius and Western Monasticism“, Wolfgang A. BIENERT – Uwe KÜHNEWEG (ur.), *Origeniana Septima. Origenes in den Auseinandersetzungen des 4. Jahrhunderts. Hofgeismar, 25-29 August 1997*. (Leuven: Leuven University Press, 1999.), 385-386.

¹⁵ Usp.: Elizabeth Ann CLARK, *The Origenist Controversy: The Cultural Construction of an Early Christian Debate* (Princeton: Princeton University Press, 1992.), 195.

¹⁶ JERONIM, *Ep. 130*, 16 (CSEL 56, 197: „Haec inopia et scelerata doctrina olim in Ægypto et in orientis partibus uersabatur et nunc abscondite quasi in foueis uiperarum apud plerosque uersatur...“).

Dakle, jesu li pretjerane ili ne te Jeronimove optužbe Pelagija? Premda pojedini moderni autori smatraju ovo pretjeranim, ta Jeronimova teza mogla bi biti i donekle istinita ako se uzme u obzir činjenica da je jedan od Pelagijevih inspiratora bio i već spomenuti Rufin iz Akvileje, veliki prevoditelj ne samo Origenovih djela nego i djela Evagrija, možda jednog od najvećih origenista koji je zapravo produbio Origenove teze, pogotovo one najkontroverznije. Ipak, zanimljiva je činjenica da se Evagrijevo ime u ovoj kontroverziji uopće ne spominje jer je umro prije nego je kontroverzija „eksplozirala“. Bio je, takoreći, *felix opportunitate mortis*, to jest umro je u „pravo vrijeme“ ne doživjevši osudu svojeg učitelja Origena. Smrću onih koji su se svrstali na Origenovu stranu, među kojima su između ostalih bili i Evagrije Pontski te Rufin iz Akvileje, stižala se i bura oko Origena, a da Apostolska Stolica nije dala svoje konačno mišljenje oko Origena. Konačni i kanonski pravorijek bit će tek polovinom VI. stoljeća na II. carigradskom saboru koji je osudio *in persona* i Origena i Evagrija.

1. Origen i pelagijanizam: utjecaj ili (samo) poznavanje

Prethodno smo iznijeli Jeronimovu kritiku Pelagijeva nauka. Jeronim je, kako smo vidjeli, temeljio tu svoju kritiku referirajući se na jedan citat iz Pelagijeva djela *Testimonium Liber*. Točno je da je tamo Pelagije napisao da „čovjek može, ako želi, biti bez grijeha“.¹⁷ Međutim, zbilja moramo postaviti pitanje: Odakle je i kako je Pelagije iskopao tu koncepciju ljudske mogućnosti biti bez grijeha?

Prvo treba prostudirati povijesnu povezanost s velikim Origenovim prevoditeljem Rufinom iz Akvileje. Naime, kako primjećuje T. de Bruyn, Rufin je boravio u Rimu otprilike između 382. i 406. godine. Tijekom svojeg boravka u Rimu preveo je zasigurno Origenova djela *De Principiis* (Počela) i *In Epistulam Pauli ad Romanos Explanationum libri* (Komentar na Pavlovu Poslanicu Rimljanima) te *Sententiae* izvjesnog Seksta.¹⁸ U to vrijeme Pelagije je bio u Rimu i, dakle, moglo je doći do kojeg susreta među njima s obzirom na to da su se kretali u istim krugovima jer je u Rimu Pelagije već bio poznat pogotovo zbog svojeg izrazitog moralnog i asketskog života.¹⁹ De Bruyn, nadalje, smatra da

¹⁷ PELAGIJE, *Testimonium Liber* (PL 48, 594: „Posse hominem sine peccato esse, si velit.“).

¹⁸ Usp.: Giuseppe CARUSO, *Ramusculus Origenis. L'eredità dell'antropologia origeniana nei pelagiani e in Girolamo* (Roma: Studia Ephemeridis Augustinianum, 2012.), 239.

¹⁹ Usp.: Theodore de BRUYN, *Pelagius' Commentary on St. Paul' Epistle to the Romans* (Oxford: Clarendon Press, 1993.), 11-12.

je Pelagije napisao neka svoja djela, kao na primjer *Expositiones XIII Epistularum Pauli* (Objašnjenja trinaest Poslanica sv. Pavla), upravo u tom asketskom kontekstu i produkt su njegove aktivnosti kao učitelja svetih žena kršćanske rimske aristokracije koja se prije skupljala zajedno s Jeronimom na rimskom brežuljku Aventino.²⁰ Ovdje nas zanimaju dva djela koja su izvršila velik utjecaj na Pelagija. Riječ je o Origenovu *In Epistulam Pauli ad Romanos Explanationum libri* i Sekstovim *Sentencijama*.

1.1 Origenov *In Epistulam Pauli ad Romanos Explanationum libri*

Prije nego uđemo u detaljnije razrađivanje ovog *Komentara*, postavlja nam se pitanje: Je li Pelagije zbilja stvorio svoj sustav pod utjecajem origenizma koji su širili prvo Evagrije Pontski, a potom i Rufin iz Akvileje?

Smith i Souter u svojim studijama smatraju da je Pelagije sigurno čitao Origenov *In Epistulam Pauli ad Romanos Explanationum libri*.²¹ Problem je shvatiti koliko je Pelagije bio pod utjecajem Origena u iznošenju svojih antropoloških stavova, odnosno mogu li njegovi antropološki stavovi biti definirani kao „*Origenis ramusculus*“, kako je to Jeronim primijetio jer, očigledno je, prema Jeronimu da se radi o origenističkom utjecaju koji se pogotovo vidi u Pelagijevu stavu da čovjek može, ako želi, biti bez grijeha (*impeccantia*). Upravo *impeccantia* prema Jeronimu nije ništa drugo nego provlačenje Evagrijeva nauka o *ἀπάθεια* pod idejom pojma *impeccantia*. Ako F. Cavallera smatra da je to povezivanje Pelagija i Origena preko pojmova *impeccantia* i *ἀπάθεια* malo čak i pretjerano,²² de Plinval nastoji to pitanje o origenističkom utjecaju nekako svesti na pravu mjeru govoreći kako Pelagije nije koristio izvorni tekst, nego Rufinov relativno „slobodni“ prijevod Origenovih djela.²³ Nekoliko godina

²⁰ O tom argumentu vidi: Christine STEININGER, *Die ideale christliche Frau. Virgo-vidua-nupta. Eine Studie zum Bild der idealen christlichen Frau bei Hieronymus und Pelagius* (St. Ottilien: EOS Verlag, 1997.).

²¹ Usp.: Alfred J. SMITH, „The Latin Sources of the Commentary of Pelagius on the Epistle of St. Paul to Romans“, *Journal of Theological Studies* 19 (1918.), 74-75, 162-230; 20 (1919.), 55-65, 127-177; Alexander SOUTER, „The Commentary of Pelagius on the Epistles of Paul: The Problem of its Restoration“, *Proceeding of the British Academy* 2 (1905-1906.), 409-439.

²² Usp.: Ferdinand CAVALLERA, *Saint Jérôme: sa vie et son œuvre*, II, (Louvain – Paris: Champion, 1922.), 125.

²³ Usp.: Georges de PLINVAL, *Pélage, ses écrits, sa vie et sa réforme. Étude d'histoire littéraire et religieuse* (Lausanne: Payot, 1943.), 133, nn. 1-2.

poslije Plinvala T. Bohlin je, studirajući Pelagijevu teologiju, evidentirao dodirne točke između Pelagijeva i Origenova nauka inzistirajući na suglasnosti Pelagija i Origena upravo preko Rufinovih prijevoda.²⁴ R. F. Evans i J. N. D. Kelly također naglašavaju utjecaj Origenova nauka na Pelagija.²⁵ Govoreći o identifikaciji *impeccantia-ἀπάθεια*, Kelly smatra da ona nije točna, ali opet zaključuje da je *In Epistulam Pauli ad Romanos Explanatum libri* izvršio jak utjecaj na Pelagija. Do istog zaključka došao je i G. Bostock,²⁶ dok C. Moreschini smatra da je stvarni utjecaj na Pelagija izvršilo Origenovo danas izgubljeno djelo *Stromata*.²⁷ Tim istraživanjima svakako moramo nadodati ono koje je napravila E. Clark koja je evidentirala dodirne točke između ta dva sustava pogotovo s povijesnog gledišta. Ostaje jedino shvatiti u kolikoj je mjeri bio taj utjecaj na Pelagijevu misao.²⁸

Kad govorimo o *Komentar*u na Pavlovu *Poslanicu Rimljanima*, u njemu se uistinu mogu pronaći neke dodirne točke između Pelagija i Origena. Naime, čitajući taj *Komentar*, Pelagije je mogao pronaći određeno veličanje slobodne ljudske volje, to jest jedne od glavnih karakteristika Pelagijeve teologije,²⁹ zatim određeno nastojanje u „spašavanju“ autonomije ljudske naravi i briga da se ne okrivi Boga zbog zla, teme su koje su također bile studirane od komentatora i prije Pelagija, a koje se itekako mogu pronaći i u njegovu sustavu. Ovdje se želimo referirati posebno na Origena jer čini se da upravo on predstavlja uistinu izvor na kojem se Pelagije inspirirao.

Točno je da je Origen nastojao biti opširan i razgovijetan i pogotovo posvećen alegorijskoj metodi tumačenja biblijskog teksta, ali unatoč toj različnosti Origenov nauk je za Pelagija bio motiv za

²⁴ Torgny BOHLIN, *Die Theologie des Pelagius und Ihre Genesis* (Wiesbaden: Uppsala, 1957.), 90.

²⁵ Usp.: Robert F. EVANS, *Pelagius: Inquires and reappraisals* (Eugene, Oregon: Wipf & Stock, 2010.), 20.

²⁶ Usp.: J. N. D. KELLY, *Jerome*, 315; G. BOSTOCK, „The Influence of Origen on Pelagius“, 381-396. Isto smatra i Caroline P. BMMEL, „Rufinus' Translation of Origen's Commentary on Romans and the Pelagian Controversy“, Antonio SCOTTÀ (ur.), *Storia ed esegesi in Rufino di Concordia* (Udine: Arti Grafiche Friulane, 1992.), 131-142.

²⁷ Usp.: Claudio MORESCHINI, „Girolamo tra Pelagio e Origene“, *Augustinianum* 26 (1986.), 207-216.

²⁸ Usp.: E. A. CLARK, *The Origenist Controversy*, 194.

²⁹ Više o Pelagijevoj teologiji vidi: Franz KLASSEN, *Die innere Entwicklung des Pelagianismus: Beitrag zur Dogmengeschichte* (Freiburg im Breisgau: Herder, 1882.); Albert Emil BRÜCKNER, *Quellen zur Geschichte des Pelagianischen Streites* (Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr, 1906.); J. FERGUSON, *Pelagius*; T. BOHLIN, *Die Theologie des Pelagius*; R. F. EVANS, *Pelagius*.

stalno promišljanje o raznim temama kao što su: obrana slobodne volje, zatim problem sudbine pravednika koji su živjeli prije Kristova rođenja te nauk o nesagrešivosti (*impeccantia*).³⁰ Pelagije je, dakle, prihvatio Origenov nauk, pogotovo onaj u kojem Origen insistira da čovjek može težiti k dobru i zlu jer posjeduje *liberum arbitrium*, i u kojem odbacuje da su djela učinjena od strane pogana i Židova izgubljena zbog pomanjkanja vjere u Krista.³¹ Upravo pod utjecajem sličnih tvrdnji Pelagije će elaborirati jednu od glavnih teza svojega nauka, to jest nauk o nesagrešivosti (*impeccantia*). Tome također treba pridodati i nauk o *exemplum Adae* koji je Origen posebno produbio, a koji se također može naći i kod Pelagija.

Međutim, postoje i neka razmimoilaženja između Pelagija i Origena. Dok Origen govori o traducijanizmu, odnosno o prenošenju grijeha prokreacijom od Adama na njegovo potomstvo,³² ta je tema kod Pelagija potpuno odsutna jer Pelagije naglašava osobnu odgovornost. U tom kontekstu Kristovo spasenjsko djelo bilo bi kao *exemplum obbedientiae* suprotno onom Adamovu *exemplum inobbedientiae*.³³

Sve ovo do sada rečeno daje naslutiti da je Pelagije pročitao Rufinov prijevod Origenova *Komentara na Pavlovu Poslanicu Rimljanima*. S obzirom na to da je Rufin uzeo „mnogo slobode“ pri prevođenju Origena želeći ga prikazati što pravovjernijim, dodirne točke između Origena i Pelagija, koje u nekim slučajevima dolaze do jednog trenutka potpune istovjetnosti u izražavanju, dovode nas do zaključka da se Pelagije inspirirao na Origenovu nauku koristeći se Rufinovim prijevodom, a ne originalnim tekstom, što bi svakako bilo bolje.³⁴

1.2. Sekstove *Sententiae*

Drugi tekst koji je izvršio jak utjecaj na Pelagija su *Sententiae* izvjesnog Seksta. U *Pismu Ktestifontu* Jeronim napada Pelagija govoreći kako je taj izvjesni Seksto više stoik negoli kršćanin s obzirom na to da postoje sličnosti između Pelagijeva nauka i nauka koji se može iščitati

³⁰ Usp.: ORIGEN, *In Epistulam Pauli ad Romanos Explanatationum libri 1*, 24 (dalje: *Ad Rom*), Caroline P. Hammond Bammel (ur.), (dalje: Bammel) *Der Römerbriefkommentar des Origenes. Kritische Ausgabe der Übersetzung Rufins* (Freiburg im Breisgau: Herder, 1990.), 89.

³¹ Usp.: ORIGEN, *Ad Rom*. 2, 5 (Bammel, 112-113).

³² Usp.: ORIGEN, *Ad Rom*. 5, 1 (Bammel, 360-361).

³³ Usp.: Sara MATTEOLI (ur.), *Pelagio: Commento all'Epistola ai Romani. Commento all'Epistola ai Corinzi* (Roma: Città Nuova Editrice, 2012.), 20-34.

³⁴ Usp.: A. J. SMITH, „The Latin Sources of the Commentary of Pelagius“, 127-129.

iz tih *Sentencija*.³⁵

Tijekom mnogo vremena autorstvo tih *Sentencija* bijaše pripisano Sikstu, rimskom biskupu (Papi) i mučeniku koji je podnio mučeništvo za Krista oko 258. godine. Riječ je o skupini od 451 izreke bitno moralnog argumenta koje je Rufin preveo na latinski tijekom svojeg boravka u Rimu i pripisao ih (krivo) papi Sikstu, biskupu Rima i mučeniku.³⁶ Pelagije je prihvatio tezu da je autor nitko drugi doli papa Siksto.³⁷ Kritičko izdanje tih *Sentencija* publicirao je H. Chadwick. Prilikom publikacije napravio je nekoliko studija u kojima je evidentirao njihove karakteristike i porijeklo.³⁸ Origen ih vidi kao jednu kolekciju raznih izreka čiji je autor kršćanin i čije je ime Siksto.³⁹ Jeronim je smatrao da je autor filozof, pripadnik pitagorejske škole čije je ime Seksto. Tako u *Pismu Ktestifontu* kaže da je Rufin: „[...] proširio *Sentencije* Seksta pitagorejskog, poganina koji nema nikakve veze s Kristom, pod imenom Siksta, mučenika i biskupa Crkve u Rimu. Ta knjiga slijedi pitagorejski nauk koji želi postaviti čovjeka i Boga na isti nivo i tvrdi da mu je (čovjek) istobitan.“⁴⁰ Naime, ovdje je Jeronim u pravu jer u *Sentencijama* je ime Kristovo u potpunosti odsutno, kao i imena apostola, proroka i patrijarha.

S druge strane, prema R. F. Evansu, autor je kršćanin koji je živio u drugoj polovici II. stoljeća i koji je pisao grčkim jezikom. On vidi *Sententiae* kao skupinu izreka, čije je porijeklo neopitagorejsko, ali autor nam je u tekstu ostavio i velik broj sentencija, kako se čini, onako kako ih je pronašao, dok je neke malo i modificirao dajući im kršćanski smisao. Druge je sastavio on sâm u kojima se može uočiti s izvjesnom jasnoćom kršćansko usmjerenje autora. Sredinom III. stoljeća *Sententiae* su se proširile među kršćanima, a krajem V. stoljeća uživale su velik ugled u kršćanskoj zajednici grada Rima.⁴¹ Kao što smo vidjeli, Jeronim ih je smatrao plodom rada jednog poganskog filozofa,

³⁵ Usp.: JERONIM, *Ep. 133, 3* (CSEL 56, 247).

³⁶ Tako Rufin iz Akvileje navodi u prefaciji latinskog prijevoda. Vidi: Henry CHADWICK, *The Sentences of Sextus. A Contribution to the History of Early Christian Ethics* (Cambridge: The Cambridge University Press, 1959.), 9-10.

³⁷ Usp.: G. CARUSO, *Ramusculus Origenis*, 239.

³⁸ Vidi: Henry CHADWICK, *The Sentences of Sextus. A Contribution to the History of Early Christian Ethics* (Cambridge: The Cambridge University Press, 1959.).

³⁹ Usp.: G. CARUSO, *Ramusculus Origenis*, 238.

⁴⁰ JERONIM, *Ep. 133, 3* (CSEL 56, 246-247): „Illam autem temeritatem, immo insaniam eius, quis possit digno explicare sermone, quod librum Sexti Pythagorei, hominis absque Christo atque ethnici, immutato nomine Xysti, martyris et Romanae ecclesiae episcopi, praenotauit? In quo iuxta dogma Pythagoricum, qui hominem exaequant deo et de eius dicunt esse substantia...“.

⁴¹ Usp.: R. F. EVANS, *Pelagius*, 44-46.

Pitagorina sljedbenika.

Kad je u pitanju veza između Origena i Pelagija, potrebno je reći da se Origen nekoliko puta referirao na *Sententiae*. Tako na primjer imamo u njegovu djelu *Protiv Celza*⁴² gdje Origen, odgovarajući na Celzove kritike, koji smatra smiješnima kršćanske zakone, citira *sentenciju 109* u kojoj Seksto govori o hrani stavljajući velik naglasak na post i askezu. Nadalje, u *Komentarima na Matejevo evanđelje*⁴³ Origen citira *sentencije 13 i 273* tvrdeći da su te *sentencije* plod uma jednog biskupa i mučenika.

Moralni nauk *Sentencija* polazi od pretpostavke da je čovjek, načinjen od duše i tijela, pozvan stalno promišljati o svojem pozivu, a to je težiti k sličnosti s Bogom jer je načinjen na sliku i priliku Božju (usp.: Post 1, 27), preko rigidnog moralnog vladanja vezanog uz snažan oblik asketizma. Budući da je čovjekova duša, koja je sastavni dio čovjeka, plemenitiji dio, čovjek mora živjeti tako da se podloži svojoj duši i mora se odreći svakog tjelesnog impulsa. Kako bi uspio postići to stanje, čovjek mora birati dobro kako bi izbjegao grijeh. To vodi k potpunoj eliminaciji grijeha preko koje čovjek postiže, kao cilj, sličnost s Bogom.⁴⁴

Neke od tih *Sentencija* usmjerene su prema temi moralne čistoće i stavljaju naglasak na moralno i duhovno savršenstvo, uključujući jedan radikalni nauk o *liberum arbitrium* tvrdeći da je sloboda negriješenja zapravo bit kreposti. Dakle, postoji mogućnost u tom sustavu koja uključuje mogućnost nesagrešivosti. Neke *sentencije* govore o pravednosti, o strastima te čak o mogućnosti biti kao Bog. Upravo su to optužbe koje Jeronim iznosi protiv Pelagija jer „biti kao Bog“, to jest tvrditi da postoji ne samo puka sličnost nego jednakost s Bogom, učenje je stoika, kao što to Jeronim iznosi u *Pismu Ktestifontu*.

S druge strane, za Seksta i za Pelagija poznavanje Boga je poznavanje njegove volje. Kao što primjećuje G. Caruso, Pelagije u svojem djelu *De natura* citira neke *sentencije* koje, takoreći, potkrepljuju njegov nauk o ljudskoj slobodi i o grijehu. Augustin u svojem djelu *De natura et gratia* donosi taj Pelagijev tekst u kojem citira Seksta dajući također svoje objašnjenje. Prva *sentencija* koju Pelagije citira *sentencija 36* koja tvrdi da je *liberum arbitrium* dar Božji koji omogućuje čovjeku živjeti bez grijeha te postati sličnim Bogu. Augustin odgovara da čovjekov *liberum arbitrium* treba biti uvijek usmjeren k Bogu vjerujući u njega i moleći Ga za pomoć kako bi

⁴² Usp.: ORIGEN, *C. Cels.* 8, 30 (Sch 132, 238).

⁴³ Usp.: ORIGEN, *In Matth.* 15, 3 (GCS 10, 354-355).

⁴⁴ Usp.: G. CARUSO, *Ramusculus Origenis*, 238.

se mogao othrvati grijehu. S druge dvije sentencije (46 i 60) Pelagije je želio potkrijepiti svoju ideju da čovjek, ozbiljnim trudom, može postići stanje nesagrešivosti (*impeccantia*) i na taj način postati, prema onome što kaže sv. Pavao, „hram Božji“ što vodi k božanskom posinjenju (usp.: 1 Kor 3, 16).⁴⁵

Također je Evans prikazao mnoge druge sličnosti između Seksta i Pelagija koje se tiču njihovih antropologija. Tako na primjer Seksto vidi čovjeka u jednom zbilja uzvišenom stanju koje ga uvodi na nivo apsolutne sličnosti s Bogom. S druge strane, Pelagijeva vizija je slična, ali malo umjerenija. Također za njega čovjek je privilegirano stvorenje budući da je stvoren slobodan kako bi mogao izabrati biti poslušan Bogu. Prema Sekstu samo je čovjek vjernik slobodan, što mu omogućuje izvršavati djela čista i sveta.⁴⁶

Prema tome, jasno je da te *Sententiae* imaju mnogo toga zajedničkog s Pelagijevim naučavanjem. Potrebno je reći da je Pelagije dopustio da one izvrše određeni utjecaj na njega, kako možemo pročitati i u njegovu *Testimonium Liber*. Ideje koje se nalaze u *Sentencijama* bez sumnje su također i njegove. Jeronim je, mora se reći, odlično primijetio da je Pelagije preuzeo učenje o nesagrešivosti (*impeccantia*) upravo iz Rufinova prijevoda Sekstovih *Sentencija*. Cijeli svoj *Dijalog protiv Pelagijanaca* je usmjerio protiv te najdraže Pelagijeve koncepcije koja kaže da je čovjeku moguće postići savršenstvo poput Boga, što je on vidio kao ponavljanje Origenova nauka. Zbog toga je i smatrao da se tu krije „*ramusculus Origenis*“⁴⁷ koji on identificira sa stoičkim naukom o *ἀπάθεια* jer su stoici naučavali tu mogućnost oslobođenja od svake naslade i strasti (*πάθη*) i svake zle misli (*λογισμός*), što oni identificiraju s grijehom, kako bi se postiglo savršenstvo i postalo sličnima bogovima. Taj nauk je preuzeo Origen, a potom i Evagrije Pontski. Za jednog stoika put kreposti je zapravo put kojim se postiže *ἀπάθεια*, a postiže se preko borbe i kompletnog iskorjenjenja strasti i zlih misli koje su prema stoicima zapravo velika bolest duše. Riječ je o četiri glavne strasti koje je stoička filozofija definirala: ugođaj, tuga, želja i strah.⁴⁸ Upravo se na taj nauk Jeronim referira jer, prema njemu, priznati mogućnost stoičke koncepcije *ἀπάθεια*, odnosno iskorjenjenja strasti i zlih misli, značilo bi i mogućnost koncepcije *ἀναμαρτεσία*, odnosno mogućnost pelagijanske koncepcije *impeccantia* (ali i

⁴⁵ Vidi: Aurelije AUGUSTIN, *De nat. et grat.* 64, 77 (CSEL 60, 291).

⁴⁶ Usp.: R. F. EVANS, *Pelagius*, 61-65.

⁴⁷ JERONIM, *Ep.* 133, 3 (CSEL 56, 244).

⁴⁸ Usp.: Frederick COPLESTON, *A History of Philosophy. Greece and Rome*, I, (New York: Image Books, 1993.), 398.

origenističke, kako to Jeronim često ponavlja jer ih identificira, koju je također podržavao i Evagrije).⁴⁹ Glede te mogućnosti *ἀπάθεια* i *ἀναμαρτεσία* Jeronim je izrazio *explicite* svoje odbijanje pokazujući da je protiv tog filozofskog poganskog stava. Međutim, kada Pelagije predlaže tu mogućnost slobode od grijeha, Jeronim je vidio u Pelagijevu stavu upravo tu koncepciju oslobođenja od strasti i zlih misli, odnosno, slobodu od bilo kojeg grijeha.⁵⁰

Bez sumnje, kako to smatra B. R. Rees, u sljedećim diskusijama mnogi autori će smatrati Pelagijev nauk o *impeccantia* neprihvatljivim jer je Jeronim probudio sumnju na tu koncepciju u smislu da, svaki put kada kršćani odbijaju neku ideju ljudske savršenosti, uvijek se u toj ideji vidi „prikriveni pelagijanizam“, odnosno ideja da čovjek može postići savršenstvo vlastitim snagama i bez Božje pomoći.⁵¹

2. Uvođenje stoičke koncepcije *ἀπάθεια* u kršćansku misao do Evagrija

2.1. Pojam *ἀπάθεια* prije Evagrija

Prema popisu termina koji nam daje G. W. H. Lampe⁵² pojam *ἀπάθεια* bi se mogao prevesti kao „neosjetljivost“, „bezosjećajnost“, „ravnodušnost“, „smirenost“, „apatija“, „sloboda od emocija“, „kontemplativni ili duševni mir“, „sloboda od strasti“, „bestrašće“ itd. Možemo se, dakle, služiti svim tim prijevodima, ali nekako najprikladnija bila bi ova posljednja tri jer najviše odgovaraju latinskom pojmu *impassibilitas* koji je i Jeronim upotrebljavao govoreći o ovoj tematici. Značenje pojma kao takva implicira konačni cilj duhovnog uzdignuća jednog monaha i u isto vrijeme je i polazna točka za konačno savršenstvo u duhovnom napredovanju, kako slijedi iz Evagrijeva nauka.⁵³

Zanimljivo je primijetiti da se pojam kao takav uopće

⁴⁹ Vidi: JERONIM, *Dial. Prol.* 1; II, 6 (CCL 80, 3; 62); *Ep.* 133, 1-2 (CSEL 56, 242-244); *In Hier.* III, 17, 21-27 (PL 24, 793-794).

⁵⁰ Usp.: Severino VISITAINER, *La dottrina del peccato in s. Girolamo* (Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1962.), 92-94.

⁵¹ Usp.: Brinley Roderick REES, *Pelagius. A Reluctant Heretic* (Suffolk: The Boydell Press, 1988.), 95.

⁵² Usp.: Geoffrey William Hugo LAMPE (ur.), *A Patristic Greek Lexicon* (Oxford: At the Clarendon Press, 1961.-1968.), 170-171.

⁵³ O duhovnom napretku vidi: Jeremy DRISCOLL, *Steps to the Spiritual Perfection. Studies on Spiritual Progress in Evagrius Ponticus* (New York: The Newman Press, 2005.).

ne pojavljuje u grčkom prijevodu Starog zavjeta, poznatom kao *Septuaginta* (LXX), kao ni u Novom zavjetu. Obično kada se govori o pojmu *ἀπάθεια*, vraćamo se na stoičku filozofiju, osobito filozofski sustav stoika Zenona.⁵⁴ Vidjeli smo u slučaju Jeronima, kada govori o pojmu *ἀπάθεια*, onda kaže da pojam kao takav potječe iz Pitagorina i Zenonova filozofskog sustava koji su poslije preuzeli i elaborirali u kršćanskim krugovima Klement Aleksandrijski i Origen i njihovi učenici (uključujući i Evagrija). Prema Jeronimu, čovjeku je nemoguće osloboditi se u potpunosti svih strasti i postići stanje apsolutne slobode od strasti (*ἀπάθεια*).⁵⁵ Origen, kada govori o toj tematici, on to čini na „štedljiv“ način, dok Klement Aleksandrijski postavlja taj pojam kao temeljni kamen svojeg asketskog nauka koristeći se stoičkom filozofijom i njezinim terminima koje poslije obogaćuje dajući im novi, kršćanski, smisao.⁵⁶ Tako ćemo u sljedećim stranicama vidjeti kako Evagrije studirajući ovaj pojam, osim što se vraća na Origena, u velikoj se mjeri vraća i na Klementa Aleksandrijskog, kao i na stoičku filozofiju. Međutim, povijest ovoga termina ide također i do Platona i Aristotela u čijim djelima postoje pojedine referencije s obzirom na pojam *ἀπάθεια*.⁵⁷

2.1.1. Pojam *ἀπάθεια* u antičkoj filozofiji

Kad je riječ o antičkofilozofskom shvaćanju pojma *ἀπάθεια*, potrebno je napraviti poveznicu s Jeronimovim vremenom kako bismo na neki način dokazali da je sâm Jeronim donekle imao pravo kad je naglašavao da se Pelagije inspirirao i na poganskim autorima iznoseći optužbe na temelju toga. Naime, u temelju pojma *ἀπάθεια* stoji jedan drugi grčki pojam, *πάθος*. U klasičnom grčkom jeziku taj pojam može značiti „osjećaj“, „nutarnja spremnost“ (dobra ili loša), pa čak i „bolest“. No, najčešće značenje pojma *πάθος* je „strast“.⁵⁸

Platonova teorija o „strastima“ povezuje se s njegovim naukom o duši i na njezinu trodijelnu podjelu: razumski dio (*τὸ λογιστικόν*),

⁵⁴ O Zenonovu stoicizmu vidi: Frederick COPLESTONE, *A History of Philosophy*, 385ss.

⁵⁵ Usp.: JERONIM, *Ep. 133*, 3 (CSEL 56, 244).

⁵⁶ Usp.: Sara MATTEOLI, *Alle origini della teologia di Pelagio. Tematiche e fonti delle Expositiones XIII Epistularum Pauli* (Pisa – Roma: Fabrizio Serra Editore, 2011.), 178.

⁵⁷ Usp.: Kevin CORRIGAN, *Evagrius and Gregory. Mind, Soul and Body in the 4th Century* (New York: Ashgate, 2009.), 54-55.

⁵⁸ O značenju riječi *πάθος* vidi: G. W. H. LAMPE (ur.), *A Patristic Greek Lexicon*, 992-996.

zatim srčani ili voljni dio (τὸ θυμικόν ili θυμοειδές) te požudni dio (τὸ ἐπιθυμητικόν). Razumski dio duše je onaj koji čovjeka razlikuje od nerazumske životinje. To je najviše načelo duše; ono je besmrtno i srodno božanskom načelu. Ostale dvije dimenzije duše podložne su propadanju. Požudni dio duše predstavlja tjelesne želje jer razumski dio duše ima svoje vlastite želje. Platon smješta razumski dio duše u glavu, voljni ili srčani smješta u grudi, a požudni dio duše smješta „ispod pojasa“.⁵⁹ Posljednja dva dijela referiraju se na jedinstvo palog intelekta s tijelom i čine dio duše koji je podložan strastima. Taj će nauk u cijelosti preuzeti prvo Origen, a potom i Evagrije, kako ćemo vidjeti na sljedećim stranicama.⁶⁰

Platonov „Sokrat“ u *Fedonu* i *Filebu* govori o određenom stanju bestrahća ili duhovnog mira. Poznato nam je da se „Sokrat“ u *Fedonu* nalazi u zatvoru zbog optužbe da je mladež zaveo krivim naucima. Tu se odvija cijeli ovaj dijalog u kojem se otvaraju i razne teme, među kojima i ona o oslobođenju duše od naslada i strasti. I u takvu stanju u zatvoru, dakle prije svoje smrti, „Sokrat“ gleda i čeka smrt s duševnom smirenošću tješeci svoje sugovornike. Ovdje Platon želi poručiti da je riječ o njegovoj duši koja je slobodna od strasti.⁶¹

S druge strane, kada govori o užicima i o bolima, u *Filebu* „Sokrat“ govori o mogućnosti života duše slobodnog od strasti, u bestjelesnom postojanju, to jest već u ovom životu. Takav bi život bio više božanski.⁶²

Nadalje, kod Aristotela spoznaja (νόησις), koja je zapravo aktivnost (ἐνέργεια) intelekta (νοῦς), kao razumski dio duše nije podložan strastima. Dakle, s jedne strane taj intelekt je aktivan i bestrastan, a s druge strane je onaj koji je u stanju primiti formu (oblik).⁶³ Aristotel želi ukazati na jedno područje ljudskog života u kojem je ἀπάθεια od esencijalne važnosti, i to na područje duše kao aktivni intelekt koji nije podložan strastima. Nadalje, Aristotel smatra da je moguće ostvariti superiorno postojanje u kojem se duša transformira u intelekt (νοῦς), koji je djelatnost koja se klasificira na nivou nečega božanskog u čovjeku.⁶⁴

Već smo napomenuli da su stoici pojam πάθος puno koristili u

⁵⁹ O Platonovu nauku o duši vidi: Frederick COPLESTONE, *A History of Philosophy*, 207-215.

⁶⁰ Usp.: Tomáš ŠPIDLIK, *Spiritualità dell'Oriente cristiano* (Roma: Orientalia Christiana, 1985.), 231.

⁶¹ Usp.: PLATON, *Fedon* (Zagreb: Jurčić, 1996.).

⁶² Usp.: PLATON, *Fileb* 32e-34a (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički Zavod, 1983.).

⁶³ Usp.: ARISTOTEL, *O duši* (Zagreb: Naprijed, 1987.), 429a 15-18; 430a 14-19.

⁶⁴ Usp.: Kevin CORRIGAN, *Evagrius and Gregory*, 55-57.

svojem filozofskom sustavu. U tom sustavu pojam *πάθος* je uzrok zbog kojeg *λόγος* gubi vlastitu slobodu i nalazi se u pasivnosti u odnosu na vanjski svijet. Strasti (*πάθη*) čine najveću opasnost za *λόγος*. One ugrožavaju njegovo prirodno funkcioniranje i moralno ponašanje.⁶⁵ Preduvjet bilo kakve objektivne procjene i djelovanja je svetost *λόγος* koji se nalazi u sigurnom poimanju dobra i zla te snage da se odupre svim iskušenjima strasti koje su u osnovi grijesi, odnosno *ἀμαρτήματα*. Kada nedostaje ta svetost, *λόγος* gubi slobodu koja mu je naravna i pada u kandže strasti (*πάθη*). Ovaj termin *πάθη* proizašao je iz dubine grčkog duha koji je usmjeren aktivnosti i autonomnom djelovanju i shvaća pod pojmovima „strasti“ i „trpljenja“ sve procese u kojima inicijativa dolazi izvana i u kojima se subjekt pasivno ponaša.⁶⁶

Razlog zbog kojeg je Jeronim u *Prologu* svojega *Dijaloga protiv Pelagijanaca*⁶⁷ osobito kritički nastrojen u odnosu na pojam *ἀπάθεια* stoji u činjenici da taj pojam počiva na krhkosti ljudskog stanja prema kojem se čovjek može u potpunosti osloboditi četiriju temeljnih strasti o kojima smo prethodno govorili (ugodaž, tuga, želja i strah) i postati *ἀπαθής*. Stoički mudrac na taj način može postići savršenstvo postajući sličan bogovima. Zbog toga su inzistirali na oslobođenju od tih četiriju temeljnih strasti u cilju postizanja stanja duševnog mira, od čega se sastoji filozofski ideal stoika i preduvjet za moralni život, to jest *ἀπάθεια*, koja je postala osnovna značajka u slici savršena čovjeka.⁶⁸ Upravo na temelju toga, koji je *nucleus* cijele stoičke etike, Evagrije je očito bio pod utjecajem stoičke filozofije. On zapravo, definirajući *ἀπάθεια* kao „ozdravljenje duše“,⁶⁹ ne čini ništa drugo nego preuzima koncepciju vrlo blisku stoičkoj filozofiji prema kojoj su strasti bolest duše, a *ἀπάθεια* je njezino ozdravljenje.⁷⁰

2.1.2. Pojam *ἀπάθεια* kod kršćanskih autora prije Evagrija

Mnogo vremena prije Evagrija pojam *ἀπάθεια* ušao je i u kršćanski teološki rječnik. Tako su ga vrlo često koristili kršćanski autori

⁶⁵ Usp.: Max POHLENZ, *L'uomo greco* (Firenze: La Nuova Italia Editrice, 1976.), 645.

⁶⁶ Usp.: Max POHLENZ, *La Stoa I* (Firenze: La Nuova Italia Editrice, 1978.), 284.

⁶⁷ JERONIM, *Dial. Prol.* 1 (CCL 80, 1: „Nulli enim est dubium, quin Stoicorum et Peripateticorum, hoc est veteris Academiae, ista contentio sit, quod alii eorum asserant *πάθη*, quas nos perturbationes possumus dicere.“).

⁶⁸ Usp.: M. POHLENZ, *L'uomo greco*, 647-648.

⁶⁹ Evagrije PONTSKI, *Praktikòs*, 56 (Sch 171, 630: „[...] καὶ τὴν μὲν ἀπάθειαν ὑγείαν ἐροῦμεν εἶναι ψυχῆς ...“).

⁷⁰ Usp.: Antoine i Claire GUILLAUMONT (ur.), *Èvagre le Pontique: Traité pratique ou le moine* (Paris: Les Éditions du Cerf, 1971.), 99-100.

grčkog jezika od apostolskih otaca, preko Klementa Aleksandrijskog, Origena do velikih Kapadočana, Evagrijevih učitelja. Općenito je bilo prihvaćeno da pojam *ἀπάθεια* predstavlja moralni ideal. Uobičajena primjena tog pojma u kršćanskom ambijentu bila je vezana isključivo uz božanske atribute. Tako je *ἀπάθεια* bila uvijek smatrana kao vlastitost Boga, a ne čovjeka, upravo kao što je bila besmrtnost. Ljudi bi mogli samo participirati u slobodi od strasti koja je vlastita samo Bogu i to bi mogli tek na kraju vremena, odnosno u trenutku konačnog uskrsnuća kada „Bog bude sve u svemu“ (1 Kor 15,28).⁷¹

Primjena tog pojma seže, dakle, još u vrijeme apostolskih otaca. Pojam kao takav primjenjivao se s teološkog, moralnog i duhovnog gledišta. S teološkog gledišta prvi kršćanski autori su ga primjenjivali strogo kao Božju vlastitost. Tako na primjer Ignacije Antiohijski u Poslanici Polikarpu kaže da je „onaj koji je nepodložan trpljenju (*ἀπαθής*) učinio sebe podložnim trpljenju (*παθητός*)“ kako bi čovjeku vratio izvornu slobodu od strasti (*ἀπάθεια*).⁷² Primjena pojma kao vlastitost Boga vidljiva je i kod Klementa Aleksandrijskog,⁷³ Ireneja Lionskog⁷⁴ i Atanazija Velikog⁷⁵.

Kad je u pitanju moralno i duhovno gledište, taj je pojam igrao važnu ulogu. Začuđujuća je činjenica da se pojam *ἀπάθεια*, ili bolje reći njegova latinska inačica *impassibilitas*, gotovo i ne spominje kod Tertulijana s obzirom na to da je on „možda najveći stoik“ među kršćanskim autorima, kako to primjećuje M. Spanneut.⁷⁶ Međutim, u grčkoj kršćanskoj literaturi moralnog argumenta pojam kao takav postao je jedan od glavnih pojmova mistike. Tako ga susrećemo već kod Justina.⁷⁷

Pojam kao takav je, dakle, kod autora uvijek primjenjivan kao

⁷¹ Usp.: S. MATTEOLI, *Alle origini della teologia di Pelagio*, 178.

⁷² Ignacije ANTIOHIJSKI, *Ad Polyc.* III, 2 (SCh 10, 172-174: „[...] τὸν ἀπαθῆ, τὸν δι ἡμᾶς παθητόν [...]“). slično kaže i u *Ad Eph.* VII, 2 (SCh 10, 172-174; 76). Za hrvatski prijevod Ignacijevih *Pisama* vidi: Ivan BODROŽIĆ (ur.), *Apostolski Oci I. Ignacije Antiohijski: Pisma. Polikarp: Poslanica Filipljanima. Polikarpovo mučeništvo* (Split: Verbum, 2010.).

⁷³ Usp.: Klement ALEKSANDRIJSKI, *Stromata* VII, 2, 7, 5 (GSC 17, 7, 17-16).

⁷⁴ Usp.: Irenej LIONSKI, *Adversus haereses* III, 16, 6 (SCh 34, 291-292).

⁷⁵ Usp.: Atanazije VELIKI, *De incarnatione Verbi* 54 (PG 25, 192 C); *Contra arianos* III, 34 (PG 26, 396 C – 397 A).

⁷⁶ Michel SPANNEUT, „L'impact de l'apatheia stoicienne sur la pensée chrétienne jusqu'à saint Augustin“, *Antigüedad y Christianismo* 7 (1990.), 43.

⁷⁷ Usp.: JUSTIN, *Prva apologija* 57, 2 (PG 6, 413 C); *Druga apologija* 1, 2 (PG 6, 441). Za hrv. prijevod vidi: Ivan BODROŽIĆ (ur.), *Justin: Apologije* (Split: Verbum, 2012.); *Razgovor s Trifunom* 45, 4 (PG 6, 573). Za hrv. prijevod vidi: Ivan BODROŽIĆ (ur.), *Justin: Razgovor s Trifunom* (Split: Verbum, 2011.).

vlastitost Boga jer je postojalo određeno oklijevanje pri primjeni pojma *ἀπάθεια* na ljude već u ovom životu, a ne samo u onom budućem. Možda se baš zbog toga može shvatiti zašto je Jeronim zauzeo onako tvrdokoran stav kad je u pitanju *ἀπάθεια*. Ipak, iako kod Klementa Aleksandrijskog imamo primjenu pojma *ἀπάθεια* na Boga, kod njega prvog primjećujemo i primjenu pojma i na čovjeka, pogotovo s moralnog i duhovnog gledišta. Tako taj pojam kod njega zauzima vrlo važno mjesto. Vezuje ga uz stanje *ἐγκράτεια*, odnosno savršenstvo samokontrole.⁷⁸ Stanje *ἀπάθεια* je produkt potpunog iskorjenjenja svake želje.⁷⁹

Na taj način Klement se učinio promicateljem jedne malo drukčije koncepcije pojma *ἀπάθεια* u kojem pojam *ἀπάθεια* i pojam *ἀναμαρτησία* (impeccantia) postaju za čovjeka konačni cilj duhovnog hoda savršenstva. U tom slučaju Klement se referira na apostola Pavla koji je naredio „odložiti prijašnje ponašanje, staroga čovjeka, koga varave požude vode u propast, a obnavljati se duhom svoje pameti i obući novoga čovjeka, po Bogu stvorena u pravednosti i svetosti istine“ (Ef 4, 22-24), odnosno odložiti strasti kako bi se postalo sposobnim ne grijешiti (*ἀναμάρτητοι*). Na taj način Klement ocrtava put formacije i duhovni rast koji dovodi čovjeka do savršene svetosti, koja se sastoji u odsutnosti grijeha i u postajanju sličnima Bogu, kako nas je Krist naučavao⁸⁰, jer život vječni započinje već na zemlji. Zbog toga on predlaže kršćanskom asketu upravo *ἀπάθεια* kao ideal koja za temelj ima *ἐγκράτεια*, odnosno samokontrolu.⁸¹ Na taj način ona dovodi do svetosti koja je izgrađena na temeljima znanja (*γνώσις*) i ljubavi (*ἀγάπη*).⁸² Prema Klementu ta su dva pojma usko vezana jer duhovni čovjek, ili gnostik⁸³, ne može posjedovati znanje bez ljubavi, a s druge strane znanje vodi k ljubavi. U tom smislu *ἀπάθεια*, *γνώσις* i *ἀγάπη* rezultiraju neodvojivošću.⁸⁴

⁷⁸ Usp.: Klement ALEKSANDRIJSKI, *Stromata* IV, 22, 138, 1 (GCS 15, 309, 11-12).

⁷⁹ Usp.: Klement ALEKSANDRIJSKI, *Stromata* VI, 9, 74, 1 (GCS 15, 468, 27 - 469, 2).

⁸⁰ S. Lilla primjećuje da se Krist ovdje predstavlja kao Učitelj i Model savršenog stanja *ἀπάθεια*, a ljudi ga trebaju imitirati kako bi povratili onu izgubljenu sličnost s Bogom. Vidi: Salvatore LILLA, *Clement of Alexandria. A Study in Christian Platonism and Gnosticism* (Oxford: Oxford University Press, 1971.), 106-112.

⁸¹ Usp.: T. ŠPIDLIK, *Spiritualità dell'Oriente cristiano*, 237.

⁸² Usp.: M. SPANNEUT, „L'impact de l'apatheia stoicienne“, 48.

⁸³ Svakako ovdje pojam „gnostik“ nema ono značenje vezano uz gnosticizam iz prva tri stoljeća kršćanstva koje uključuje neko ezoterično ili tajanstveno znanje preko kojeg se postiže spasenje. Pojam „gnostik“ kod Evagrija označava monaha koji je postigao savršenu spoznaju stvorenja i svojega stvoritelja. Vidi: Giovanni CATALDO, *Vita come tensione nell'antropologia di Evagrio Pontico* (Bari: Ecumenica Editrice, 2007.), 62-88.

⁸⁴ Usp.: T. ŠPIDLIK, *Spiritualità dell'Oriente cristiano*, 237.

Pojam *ἀπάθεια*, međutim, dostiže najveću važnost kod Origena koji govori o mnogim strastima duše, osobito o koleri.⁸⁵ Za Origena „*ἀπάθεια* je zaštita razumske duše“.⁸⁶ Ne možemo ne primijetiti u toj definiciji „zaštita razumske duše“ utjecaj stoicizma. On vidi ovo stanje *ἀπάθεια* kao uklanjanje bilo koje strasti iz čovjeka nastojeći ga identificirati s evanđeoskim idealom odricanja.⁸⁷ Dakle, i Origen predlaže *ἀπάθεια* kao ideal za potpuno oslobođenje od strasti i postizanje kreposti, ali on primjenjuje taj pojam na ograničen način i vrlo često se odnosi na Boga kako bi naznačio Njegovu transcendenciju.⁸⁸ Njega također slijede i mnogi njegovi učenici među kojima je na primjer Atanazije koji u svojem *Vita Antonii* opisuje *ἀπάθεια* kao uzdignuće i borbu protiv demona.⁸⁹

Bazilije Veliki u svojem nauku o *ἀπάθεια* govori tako da je uspoređuje s kolerom.⁹⁰ On, nadalje, preporučuje savršeno odricanje, ravnodušnost ili bestrašće prema svim stvarima.⁹¹ Međutim, i kod njega, kao i kod Grgura Nazijanskog, *ἀπάθεια* je rezervirana samo za Boga, dok čovjeku pripisuje umjerenost i samokontrolu.⁹² S druge strane, kada je ovaj pojam došao i do Grgura iz Nise, on je već imao dugu i bogatu povijest. Također i on smatra da je *ἀπάθεια* ozdravljenje duše. Njome se postiže i duševni mir. Isto tako i kod Grgura iz Nise *ἀπάθεια* shvaćena kao sloboda od svake strasti, vlastitost je isključivo božanska, neodvojiva od božanske besmrtnosti.⁹³

Ipak, mora se reći da se poslije Klementa pojam *ἀπάθεια* koristi s određenom „rezervom“ jer je pojam stoičko-poganskog porijekla. Zbog toga su i Atanazije, Bazilije i mnogi drugi kršćanski autori preferirali ekvivalentne pojmove želeći ukazati da *ἀπάθεια* ipak ostaje vlastitost božanske naravi.

85 Usp.: ORIGEN, *In Ierem.* V, 9 (GCS 6, 39, 6-8).

86 ORIGEN, *Exp. in Prov.* 24, 31 (PG 17, 232 B: „Φραγμός ἐστὶν ἀπάθεια ψυχῆς λογικῆς [...]“).

87 Usp.: ORIGEN, *In Matth.* 15, 17 (GCS 10, 398).

88 Usp.: Felice COMELLO, *Evagrio Pontico: Gli otto spiriti malvagi* (Parma: Pratiche, 1990.), 18-19.

89 Usp.: Atanazije VELIKI, *Vita Antonii* 14 (PG 26, 864-865).

90 Usp.: Bazilije VELIKI, *Adv. Irat.* 6 (PG 31, 365 BD).

91 Usp.: Bazilije VELIKI, *Reg. Fusius* VIII, 3 (PG 31, 940 BC).

92 Usp.: M. SPANNEUT, „L'impact de l'apatheia stoicienne“, 45.

93 Usp.: Lucas Francisco MATEO-SECCO i Giulio MASPERO (ur.), *Gregorio di Nissa – Dizionario* (Roma: Città Nuova Editrice, 2007.), 88-91.

2.2. Pojam ἀπάθεια kod Evagrija Pontskog

„Απάθεια je svijet koji se rađa iz *πρακτική*“⁹⁴ i za Evagrija je bitna i nužna točka za duhovni put jednog monaha. Zbog toga je potrebno detaljnije proučiti pojam ἀπάθεια kako bismo shvatili kontekst u kojem se ta tema pojavljuje.

Prije svega Evagrije je nesumnjivo jedan od najvećih autora koji je ovoj koncepciji dao vrlo važno mjesto u svojem teološkom sustavu. Nije slučajno da Jeronim govori o njegovu traktatu *Praktikòs* nazivajući ga „sentencije *περι ἀπάθειας*“.⁹⁵ Evagrije često spominje taj pojam dok objašnjava hod prema duhovnom savršenstvu koji vodi ka kontemplaciji Boga. On poručuje svojim učenicima, drugim monasima: „Odvoji se od materijalnog, oslobodi se od strasti i izdigni se iznad želja.“⁹⁶ Da bi se postigla kontemplacija, potrebno je usvojiti metodu *πρακτική* koja omogućuje monahu da se oslobodi od strasti. To je djelo „gnostika“, odnosno kršćanina koji se već uspješno potrudio u borbi metodom *πρακτική*, odnosno koji je već dobro ojačan da sve može nadići i spreman je opažati Božja djela u stvaranju. „Gnostikos“ je onaj koji je spreman gledati prema onome što je izvan, premjestiti svoj unutarnji pogled od borbe kako bi u sebi postigao krepost koju donosi ἀπάθεια. To se provodi u cijelom stvorenom svijetu, posebno u onom dijelu stvaranja koji je predstavljen u Svetom pismu⁹⁷ i za Evagrija je priručnik kršćanina koji je u kontemplaciji, ili „gnostika“ koji mora naučiti kako poučavati i objašnjavati sveti tekst drugima imajući u vidu sposobnosti i razinu duhovne zrelosti onih koje poučava.⁹⁸ Jednom kad se postigne ἀπάθεια, može se prijeći na uzvišeniju razinu, onu razinu koju posjeduje „gnostik“, a to je stanje kontemplacije Boga.⁹⁹

⁹⁴ Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 81 (Sch 171, 670-671: „Απάθεια δέ ἐστὶν ἄνθος τῆς πρακτικῆς.“). Pojam *πρακτική* kod Evagrija označava metodu duhovnog hoda jednog monaha kako bi postigao ozdravljenje bolesnih dijelova duše. Monah (kršćanin) treba proći kroz praktični život i borbu protiv demona, koje Evagrije naziva *λογισμοί*, kako bi postigao stanje ἀπάθεια. Ostavili smo grčki pojam *πρακτική* jer zapravo svaki prijevod nedovoljno opisuje pravo značenje samog pojma. O tome više vidi u: G. CATALDO, *Vita come tensione nell'antropologia di Evagrio Pontico*, 62-71.

⁹⁵ JERONIM, *Ep. 133*, 3, 5 (CSEL 56, 248-249).

⁹⁶ Evagrije PONTSKI, *Rer. Mon. Rat.* III, (PG 40, 1253 C: „[...] ἄυλος ἔσο, ἀπάθης, πάσης ἐπιθυμίας ἔκτός [...]“).

⁹⁷ Usp.: Luke DYSINGER, „The Significance of Psalmody in the Mystical Theology of Evagrius of Pontus“, Elizabeth A. LIVINGSTONE (ur.), *Studia Patristica, vol. XXX. Papers presented at the Twelfth International Conference on patristic Studies held in Oxford 1995* (Leuven: Peeters, 1997.), 180.

⁹⁸ Usp.: Evagrije PONTSKI, *Gnostikòs* 3 (Sch 356, 90-91).

⁹⁹ Usp.: J. DRISCOLL, *Steps to the Spiritual Perfection*, 21.35.

Metoda *πρακτική* predstavlja se u Evagrijevu teološkom sustavu kao „put“ ili „hod“ koji se bitno sastoji u duhovnom putovanju koje ide od poroka do kreposti i u izvršavanju zapovijedi koje su smatrane „putom“ kojim se hodi i kojim se napreduje sve do savršenstva.¹⁰⁰ Dakle, cilj kojem teži onaj koji izvršava zapovijedi jest provođenje u djelo (*πρακτική*) kreposti preko kojih kršćanin dobiva ozdravljenje od poroka koji su zadesili dušu. Upravo je to oružje koje stoji na raspolaganju kršćaninu (monahu) kako bi mogao pobijediti zle misli i strasti koje ga stalno opsjedaju. Metoda *πρακτική*, dakle, kvalificira se kao put učenja koje vodi k provođenju u djelo kreposti preko kojih se postiže *ἀπάθεια*.

Evagrije, slijedeći stoičku koncepciju glede slobode od strasti (*ἀπάθεια*), definira je kao „ozdravljenje duše“¹⁰¹. Na precizniji način *ἀπάθεια* se postiže kada su svaki od tri dijela duše, o kojima smo prethodno govorili, ozdravljena i kada svaki od njih djeluje prema svojoj naravi, odnosno kada se postignu ravnoteža i sklad među njima.¹⁰² Međutim, da bismo bolje shvatili značenje pojma *ἀπάθεια*, koju je Kasijan preveo u latinskom jeziku terminom *puritas cordis*¹⁰³, ili drugim ekvivalentnim izrazima poput *puritas mentis* i *tranquilitas mentis*¹⁰⁴, potrebno je ponovno se vratiti na filozofijsku tradiciju i Platonovu teoriju trodijelne podjele duše koji je prvotni i temeljni element Evagrijeve antropologije. Razumski dio odnosi se na intelekt (*νοῦς*), odnosno na samu narav razumskog bića, stvorenog kao čisti intelekt, koji je prema origenističkoj kozmologiji¹⁰⁵ pao te se obukao u tijelo. Srčani ili voljni dio zaslijepljuje intelekt, a požudni dio mu skriva svrhu stvorenih stvari. Intelekt, zaslijepljen strastima, griješi i postaje nesposoban za napredovanje u hodu prema duhovnom uzdignuću.¹⁰⁶ Srčani ili voljni i požudni dio, koji čine iracionalni dio duše koja je zbog tijela podložna trpljenju i strastima, imaju potrebu za čišćenjem i izlječenjem putem metode *πρακτική*, koja je zapravo „duhovni proces koji čisti onaj dio duše koji je podložan strastima“.¹⁰⁷ Jednom kad je

¹⁰⁰ Usp.: Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 81 (Sch 171, 670-671).

¹⁰¹ Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 56 (Sch 171, 630: „[...] καὶ τὴν μὲν ἀπάθειαν ὑγείαν ἐροῦμεν εἶναι ψυχῆς [...]“).

¹⁰² Usp.: Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 86 (Sch 171, 676-677).

¹⁰³ Usp.: J. DRISCOLL, *Steps to the Spiritual Perfection*, 76-93

¹⁰⁴ Usp.: T. ŠPIDLIK, *Spiritualità dell'Oriente cristiano*, 238.

¹⁰⁵ O Origenovoj kozmologiji vidi: Jean DANÉLOU, *Origène* (Roma: Edizioni Archeosofica, 1997.), 251-265; Panayiotis TZMALIKOS, *Origen: Cosmology and Ontology of Time* (Leiden-Boston: Brill, 2006.).

¹⁰⁶ Usp.: K. CORRIGAN, *Evagrius and Gregory*, 66-68.

¹⁰⁷ Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 78 (Sch 171, 666-667: „Πρακτική ἐστὶ μέθοδος πνευματικῆ τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ἐκκαθαίρουσα.“).

taj proces realiziran, intelekt, koji više nije zaslijepljen mislima koje proizlaze iz dijela duše podložnog strastima, to jest iz srčanog ili voljnog te požudnog dijela, napokon se može otvoriti kontemplaciji samoga Boga i njegovim stvorenjima.¹⁰⁸

Ἀπάθεια se podudara i s krepošću koja može biti definirana kao „ozdravljenje duše“.¹⁰⁹ Međutim, taj proces nije realiziran sve dok svaki dio duše nije izliječen od svoje bolesti. U tom smislu kreposti razboritosti, znanja i mudrosti služe za ozdravljenje razumskog dijela, dok kreposti uzdržljivosti i ljubavi za izlječenje požudnog dijela, i na kraju, hrabrost i ustrajnost za izlječenje srčanog ili voljnog dijela.

Nadalje, *ἀπάθεια* se podudara i sa stanjem ravnoteže i sklada između tih triju dijelova duše kada svaki dio ima svoju vlastitu djelatnost usklađenu s vlastitom naravi. Takvo stanje, koje pripada tjelesnim bićima, približava ljude ne slobodi od strasti i bestjelesnosti koje su vlastite Bogu, kako je to zamišljao Klement kada je predlagao *ἀπάθεια* kao ideal, nego približava ljude slobodi od strasti koju imaju anđeli, to jest bićima koja imaju neko tijelo, ali su slobodni od strasti. Dakle, prema Evagriju *ἀπάθεια* čini ljude sličnima anđelima. To je posebna zadaća metode *πρακτική*: omogućiti čovjeku prelazak s nesavršene slobode od strasti prema onoj savršenoj. Jednom kad čovjek postigne tu savršenu slobodu od strasti, onda on postaje anđeo.¹¹⁰ „Savršena sloboda od strasti formira se u duši nakon pobjede nad svim demonima koji se protive metodi *πρακτική*. S druge strane, nesavršena sloboda od strasti odnosi se na snagu demona koji se i dalje bori protiv nje.“¹¹¹ Prema Evagriju, dakle, samo onaj monah koji postigne tu savršenu slobodu od strasti, siguran je od napada demona. Ovdje se mora nadodati da Evagrije inzistira na ovim kušnjama. Jedan pustinjač mora biti kušan jer upravo te kušnje mu garantiraju duhovno napredovanje.

Nakon što su nadvladani poroci, potrebno je eliminirati sve one misli koje mu smetaju u duhovnom napredovanju i očistiti pamćenje od sjećanja na srdžbu i nezadovoljstva. Čišćenje pamćenja je nužan i delikatan aspekt duhovnog života, kako čitamo u njegovu djelu *De oratione*: „Kada moliš, bdi snažno nad svojim sjećanjem kako ti ne

¹⁰⁸ Usp.: A. i C. GUILLAUMONT, *Évagre le Pontique*, 105.

¹⁰⁹ Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 56 (Sch 171, 630: „[...] καὶ τὴν μὲν ἀπάθειαν ὑγείαν ἐροῦμεν εἶναι ψυχῆς [...]“).

¹¹⁰ Usp.: A. i C. GUILLAUMONT, *Évagre le Pontique*, 108.

¹¹¹ Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 60 (Sch 171, 640-641: „Ἡ μὲν τελεία ἢ ψυχῆ ἀπάθεια μετὰ τὴν νίκην τὴν κατὰ πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆ πρακτικῆ δαιμόνων ἐγγίνεται. ἡ δὲ ἀτελής ἀπάθεια ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τέως τοῦ παλαίοντος αὐτῆ λέγεται δαίμονος.“).

bi pokazalo ono što je njemu vlastito, nego da te uvede u poznavanje svrhe tvoje molitve. Intelekt, naime, tijekom molitve postaje vrlo lak plijen tvojeg sjećanja.“¹¹² Budući da je pamćenje mjesto gdje pamćenje čuva strasna sjećanja, koja su u njemu ostala iz prethodnog života, smatra Evagrije, potrebno je postići upravo to stanje bestrašća kako bi se moglo napredovati prema savršenstvu života u kontemplaciji.¹¹³

Međutim, više od misli Evagrije smatra da su snovi ti koji otkrivaju duboko stanje duše: „U iluzornim slikama, koje smo sanjali, sami demoni, dok napadaju naš požudni dio, omogućuju nam da vidimo susrete prijatelja, domjenke prijatelja, ženske plesove i druge slične predstve koje su predodređene da nam osiguraju užitke. I mi im idemo ususret, ali u međuvremenu u tom dijelu još uvijek osjećamo slabost i strast se snažno otkriva.“¹¹⁴ Dakle, i maštarije su plod napada demona kako bi uznemiravali našu dušu. Ti demoni nastoje utjecati na frustracije i seksualne želje, to jest na onu sferu požudnog dijela kako bi neprestano potpaljivali strasti. Da bi se to izliječilo, potrebno je zazvati pomoć Božju kroz molitve koja nas čini jačim i čistim za bitku protiv tih demona.¹¹⁵ Dokaz da je monah (kršćanin) postigao stanje slobode od strasti, jest kada počinje moliti bez ometanja i kada mu pamet ostane mirna tijekom vizija koje se prikazuju kroz snove.¹¹⁶ Nakon što je to postigla, duša se može otvoriti kontemplaciji vječnih stvarnosti. Ova *ἀπάθεια* je cilj kojemu monah teži. Međutim, ona nije svrha samoj sebi, nego ima jednu uzvišeniju svrhu, a to je duhovno znanje, odnosno „teologija“ koja je zapravo kontemplacija Presvetog Trojstva.¹¹⁷ Zahvaljujući toj spoznaji, monah od „praktika“ postaje „gnostik“. Preko metode *πρακτική* ulazi u metodu *γνωστική*.¹¹⁸ Te su dvije metode kao dvije razine jedna do druge. Metoda *γνωστική* počinje onda kada se dođe do praga stanja slobode od strasti, a metoda

¹¹² Evagrije PONTSKI, *De oratione* 44 (PG 79, 1175 D: „Προσευχόμενος, τὴν μνήμην σου δυνάμει φύλαττε, ἵνα μὴ τὰ οἰκεῖα παράθηταί σοι, ἀλλὰ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς παρατάσεώς σε κινῆ. λίαν γὰρ πέφυκε συλαῖσθαι ὁ νοῦς ὑπὸ τῆς μνήμης κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς.“).

¹¹³ O uzdizanju uma u božanske sfere u molitvi vidi: David-Alan OUSLEY, *Evagrius' Theology of the Prayer and the Spiritual Life*, PhD thesis (Chicago: University of Chicago, 1979.), 308.

¹¹⁴ Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 54 (Sch 171, 624-625: „Ὅταν ἐν ταῖς καθ' ὕπνον φαντασίαις τῶ ἐπιθυμητικῶ μέρει πολεμοῦντες οἱ δαίμονες αὐτοὶ μὲν δεικνύωσιν, ἡμεῖς δὲ προστρέχωμεν, συντυχίας γνωρίμων καὶ συμπόσια συγγενῶν καὶ χοροῦς γυναικῶν καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἡδονῶν ἀποτελεστικά, ἐν τούτῳ τῶ μέρει νοσοῦμεν καὶ τὸ πάθος ἰσχύει.“).

¹¹⁵ Usp.: Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 49 (Sch 171, 610-613).

¹¹⁶ Usp.: Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 63-64 (Sch 171, 646-649).

¹¹⁷ Usp.: Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 1-3 (Sch 171, 498-501).

¹¹⁸ Usp.: Evagrije PONTSKI, *Praktikòs, Prol.* 9 (Sch 171, 492-495).

πρακτική nastavlja se sve dok nije postignuta savršena ἀπάθεια.¹¹⁹ Upravo je taj period bez sumnje najvažniji u čovjekovoj „duhovnoj evoluciji“. Znanje je, dakle, sredstvo za napredovanje kroz metodu πρακτική da bi se uzdiglo do stanja savršene slobode od strasti. Znanje je to koje hrani dušu i koje joj omogućava, nakon što je postigla stanje slobode od strasti, da se ujedini s anđelima. Međutim, sloboda od strasti koja je postignuta u ovom životu nije još savršena zbog čega se od monaha zahtijeva neprestano vršenje djela ljubavi i milosrđa, što je konačni cilj svakog kršćanina (*caritas*).¹²⁰ Svakako kod Evagrija ljubav i milosrđe imaju ono autentično kršćansko značenje: „Svrha djela ljubavi i milosrđa je ponašati se prema svakoj slici Božjoj gotovo na isti način kao prema Modelu, čak i kada je demoni nastoje prekriti.“¹²¹ Upravo je vršenje djela ljubavi i milosrđa onaj oblik savršenstva koji je Krist postavio iznad svih kreposti i koji omogućuje onima koji to posjeduju da budu prepoznati kao Njegovi pravi učenici.

3. Jeronimova identifikacija pojmova *impeccantia-ἀπάθεια*.

Kao što smo do sada vidjeli, upravo je to učenje o ἀπάθεια središnja tema Evagrijeva asketsko-moralnog nauka. Upravo njegov traktat *Praktikòs* govori o asketskom hodu za postizanje tog cilja. Evagrijevo inzistiranje na ovom argumentu prouzročit će oštru Jeronimovu reakciju koji će u svojem *Pismu Ktestifontu* optužiti pelagijanizam kao nastavak „otrova“ koji je proizveo Evagrije: „Evagrije, porijeklom iz Ibore u Pontu, piše djevicama, piše monasima, piše i onoj koja svojim imenom koje ukazuje na crnilo¹²² daje potvrdu tami podmuklosti; objavio je jednu knjigu i sentencije koja se naziva *περὶ ἀπάθειας*, koju posjeduje duša kada ju više ne uznemiruju ni strasti ni poroci i, ukratko, kada je um u stanju biti ili kamen ili Bog.“¹²³

Već smo prethodno rekli da je Pelagije mogao imati kontakte

119 Usp.: A. i C. GUILLAUMONT, *Évagre le Pontique*, 110.

120 Usp.: Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 84 (SCH 171, 674-675).

121 Evagrije PONTSKI, *Praktikòs* 89 (SCH 171, 686-687: „[...] ἀγάπης δὲ τὸ πάση εἰκόνι τοῦ Θεοῦ τοιαύτην ἑαυτὴν ἐμπαρέχειν οἷαν καὶ τῷ πρωτοτύπῳ σχεδόν, κἀνμιαίνειν αὐτὰς ἐπιχειρῶσιν οἱ δαίμονες.“).

122 To jest piše Melaniji Senior, Evagrijevoj i Rufinovoj prijateljici. Svi su bili uvjereni origenisti.

123 JERONIM, *Ep. 133*, 3 (CSEL 56, 246: „Euagrius Ponticus Hiborita, qui scribit ad uirgines, scribit ad monachos, scribit ad eam, cuius nomen nigredinis testatur perfidiae tenebras, edidit librum et sententias *περὶ ἀπάθειας*, quam nos ‘inpassibilitatem’ uel ‘inperturbationem’ possumus dicere, quando numquam animus ulla cogitatione et uitio commouetur et – ut simpliciter dicam – uel saxum uel deus est.“).

sa spisima „origenističkog karaktera“ kroz Rufinove prijevode i Origenovih i Evagrijevih djela. Jeronim, premda se nalazi u Betlehemu, dakle miljama daleko, vrlo dobro je informiran tko se kreće ulicama Vječnoga Grada. I zbog toga, pribjegavajući pojmu *ἀπάθεια* i identificirajući ga s pojmom *ἀναμαρτησία*, pojmu koji je ekvivalentan latinskom *impeccantia*, Jeronim smatra da takvim naukom Pelagije teži k potpunom iskorjenjenju strasti iz čovjeka, što čovjeka zapravo izjednačuje s Bogom. Zato on smatra da je *impeccantia* zapravo odjek Evagrijeva nauka o *ἀπάθεια*. Prema Jeronimu postići stanje nesagrešivosti, znači postići stanje bestrašća. Ovo „priključivanje“ trenutnog „sumnjivog“ nauka nekim već osuđenim je, prema C. Moreschiniju, bilo vrlo prošireno već od vremena Tertulijana.¹²⁴ Dakle, nije slučajno što i Jeronim u već spomenutom *Pismu Ktestifontu*¹²⁵ citira onu famoznu Tertulijanovu rečenicu: „*Philosophi patriarchae haereticorum sunt.*“¹²⁶ Međutim, ako je Jeronim i pomiješao ta dva pojma, kako smatraju neki moderni autori, sigurno je imao pravo kada je vidio pojam *ἀπάθεια* kao pojam čiji su korijeni u poganstvu i posebice u stoičkoj filozofiji.

3.1. Pelagijanizam kao nova ex veteri haeresis

Dakle, kao što smo vidjeli za Jeronima nema sumnje da je pelagijanski nauk o mogućnosti biti bez grijeha (*impeccantia*) jedna vrsta učenja porijeklom iz origenističkog nauka o bestrašću (*ἀπάθεια*), nauka koji je razvio i produbio Evagrije Pontski. Jeronim to jasno kaže: „*Doctrina tua Origenis ramusculus est!*“¹²⁷

Već je u Jeruzalemu 415. godine započeo proces protiv nekih Pelagijevih teza. Međutim, on se obranio govoreći da se on referirao samo na mogućnost biti bez grijeha, ne na stvarnost, iako je on tu „mogućnost“ vidio potpuno ostvarivu.¹²⁸ Sinodalni oci su bili zadovoljni tim odgovorom, ali Jeronim očito ne! Nastavio je identificirati ta dva pojma kako bi dokazao da je Pelagije origenist i da je pelagijanizam zapravo „*nova ex veteri haeresis*“¹²⁹.

¹²⁴ Usp.: Claudio MORESCHINI, „Il contributo di Girolamo alla polemica pelagiana“, *Cristianesimo nella storia* 3 (1982.), 66.

¹²⁵ Usp.: JERONIM, *Ep. 133*, 2 (CSEL 56, 243-244).

¹²⁶ TERTULIJAN, *De anima* 3, 1 (PL 2, 651: „Filozofi su patrijarsi heretikâ.“).

¹²⁷ JERONIM, *Ep. 133*, 2 (CSEL, 56, 244).

¹²⁸ O tim događajima vidi: Georges DE PLINVAL, *Pélage, ses écrits, sa vie et sa réforme. Étude d'histoire littéraire et religieuse* (Lausanne: Payot, 1943.); Serafino PRETE, *Pelagio e pelagianesimo* (Brescia: Morcelliana, 1961.).

¹²⁹ JERONIM, *In Hier.* I, 17; I, 46; I, 56; itd. (PL 24, 689, 698; 702: „Nova iz stare hereze.“).

Prije svega moramo se zapitati: Odakle je Jeronim „iskopao“ taj svoj zaključak? Jesu li *impeccantia* i *ἀπάθεια* uistinu ista stvar kako misli Jeronim? Je li *impeccantia* uistinu „*nova ex veteri haeresis*“?

Kao što smo već nekoliko puta napomenuli poveznica između origenističke i pelagijanske kontroverzije mogla bi biti upravo preko pojma *ἀπάθεια* zbog njegova sadržaja prema kojem se preko postizanja stanja slobode od strasti dolazi u stanje savršenstva u životu, ali ne kaže se da se dolazi u stanje nesagrešivosti. Potrebno je, dakle, ispitati temeljno polazište pitanja: Na temelju čega Jeronim svodi Pelagijev pojam *impeccantia* na Origenov (i Evagrijev) pojam *ἀπάθεια*? Naime, *impeccantia* je za pelagijance polazna točka, dok je za pustinjske monahe *ἀπάθεια* cilj kojem teže.

Pelagijanska vizija čovjeka je u temelju pozitivna. Čovjek posjeduje narav koja je u temelju dobra (*bonum nature*). Čovjek je stvoren na „sliku i priliku Božju“ (Post 1, 27), dakle u stanju prvotne naravne svetosti, prije Adamova pada u grijeh, koji ipak nije naštetio cjelokupnom čovječanstvu, nego je samo bio loš primjer neposlušnosti. Prema njima, na neki način čovjek mora biti *impeccans*. Dakle, ljudska narav nije iskvarena i uvijek je sklona činiti dobro.¹³⁰ Bog je darovao čovjeku slobodu da čini ono što Bog zapovijeda. Ako je istina da je grijeh došao kako bi dirnuo u ljudsku slobodu, također je istinito da je čovjek ostao slobodan birati i nakon pada u grijeh: čovjek je ostao sposoban pristupiti Bogu. Upravo bi to za Pelagija bila milost, to jest sposobnost ljudske naravi činiti ono što Bog zapovijeda.¹³¹

S druge strane Evagrijeva antropologija je dobrim dijelom drukčija. *Απάθεια* je za njega cilj kojem se dolazi preko duhovnog hoda uzdignuća metodom *πρακτική*. I na tom hodu Evagrijeva antropologija vidi čovjeka (monaha) kao biće koje je u stanju potpune slabosti. Čovjek je neprestano pod napadima demona (*λογισμοί*) i mora se braniti. Ljudska duša trpi zbog strasti (*πάθη*) koje neprestano na nju nasrću. I ovdje je vrlo važan jedan moment, a to je Božja pomoć koja dolazi obraniti monaha od tih nasrtaja. Pelagije, s druge strane, smatra da je milost sposobnost ne griješiti, milost koju je čovjek primio od Boga u trenutku stvaranja preko dara ljudske volje (*liberum arbitrium*). Prema tome, jednom kad je Bog darovao taj dar, čovjek više nema potrebe moliti za tu milost. Međutim, prema evagrijskoj koncepciji, čovjek, budući da je slab, neprestano je potreban Božje pomoći koja

¹³⁰ O Pelagijevu viđenju čovjeka vidi: Josip KNEŽEVIĆ, „Jeronimov doprinos u raspravama protiv hereze pelagijanizma“, 11-17.

¹³¹ Usp.: Augusto GUZZO, *Agostino contro Pelagio* (Torino: Edizioni di Filosofia, 1934.), 28-31.

mu dolazi kroz molitve uzdignute k Bogu kako bi bio zbrinut i duhovno izliječen.¹³²

3.2. Pretjerana identifikacija

Iako se Jeronim nalazio u Betlehemu, dakle daleko od mjesta u kojima je pelagijanska kontroverzija započela, kao što su Sjeverna Afrika i Rim, on je našao u origenističkoj kontroverziji, njemu daleko poznatijoj, ideje koje su mu dopuštale izvesti zaključak da je pelagijanizam na neki način obnova origenizma. To je našao upravo u pojmu *ἀπάθεια* jer je pojam kao takav predlagao, ne običnu sličnost, nego čak jednakost čovjeka s Bogom. Nije se, dakle, koncentrirao na taj pojam bez razloga koji svoje porijeklo vuče od prvaka filozofskih (stoičkih), osobito od Pitagore i Zenona¹³³, želeći na taj način povezati ta dva sustava preko pojmova *impeccantia-ἀπάθεια*.

Postavlja se pitanje: Je li ta identifikacija točna? Jest, ako se misli, kao što vjerojatno čini Jeronim, u okvirima stoicizma pod čijim su utjecajem bili i Pelagije i Origen, kao i njihovi učenici (uključujući Evagrija), jer su upravo stoici tvrdili da *ἀπάθεια* čini stoičkog mudraca sličnima bogovima.¹³⁴ Međutim, Jeronim je identificirao ta dva pojma ne u stoičkom smislu, nego u kršćanskom optužujući Pelagija da, prema njegovu nauku, kršćanin može postati u potpunosti imun od bilo koje strasti te postići stanje u kojem više neće griješiti i na kraju biti jednak Bogu. I upravo je to jedna od glavnih optužbi koju Jeronim iznosi protiv Pelagija u svojem *Dijalogu*: „*Si enim ille ἀναμάρτητος et ego ἀναμάρτητος, quae inter me et Deus erit distantia?*“¹³⁵, budući da su *ἀπάθεια* i *ἀναμάρτησία* atributi koji su u spisima otaca uvijek smatrani božanskim vlastitostima.¹³⁶ Zapravo, nijedan čovjek ne može reći za sebe da je bez grijeha, smatra Jeronim. Čovjeku je nemoguće ne griješiti, ali prema Origenu, ako se čovjek obrati i krsti, može postići savršenstvo. Čini se da je Origen podržavao tu koncepciju *ἀπάθεια* u

¹³² O Evagrijevoj antropologiji vidi: Giovanni CATALDO, *Vita come tensione nell'antropologia di Evagrio Pontico* (Bari: Ecumenica Editrice, 2007.).

¹³³ Usp.: JERONIM, *Ep. 133*, 1 (CSEL 56, 242). Slično kaže i u *In Hier.* IV, 1 (PL 24, 794: „[...] cum subito haeresis Pythagorae et Zenonis ἀπάθεια et ἀναμάρτησία, id est impassibilitatis et impeccantiae, quae olim in Origene, et dudu in discipulis ejus Grunnio, Evagrioque Pontico, et Joviniano jugulata est, coepit reviviscere, et non solu in Occidentis, sed et in Orientis partibus sibilare [...]“), identificirajući ih i praveći poveznicu s Origenom i Evagrijem.

¹³⁴ Usp.: C. MORESCHINI, „Girolamo tra Origene e Pelagio“, 210.

¹³⁵ Usp.: JERONIM, *Dial.* III, 10 (CCL 80, 110: „Ako je, naime, On (Bog) bez grijeha i ako sam ja bez grijeha, koja bi razlika bila između mene i Boga?“).

¹³⁶ Usp.: S. MATTEOLI, *Alle origini della teologia di Pelagio*, 177-178.

svojim *Stromatama* koje su danas nažalost izgubljene.¹³⁷

S druge strane, vidjeli smo kod Evagrija Pontskog da je *ἀπάθεια* uvijek u napredovanju prema savršenstvu i ona pripada anđelima. Dakle, koncepcija koju ima Evagrije o pojmu *ἀπάθεια* nije definirana onako kako je pretpostavljao Jeronim. Nije riječ samo o tome da čovjek vjeruje kako može biti sličan Bogu, s obzirom na to da je ova *ἀπάθεια* zapravo vlastitost i anđela. I ta anđeoska *ἀπάθεια* se zapravo predstavlja kao istinska granica za čovjeka prema kojoj on ne prestaje napredovati u ovom zemaljskom životu. Međutim, kada Jeronim predlaže tu povezanost „*nova ex veteri haeresis*“, on je zapravo polemizirao s pelagijancima na temelju identifikacije između pelagijanskog pojma *impeccantia* i origenističko-evagrijanskog pojma *ἀπάθεια* koji su smatrali da se savršenstvo ne može postići već ovdje na zemlji.¹³⁸ Opravdanje se ne postiže, kao što kaže Jeronim, „*ad comparationem Dei ut veteres et novi haeretici volunt, sed ad scientiam eius*“,¹³⁹ dakle, ne postiže se prema sličnosti između Boga i čovjeka, nego u smislu da je čovjek opravdan u odnosu prema onome koliko Bog poznaje ljudsko srce.

Zaključak

Imali smo priliku u ovom kratkom elaboratu vidjeti da je Jeronim imao nakanu naglasiti kako se korijeni pelagijanizma nalaze u origenizmu koji je razvio i produbio Evagrije Pontski, i to nastojeći identificirati dva pojma: *impeccantia-ἀπάθεια* koji uključuju potpuno iskorjenjenje strasti, odnosno iskorjenjenje grijeha iz života te čine čovjeka jednakim Bogu. U svojim antipelagijanskim spisima Jeronim je nekoliko puta apostrofirao pelagijanske pogreške jer su i sami zastupali ideju da se ljudi mogu izjednačiti s Bogom iskorjenjujući iz sebe svaku strast koja je korijen grijeha. Međutim, Evagrije nije smatrao da strasti mogu biti uništene i iskorijenjene, nego nadvladane kroz potpuno posjedovanje kreposti koje se postiže u duhovnom hodu prema savršenstvu.

Rebus sic stantibus, Jeronim je smatrao da je ovakav stav nužno

¹³⁷ Usp.: JERONIM, *Dial. Prol.* 1 (CCL 80, 3: „[...] et Orgenes Ecclesiasticae veritati in *Stromatibus* suis miscere conatur...“). C. Moreschini primjećuje da se Jeronim često poziva na Origenove *Stromata*. Stoga, može se pretpostaviti da ih je pročitao. Na taj način Jeronim je želio pokazati da je Origen podržavao teoriju o bestrašću duše i o mogućnosti biti bez grijeha. Vidi: C. MORESCHINI, „Girolamo tra Origene e Pelagio“, 214.

¹³⁸ Usp.: C. MORESCHINI, „Girolamo tra Origene e Pelagio“, 214.

¹³⁹ Usp.: JERONIM, *In Hier.* III, 15 (PL 24, 765).

naslonjen na stoicizam koji je došao do Pelagija preko origenizma Evagrija Pontskog. Međutim, je li imao pravo? Na kraju, nakon što smo razradili ta dva pojma, moramo reći kako je teško povjerovati da je Jeronim ovdje imao pravo. Naime, riječ je o dvjema antropologijama koje su prilično različite. Pelagije u svojem teološkom sustavu polazi od stvaranja čovjeka i njegove sličnosti s Bogom (usp.: Post 1, 27), što je točno. Međutim, kada govori o Adamovu padu, taj pad nije naštetio cijelom čovječanstvu, nego samo Adamu budući da je svaki grijeh, prema Pelagiju, osobni grijeh. Dakle, prema njemu, čovjek se rađa u stanju prvotne svetosti, bez istočnoga grijeha. Već u trenutku stvaranja čovjek je, prema Pelagiju, *impeccans*. Riječ je o antropologiji visoke moralne razine.

S druge strane, Evagrijeva antropologija je malo drukčija. Čovjek (monah) kod Evagrija je cijeli svoj život u stanju slabosti: čovjek se, prema Evagriju, mora neprestano boriti protiv napada demona, protiv strasti koje mu napadaju i obuzimaju pamet i dušu te ga uznemiruju pogotovo u trenucima sabranosti. Njegov cilj je postići stanje potpunog oslobođenja od tih napada (ἀπάθεια) da bi tek postao na neki način *impeccans*. Na taj način ἀπάθεια se predstavlja kao cilj kojemu monah teži, kao dolazna točka kamo treba stići u svojem monaškom životu, dok je pelagijanska *impeccantia* polazna točka u ljudskom životu budući da je ljudska narav sveta već od njezina stvaranja. Dakle, ono što, prema Evagriju, čovjek (monah) treba postići u svojem životu, prema Pelagiju, čovjek to već posjeduje od samog stvaranja.

JEROME BETWEEN PELAGIANISM AND ORIGENISM OF EVAGRIUS PONTICUS

Summary

The primary aim of this article is to present Jerome's view of the origins of Pelagianism, and to describe the way in which he fought against this heresy characterizing it as the "offspring of Origenism" in his Epistula ad Ctestiphontem (Ep. 133: "Doctrina tua Origenis ramusculus est.") We should not be surprised by this characterization. For the Fathers of the Church, connecting dubious teaching with already condemned heresies had the function of accelerating the condemnation of such teaching. In this case, Jerome after the first Origenist controversy, intended to connect Pelagianism to the already condemned Origenism.

*For greater clarity, the introduction explains what Jerome is referring to when he equates Pelagianism with the Origenism of Evagrius Ponticus. There is a brief survey of Pelagianism, focusing on the term *impeccantia*, the contention that man, if he*

wishes, can be without sin. This is followed by a brief presentation of the Origenism of Evagrius Ponticus, focusing on the first Origenist controversy. There is a definition of the terms *impeccantia* and *ἀπάθεια*, the possibility of man achieving a complete separation from the passion and pleasures that surround him. Clement of Alexandria, Origen, and especially Evagrius Ponticus studied this term, which is why it is necessary to return to the first Origenist controversy in order to identify the relationship between Pelagianism and Origenism.

Relating Origenism and Pelagianism, the article introduces some writings that had a significant impact on Pelagius's thought, and examines the term *ἀπάθεια* in a way that may provide a clear answer to the question: Was Jerome correct when he equated the terms *impeccantia* and *ἀπάθεια*?

Key words: Jerome, Pelagius, Evagrius Ponticus, origenism, *impeccantia*, *ἀπάθεια*.

Translation: Josip Knežević and Kevin Sullivan

UDK: 27-144.7-184.6
27-423.79
Pregledni rad
Primljeno: veljača 2017.

Anton TAMARUT
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, 10 000 Zagreb
tamaruta@kbf.hr

ČOVJEK I SVIJET PO MJERI BOŽJEGA MILOSRĐA

Sažetak

Kolikogod zbog misterija grijeha i bezakonja pogled na čovjeka i svijet danas izaziva zabrinutost i tjeskobu, on je istodobno zbog nadmoći otajstva milosti i pobožnosti također pun nade i sigurnosti u vjeri (usp.: Rim 8, 24-25; Heb 11,1). Naime, i danas čvrsto vrijede riječi Sv. pisma: „Gdje se umnožio grijeh, nadmoćno izobilova milost: kao što grijeh zakraljeva smrću, da tako i milost kraljuje pravednošću za život vječni po Isusu Kristu Gospodinu našem“ (Rim 5, 20-21). Milosrđe kao put za izlazak iz duhovnog i materijalnog ropstva i danas je moguć jer se Bog sa svojom bezuvjetnom i neograničenom ljubavlju nije povukao iz svijeta. Po svom Sinu u Duhu Svetome on i usred noći i pustinje današnjega svijeta širi ruke svojega milosrđa i vrata svojega doma drži širom otvorena (usp.: Mt 28,20).

Na osobnom i zajedničkom iskustvu Božjega milosrđa, na činjenici da nas je nebeski Otac po vazmenom otajstvu svojega Sina pomirio sa sobom, s našim bližnjima, s nama samima, i sa svim stvorenjima, te u nas položio riječ pomirenja, pozvao nas na milosrđe i praštanje, počiva odgovornost i zadaća Crkve, svih Isusovih učenika i prijatelja, da u današnjem svijetu budu kvasac milosrđa i pomirenja, obitelj u kojoj se milosrđe, oproštenje i pomirenje na uzoran način žive i preko nje šire na svijet.

Ključne riječi: *milosrđe, pomirenje, opraštanje, radost, grijeh, čovjek, svijet.*

Uvod

Nije potrebno biti poseban stručnjak za društvena i politička pitanja da bi se došlo do zaključka kako je svijet u kojem živimo duboko podijeljen, pun sukoba i raznih napetosti. Nažalost i u ovom trenutku u svijetu na više se strana vode ratovi, događaju razaranja i uništenja. Mnogim se neprijateljstvima ne nazire kraj. S ulaskom u novo, 21.,

stoljeće svi ljudi dobre volje sanjali su razdoblje mira i pravednosti za sve ljude i narode. Govorilo se o globalizaciji solidarnosti, o bržem razvoju siromašnih naroda i prezaduženih zemalja. No, već u prvim godinama novoga stoljeća nastupilo je veliko razočaranje. Svijetom se počeo širiti val terorističkih napada, dogodio se niz državnih prevrata i nemira. Uznemirilo se financijsko tržište, nastali su poremećaji na području rada i kapitala. Jaz između bogatih i siromašnih umjesto da se smanjio, produbio se. Raste nesigurnost i strah. Siromašni i vojska nezaposlenih boje se za svoju budućnost jer ne vide od čega bi i kako mogli preživjeti. Bogati se pak boje siromašnih i njihovih potreba. Boje se da im siromašni ne ugroze njihov životni standard, sruše blagostanje, ugroze komotan i ugodan život.

Danas se govori o 60-ak milijuna osoba koje su trenutno u nekoj vrsti migracije, što u bijegu od ratnih žarišta, što u potrazi za povoljnijim i sigurnijim ekonomskim i društvenim uvjetima života i rada. U velikim područjima svijeta zbog klimatskih promjena, koje se jednim dijelom duguju neodgovornom, sebičnom i neobuzdanom razvitku najbogatijih i najmoćnijih država i naddržavnih korporacija, životni uvjeti su na rubu podnošljivosti. Mnogi se doslovno suočavaju s nedostatkom hrane i pitke vode. Vanjske podjele po najrazličitijim osnovama, pokazuju i otkrivaju čovjekovo duhovno stanje, njegovu nutarnju pustoš, podijeljenost i nesigurnost, otuđenost, tjeskobu i strah, agresivnost, zatvaranje u sebe, isključivost, ekstremni individualizam i sebičnost.

Svaki vjernik koji je ujedno teolog i duhovnik, dakako ne po stručnoj spremi, nego po zvanju i pozivu, po milosti krštenja, prosvijetljen Božjom riječi, lako će ustvrditi kako ovakav čovjek i svijet nisu onakvi kakvim ih je Stvoritelj izvorno zamislio (usp.: Post 1,31), već su u suprotnosti s njegovim naumom ljubavi i dobrote prema čovjeku i svim stvorenjima. Još će ga bolnije pogoditi činjenica što Božje milosrđe očitovano u žrtvi Isusa Krista ne nalazi odgovor u čovjekovu srcu i životu, a u tom se odgovoru krije ključ kojim se čovjek i svijet mogu osloboditi nasilja i neprijateljstva, straha i nepravde koji vane nebo. Ključem milosrđa mogao bi se otvoriti svijet bratske solidarnosti među ljudima i narodima, svijet slobode, pravednosti, ljubavi, radosti i mira za sve ljude i narode, za sva stvorenja na svijetu. Ta „utopija“ ljubavi za vjernika ipak nije izgubljena i ne smije biti tlapnja. Naime, borba za novoga čovjeka, za nova nebesa i novu zemlju već je dobivena (usp.: 2Kor 5,17; Otk 21,1). Čovjek i svijet po mjeri Božjega milosrđa ostvareni su u utjelovljenomu Sinu Božjemu, u njegovu životu i smrti,

u njegovu slavnom uskrsnuću i uzlasku k Ocu, u daru Očeva i njegova Duha učenicima.

Krist je „Prvorođenac svakog stvorenja“ (Kol 1,15), ono što se u njemu dogodilo i što je s njime započelo, ne može doživjeti poraz; ono je kroz porođajne boli i muke rađanja, kroz otkupljenje koje traje, definitivno usmjereno prema svojoj punini i dovršenju (usp.: Rim 8, 18-23). Te koliko god je zbog misterija grijeha i bezakonja (*mysterium iniquitatis*) pogled na čovjeka i svijet često tjeskoban, on je istodobno zbog nadmoći otajstva milosti i pobožnosti (*mysterium ili sacramentum pietatis*) također i pun nade i sigurnosti u vjeri (usp.: Rim 8, 24-25; Heb 11,1). I danas naime čvrsto vrijede riječi Sv. pisma: „Gdje se umnožio grijeh, nadmoćno izobilova milost: kao što grijeh zakraljeva smrću, da tako i milost kraljuje pravednošću za život vječni po Isusu Kristu Gospodinu našem“ (Rim 5, 20-21). Izlaz u slobodu i ljubav postoji. Život postoji i treba ga birati (usp.: Pnz 30,19). „Nismo - kako kaže papa Franjo - osuđeni utopiti se u živom pijesku.“¹ Milosrđe kao put i izlazak iz duhovnog i materijalnog ropstva i danas je moguć jer se Bog sa svojom bezuvjetnom i neograničenom ljubavlju nije povukao iz svijeta. Po svojem Sinu u Duhu Svetome on i usred noći i pustinje današnjeg svijeta širi ruke svojega milosrđa i vrata svojega doma drži širom otvorena (usp.: Mt 28,20). „Isus je tamo, sa svojom pruženom rukom, spreman da nas uhvati i izvuče iz blata, iz grijeha, pa i iz ponora zla u koji smo upali.“²

Biblija je, kako kaže papa Franjo u svojem apostolskom pismu na završetku Izvanrednog jubileja milosrđa *Misericordia et misera*, „velika pripovijest koja pripovijeda divote Božjega milosrđa“.³ „Svaka njezina stranica protkana je ljubavlju Oca koji je od samoga stvaranja u stvoreni svijet utisnuo znakove svoje ljubavi. S pomoću riječi proroka i mudrosnih spisa, Duh Sveti oblikovao je povijest Izraela kao prepoznavanje Božje nježnosti i blizine, usprkos nevjeri naroda“ (*Isto*). Isusov život i njegovo propovijedanje – nastavlja Papa, „dali su presudno obilježje povijesti kršćanske zajednice, koja je svoje poslanje shvaćala na temelju Kristove zapovijedi da bude trajno oruđe njegova milosrđa i oproštenja (usp.: *Iv 20,23*)“ (*Isto*). Dakle, na Crkvi je danas velika odgovornost da kao zajednica Isusovih učenika i prijatelja opravda njegovo povjerenje te u današnjem svijetu bude kvasac

¹ PAPA FRANJO, *Božje je ime Milosrđe. Razgovor s Andreom Torniellijem* (Split: Verbum, 2016.), 97.

² PAPA FRANJO, *Božje je ime Milosrđe*, 97.

³ PAPA FRANJO, *Misericordia et misera. Apostolsko pismo na zaključenju Izvanrednoga jubileja milosrđa* (20. XI. 2016.), (Zagreb: KS, 2017.), 7. (dalje: MM).

milosrđa i pomirenja u svijetu, *obitelj* u kojoj se milosrđe i pomirenje na uzoran način žive i preko nje šire na svijet.

1. Stvoritelj svijeta bogat ljubavlju i vjernošću

Povijest spasenja povijest je Božjega milosrđa. Ona svoj početak ima u Božjem traženju Adama (usp.: Post 3,9). S jedne strane imamo čovjekovo neprestano bježanje, udaljavanje i skrivanje pred Bogom, a s druge strane Božje trajno, uporno i nezaustavljivo traženje čovjeka i približavanje čovjeku. S jedne strane, dakle, postoji povijest Božje ljubavi i vjernosti te s druge strane povijest čovjekova preljuba, slijepog i okorjelog ili tvrdog srca, oholosti i idolopoklonstva (usp.: Pnz 32). U takvoj složenoj i konkretnoj povijesti spasenja Bog se uvijek pokazuje vjernim sebi i svojoj ljubavi te ga nikakvo čovjekovo ponašanje, nijedan grijeh, pa ni onaj najveći, odmetništvo i idolopoklonstvo, ne mogu odvratiti i odgovoriti od toga da čovjeku bude blizu, da ga spasi kad se nađe u bijedi i pred ponorom smrti. Božje nedokučivo i paradoksalno ponašanje na svojem osobnom primjeru sv. Augustin je izrazio sljedećim riječima. „Tebi hvala, tebi slava, izvoru milosrđa! Što sam ja postajao bjedniji, ti si mi postajao bliži.“⁴

Bog u Staromu zavjetu vidi jade svojega naroda u Egiptu i čuje njegovu tužbu (usp.: Izl 3,7; Pnz 26, 5-9) te mu po svojem služi Mojsiju prilazi, za nj se zauzima pred faraonom, „snagom svoje mišice,“ (Ps 79,11) oslobađa ga i izvodi na slobodu, sklapa s njime Savez u pustinji i daje mu u posjed Zemlju obećanu. Temeljno povijesno i životno iskustvo Izraela s Jahvom sastoji se u tome da je on „pravi Bog, Bog vjeran, koji drži svoj Savez i milost svoju iskazuje do tisuću koljena onima koji ga ljube“ (Pnz 7,9; 32,4). I tada kada narod zaboravi njegova silna djela, odmetne se i udalji od njega te postane nevjeran, on, Jahve, ostaje narodu bliz i vjeran; on ne može sebe zaniijekati (usp.: 2Tim 2,13). Upravo se u takvim situacijama bluda i odmetništva on pokazuje i objavljuje drukčijim i potpuno različitim, no ne i dalekim: „Ja sam Bog, a ne čovjek: Svetac posred tebe“ (Hoš 11,9). Dok čovjek kada doživi nevjeru i nezahvalnost obično upada u srdžbu i poseže za osvetom, dotle Bog svoju bitnu razliku, koja se objavljuje kao svetost, iskazuje milosrđem i praštanjem.⁵

⁴ SV. AUGUSTIN, *Ispovijesti*, VI., 26.

⁵ Usp.: *Zbornu molitvu 26. nedjelje kroz godinu*: „Bože, ti svoju svemoć očituješ najviše praštanjem i milosrđem.“ u: RIMSKI MISAL (Zagreb: ³2012.), 311. Riječ je o jednoj je od najstarijih zbornih molitava. Javlja se već u 8. stoljeću među euhološkim tekstovima *Gelazijanova sakramentara* (br. 1198); usp.: PAPA FRA-

Starozavjetna objava Božjega imena, time dakako i njegova bića, dolazi do vrhunca u riječima: „Jahve! Jahve! Bog milosrdan, spor na srdžbu, bogat ljubavlju i vjernošću“ (Izl 34,6; usp.: Br 14,18; 2Ljet 30,9; Neh 9,17; Ps 86,15; Mud 15,1; Sir 2,11; Joel 2,13). Objava Božjeg milosrđa, njegove očinske ljubavi, dosegnut će i ostvariti svoju puninu u Novome zavjetu, u Isusu iz Nazareta, u njegovim riječima i djelima, u cijeloj njegovoj osobi: „Lice milosrđa nebeskog Oca je Isus Krist“ (MV, 1). U njemu će se u potpunosti potvrditi i pokazati ono što je već jasno naznačeno u Starom zavjetu, a to je da je milosrđe prvo i temeljno Božje svojstvo;⁶ ono je, kako se izrazio papa Franjo, „osobna iskaznica našega Boga“.⁷ „Ono je Božje ime“,⁸ ili kako veli Walter Kasper „prema vani vidljiva i djelotvorna strana Božje biti, koja je ljubav (1Iv 4,8.16)“.⁹

Božje se milosrđe pokazuje već u samom stvaranju i proteže se na sva stvorenja jer „Gospodnja je zemlja i sve na njoj, svijet i svi koji na njemu žive“ (Ps 24,1) i „Puna je zemlja dobrote Gospodnje“ (Ps 33,5). Knjiga Mudrosti govori o tome kako je Stvoritelj „milostiv svemu“, ljubi sva bića i ne mrzi ni jedno koje je stvorio (usp.: Mud 11,23-24). Sveti Leon u svojem govoru o korizmu tvrdi, kako je zemlja „uvijek bila puna milosrđa Gospodnjega“.¹⁰ Bog je, dakle, od početka okrenut svijetu s puno brižne dobrote i nježnosti, brine da čovjek ne bude sâm i da ima pomoć (usp.: Post 2,18), a zemlju povjerava čovjeku ne samo da je sebi podvrgne nego da je obrađuje i čuva kao vrt (usp.: Post 2,15). Bog također povjerava čovjekovoj brizi i odgovornosti životinje i ptice u zraku (usp.: Post 2, 19-20). Čovjek i svijet stvoreni su, dakle, u Božjoj dobroti i milosrđu te su također po toj istoj kvaliteti i mjeri Božje ljubavi spašeni i obnovljeni u Isusu Kristu te usmjereni prema „budoćoj slavi“, tj. prema konačnom „objavljenju sinova Božjih“ (usp.: Rim 8,18-23). Milosrđe je stoga, kako je istaknuo i papa Benedikt XVI., središte evanđeoske poruke, „samo Božje ime, lice s kojim se Bog objavio u Staromu zavjetu te potpuno u Isusu Kristu, utjelovljenje stvoriteljske i otkupiteljske Ljubavi“.¹¹ Treba imati na umu da je Krist Prvorodenac svakog stvorenja, u njemu je sve stvoreno, on je također

NJO, *Misericordiae vultus – lice milosrđa. Bula najave Izvanrednoga jubileja milosrđa* (Zagreb: KS, 2015.), 6, bilj. 6. (dalje: MV).

6 Usp.: Walter KASPER, *Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života* (Zagreb: KS, 2015.), 118.

7 PAPA FRANJO, *Božje je ime Milosrđe*, 24.

8 PAPA FRANJO, *Božje je ime Milosrđe*, 97.

9 Walter KASPER, *Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 118.

10 SV. LEON VELIKI, *Govor 6, o korizmi 1, 1*; PL 54, 285; cit. prema: *Časoslov rimskog obreda*, II., (Zagreb: 1984.), 40.

11 BENEDIKT XVI., *Regina Caeli*, 30. III. 2008.

Prvorođenac od mrtvih, u svemu Prvak (usp.: Kol 1,15-20).

U utjelovljenju, u životu, smrti i uskrsnuću Isusa Krista sretno je dovršena povijest Božjeg traženja Adama. Krist je, naime, novi Adam koji ništa ne krade i ne otima; on se za razliku od staroga Adama ne skriva i ne bježi od Boga. On sve prima od Oca i dijeli s Ocem (Iv 17,10); ide k Ocu (usp.: Iv 14,12.28) i predaje se „za život svijeta“ (Iv 6,51). U njemu se pojavila „dobrostitost i čovjekoljublje Spasitelja našega, Boga, on nas spasi ne po djelima što ih u pravednosti mi učinismo, nego po svojem milosrđu“ (Tit 3,4-5).

2. Milosrđe – kvaliteta i osobitost Božje ljubavi

Milosrđe je kvaliteta i osobitost ljubavi kojom Bog ljubi čovjeka i sva stvorenja (usp.: Mud 11,24). Ništa ne bi moglo opstojati ako „Gospodar, ljubitelj života“, kako knjiga Mudrosti zove Stvoritelja, ne bi htio „ili se održati ako ga ti nisi u život dozvao?“ (Mud 11,25). To je ljubav dubokih i nedokučivih izvora, ljubav koja je uvijek prva, bezuvjetna i neograničena, ona pretječe poziv za pomoć, nije uvjetovana ničim izvanjskim, najmanje kakvom vanjskom obvezom i nužnošću. Ta ljubav je isključivo dosljedna i vjerna samoj sebi. Ona je prvo svojstvo Božje ljubavi. O njoj je moguće govoriti samo u slici i analogiji, te ju je u tom smislu moguće najpribližnije opisati kao ljubav roditelja prema svojem djetetu, posebno kao ljubav i odnos koji majka ima prema svojem vlastitom čedu.

Sveto pismo kada govori o milosrđu, upravo slijedi taj trag Božje roditeljske, očinske, odnosno majčinske ljubavi, na što nas poglavito upućuju dvije riječi kojima se Stari zavjet služi za određivanje pojma *milosrđe*, a relativno opširno se analiziraju u enciklici o milosrđu Ivana Pavla II., *Dives in misericordia*, u 52. bilješci. Jedna od tih riječi je *hesed*, a druga je *rahamim*. Pojam *rahamim* već u svojem korijenu označuje ljubav majke (*rehem* = majčina utroba). „Iz najdublje i najizvornije sveze, štoviše iz jedinstva što povezuje majku s djetetom, proistječe osobiti odnos s njime, naime sasvim osobita ljubav. Za tu ljubav može se reći da je potpuno darovana, ona nije plod nikakve zasluge i s tog gledišta ona zahtijeva nutarnju nužnost: zahtjev je naime srca.“¹² I u Novom zavjetu utroba (σπλάγχνα) izriče milosrđe koje dolazi iz srca.¹³

12 IVAN PAVAO II., *Dives in misericordia – Bogat milosrđem. Enciklika o Božjem milosrđu* (30. XI. 1980.), (Zagreb: KS, 1981.), bilješka 52. (dalje: DM).

13 Usp.: Walter KASPER, *Milosrđe, Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 62, s povezivanjem na: H. KÖSTER, σπλάγχνον, u: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 7, 553-557. (dalje: *ThWNT*).

Stari zavjet, napominje se dalje u istoj bilješci, Bogu pridaje upravo te značajke kad govori o njemu služeći se izrazom *rahamim*. Tako npr. kod Izaije čitamo: „Može li žena zaboraviti svoje dojenče, ne imati sućut za čedo utrobe svoje? Pa kad bi koja i zaboravila, tebe ja zaboraviti neću“ (Iz 49,15). „Ta ljubav vjerna i nesavladiva zbog čudesne snage materinstva, u starozavjetnim tekstovima izražena je na različite načine: bilo kao spasenje u opasnostima, osobito kad one prijete od neprijatelja bilo također kao praštanje grijeha – kako pojedinaca tako i cijeloga Izraela – i konačno, u spremnosti da ispuni (eshatološko) obećanje i nadu, unatoč čovjekovoj nevjeri, kao što to čitamo u knjizi Hošeje proroka: „Iscijelit ću ih od njihova otpada, od svega ću ih srca ljubiti (Hoš 14,5)“ (DM, bilj. 52).

Sličnu poruku o Božjem milosrđu u sažetom obliku može se naći u buli najave Izvanrednog jubileja, *Misericordiae vultus*, pape Franje gdje piše kako ono nije neka apstraktna ideja, već konkretna stvarnost kojom Bog objavljuje svoju ljubav „kao ljubav oca i majke koji osjećaju duboku ljubav i privrženost prema svome djetetu“ (MV 6). „Nećemo pretjerati – nastavlja papa Franjo - ako kažemo da ta ljubav dolazi iz ‘utrobe’. Ona izvire iz dubine bića kao dubok, prirodan osjećaj, satkan od nježnosti i suosjećanja, oprosta i oproštenja“ (MV 6).

U Svetom pismu najvažniji izraz za shvaćanje milosrđa ipak je pojam *hesed* koji ima značajke vjernosti sebi samome i „odgovornost za vlastitu ljubav“, što su u nekom smislu muške značajke. Taj izraz u prvom redu znači nezasluženu naklonost, srdačnost, dobrohotnost, a onda i Božju milost i milosrđe.¹⁴ No, treba naglasiti da njegov sadržaj nadilazi puku ganutost i žalost zbog čovjekove nevolje i odnosi se na slobodno i milostivo okretanje čovjeku. Radi se o odnosnom pojmu koji ne izriče samo neki pojedinačni čin, nego i trajan stav.¹⁵ „Primijenjen na Boga, izriče neočekivan i nezaslužan dar milosti, koji nadilazi svaki obostran odnos vjernosti i lomi sva ljudska očekivanja i sve ljudske kategorije.“¹⁶ Kada je pak riječ o odnosu pravednosti i milosrđa, tada treba reći da se te dvije vrednote u Bogu ne suprotstavljaju, niti se međusobno isključuju, nego se radije dopunjuju, i to na način da je u Bogu milosrđe najviši oblik i mjera Božje pravednosti. Dakle, Bog s milosrđem i praštanjem ne odbacuje pravednost, nego je radije „produbljuje i nadilazi jednim višim događajem u kojem kušamo

¹⁴ Usp.: Walter KASPER, *Milosrđe, Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 63, s pozivanjem na: R. BULTMANN, ελεος, u: *ThWNT* 2, 474-482.

¹⁵ Walter KASPER, *Milosrđe, Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 64, s pozivanjem na: W. ZIMMERLI, χάρις, u: *ThWNT* 9, 366-377.

¹⁶ Walter KASPER, *Milosrđe, Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 64.

ljubav kao temelj istinske pravednosti“ (MV, 21).

Milosrđe je, kako se izrazio W. Kasper, prema vani vidljiva i djelotvorna strana Božje biti, koja je ljubav (1Iv 4, 8.16). „Ono izriče Božje biće koje je milostivo okrenuto svijetu i ljudima i koje im se u povijesti uvijek iznova okreće, svoju dobrotu i ljubav koja mu je svojstvena. Ona je Božja *caritas operativa i effectiva*.“¹⁷ Najopipljiviji izraz djelovanja ljubavi i prisutnosti milosrđa u ljudskom društvu jest *obraćenje*, o čemu je na slikovit, jednostavan, ali vrlo dubok način riječ u prisposobi o milosrdnom ocu ili rasipnom sinu (usp.: Lk 15,11-32). Naime, „pravo i istinsko značenje milosrđa nije samo u pogledu, pa bio on najprodorniji i pun sućuti, upravljenom prema ćudorednom, tjelesnom ili tvarnom zlu: milosrđe se očituje u svom pravom i istinskom izražaju onda kada iznova vrednuje, promiče i izvlači dobro iz svih oblika zla što postoje u svijetu i čovjeku“ (DM, 6).

3. Autodestruktivna narav grijeha i Božje milosrđe

Bog se ne udaljuje od čovjeka ni tada kada je on u glibu grijeha, bijede i nevolje, već ga u svojoj milosrdnoj ljubavi iznutra potiče na povratak k sebi, poziva na obraćenje i pomirenje. Naime, grijeh se nikada ne bi smio promatrati kao izraz čovjekove moći i pobjede; on je naprosto uvijek promašaj i gubitak, izraz čovjekove slabosti i ograničenosti, nipošto snage i ponosa. Čovjek u grijehu, grešnik, ne zavređuje da mu se zavidi. Sveto pismo izričito poziva pobožnika: „Ne zavidi opakim ljudima niti želi da budeš s njima“ (Izr 24,1; usp.: 23,17; Sir 9,11). Grijeh čovjeka razgolićuje, prazni, iznutra rastače i razdvaja, te grešnika treba radije žaliti, promatrati kao nevoljnika i bijednika, a ne mu zavidjeti ili se na nj ljutiti, treba mu prići i pomoći da izađe iz grijeha i spasi se, tj. da se vrati u zajedništvo života s Bogom.¹⁸ Grijeh

¹⁷ Walter KASPER, *Milosrđe, Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 118. U određivanju milosrđa kao Božje *caritas operativa et effectiva*, Kasper se poziva na Tomu AKVINSKOG: S.Th. I, q.21 a.3: „*miser cordia est Deo maxime attribuenda: tamen secundum effectum, non secundum passionis affectum*“, te upućuje dalje na: B. de MARGERIE, *Les perfections du Dieu de Jésus Christ* (Paris: 1981.), 263.

¹⁸ Sv. Asterije Amazenski, osvrćući se u jednoj od svojih homilija na prisposobu o pastiru i izgubljenoj ovcu (usp.: Lk 15, 3-7), među ostalim kaže kako su u tim primjerima sadržane svete stvarnosti: „Opominju nas da ne bismo ljude držali za izgubljene i bez nade i da ne bismo zanemarili one koji su u pogibeljima. Opominju nas da ne budemo spori u pritjecanju u pomoć, već da one koji su se udaljili od ispravnoga načina življenja i lutaju, iznova izvedemo na stazu i veselimo se njihovu povratku i združimo ih s mnoštvom onih koji pošteno i pobožno žive“ (Hom.13: PG 40, 362; cit. prema: Časoslov rimskog obreda II., (Zagreb: 1984.), 88.

ne može nanijeti štetu Bogu; grijeh je čin čovjekove autodestrukcije; čovjek se grijehom raščovječuje utoliko što se po grijehu udaljava i otuđuje od Boga, od bližnjega, od sebe samoga i od drugog stvorenja, a kao *slici Božjoj* vlastito mu je upravo to da bude u *životnom* zajedništvu, jedinstvu i prijateljstvu s Bogom, s bližnjima, sa sobom i svijetom. On jedino u takvim bliskim i skladnim odnosima može ostvariti svoju sreću, uživati mir (usp.: Ps 62, 2).¹⁹

U takvu razumijevanju grijeha, možemo lakše razumjeti majčinsku dimenziju Božjega milosrđa, gdje je, da se tako slobodno izrazimo, Bogu manje stalo do sebe, do osobne uvrede, do svojega ugleda i *časti, a više do čovjeka, do njegove vrijednosti i dostojanstva* koje mu je on u stvaranju udijelio (usp.: Ps 8,5-9). S tog očišta

¹⁹ O čovjeku *slici Božjoj* više u: COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Comunione e servizio. La persona umana creata a immagine di Dio* (23. VII. 2004.), u: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith... (14. II. 2013.); Božo LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti. Pretpostavke za biblijsku teologiju Staroga zavjeta* (Zagreb: 2014.), 99-149 (treće poglavlje: Vjera u Boga čovjekovih korijena i korijena svijeta); Božo LUJIĆ, „Osnovno biblijsko pitanje: Što je čovjek? Egzegetsko-teološka analiza Ps 8“, *Bogoslovska smotra* 74 (2004.), 595-618; Bruna VELČIĆ, „Čovjek – slika Božja i njegova moralna odgovornost“, *Bogoslovska smotra* 82 (2012.), 533-555; Anto POPOVIĆ, *Od slike Božje do Božjeg sinovstva. Povezanost Staroga i Novoga zavjeta na primjeru egzegetsko-teološke analize odabranih svetopisamskih tekstova* (Zagreb: 2008.), 33-70 (drugo poglavlje: Čovjekova sličnost Bogu i prokreacija u kontekstu stvaranja čovjeka (Postanak 1,26-28)); Adalbert REBIĆ, *Stvaranje svijeta i čovjeka. Egzegeza i biblijska teologija Post 1-3 s uvodom u Petoknjžje* (Zagreb: 1996.); Anton TAMARUT, *Bild Gottes als locus theologicus der Gnadenlehre. Die Gnade als Nähe Gottes in den Werken von Ivan Golub* (Rijeka: 1994.); Anton TAMARUT, *Stvoren za ljubav. Kršćanski pogled na čovjeka* (Zagreb: 2005.); Anton TAMARUT, „Odnos vjere i razuma u svjetlu čovjekove stvorenosti na sliku Božju“, *Bogoslovska smotra* 84 (2014.), 245-261. U nas se teologijom slike Božje posebno bavio Ivan Golub. Usp.: Ivan GOLUB, „Čovjek – slika Božja (Post 1,26). Novi pristup starom problemu“, *Bogoslovska smotra* 41 (1971.), 377-390; Ivan GOLUB, „Čovjek slika Božja – prijatelj Božji“, *Bogoslovska smotra* 60, 1-2 (1990.), 106-111; Ivan GOLUB, „Čovjek slika Božja – ključ za poznavanje Boga“, *Bogoslovska smotra* 60 (1990.), 121-123; Ivan GOLUB, „Homo ludens imago Dei“, *Bogoslovska smotra* 61 (1991.), 46-60; Ivan GOLUB, „Nasrtaj na sliku Božju“, *Bogoslovska smotra* 67 (1997.), 93-99; Ivan GOLUB, „Man – Image of God (Genesis 1:26). A New Approach to an Old Problem“, M. AUGUSTIN – K. D. SCHUNCK (ur.), „*Wünschet Jerusalem Frieden*“, *Collected Communications to the XIIth Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament*, Jerusalem, 1986., (Frankfurt – Bern – New York – Paris: 1987.), 223-233; Ivan GOLUB, *Imago Dei. Der Mensch als Bild Gottes – Gottespräsenz und Gottesdarstellung (Gen 1,26-27) und verwandte Texte. Theologisches Südosteuropaseminar, III*, (Heidelberg: 1991.); Ivan GOLUB, „L'uomo immagine di Dio. Presenza. Somiglianza. Amicizia“, *Studi ecumenici* 10 (Venezia: 1992.), 355-458; Ivan GOLUB, „Imago Dei“, Aleksandar FLAKER – Josip UŽAREVIĆ (ur.), *Vizualnost* (Zagreb: 1995.), 11-23; Ivan GOLUB, „Slika Božja“, *Dometi* 6, 1 (1996.), 33-44.

prisposoba o milosrdnom ocu iz Lukina evanđelja, iako u njoj nijednom nije upotrijebljena riječ *milosrđe*, predstavlja jedinstveni, egzemplarni uzorak Božjeg milosrdnog, očinskog i majčinskog ponašanja prema čovjeku grešniku (usp.: Lk 15,11-32).²⁰ Tu je „vjernost očeva samome sebi sasvim usredotočena na čovještvo izgubljenog sina, na njegovo dostojanstvo“ (DM 6). U prisposobi nema traga očevoj uvredi i srdžbi; tu je prisutna samo ljubav koja pati i nada se; nada se povratku i spasenju sina. Kako bi se otac mogao ljutiti na svoje dijete, kada zna da njegov odlazak iz očinskog doma nije put u slobodu i život, nego u nevolju, u poniženje i ropstvo?! *Uživanje o kojem sin sanja nije sreća, nego propast*. Otac može samo s boli žaliti i s nadom čekati njegov povratak.

U onima koje je njegov sin izabrao za svoje novo društvo otac ne vidi suparnike; ne plaši se njihove nadmoći. U tom pogledu on je siguran i miran; on zna da mu nitko, nijedno stvorenje ne može pružiti više od njega. Sin nigdje ne može naći više ljubavi i slobode nego u očevu domu. U oca, dakle, nema trunka rivalstva, mržnje, nasilja, osvete. On je čista ljubav. A ljubav se nikada ne prestaje nadati. Kad se sin vratio, otac ga ne kori, čak mu ne daje priliku da se ispriča i pokaje jer dobro zna da je biti u grijehu, biti u ropstvu, u bijedi i poniženju, u stanju koje ne dolikuje sinu. Sin je svojim lakoumnim odlaskom od oca sebe uvelike obezvrijedio, uneredio i kaznio, doveo se na rub očaja i smrti. I zato, dok je još bio daleko, „njegov ga otac ugleda, ganu se, potrča, pade mu oko vrata i izljubi ga“ (Lk 15,20).

Bog predstavljen u slici oca ne gleda na ono što je čovjek od sebe napravio, nego je okrenut onome što je on za čovjeka učinio i pripravio. Otac nije zaokupljen sinovljevim grijehom, čovjekovim (ne) djelom, nego isključivo svojim naumom života i ljubavi.²¹ I zato Bog

²⁰ Ovu prisposobu posebno analizira sveti Ivan Pavao II., najprije u IV. dijelu svoje enciklike o milosrđu *Dives in misericordia*; usp.: DM, 5-6, a zatim ponovno u apostolskoj pobudnici *Reconciliatio et penitentia – Pomirenje i pokora* (2. XII. 1984.), (Zagreb: 1985.), u prvom poglavlju koje je i naslovljeno *Prisposoba o milosrđu* (br. 5-6). (dalje: RP). Papa Franjo istoj prisposobi posvetio je katehezu na općoj audijenciji u srijedu 11. svibnja 2016.; usp.: PAPA FRANJO, *Kateheze i nagovori o milosrđu* (Zagreb: 2017.), 106-110.

²¹ Sv. Irenej će tako između ostalog reći da je Bog na početku oblikovao Adama „ne kao da bi nekoga trebao, nego da bi imao kome svoja dobročinstva darovati“. Po njemu, Spasitelj nam je zapovjedio da njega slijedimo „ne zato jer bi trebao naše služenje, nego da nama samima udijeli spasenje“. Služenje Bogu, veli nadalje Irenej, ništa Bogu ne koristi, niti Bogu treba ljudsko služenje: „Onima koji njega slijede i njemu služe on podjeljuje život i neumrlost i vječnu slavu [...] No, on od njih ne prima nikakva dobročinstva: on je naime bogat, savršen i bez ikakve potrebe [...] Bog pak od ljudi traži služenje radi toga da ih obdari dobročinstvima, njih koji ustraju služeći njemu, budući da je dobar i milosrdan. Ukoliko naime

za leđa baca čovjekove grijehе i odijeva grešnika u „haljinu spasenja“ (Iz 38,17; 61,10). Grijeh naime osiromašuje, razgolićuje i osramoćuje čovjeka. Odijevanje sina u „haljinu najljepšu“ podsjeća na prizor iz knjige *Postanka* kada Gospod Bog nakon grijehа čovjeku i njegovoj ženi načini „odjeću od krzna pa ih odjenuo“ (Post 3,21). Slikom odijevanja označen je također Savez koji je Bog kao zaručnik sklopio sa svojim narodom, svojom zaručnicom, kada je na nju raširio skute svoje i pokrio joj golotinju, obukao je u šarene haljine, na noge obuо sandale od fine kože, uresio je nakitima (usp.: Ez 16, 8-13).

4. Milosrđe u pomirenju čovjeka i svijeta s Bogom u Isusu Kristu

Sva bijeda grijehа koja čovjeka razgolićuje dosegla je svoj vrhunac u Kristovoj razgolićenosti na križu. Kristovo raspeće je čovjekovo (ne)djelo. Čovjek je sposoban sebe i drugoga čovjeka razgoliti i osramotiti, poslati u smrt. Krist je na sebe uzeo grijeh svijeta, razgolićenost i sramotu svijeta. „Njega koji ne okusi grijehа Bog za nas grijehom učini da mi budemo pravednost Božja u njemu“ (2Kor 5, 21). Kristovo uskrsnuće je pak *Očev odgovor na čovjekovo (ne)djelo*, na Isusovo trpljenje i križ u kojem se očitovao čovjekov grijeh i bezakonje, stanje srama i beznađa; ono je odgovor na Isusovo povjerenje i potpuno predanje u Očeve ruke, povratak Ocu sa svim sinovima i kćerima Božjim. Radost susreta iz prispodobe o milosrdnom ocu, može se promatrati kao blijedu sliku uskrsne milosti, kao događaj opravdanja i radosti u kojoj nas je Otac nebeski po svojem Sinu u Duhu Svetome zaogrnuo haljinom spasenja i pravednosti. Po križu i uskrsnuću svojega Sina, Bog, „bogat milosrđem“ (Ef 2,4) opravdao nas je, skinuo s nas sramotu i obnovio naše dostojanstvo. Od sada biti sin i kći Očeva, živjeti u Očevoj blizini (u njegovu domu) znači biti „Kristom zaodjeven“ (usp.: Gal 3,27), biti i živjeti u Kristu, u njemu se dičiti (usp.: Rim 15,17) i ponositi se, i to ne bilo kakvim nakitom, prstenom ili ogrlicom, nego križem Kristovim (usp.: Gal 6,14), njegovim svetim i slavnim ranama, beskrajnom i bezuvjetnom ljubavlju Sina Božjega (usp.: Gal, 2,20).

Dakle, Bog, otac milosrđa, pomirio je sa sobom svijet smrću i uskrsnućem svojega Sina, i kako glasi obrazac odrješenja u sakramentu

---

Bog nikoga ne treba, utoliko pak čovjek treba zajedništvo s njime“ (SV. IRENEJ, *Iz Rasprave protiv hereza*, 4, 13, 4-14,1: SC 100, 534-540; cit. prema: Časoslov rimskog obreda, II., (Zagreb: 1984.), 53-54.

pomirenja, „izlio Duha Svetoga za otpuštenje grijeha“.²² Pomirenje je djelo Božjeg milosrđa koje traje, ono je ostvareno jednom zauvijek, namijenjeno svim ljudima i vremenima. Bog je, kako veli Apostol, „sve zatvorio u neposlušnost da se svima smiluje“ (Rim 11,32). Stvorenje je, kako veli isti Apostol, „uistinu podvrgnuto ispraznosti – ne po svojoj volji, nego zbog onoga koji ga podvrgnu – ali u nadi“ (Rim 8,20). Proces otkupljenja traje. To je proces oslobođenja, izlaska iz ropstva, napuštanje ispraznosti i pokvarljivosti. On vodi ljude i sva stvorenja prema slobodi i slavi djece Božje.

4.1. Čovjek i svijet u procesu otkupljenja

U svijetu naime postoji ropstvo grijeha u raznim oblicima (usp.: Rim 6,15-23). Postoji duhovno i materijalno ropstvo, duhovno i materijalno siromaštvo. Postoji ropstvo siromašnih uvjetovano oskudicom osnovnih materijalnih dobara i nedostupnošću duhovnih dobara. Postoji također ropstvo bogatih koje se očituje u neobuzdanom materijalnom rasipništvu i potrošnji, u raznim oblicima ovisnosti. Nevolja i jad suvremenog društva očituje se u oštrim podjelama i neprijateljstvima, u sebičnosti, okrutnosti, osamljenosti, u različitim oblicima otuđenosti, a sve se to odražava i na licu zemlje, na svim stvorenjima: „Sve stvorenje zajedno uzdiše i muči se u porođajnim bolima sve do sada. Ali ne samo ono! I mi koji imamo prvine Duha, i mi u sebi uzdišemo iščekujući posinstvo, otkupljenje svoga tijela“ (Rim 8,22-23). Čovjek i svijet s njime vape za milosrđem, za slobodom i pomirenjem.

Bog i danas čuje vapaj nevoljnika, vidi naš jad, našu nevolju i muku te nam po svojem Sinu u Duhu Svetomu prilazi, „hita da nas spasi“ (Iz 35,4) i oslobodi od raznih suptilnih duhovnih i materijalnih, osobnih i društvenih oblika ropstva. Kao što je milosrdni otac svojom ljubavlju i nadom očekivao i dozivao svojega mlađeg sina te istom strpljivošću, nadom i ljubavlju uvjeravao svojega starijeg sina u svoju pravednost i dobrotu (usp.: Lk 15, 31) i nagovarao da uđe u njegov dom i dijeli s njime, sa svojim bratom i sa svim ukućanima radost spasenja, stol života,²³ Gospodin slično postupa s nama u sakramentima

²² RIMSKI OBREDNIK, *Red pokore* (Zagreb: 2009.).

²³ Sv. Ivan Pavao II., ističući u apostolskoj pobudnici *Reconciliatio et paenitentia* (RP, 6) kako je prisposoba o rasipnom sinu prije svega „neizreciva povijest velike ljubavi Oca – Boga – koji svojem sinu, koji mu se vratio, nudi dar punog pomirenja“, veli također da ta prisposoba u liku starijeg brata dozivanjem u pamet sebičnosti što braću međusobno razjedinjuje „postaje i povijest ljudske obitelji;

pomirenja i euharistije. Tu nas on očekuje i pruža pomirenje i mir, slobodu, ljubav i radost. Prostire nam stol zajedništva, nudi život u obilju, u bratskom zajedništvu, vraća nas i daruje jedne drugima (usp.: Iv 13,35; 14,27).

„Otac milosrđa i Bog svake utjehe“ (2Kor 5,19) ne prestaje nas ni danas po svojim poslanicima nagovarati i pozivati, Apostol će čak reći „zaklinjati“: „dajte pomirite se s Bogom“ (2Kor 5, 20). Naime, Bog je po smrti i uskrsnuću svojega Sina već pomirio svijet sa sobom; u Isusu Kristu je već ostvarena Božja pravednost. Po službi pomirenja koju je Bog povjerio svojoj Crkvi moguće je ući u njegovu pravednost. Tko prijeđe Kristu i po riječi pomirenja se nađe u njemu, taj više nije u strahu od neprijatelja jer je Krist razorio pregradu, razdvojnici, neprijateljstvo u svojem tijelu (usp.: Ef 2,14), taj više ne strahuje za svoj mir jer, „on je mir naš“ (Ef 2,14), ne osjeća se više odbačenim i zaboravljenim, nego bliskim i poželjnim (usp.: Ef 2,13-14), bićem zajedništva i ljubavi, nije više tuđinac ni pridošlica, nego sugrađanin svetih i ukućanin Božji, ugrađen u prebivalište Božje u Duhu (usp.: Ef 2, 19.22).

---

ona ocrtava naš položaj i pokazuje nam put kojim valja poći“. Papa čita ovu prisposobu, kako s gledišta mlađeg brata, tako i s gledišta starijeg brata: „Izgubljeni sin svojom žarkom željom za obraćenjem, povratkom u zagrljaj svoga oca i zagrljaj opraštanja predstavlja one koji u dubini svoje savjesti osjećaju čežnju za pomirenjem na svim razinama i bez ikakve ograde, i koji su u dubini duše uvjereni da je to moguće jedino ako proistječe iz pravog i temeljnog pomirenja, iz pomirenja koje – iz daljine u kojoj se nalazi – vodi čovjeka k sinovskom prijateljstvu s Bogom, čije bezgranično milosrđe priznaje.“ S gledišta starijeg sina, prisposoba nam pak ocrtava položaj ljudske obitelji razdijeljene sebičnošću, „baca svjetlo na poteškoću da zadovoljimo želju i čežnju da budemo jedna pomirena i ujedinjena obitelj; tako nas poziva na neophodnu duboku preobrazbu srdaca kako bismo ponovno otkrili Očevo milosrđe i pobijedili nerazumijevanje i neprijateljstvo među braćom.“ Zanimljivu egzegetsku i teološku analizu ove prisposobe u kontekstu cijeloga 15. poglavlja Lukina evanđelja donosi Dario TOKIĆ u svojem doktorskom radu: *Govor o opraštanju u evanđelju po Luki*, mentor prof. dr. Ivan Dugandžić (Zagreb: 2006.). Uspoređujući tu prisposobu (metaforu) s prethodne dvije prisposobe o izgubljenoj ovci i drahmi, Tokić smatra da je u njoj stavljen naglasak više na obraćenje negoli na opraštanje. Po njemu je modele opraštanja Luka već dao u prisposobama o izgubljenoj ovci i drahmi, „a sada se fokusira na završnicu Isusove rasprave s mrmljajućima, sa završnim pozivom da promijene vlastiti negativni stav prema grešnicima i Bogu koji im je spreman oprostiti, te da uđu u radost i puninu života koju omogućuje Božje opraštanje“ (182).

4.2. *Otac nebeski po svojemu Sinu pomiruje nas sa sobom, s nama samima, s našim bližnjima i sa svim stvorenjem*

Otac nas po svojemu Sinu i u svojemu Sinu ne pomiruje samo sa sobom nego i s nama samima. Grijeh naime ne razara samo naš odnos s Bogom; on nas otuđuje i udaljuje od nas samih, iznutra nas podvaja i vodi u razna nutarnja sukobljavanja, u sukob duha i tijela, razuma i vjere, uma i srca, htjenja (želja) i djela (usp.: Rim 7, 14-24). Postupno slabi naše samopoštovanje i navodi na samoprijezir i zavist. Čovjek u grijehu ne prihvaća sebe iz Božje ruke, ne promatra se kao dar; nemoguće mu je sebe izabrati, na svojem životu Bogu zahvaljivati. Uvijek mu se čini da je u nečemu zakinut i oštećen te da su drugi u boljem položaju, da imaju više i žive bolje. Tko nije siguran da je ljubljen i da ljubi, taj počinje u sebi osjećati sumnju, nesigurnost i nemir. On ljubav nastoji iznuditi ili nadomjestiti nekim drugim sposobnostima, što može na kraju završiti u prijeziru sebe i drugih, u nutarnjem i vanjskom nasilju.

U Kristu je rasvijetljeno otajstvo čovjeka. „Krist, novi Adam, u sámoj objavi Oca i njegove ljubavi potpuno otkriva čovjeka njemu samom i objavljuje mu njegov uzvišeni poziv“²⁴ (GS 22). Po Duhu Svetom, „koji je ‘zalog baštine’ (Ef 1,14) sav se unutrašnji čovjek obnavlja, sve do ‘otkupljenja tijela’“ (GS 22). Po svojemu ljubljenom Sinu, „u kome nas sebi izabra“ (Ef 1,4), Otac nam objavljuje svoju milinu, daje svojega Duha i po njemu u naša srca razlijeva svoju ljubav (usp.: Rim 5,5). Duh Sina u našim srcima kliče „Abba! Oče!“ (Gal 4,6). Tako da više nismo robovi, nego sinovi i kao takvi baštinici po Bogu (usp.: Gal 4, 6-7). Ne samo da se zovemo djeca Božja nego to stvarno i jesmo (usp.: 1Iv 3,1). Smijemo i možemo radosno postojati i dičiti se „u Bogu po Gospodinu našem Isusu Kristu“ „po kojem zadobismo pomirenje“ (Rim 5,11).

Čovjek, koji je u miru sa sobom, koji osjeća da je ljubljen i vrijedan, dostojan miline i povjerenja, postaje prijatelj mira, mirotvorac, graditelj zajedništva i čuvar stvorenoga svijeta, „prebivalište Božje u Duhu“ (Ef 2,22). Bog nas također po svojemu Sinu pomiruje također s našim bližnjima, tako da ih više ne doživljavamo kao suparnike i neprijatelje koji prijete i ugrožavaju našu slobodu i mir, već posve suprotno. Krist nam bližnje pokazuje kao naš prošireni prostor slobode i ljubavi, kao osobe po kojima naš život doživljava svoje puno osmišljenje; samo u

²⁴ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. XII. 1965.), br. 22, u: *Dokumenti* (Zagreb: 2008.). (dalje: GS).

bliskom odnosu s drugima možemo u potpunosti ostvariti svoj život, doživjeti radost i oduševljenje životom. Bog je naime po otajstvu utjelovljenja svojega Sina htio da naš put do njega pa i do nas samih vodi preko naših bližnjih. Oni su nam pomoć u otkrivanju Božjega lica, kao i njegovih darova i mogućnosti u nama samima. Samo u susretu i prijateljskom životu s bližnjima možemo pravo sebe upoznati, a tako isto i Boga milosrđa koji nas ljubi očinskim i majčinskim srcem. Krist je išao čak dotle da je naše bližnje učinio svojevrsnim sakramentom susreta sa sobom. Čovjek u potrebi, a to je u nekom smislu i pod određenim vidom zapravo svaki čovjek, osoba je u kojoj možemo susresti, dodirnuti, poslužiti i počastiti samoga Krista (usp.: Mt 25,40). U tom pogledu W. Kasper s pravom tvrdi kako „milosrđe nije u prvom redu pitanje morala, nego vjera u Krista, nasljedovanje Krista i susret s Kristom“.²⁵

U konačnici, „Otac milosrđa i Bog svake utjehe“ (2Kor 1,13) u svojem nas je Sinu pomirio sa svim stvorenjem. On, Sin Očev, Prvorodenac je svakog stvorenja: „Ta u njemu je sve stvoreno na nebesima i na zemlji, vidljivo i nevidljivo, (...) sve je po njemu i za njega stvoreno: on je prije svega i sve stoji u njemu“ (Kol 1, 16-17). Zemlja je vrt Božje ljubavi povjeren čovjekovoj brizi i nježnosti (usp.: Post 2,15).²⁶ „Nebesna slavu Božju kazuju, naviješta svod nebeski djelo ruku njegovih“ (Ps 19,2), ptice nebeske i poljski ljiljani svjedoče o Očevoj brizi za njih (usp.: Mt 6,26-30). Isus u svojim prisposodobama o kraljevstvu nebeskom upućuje svoje slušatelje na znakove i pouku koju mogu izvući iz smokve kojoj je grana već omekšala i lišće potjeralo (Mt 24,32), ili npr. iz oblaka koji se diže na zapadu (usp.: Lk 12,54). Govori im o postupnom rastu u slici sjemena koje „klija i raste - sam ne zna kako“ (Mk 4,27) te o zemlji koja „sama od sebe donosi plod: najprije stabljiku, onda klas i napokon puno zrnja na klasu“ (Mk 4,28), pripovijeda također o gorušičinu zrnju posijanom na njivi i o stablu na čijim se grana ma gnijezde ptice (usp.: Mt 13, 31-32), o suncu koje izlazi nad zlima

25 Walter KASPER, *Milosrđe, Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 192.

26 Usp.: PAPA FRANJO, *Laudato si, Enciklika o brizi za zajednički dom* (24. V. 2015.), (Zagreb: KS, 2015.), posebno br. 67-69. (dalje: LS). Papa tu među ostalim odgovara na optužbu da je judeokršćanska misao, na temelju izvještaja iz Postanka u kojem se čovjek poziva da sebi podloži zemlju (usp.: Post 1,28), potaknula neobuzdano iskorištavanje prirode pokazavši čovjeka kao vladara i razarača prirode. Papa ne prihvaća takvu optužbu te kaže: „Važno je čitati biblijske tekstove u njihovom kontekstu, s ispravnom hermeneutikom, i podsjetiti da nas oni pozivaju „čuvati i obrađivati“ vrt svijeta (usp.: Post 2,15). Dok „obrađivati“ znači orati i obrađivati tlo, „čuvati“ znači brinuti se, štititi, nadgledati i budno paziti. To podrazumijeva odnos odgovorne uzajamnosti između čovjeka i prirode“ (br. 67).

i dobrima, o kiši koja pada pravednicima i nepravednicima (usp.: Mt 5,45). Učenicima preporuča da budu „mudri kao zmije, a bezazleni kao golubovi“ (Mt 10,16), itd. Papa Franjo u enciklici posvećenoj brizi za zajednički dom, *Laudato si*, pozivajući se na misli svetog Ivana Pavla II., govori o kontemplaciji stvorenog svijeta koja nam omogućuje „u svim stvorenjima otkriti neko učenje koje nam Bog želi prenijeti, jer ‘za vjernika kontemplirati stvoreni svijet znači ujedno čuti poruku, čuti jedan nevjerojatan i tih glas’“.²⁷

Čovjek koji je doživio pomirenje u Kristu, stvorenja promatra poput svetog Franje iz Asiza, kao braću i sestre, sunce smatra i naziva *bratom*, divi se njegovoj ljepoti i sjaju, slično je tako s mjesecom i zvijezdama, vjetrom, zrakom, oblakom i ognjem, s vodom koju naziva *sestrom* i hvali je kao vrlo korisnu, poniznu, dragocjenu i čistu.²⁸ Pomirenjem u Kristu obnovljen je prvobitni skladan odnos između čovjeka i prirode koji se grijehom bio pretvorio u sukob (usp.: Post 3, 17-19). Već je sv. Leon Veliki, potičući čovjeka neka upozna dostojanstvo svoje naravi te se sjeti da je stvoren na sliku Božju, na sliku koja se doduše bila pokvarila u Adamu, ali je ipak obnovljena u Kristu, pozvao neka se dolično služi vidljivim stvorenjima „kao što se služi zemljom, morem, nebeskim svodom, zrakom, izvorima i rijekama: Od srca budi zahvalan i slavi Stvoritelja za sve što je u tim stvorenjima lijepo i veličanstveno.“²⁹ Otkupljeni čovjek Kristovim pogledom prepoznaje da sva živa bića imaju sama po sebi vrijednost u Božjim očima i „samim svojim postojanjem ona ga blagoslivlju i slave“.³⁰ A prema riječima japanskih biskupa, koje se navode u enciklici *Laudato si*, „Osjetiti da sva stvorenja pjevaju himan svoga postojanja znači živjeti s radošću u Božjoj ljubavi i nadi.“ (LS, 86).

5. Svijetli obzori milosrđa

Odazvati se pozivu na pomirenje s Bogom, s bližnjima, sa sobom i stvorenim svijetom ne znači kapitulirati, doživjeti poniženje.

27 LS, 87; IVAN PAVAO II., *Kateheza* (26. siječnja 2000.), 5: *Insegnamenti*, 23/1 (2000.), 123.

28 Usp.: *Pjesma brata Sunca*: FF 263 (*FI 116*). Ovdje prema: LS, 87. Papa Franjo podsjeća na riječi sv. Bonaventure koji je tvrdio da se, „sveopćim pomirenjem sa svim stvorenjima, Sveti Franjo na neki način vratio u stanje prvobitne nevinosti“ (LS, 66); Usp.: SV. BONAVENTURA, *Veći životopis sv. Franje Asiškoga*, VIII., 1: *FF 1134 (FI 954)*.

29 SV. LEON VELIKI, *Propovijed na Božić 7*, 2. 6: PL 54, 217-2018. 220-221; cit. prema: Časoslov rimskog obreda, III., (Zagreb: 1984.), 132.

30 KATEKIZAM KATOLIČKE CRKVE (Zagreb: 1994.), 2416 (dalje: KKC).

Božje milosrđe je ljubav koja ne ponižava i ne omalovažava. Pogled milosrđa, kako je to najslikovitije svojom gestom pranja nogu učenicima za vrijeme oproštajne večere pokazao Isus (usp.: Iv 13, 3-15), nije pogled odozgo prema dolje, nego obratno, odozdo prema gore; milosrdna ljubav je djelo koje potrebnika ne ponižava, nego ga cijeni i uzvisuje; to je ljubav koja uključuje i povezuje, nevoljnika sjedinjuje s onim koji je u mogućnosti pomoći, čini ga dionikom njegovih dobara. Tu je zgodno podsjetiti na riječi pape Franje iz apostolske pobudnice *Evangelii gaudium* gdje on, pozivajući se na sv. Tomu Akvinskog, među ostalim kaže, kako se naša zauzetost „ne sastoji isključivo u djelima ili planovima promicanja i pomoći; ono što Duh pokreće nije prekomjerni aktivizam, nego prije svega pozornost prema drugom ‘za kojeg se u stanovitom smislu smatra da je jedno s nama’“.³¹

Milosrđem se, naime, ne demonstrira nadmoć i razlika prema siromahu, nego se svjedoči blizina i sličnost, pokazuje potreba za uzajamnošću. Tu se radi o spremnosti da siromaštvom i trpljenjem svojih bližnjih i sami budemo obogaćeni (usp.: 2Kor 8,9).³² Božje se milosrđe u najuzvišenijem smislu pokazuje upravo u motivu čudesne razmjene (*admirabile commercium*). U svojoj neizmjerljivoj ljubavi Sin Božji je postao što smo mi da bi od nas učinio ono što je on. Sv. Irenej doslovno kaže: „Razlog radi kojega je Riječ postala čovjekom, i Sin Božji, Sinom čovječjim jest da bi čovjek, ulazeći u zajedništvo s Riječju i primajući tako božansko posinjenje, postao Sinom Božjim.“³³ Gotovo na isti način razmišlja i sv. Atanazije: „On Riječ je postao čovjekom da bi nas pobožanstvenio.“³⁴ Otački motiv čudesne razmjene nalazimo i u sv. Tome Akvinskog: „Jedinorođeni Sin Božji, hoteći nas učiniti dionicima svoga božanstva, uzeo je našu narav da bi, postavši čovjekom, ljude učinio bogovima.“³⁵ Sv. Augustin služi se istim motivom kad govori o Isusovoj kušnji: „Upravo Krista je Sotona iskušao! A u Kristu si ti bio iskušan, jer Krist je od tebe sebi uzeo tijelo, a od sebe tebi dao spas;

31 PAPA FRANJO, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. Apostolska pobudnica o navještanju evanđelja u današnjem svijetu* (24. XI. 2013.), (Zagreb: 2013.), 199 (dalje: EG). Cit: TOMA AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 27, art. 2.

32 Usp.: EG, 198. Papa tu govori o tome kako je prijeko potrebno da svi dopustimo da nas oni, tj. siromasi, evangeliziraju: „Nova je evangelizacija poziv na upoznavanje spasenjske snage koja je na djelu u njihovim životima, (...). Pozvani smo otkriti Krista u njima, posuditi im naš glas u njihovim traženjima, ali također biti njihovi prijatelji, slušati ih, razumjeti i prihvatiti tajanstvenu mudrost koju Bog želi preko njih podijeliti s nama.“

33 SV. IRENEJ LIONSKI, *Adversus haereses*, 3,19,1.

34 SV. ATANAZIJE ALEKSANDRIJSKI, *De Incarnatione*, 54,3: PG 25, 192B: usp.: *Contra Ar.*, 1,38:PG 26, 92B.

35 SV. TOMA AKVINSKI, *Opusculum 57 in festo Corporis Christi*, 1.

od tebe je sebi uzeo smrt, a od sebe tebi dao život; od tebe je preuzeo na sebe pogrde, a od sebe je tebi dao slavu; dakle, od tebe je sebi uzeo kušnju, a od sebe tebi dao pobjedu!³⁶

Pomirenje kojemu je izvor i poticaj u Božjem milosrđu nije daleko nipošto izraz slabosti i nemoći; ono je dar, sposobnost i snaga za susret s drugim i drukčijim; ono podrazumijeva jedinstvo i zajedništvo u različitosti; u različitosti koja povezuje i obogaćuje, proširuje i produbljuje obzore međusobne spoznaje te pokazuje neiskorištene mogućnosti uzajamne pomoći. Pomirenjem se pobjeđuje strah i svladava nemir koji je posljedica udaljenosti i neznanja, nepoznavanja onoga tko bi mi trebao biti bližnji, prošireni prostor vlastitog života. Pomirenjem se izlazi iz (samo)izolacije i otuđenja; od osobe koja je živjela sama za sebe, postaje se osobom koja živi s drugima i za druge; osobom kojoj druge osobe pomažu sebe samoj otkriti i pravo ljubiti. Pomirenjem se u konačnici dolazi do vlastitog, izvornog identiteta, do osobe koja je biće dara i susreta, stvoreno za ljubav,³⁷ bitno obilježeno komunikacijom, bliskim i prijateljskim odnosima s Bogom, s bližnjima, sa sobom i svim stvorenjem.

6. Milosrđe i pomirenje kao obveza i poslanje

Naći se u Kristu, u srcu i središtu Očeva milosrđa, znači biti „novi stvor“ (usp.: 2Kor 5,17), živjeti u odnosima koje Duh Sveti gradi, čuva i obnavlja, u protoku i poretku milosti i dara, u poretku koji isključuje nasilje i grabež, u kojem ne postoji mržnja i neprijateljstvo, oholost i zavist. Milosrđe kao prva i osnovna kvaliteta Božje ljubavi, po sjedinjenju s Kristom u sakramentu krštenja te po stalnoj obnovi toga istoga jedinstva u sakramentima euharistije i pomirenja, postaje također temeljnom osobinom ljubavi novoga čovjeka, onoga u kojemu se Krist oblikovao (usp.: Gal 4,19). Naime, u jedinstvu s Kristom i čovjeku je moguće iskazati milosrđe, pozivati na pomirenje i mir. Ne samo da je po Isusu Kristu čovjek osposobljen za takvu ljubav nego je po njemu i pozvan činiti milosrđe, kako je to jasno rečeno u prisposobi o milosrdnom Samarijancu: „Idi pa i ti čini tako!“ (Lk 10,37). Isus je svojim učenicima ukazao na uzor i mjeru milosrđa: „Budite milosrdni kao što je Otac vaš milosrdan“ (Lk 6,36). Sveti Leon Veliki tvrdi kako se Gospodin „ni jednoj pobožnosti vjernika toliko ne veseli koliko toj

³⁶ SV. AUGUSTIN, *Iz razlaganja o psalmima*, Ps 60, 2-3: CCL, 39, 766; cit. prema: Časoslov rimskog obreda, II., (Zagreb: 1984.), 61.

³⁷ Usp.: Anton TAMARUT, *Stvoreno za ljubav. Kršćanski pogled na čovjeka* (Zagreb: 2005.), 9-34.

koja obogaćuje njegove siromahe. Gdje zatekne brigu za milosrđem, tu raspoznaje sliku svoje naklonosti.“³⁸ Svi su naime pozvani da budu „nasljedovatelji Božji“ (usp.: Ef 5,1), a onda i baštinici obećanja: „Blago milosrdnima: oni će zadobiti milosrđe“ (Mt 5,7). Praštanje i pomirenje koje je pronašao i zadobio u Isusu Kristu, čovjek je dužan živjeti i dijeliti sa svojim bližnjima, kako nam je to opet sâm Isus naložio u Govoru na gori (usp.: Mt 5,23-24), odnosno u prisposobi o okrutnom dužniku (usp.: Mt 18, 21-35). Kao što Bog svoju svemoć očituje „najviše praštanjem i milosrđem“,³⁹ tako se može reći da i čovjek svoju bogolikost također ponajbolje očituje praštanjem i milosrđem.

I što je također važno napomenuti, kao što je Bog uvijek prvi u iskazivanju milosrđa i pružanju oprostjenja i pomirenja, tako i čovjek, milosnik, onaj koji je iskusio „dar premlasrdnog srca Boga našega“ (usp.: Lk 1,78), ne čeka da drugi u tom pogledu poduzmu inicijativu pa da se on eventualno priključi, ili tek preko volje i bez plana pruži pomoć, nego je prvi u iskazivanju milosrđa, u pružanju oprostjenja i pozivu na pomirenje. Ne obazire se na ono što čine drugi, nego što je u povijesti spasenja učinio i što i danas želi učiniti Bog po Isusu Kristu služeći se upravo našim srcem i dušom, snagom i umom (usp.: Mk 12,30). Potrebno je to dakako činiti poput Djevice Marije, ponizno, s dubokom sviješću i osobnom zahvalnošću što je Gospodin već pogledao na našu neznatnost i učinio nam velika djela (usp.: Lk 1,48-49). Bez takve inicijative i pogleda koji je trajno usmjeren na Očevu milosrdnu djelatnost u Isusu Kristu nezamislivo je sanjati civilizaciju ili uljudbu, odnosno *kulturu ljubavi* na koju je svijet u novije doba potaknuo blaženi Pavao VI., a o njoj vrlo često govorio sveti Ivan Pavao II., nastavio također papa Benedikt XVI., danas i papa Franjo.⁴⁰

³⁸ SV. LEON VELIKI, *Govor 10. u korizmi*, 3-5: PL 54, 300; cit. prema Časoslov rimskog obreda II., (Zagreb: 1984.), 216.

³⁹ Usp.: bilj. 5.

⁴⁰ PAVAO VI. je izraz *kultura (civilizacija) ljubavi* upotrijebio na Božić 1975. godine u zaključnoj riječi za Svetu godinu, kao i u Poruci za Svjetski dan mira 1977. godine. On je naime smatrao kako *kultura ljubavi* treba biti cilj prema kojem moraju težiti svi naponi na društvenom i kulturnom polju, kao i na gospodarskom i političkom polju. Usp.: IVAN PAVAO II., DM, 14; ISTI, *Centesimus annus* (1. V. 1991.), 10. ISTI, *Poruka za Svjetski dan mira 2004. godine*; BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), (Zagreb: 2009.), 33; Papa Franjo koristi izraz *kultura milosrđa* (MM, 20). Na hrvatskom jezičnom, crkvenom i teološkom području posebno je civilizaciju ljubavi promicao i za nju se zalagao Tomislav Janko Šagi Bunić, o čemu posebno svjedoče njegovi članci sabrani u knjizi s naslovom: *Prema civilizaciji ljubavi* (Priredili: Tomislav Zdenko Tenšek i Andrea Filić), (Zagreb: 1998.), posebno pogovor u toj knjizi, koji je zapravo diplomski rad Andree Filića izrađen na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u

Ta se inicijativa u milosrđu ne odnosi samo na pojedince nego također i na skupine i zajednice. Papa Franjo tako u *Evangelii gaudium* govori o Crkvi koja „izlazi“, o zajednici učenika misionara koji preuzimaju inicijativu. Po njemu zapravo Crkva kao evangelizacijska zajednica doživljava da je Gospodin preuzeo inicijativu, prethodio joj je u ljubavi (usp.: 1Iv 4,10) „i zbog toga ona zna učiniti prvi korak, zna preuzeti inicijativu bez straha, ići ususret, tražiti one koji su daleko i poći na raskrižja putova da pozove isključene“ (EG, 24). Budući da je i sama iskusila beskrajno Očevo milosrđe, takva zajednica onda osjeća neodoljivu potrebu i želju da pokaže i pruži milosrđe. U apostolskom pismu *Misericordia et misera*, upućenom na završetku Izvanrednog jubileja milosrđa, papa Franjo govori izričito o *kulturi milosrđa*, koja se temelji na „ponovnome otkrivanju susreta s drugima“ (MM, 20). Po njemu, to je kultura u kojoj „nitko ne gleda na drugoga s ravnodušnošću, i ne odvraća pogled kad vidi braću i sestre koji pate“ (*Isto*). Za djela milosrđa Papa kaže da su unikatna *rukotvorina (artigianali)*, tj. da nijedno djelo nije istovjetno s drugim: „Naše ruke mogu ih oblikovati na bezbroj različitih načina i, premda ih nadahnjuje isti Bog i sva su načinjena od iste ‘tvari’, to jest od samoga milosrđa, svako od njih poprima drukčiji oblik“ (*Isto*).⁴¹

Djela milosrđa dotiču sveobuhvatni život osobe te upravo polazeći od jednostavnosti gesti koje mogu taknuti tijelo i dušu, tj. život osobe, možemo, prema mišljenju pape Franje, potaknuti „pravu kulturnu revoluciju“ (*Isto*). Potrebno je samo izaći iz ravnodušnosti i individualizma, pobijediti kušnju da se zatvorimo u sebe i vodimo udoban i komotan život, život bez problema. Prema papi Franji, *kultura milosrđa* oblikuje se „u ustrajnoj molitvi, u poučljivoj otvorenosti djelovanju Duha Svetoga, u dobrome poznavanju života svetaca i u konkretnoj blizini sa siromašnima“ (*Isto*). A kušnja da se ostane samo na „teoriji milosrđa“, pobjeđuje se tako što se svakidašnji život nastoji osmisliti i živjeti kao dioništvo i dijeljenje (usp.: *Isto*). Kultura milosrđa ne može se, kako kaže W. Kasper, ograničiti tek na materijalnu pomoć drugima; „nužno je i milosrdno međuljudsko ophođenje.“⁴²

svibnju 1997., a nosi naslov: *Civilizacija ljubavi i njezina kristološko-soteriološka utemeljenost u djelima Tomislava Janka Šagi-Bunića* (451-501).

41 Usp.: Sv. Leona Velikog koji u svojem govoru o korizmu kaže: „Vrlo su mnoga i raznolika djela milosrđa. Ona sama svojom raznolikošću pravim kršćanima podjeljuju to da u dijeljenju milostinje nemaju udjela samo bogati i oni koji imaju svega u izobilju, nego i oni koji osrednje posjeduju ili su čak siromašni. A ako i nemaju svi jednaku mogućnost darivati, neka ipak svi budu u srcu osjećajem jednaki“ (*Govor 6, 2: PL 287; cit. prema Časoslov rimskog obreda, II., Zagreb, 1984., 41*).

42 Walter KASPER, *Milosrđe, Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života*, 215-216.

Za Isusove učenike, milosrđe nije tek jedna od opcija među mnogima, bez koje bi se možda i moglo u kraljevstvo Božje. Ne, milosrđe je osnovni razlikovni znak po kojemu se netko prepoznaje i svrstava među sinove i kćeri Božje. „Primiti u baštinu Kraljevstvo“ (Mt 25,34) i ući u „radost Gospodara svoga“ (Mt 25, 21.23) moguće je samo kroz vrata milosrđa. I zato je milosrđe, kako se izrazio kardinal G. L. Müller u svojoj knjizi *Razgovori o nadi*, „put koji nam je prijeći, na kojemu nas malo-pomalo Bog uzdiže kako bismo mogli izići iz svojih egoizama i uključiti drugoga u svoj život“.⁴³ Potrebno je dakle da postupno i ustrajno zagovaramo, promičemo i konkretnim djelima gradimo *kulturu milosrđa*, da se oslonjeni na milost, odlučno zalažemo za čovjeka i svijet po mjeri Božjega milosrđa, za kraljevstvo Božje koje se ostvarilo u Isusovoj osobi i njegovu životu, za koje molimo, radimo i iščekujemo ga.

Umjesto zaključka

Graditi svijet po mjeri Božjega milosrđa, znači graditi svijet u kojemu je svaki čovjek u duhu prispodobe o izgubljenoj i nađenoj ovci (Lk 15, 3-7) osoba vrijedna traženja, a ne broj koji je lako pregorjeti i otpisati. Osoba je naime cilj, svrha u sebi, koju treba cijiniti i poštovati, a ne sredstvo koje treba iskoristiti i nakon toga odbaciti. On je naime „jedino stvorenje što ga je radi njega samoga Bog htio“ (GS, 24), on je jedini pozvan da spoznajom i ljubavlju dijeli Božji život. U tu je svrhu stvoren, i to je temeljni razlog njegova dostojanstva (usp.: KKC, 536).

Zalagati se za svijet po mjeri Božjega milosrđa, znači zalagati se za svijet u kojemu, opet u duhu evanđeoskih prispodobi o okrutnom dužniku (Mt 18,23-35) i bogatašu i Lazaru (Lk 16, 19-31), neće biti dužničkog ropstva, ponižavajuće i sramotne nejednakosti, svijet u kojem se nitko neće usuditi od Boga moliti oprostjenje svojih dugova prije nego što je i sâm spreman oprostiti svojim dužnicima (usp.: Mt 6,12), neće prisvajati pravo na nadu, utjehu i pomoć ako sam nije spreman pružiti drugima nadu, blažiti tuđu bol, priskočiti u pomoć potrebniku. Svijet po mjeri Božjeg milosrđa svijet je u kojemu, u duhu prispodobe o milosrdnom Samarijancu ne vlada strah od potreba i očekivanja nevoljnika (Lk 10,29-36), ne dominira ravnodušnost i samozadovoljstvo, nego „sveti nemir“, empatija i solidarnost, otvorenost i uključivost, odgovornost za bližnjega.

⁴³ Gerhard Ludwig MÜLLER, *Razgovori o nadi. Razgovor s Carlosom Granadosom* (Split: Verbum, 2016.), 209.

Čovjek i svijet po mjeri Božjega milosrđa ispunjeni su sabramom, nutarnjom radošću. Radost je plod milosrđa. Svijet bez milosrđa žalostan je svijet. Isus je zato i došao u svijet da njegova radost bude u nama i da naša radost bude potpuna (usp.: Iv 15,11). Milosrđe je izvor duboke i prave radosti. Ono pobuđuje radost „jer se naša srca otvaraju nadi novoga života“ (MM, 3). Papa Franjo govori o neizrecivoj radosti oprostjenja koja se javlja svaki puta kada iskusimo oprostjenje. „Njzino vrelo je ljubav kojom nam Bog izlazi ususret, rušeći zidove sebičnosti koji nas okružuju, kako bismo i mi sami postali oruđem milosrđa“ (*Isto*).

Milosrdni Bog Isusa Krista je radosni Bog. Radost kojom se Bog objavljuje u povijesti spasenja, u djelu stvaranja, spasenja i posvećenja, odraz je radosti koju Bog živi u sebi, u zajednici božanskih osoba.⁴⁴ Nebo je, naime, stanje radosti (usp.: Mt 25,21). U nebu se događa velika radost zbog obraćenja (i samo jednog) grešnika (usp.: Lk 15,7). Bog hoće da već sada okusimo nebo i budemo dionici njegove radosti, te nas stoga i poziva da mu se svaki dan iznova pridružimo u radosti spasenja (usp.: Lk 15,6.9). U svijetu će naime biti toliko radosti i nade, koliko bude milosrđa i praštanja. Na Isusovim učenicima stoga leži velika odgovornost da kao „svjetlost svijeta“ (Mt 5,14), osvijetle svijet radošću i nadom. U tu svrhu je potrebno, kako kaže papa Franjo, „ponovno otkriti radost Božje nježnosti“ (MV, 24).⁴⁵ U njoj uživati, živjeti je, i na druge prenositi!

Pozivu na radost, na *kulturu milosrđa i praštanja* potrebno se odazvati svaki dan. To je projekt na kojem se ne smije raditi kampanjski i tek prigodno (usp.: Mt 18, 22). Kao izabranici Božji, sveti i ljubljeni, trebali bismo se svako jutro zaodjenuti u „milosrdno srce, dobrotivost, poniznost, blagost, strpljivost“ te svakog dana podnositi jedni druge „praštajući ako tko ima protiv koga kakvu pritužbu!“ Kao što je Gospodin nama oprostio, tako i mi! Oprostjenje sa sobom donosi radost, i to kako onome komu je oprašteno, tako i onome koji oprašta. Uz sve „odjevne“ kreposti, o kojima govori Apostol, na izlasku iz kuće, na posao, u društvo, ne bismo smjeli nikada zaboraviti obući još povrh svega „kaput ljubavi“. Ljubav, povrh svega! „To je sveza savršenstva“ (usp.: Kol 3,12-14). Na njoj se naime temelje „novo nebo i nova zemlja“ (Otk 21,1).

Zaključit ćemo mislima pape Benedikta XVI. iz enciklike o *kršćanskoj ljubavi Deus caritas est*, gdje ćemo uzeti sebi slobodu da

⁴⁴ Usp.: Anton TAMARUT, „Radosni Bog“, *Riječki teološki časopis* 8 (2000.) 2, 351-368; ISTI, *Bog otac i majka* (Zagreb: 2002.), 101-113.

⁴⁵ Usp.: Anton TAMARUT, „Poziv na revoluciju nježnosti. Uz prvu obljetnicu papinske službe pape Franje“, *Bogoslovska smotra* 84 (2014.), 9-13.

umjesto riječi *ljubav* pišemo *milosrđe*,⁴⁶ uvjereni da tom zamjenom riječi nećemo iznevjeriti sadržaj i poruku teksta, budući da se ljubav o kojoj Papa tu govori rađa upravo iz Božje ljubavi „koja se objavila u probodenom Isusovom srcu na križu“ (DC, 39). Ona je vrhunski izraz Božjega milosrđa.

Milosrđe je svjetlo – u konačnici jedino svjetlo – koje uvijek rasvjetljuje svijet obavijen tamom i daje nam hrabrosti potrebne za život i djelovanje. Milosrđe je moguće i mi smo ga sposobni prakticirati jer smo stvoreni na sliku Božju. Prema tome, naš poziv je živjeti milosrđe te tako omogućiti da Božje svjetlo uđe u svijet (usp.: DC, 39).⁴⁷

MAN AND THE WORLD IN THE MEASURE OF GOD'S MERCY

Summary

Although, due to the mystery of sin and lawlessness, our view of man and the world is often a cause of preoccupation and anxiety, it is also filled with hope and with security in faith (Romans 8:25-25; Hebrews 11:1). Even today, the words of Holy Scripture remain: "Where sin increased, grace overflowed all the more, so that, as sin reigned in death, grace also might reign through justification for eternal life through Jesus Christ our Lord" (Romans 5, 20-21).

Mercy, seen as a path to abandon spiritual and material slavery, is possible even today because God with his unconditional and infinite love did not abandon the world. God, through the Son and the Holy Spirit, even in the darkest moments and in the desert of the contemporary world extends the hand of mercy and keeps the door of his home wide open (Cf. Matthew 28:20).

The responsibility and mission of the Church rests on the personal and collective experience of God's Mercy, on the fact that the Heavenly Father reconciled us with himself, with our neighbors, with ourselves, and with all creatures and put in us the language of reconciliation, inviting us to mercy and forgiveness. All of Jesus's disciples and friends should be, in the contemporary world, the source of mercy and forgiveness, the family in which mercy, forgiveness and reconciliation live in an optimal way and multiply.

Key words: *mercy, reconciliation, forgiveness, joy, sin, man, world.*

Translation: Pavle Mijović and Kevin Sullivan

⁴⁶ Usp.: BENEDIKT XVI., *Deus caritas est – Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25. XII. 2005.), (Zagreb: 2006.), 39 (dalje: DC).

⁴⁷ Tekst enciklike doslovno glasi: „Ljubav je svjetlo – u konačnici jedino svjetlo – koje uvijek iznova rasvjetljuje svijet obavijen tamom i daje nam hrabrosti potrebne za život i djelovanje. Ljubav je moguća i mi smo je sposobni prakticirati jer smo stvoreni na sliku Božju. Živjeti ljubav i tako omogućiti da Božje svjetlo uđe u svijet – to je poziv koji želim uputiti ovom enciklikom“ (DC, 39).

UDK: 27-555-742-266
Pregledni rad
Primljeno: siječanj 2017.

Klara ČAVAR
Sveučilište u Zadru - Teološko-katehetski odjel
kcavar@unizd.hr

NEDOSTATAK VJERE I ŽENIDBENA PRIVOLA

Sažetak

Članak se bavi problematikom vezanom uz odnos osobne vjere i valjanog slavljenja sakramenta ženidbe. S obzirom na tradicionalni nauk o neodvojivosti ženidbenog ugovora i sakramenta pokušalo se pojasniti važnost vjere i ispravne nakane, odnosno prikazati različite stavove vezane uz pitanje kakvu je nakanu potrebno imati za valjano slavljenje sakramenta ženidbe. Kroz različite crkvene dokumente pokušalo se dati uvid u problematiku vezanu uz odnos osobne vjere, ispravne nakane i valjanog slavljenja sakramenta ženidbe. Osim dokumenata Međunarodne teološke komisije i Biskupske sinode iz 1980. prikazan je stav iznijet u pobudnici *Familiaris consortio* Ivana Pavla II. Prikazana je i tendencija prakse Rimske rote o isključenju sakramentalnosti kao autonomnom poglavlju ništavnosti ženidbe. Naglasak je stavljen na presude koje isključenje sakramentalnosti, uzrokovano pomanjkanjem vjere kod stranaka, promatraju kao autonomno poglavlje ništavnosti ženidbe. U članku je obrađen i br. 48 *Relatio Synodi* u kojem se na izravan način ističe važnost uloge vjere zaručnika za valjano slavljenje sakramenta ženidbe. Na koncu su obrađeni nagovori djelatnicima Rimske rote od 2013. do 2017. u kojima papa Benedikt XVI. i papa Franjo iznose stavove o odnosu vjere zaručnika i valjane ženidbene privole.

Ključne riječi: ženidba, privola, sakrament, ugovor, osobna vjera, ispravna nakana, pravna praksa.

1. Temeljne pretpostavke

Ženidba se u kanonskom pravu označuje kao zajednica svega života (*totius vitae consortium*), po svojoj naravi usmjerena k dobrom ženidbenih drugova te k rađanju i odgajanju potomstva, koja se uspostavlja između muškarca i žene ženidbenim savezom (*matrimoniale foedus*), odnosno privolom ili ženidbenim ugovorom (kan. 1057, §1). Ženidbeni savez odnosno ženidbena privola je „causa efficiente“ zajednice svega života, ženidbenog veza kojim se muškarac i žena

sjedinjuju i postaju „jedno tijelo“ (*una caro*). Bračna zajednica se bitno razlikuje od drugih zajednica koje mogu povezivati dvije osobe, počiva na različitosti spolova i na njihovoj fizičkoj i psihičkoj komplementarnosti.¹ Ta zajednica ima svoja bitna svojstva i svrhe bez kojih, bračna zajednica zbog same naravi stvari, ne može postojati (kan. 1056).

1.1. *Ženidba nastaje privolom*

Sklapanje ženidbe ima ugovorni karakter. Za ostvarenje ugovora potrebno je da ga sklapaju osobe pravno, fizički i psihički sposobne. S obzirom na to da se radi o pravnom ugovoru, bilo je potrebno kanonski utvrditi točan trenutak sklapanja ženidbe, odnosno nastajanja ženidbe. Iako su kroz povijest kod različitih naroda postojale lokalne tradicije i običaji glede trenutka nastajanja ženidbe,² kanonsko pravo preuzima načelo iz rimskog prava „consensus facit matrimonium“, ženidba nastaje privolom, odnosno privola čini ženidbu. Načelo da ženidbu čini privola prihvatilo je i crkveno pravo: „Matrimonium facit partium consensus [...] qui nulla humana potestate suppleri valet“, odnosno, samo stranke svojom valjanom privolom mogu uspostaviti bračni savez. Pojam privole zakonodavac je još preciznije definirao kao „čin volje kojim muška osoba i ženska osoba neopozivim savezom sebe uzajamno predaju i primaju da uspostave ženidbu“ (kan. 1057, §2). Privola je tvorni uzrok ženidbe, neopoziv savez ili ugovor koji, jednom valjano uspostavljen, daje život ženidbi jednom zauvijek.

1.2. *Ženidba kao sakrament*

Crkva je oduvijek promatrala ženidbu kao naravni bračni savez koji je među krštenima i sakrament. Postojanje tih dviju svojstvenosti, naravne i nadnaravne, u oblikovanju jedine ženidbene stvarnosti, implicira kompleksan odnos između različitih elemenata koje pretpostavljaju obje sfere iste ženidbene stvarnosti: privola - ugovor; nakana - ženidbena (sakramentalna) vjera.

Ženidba definirana naravnim pojmovima, bilo kao konstitutivni čin (*matrimonium in fieri*), bilo kao životni stalež (*matrimonium in facto esse*), ista je ženidba koju je: „Krist Gospodin uzdigao među krštenima na dostojanstvo sakramenta“ (kan. 1055, §1). Uzdizanje na razinu sakramenta, prema jedinstvenom prihvaćanju teologa, pretpostavlja ontološku istovjetnost između saveza i sakramenta kada se radi o ženidbi među krštenima. Naravna stvarnost

¹ Usp.: Velimir BLAŽEVIĆ, *Ženidbeno pravo Katoličke crkve* (Zagreb: 2004.), 27.

² Usp.: Antonio MIRALLES, *Il matrimonio, teologia e vita* (Milano: 1996.), 41-51.

ženidbenog saveza uzdignuta je u nadnaravni red, u djelotvorni znak milosti. Zakonodavac jasno potvrđuje načelo neodvojivosti saveza i sakramenta: „Stoga među krštenima ne može biti valjanog ženidbenog ugovora koji samim time ne bi bio sakrament“ (kan. 1055, §2). Drugim riječima, sakramentalnost nije nešto izvanjsko ženidbenom ugovoru, nešto pridodano, nego je nužan element za postojanje valjane ženidbe među dvoje krštenih. Kad dvoje krštenih sklapaju valjanu ženidbu, ta je stvarnost u isto vrijeme i sakrament iz razloga što se radi o valjanoj ženidbi među krštenima. U kanonskom području ženidba se smješta prvenstveno na područje naravnog prava kao konstitutivnog temelja za sudjelovanje u sakramentalnom redu ženidbenog saveza među krštenima. Odnosno, samo valjana ženidba prema naravnom pravu može biti sakrament kad se radi o krštenim strankama. U biti, ista bitna svojstva koja su vlastita ženidbi kao naravnom savezu „u kršćanskoj ženidbi zadobivaju posebnu čvrstoću“ (kan. 1056). Vidljivo je kako ne postoje obveze izričito i formalno povezane sa sakramentalnim dostojanstvom, koje već nisu uključene u privolu kao nužne i dostatne za valjanu naravnu ženidbu.³

2. Tradicionalni nauk o nerazdvojivosti ženidbenog ugovora i sakramenta

Kad govorimo o ženidbi među krštenim osobama, načelo „nerazdvojivosti“ između ženidbenog ugovora i sakramenta javlja se kao nezaobilazno pitanje. Ta problematika, a na poseban način pitanje je li krštenim osobama moguće ostvariti ženidbeni ugovor, a da taj ugovor ujedno ne bude i sakrament, kroz povijest je bila tema mnogih rasprava. To pitanje izravno je bilo prisutno u raspravi o sakramentalnosti ženidbe koja je sklopljena između nijemih osoba i između odsutnih osoba, odnosno prilikom sklapanja braka preko zastupnika. Raspravljalo se, naime, je li kod takvih ženidbi došlo do ostvarenja sakramenta, dok se ostvarenje ugovora nije dovodilo u pitanje.⁴ Kroz povijest neki su teolozi smatrali da bi se u slučaju

³ Usp.: Giacomo BERTOLINI, „Fede, intenzione sacramentale e dimensione naturale del matrimonio“, *Il Diritto Ecclesiastico* 112 (2001.), 1436.

⁴ Usp.: Eugenio CORECCO, „Il sacerdote ministro del matrimonio? Analisi del problema in relazione alla dottrina della inseparabilità tra contratto e sacramento, nei lavori preparatori del Concilio Vaticano I“, *La Scuola Cattolica* 98 (1970.), 352-353; Renzo GERARDI, „I problemi della determinazione della struttura ileomorfica e del ministro nel sacramento del matrimonio“, *Lateranum* 54 (1988.), 299; Gustave LECLERC, „De consensu matrimoniali sub aspectu theologico, Pontificia commissio codici iuris canonici recognoscendo“, *Acta Conventus Internationalis Canonistarum* (Città del Vaticano: 1970.), 490.

slavljenja ženidbe među odsutnima dogodio samo ugovor, ali ne i sakrament, dok je jedan dio teologa sakramentalnu formu vidio u svećeničkom blagoslovu i smatrao da, ako bi nedostajao taj blagoslov, ženidbeni bi ugovor bio valjan, ali ne bi bio sakrament.⁵

Zakonodavac ne ostavlja sumnje što se tiče odnosa ženidbenog ugovora i sakramenta. Kanonske odredbe temelje odnos na načelu identičnosti između valjanog ugovora i sakramenta i tako kanoniziraju tezu Roberta Belarmina (1542.-1621.) i Tomasa Sanchéza (1266.-1308.) o uzdizanju ženidbenog saveza (ugovora) među krštenima na dostojanstvo sakramenta. Taj nauk, kako je poznato, bio je potreban kako bi se neutralizirala teza Duns Scotta koji je smatrao da se pri ženidbi između nijemih osoba valjanost ženidbenog ugovora ne može negirati, međutim, može se negirati sakramentalnost i dolazi do zaključka da je sakrament *aliquid additum, aliquid quod Deus „annexit contractui matrimoniali“*.⁶ Belarmino, začetnik načela „uzdizanja“, inspirirajući se na skolastičkom pravilu *gratia perficit non destruit naturam*, navodi zašto kod ženidbe, za razliku od drugih sakramenata, materija, forma i djelitelji ostaju isti kao i kod naravnog ženidbenog ugovora. Drugim riječima, sakrament kao milost nije nešto pridodano „*ab extrinseco*“ ugovoru, nego je usavršenje i upotpunjenje istog.⁷

Učiteljstvo je uvijek jasno govorilo u korist nerazdvojitosti ženidbenog ugovora i sakramenta. Tako Pio IX. u svojem naučavanju zastupa načelo „nerazdvojitosti“ i potvrđuje kako je ženidbeni ugovor među krštenima uvijek sakrament, i stoga ako bi se isključio sakrament iz ženidbenog ugovora, bio bi ništavan i sam ugovor.⁸ Također i papa Lav XIII. u nekoliko dokumenata,⁹ od kojih najočitije u enciklici *Arcanum divine sapientie*, potvrđuje ne samo da su ugovor i sakrament nerazdvojitivi nego i da postoji apsolutna istovjetnost među njima. Godine 1910. očitovala se i Rimska rota, smatrajući da se nauka o istovjetnosti ugovora i sakramenta treba držati kao „*proxima fidei*“.¹⁰ Sva prethodna

⁵ Melchior CANO je zastupao tu teoriju, odnosno mišljenje da je bitni element za ostvarenje sakramentalnosti nužna forma koja bi bila identična s blagoslovom svećenika koji bi bio ujedno i djelitelj sakramenta.

⁶ Usp.: Tomas RINCON-PERÉZ, *El matrimonio cristiano: sacramento dela creación y de la redención* (Pamplona: 2008.), 128.

⁷ Eugenio CORECCO, „L'inseparabilità tra contratto matrimoniale e sacramento, alla luce del principio scolastico »Gratia perficit, non destruit naturam«“, *Ius et comunio. Scritti di diritto canonico* (Casale Monferrato: 1997.), 457.

⁸ PIO IX., „*Sillabo di errori*“ (a. 1864.), *CIC Fontes*, II. br. 543, 1000-1009.

⁹ LEONE XIII., *Lettera Ci siamo* (1. VI. 1879.), *CIC Fontes*, III, br. 577, 132-135; Enciclica *Arcanum* (10. II. 1880.), *CIC Fontes*, III, br. 580, 153-167; *Lettera II divisamento* (8. II. 1893.), *CIC Fontes*, III, br. 617, 393-398.

¹⁰ *Acta Apostolicae Sedis* 2 (1910.), 933.

tradicija biva sadržana u kan. 1012 Zakonika kanonskog prava iz 1917. godine koji u §1 izriče da je ženidbeni savez među krštenima uzdignut na dostojanstvo sakramenta i u §2 određuje stoga da „inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit eo ipso sacramentum“.¹¹

Rasprava o načelu „nerazdvojitosti“ ponovno je postala aktualna nakon II. vatikanskog sabora, i to u perspektivi nove situacije, odnosno pojave krštenih koji ne vjeruju. Toj problematici pristupilo se nadasve s pastoralnog i teološkog vidika, a ponovno biva prisutna i u dokumentima učiteljstva, dokumentima biskupskih konferencija, kao i u raspravama teologa i pravnika. Autori su u pogledu problema vezanog uz ženidbu krštenih koji ne vjeruju podijeljeni u dva suprotna tabora: jedni brane načelo nerazdvojitosti, dok se drugi opredjeljuju za razdvojitost ugovora i sakramenta kako bi se lakše došlo do rješavanja pastoralnih problema. Autori koji se opredjeljuju za razdvojitost između ugovora i sakramenta ne predstavljaju jednu jedinstvenu liniju i njihovo stajalište često nije utemeljeno jer se zasniva samo na različitim sumnjama i rezerviranosti spram tradicionalnog učenja o načelu nerazdvojitosti.¹² Često ti autori ne temelje svoje stajalište na doktrinarnim osnovama samog načela nerazdvojitosti, nego samo na posljedicama koje iz njega proizlaze u odnosu na situaciju krštenih koji ne vjeruju, polazeći često u svojim razmišljanjima od odnosa vjere i sakramenta ženidbe. Naime, neki od njih drže da odnos između ženidbenog ugovora i sakramenta nije riješeno pitanje jer ne postoji o tome dogmatska definicija, stoga je apsolutna nerazdvojitost ugovora i sakramenta teško spojiva s pastoralnim orijentacijama.¹³ Kada se kaže da krštenje snagom svojega posvećenja ima duboke posljedice na cijeli kršćanski život subjekta, što smatraju neki od ovih autora, u stvarnosti se gotovo posve depersonalizira milost i sakrament biva viđen kao nešto odviše „automatsko“, nešto što ne bi vodilo računa o nakani subjekta. Za njih je neprihvatljivo stajalište da sakramentalnost ne ovisi o vjeri i nakani subjekata, odnosno zaručnika.

Autori koji zastupaju načelo „nerazdvojitosti“ polaze od stajališta da krštenje čovjeka čini novim stvorenjem, utiskuje neizbrisivi karakter i stoga daje mogućnost, odnosno sposobnost za primanje drugih sakramenata. Dakle, naravna stvarnost, naravni ženidbeni ugovor biva

¹¹ Ista formulacija zadržana je i u aktualnom Zakoniku kanonskog prava, kan. 1055, §2.

¹² Usp.: Denis BAUDOT, *L'inséparabilité entre le contrat et le sacrement de mariage* (Roma: 1987.), 260.

¹³ Usp.: Julio MANZARES, „Habitudo matrimonium baptizatorum inter et sacramentum: omne matrimonium duorum baptizatorum estne necessario sacramentum?“, *Periodica de re morali canonica liturgica* 67 (1978.), 35-71.

sakrament snagom krštenja supružnika.¹⁴ Također i papa Ivan Pavao II. u pobudnici *Familiaris Consortio* ističe: „Krštenjem su muž i žena konačno ucijepljeni u novi i vječni savez, u zaručnički savez Krista s Crkvom. Upravo zbog toga nerazorivog ucjepljenja, prisna zajednica bračnoga života i ljubavi koju je Stvoritelj zasnovao, uzdignuta je i uznesena u zaručničku ljubav Krista, podržavana i obogaćivana njegovom otkupiteljskom silom“.¹⁵ Valjana ženidba među krštenima je naravni savez koji je Krist uzdignuo na dostojanstvo sakramenta. Stranke, samo ako su krštene, mogu realizirati ovaj savez koji je stvarni sakrament jedinstva Krista i Crkve. Ističe se kako za ostvarenje sakramenta nije nužna samo ženidbena privola nego i činjenica da su tu privolu izrekle krštene osobe. Dakle, nužni elementi za sakrament ženidbe, prema tim autorima bili bi krštenje i ženidbena privola.

Vidljivo je da objektivno postojanje sakramenta ne ovisi o subjektivnoj vjeri budućih supružnika. Dakle, da bi se valjano podijelio sakrament ženidbe krštenoj osobi, po sebi ne bi bile nužne ni osobna vjera ni izričita nakana za primanje sakramenta, dovoljno bi bilo da krštena osoba hoće stvarno sklopiti pravu, jednu i nerazrješivu ženidbu.¹⁶ Nužna je, naime, nakana za sklapanje ženidbe, međutim ta nakana ne može se poistovjećivati s vjerom stranaka. Vjera doista ima veliku važnost za plodnost sakramenta, ali većina crkvenih pravnika koji zastupaju načelo „nerazdvojjivosti“ drži da tko se nastoji zaista vjenčati, *ipso facto* ima potpunu i nužnu nakanu za tvorbu sakramenta - budući da to nije ništa drugo doli isti naravni ženidbeni savez uzdignut na dostojanstvo sakramenta.¹⁷ Možemo potvrditi da učiteljstvo, kako koncilsko tako i postkoncilsko, bar zasad drži jasnim načelo „nerazdvojjivosti“, što svjedoči i kan. 1055, §2 novog Zakonika.

Iako je uzrok mnogih rasprava, načelo „nerazdvojjivosti“ drži

¹⁴ „[...] držim potrebnim istaknuti da je sakrament ona ista stvarnost naravne ženidbe [...] ona je sakrament ako se radi o dvoje krštenih“ (Zenon GROCHOLEWSKI, „Fondamenti teologici del matrimonio nel diritto canonico“, *Ephemerides iuris canonici* 46 (1990.), 342.

¹⁵ IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio* br. 13 (Zagreb:KS, 1981.).

¹⁶ Usp.: Cormac BURKE, „La sacramentalità del matrimonio: riflessioni canoniche“, *Sacramentalità e validità del matrimonio nella giurisprudenza del Tribunale della Rota Romana*, Studi giuridici 36 (Città del Vaticano: 1995.), 142; Urbano NAVARRETE, „Matrimonio cristiano e sacramento“, *Amore e stabilità nel matrimonio* (Roma: 1976.), 66; Eugenio CORECCO, „Il nesso fra contratto e sacramento nel matrimonio“, *Chiesa per il mondo* (Bologna: 1974.), 75-76; Renzo GERARDI, „I problemi della determinazione della struttura ileomorfica e del ministro nel sacramento del matrimonio“, *Lateranum* 54 (1988.), 316-317.

¹⁷ Urbano NAVARRETE, „Matrimonio cristiano e sacramento“, *Amore e stabilità nel matrimonio* (Roma: 1976.), 72.

se sigurnim naukom koji treba slijediti. Međutim, taj nauk se ne drži nepromjenljivim te je otvoren teološkom istraživanju.¹⁸ Naravno, moramo istaknuti da današnje prilike i sve češća pojava krštenih koji ne vjeruju, odnosno sve veće teškoće na pastoralnom području, ne idu u prilog tom načelu.

3. Odnos vjere i sakramenta ženidbe u nekim crkvenim dokumentima

U godinama nakon II. vatikanskog sabora sve je više bilo prisutno zanimanje za odnos vjere, odnosno njezina pomanjkanja i sakramenta ženidbe u kontekstu suvremenog društvenog ozračja koje je bilo sve manje kršćansko. Kao poseban problem nameće se pitanje zaručnika koji žele sklopiti ženidbu u crkvi prvenstveno zbog društvenih i estetskih motiva a bez minimalnog vjerskog interesa. Evidentno je da su u suvremenom društvu kršćanske i ljudske vrijednosti često zasjenjene od nekršćanskih elemenata, ili čak i protukršćanskih, koji mogu kompromitirati poimanje ženidbe i volju kojom se izražava istinski ženidbeni pristanak, darovati se u neopozivoj i plodnoj ljubavi. U takvu ambijentu, koji više nije homogeno kršćanski, postavlja se pitanje: Imaju li krštene osobe koje ne vjeruju ispravnu ženidbenu nakanu i može li se slaviti sakrament ženidbe bez vjere?¹⁹

Spomenutom problematikom bavila se Međunarodna teološka komisija sa „Šesnaest teza o sakramentu ženidbe“ i dokumentom „Prijedlozi o nekim doktrinarnim pitanjima vezanim uz kršćansku ženidbu“,²⁰ Biskupska sinoda iz 1980., sa svojim „Popisom prijedloga“,²¹ te pobudnica Ivana Pavla II. *Familiaris consortio*. Potrebno je naglasiti da su ti dokumenti više teološkog i pastoralnog karaktera, a samo dijelom pravnog. Međutim, važno je prikazati njihov sadržaj kako bi se imao uvid u problematiku i rješenja vezana uz pitanje odnosa osobne vjere, ispravne nakane i valjanog slavljenja sakramenta ženidbe.

¹⁸ *Communicazione* 15 (1983.) 222.

¹⁹ Usp.: Denis BAUDOT, *L'inséparabilité entre le contrat et le sacrement de mariage* (Roma: 1987.); Miguel ORTIZ, *Sacramento y forma del matrimonio. El matrimonio canónico celebrado en forma no ordinaria* (Pamplona: 1995.).

²⁰ COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, „Sedici tesi sul sacramento del matrimonio“, *Enchiridion Vaticanum* VI, 463-478; „Proposizioni su alcune questioni dottrinali riguardanti il matrimonio“, *Enchiridion Vaticanum* VI, 479-510.

²¹ SINODO DEI VESCOVI 1980, „Elenco delle proposizioni“, *Enchiridion Vaticanum* VII, 695-829.

3.1. Međunarodna teološka komisija

Međunarodna teološka komisija potvrđuje tradicionalni nauk o nerazdvojjivosti ženidbenog ugovora i sakramenta: „Inter duos baptizatos non existit matrimonium naturale a sacramento separatum, sed tantum matrimonium naturale ad dignitatem sacramenti evectum“.²² Dakle, svaka ženidba među krštenima, ako je valjana, nužno je sakrament. U tekstovima se ističe kako sakrament ženidbe prenosi milost kao i svi drugi sakramenti, a vjera je pretpostavljena kao „causa dispositiva“ za plodan učinak sakramenta. Međutim, valjanost sakramenta nužno ne uključuje njegovu plodnost. Iz nekih tekstova²³ Međunarodne teološke komisije može se zaključiti da je minimalni uvjet potreban za valjanost sakramenta ženidbe nakana „činiti što čine Krist i Crkva“. Istaknuto je kako se ne može miješati nakana s osobnom vjerom stranaka, međutim potpuni izostanak vjere, iako nije ona ta koja čini sakramentalnost ženidbe, mogao bi izazvati opravdanu sumnju o postojanju ispravne nakane potrebne za valjano slavljenje sakramenta ženidbe.²⁴ Proučavajući dokumente Komisije, dolazimo do zaključka da na neki način ističe presudnu važnost osobne vjere za sakramentalnu ženidbu, gdje je valjanost određena krštenjem i živom vjerom jer o njoj ovisi postojanje ispravne nakane „činiti što čini Crkva“ kad slavi sakrament. Odnosno, možemo zaključiti kako se drži da ispravna nakana nastaje i hrani se živom vjerom, stoga bi potpuni izostanak vjere izazvao pomanjkanje potrebne nakane. Stav Komisije čini se prilično nejasnim jer, iako se ističe neovisnost sakramenta ženidbe o osobnoj vjeri, u isto vrijeme tu se istu vjeru drži potrebnim elementom za postojanje sakramentalne nakane. Dakle, za valjanu sakramentalnu ženidbu, uz nakanu da se očituje privola od krštenih stranaka, još bi se tražila nakana „činiti što čini Crkva“ ili nakana koja nastaje iz vjere. Pojednostavljeno rečeno, Komisija drži da od osobne žive vjere na neki način nastaje ispravna sakramentalna nakana koja je potrebna za valjano slavljenje sakramenta ženidbe, odnosno ne može biti valjanog sakramenta ženidbe gdje nema ispravne nakane, a ne može biti ispravne nakane tamo gdje nema žive vjere. Možemo zaključiti da Komisija ipak smatra da je osobna vjera barem indirektno potrebna za valjanost sakramenta ženidbe. Neki kanonisti ne dijele

²² „Propositiones“, br. 3.5, 224.

²³ „Propositiones“, br. 2.3, 492.

²⁴ Philippe DELHAYE, „Proposizioni sulla dottrina del matrimonio cristiano. Commissione Teologica Internazionale“, *La Civiltà Cattolica* 129 (1978.) III, 511.

to mišljenje i ističu kako nije specifična nakana da se realizira obred Crkve ono što čini ženidbu sakramentom, nego nakana da se očituje valjana ženidbena privola.²⁵

3.2. Biskupska sinoda 1980.

Problematicom o odnosu vjere i sakramenta ženidbe koju je započela Međunarodna teološka komisija nastavila se baviti Biskupska sinoda 1980. Sinoda je predstavila svoje zaključke u 43 prijedloga, gdje se u dvanaestom prijedlogu obradilo pitanje odnosa vjere i sakramenta.²⁶ U tekstu se ističe kako ženidba, kao i drugi sakramenti, ne samo da pretpostavlja vjeru nego je i hrani, jača, izražava, međutim, ne iznosi se na koji način i uolikoj mjeri je vjera stranaka zahtijevana za valjanost sakramenta. U istom tekstu naglašava se da je već samo zahtijevanje slavljenja ženidbe dovoljan znak vjere kada je taj zahtjev potaknut religioznim pobudama. Ističe se potreba prosuđivanja stupnja zrelosti vjere stranaka, kao i prisutnost nakane „činiti što čini Crkva“. Sinoda ističe da nakana koja se traži za valjanost sakramenta ne može biti prisutna ako ne postoji bar minimalna nakana vjerovati s Crkvom. U jednom od brojeva²⁷ ovog prijedloga drži se potrebnim pažljivo ispitati može li se tvrdnja „da valjana ženidba među krštenima je uvijek sakrament“ primijeniti na one koji su izgubili vjeru te se savjetuje da se odrede pastoralni kriteriji kako bi se omogućilo što uspješnije rješavanje te problematike. Vidljivo je da tekstovi Sinode potvrđuju nužnost vjere, ako ne direktno, onda preko ispravne nakane koja na neki način treba biti sakramentalna. Dakle, Sinoda slijedi argumentaciju i stav Međunarodne teološke komisije glede pitanja odnosa vjere i valjanog slavljenja sakramenta ženidbe.

3.3. Pobudnica *Familiaris consortio* i kasnije učenje Ivana Pavla II.

Pobudnica otvoreno pristupa problemu i na jasan način pokazuje stav o pitanju potrebne vjere i nakane za sakrament ženidbe. U dokumentu se navodi da vjera zaručnika može biti na različitom stupnju te je dužnost pastira da je otkriju, hrane i dovedu do zrelosti.

²⁵ Usp.: Urbano NAVARRETE, „Matrimonio cristiano e sacramento“, *Amore e stabilità nel matrimonio* (Roma: 1976.), 73; Francesco BERSINI, „I cattolici non credenti e il sacramento del matrimonio“ *La Civiltà Cattolica* 127 (1976.), IV 557.

²⁶ SINODO DEI VESCOVI 1980, „Elenco delle proposizioni“, *Enchiridion Vaticanum* VII, n. 12, 714 - 718.

²⁷ Radi se o broju četiri dvanaestog prijedloga, *Enchiridion Vaticanum* VII, br. 12, 717.

Međutim, napominje se i da se trebaju shvatiti razlozi koji Crkvu navode da se slavlju pripusti i onoga koji je nesavršeno raspoložen.²⁸ Ističe se nadalje da je sakrament ženidbe sakrament jedne stvarnosti koja postoji već u stvaranju i voljom Stvoriteljevom i u tome se razlikuje od svih drugih sakramenata. Ženidba je već od početka čovječanstva uživala svet i religiozan karakter, a ženidbeni savez krštenih uzdignut je na dostojanstvo sakramenta, ali to uzdizanje nije promijenilo narav tog saveza.²⁹ Ako je sakrament naravni savez uzdignut u red milosti, slijedi da konstitutivni elementi sakramenta trebaju biti identični s konstitutivnim elementima istog ženidbenog saveza. Prema tome, vidljivi znak sakramenta bila bi uzajamna privola zaručnika.

Papa u dokumentu govori o nakani stranaka držeći da je već odluka zaručnika da se vjenčaju prema religioznom obredu jedan čin za sebe koji pokazuje u njima bar implicitnu nakanu da pristaju na ono što Crkva kani činiti kada slavi ženidbu. Tumači se također kako nije moguće odrediti kriterije za pripuštanje crkvenom slavljenju sakramenta ženidbe, kriterije koji bi imali u vidu stupanj vjere zaručnika, prije svega zato što vjera nije mjerljiva³⁰ i što postoji opravdan rizik da se stave pod sumnju već proslavljene ženidbe kao i sakramentalnost brojnih ženidbi odijeljene braće, što ne bi bilo u skladu s tradicijom Crkve. Tekst apostolske pobudnice jasno potvrđuje da pomanjkanje vjere ili njezina prisutnost u minimalnom stupnju nije uzrok nevaljanosti sakramenta ženidbe krštenih.³¹ Papa također potvrđuje da se kriterij za isključenje, odnosno nedopuštanje slavljenja sakramenta ženidbe zaručnicima, ne bi temeljio na pozitivnom traženju stupnja njihove vjere, nego na njihovoj izravnoj i izričitoj volji da odbace „ono što Crkva želi činiti“ kad slavi ženidbu krštenih.³² Dakle, nepripuštanje slavlju predviđeno je samo za one zaručnike koji odbacuju „izričito i formalno ono što Crkva želi učiniti kada slavi ženidbu krštenika“ jer u tom slučaju „slavlje koje ipak traže ne priječi Crkva, već to čine oni sami“. Kao što se može vidjeti,

²⁸ IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio* br. 68 (Zagreb: KS,1981.).

²⁹ Francesco BERSINI, „I cattolici non credenti e il sacramento del matrimonio“, 549.

³⁰ F. BERSINI, „Il matrimonio dei cattolici non credenti nella *Familiaris consortio*“, *Rivista del Clero Italiano* 63 (1982.), 354.

³¹ Usp.: Antonio ABATE, *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica* (Brescia: 1985.), 201; Francesco BERSINI, „Il matrimonio dei cattolici non credenti“, 354; Egidio FERASIN, *Il matrimonio interpella la Chiesa* (Torino: 1983.), 221-222; Mario POMPEDDA, „Mancanza di fede e consenso matrimoniale“, *Studi di diritto matrimoniale canonico* (Milano: 1993.), 421-422.

³² Cormac BURKE, „La sacramentalità del matrimonio: riflessioni canonice“, *Sacramentalità e validità del matrimonio nella giurisprudenza del Tribunale della Rota Romana*, *Studi giuridici* 36 (Città del Vaticano: 1995.),144-145.

tekst Papine pobudnice osvrće se na slučaj u kojem se treba uskratiti crkveno slavljenje sakramenta krštenim osobama koje ga zahtijevaju, ali se nameće pitanje kako definirati sadržaj ispravne nakane da bi se znalo u kojim situacijama je došlo do njezina izričitog i formalnog odbacivanja. Čini se da na to pitanje nije dan odgovor.

Mnogi autori tumače i daju različite odgovore što se tiče problema sadržaja nakane. Jedan dio smatra da je nužna samo ona nakana koja bi bila identična s prihvaćanjem volje Božje na stvarateljskom planu, dakle postoji nedovoljna nakana kad se ne prihvaća jedan ili više oblika tog stvarateljskog plana.³³ Drugo je tumačenje da odbijanje prave nakane postoji ako je duševno raspoloženje apsolutno protivno sakramentu. To tumačenje precizira da protivljenje sakramentu mora biti apsolutno, na neki način ukorijenjeno i nadmoćno.³⁴ Dio pravnika smatra da se odbijanje nakane ili nedovoljna nakana konkretizira svaki put kada postoji odbijanje, odnosno neprihvatanje sakramenta.³⁵ Postoji također mišljenje prema kojemu se ne može pripustiti slavljenju ženidbe one koji odbacuju katoličke vjerske istine, dakle one koji se nalaze u situaciji pomanjkanja vjere.³⁶ Mišljenje je drugog dijela autora da Papa tekstom *Familiaris consortio* br. 68 nudi važne pastoralne odgovore, no ostavljajući otvorenima teološka pitanja. Smatraju da dokument ne određuje traži li se izričita vjera u Kristov misterij i da ne daje kriterije ni za određivanje implicitne vjere.³⁷

Možemo zaključiti da dokument ne drži osobnu vjeru nužnim elementom za valjano slavljenje sakramenta ženidbe. Proučavajući tekst dokumenta, dolazi se do zaključka da manjak vjere nužno ne poništava ispravnu nakanu, a nedostatak sakramentalne nakane ne priječi valjano slavljenje ženidbe. Na kraju trebamo istaknuti da Papa ovim dokumentom ne nudi teološku raspravu o odnosu vjere i sakramenta ženidbe, nego daje teološki utemeljene odgovore i upute za pastoralno područje.

³³ Usp.: Antonio ABATE, *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica*, 203-204.

³⁴ Usp.: Francesco BERSINI, „Il matrimonio dei cattolici non credenti nella *Familiaris consortio*“, *Rivista del Clero Italiano* 63 (1983.), 356; Giovanni DE PAOLI, „Fede e sacramento del matrimonio“, *Matrimonio, fede e sacramento* (Padova: 1988.), 28.

³⁵ Usp.: Zenon GROCHOLEWSKI, „L'errore circa l'unità, l'indissolubilità e la Sacramentalità del matrimonio“, *Error determinans voluntatem (can. 1099)*, Studi giuridici (Città del Vaticano: 1995.), 7-21; Egidio FERASIN, *Il matrimonio interpella la Chiesa* (Torino: 1983.), 227; Francisco ALARCON, *El matrimonio celebrado sin fe* (Almería: 1988.), 169.

³⁶ Usp.: Mario POMPEDDA, „Mancanza di fede e consenso matrimoniale“, *Studi di diritto matrimoniale canonico* (Milano: 1993.), 425.

³⁷ Usp.: Egidio FERASIN, *Il matrimonio interpella la Chiesa* (Torino: 1983.), 222-223.

Vidljivo je kako pojmovi „ispravna nakana“ i „izričito i formalno odbacivanje“ onog što Crkva čini kad slavi ženidbu krštenih, iako su preuzeti od kasnije doktrine i pravne prakse, nisu bili jedinstveno tumačeni, odnosno nastavilo se i nakon pobudnice *Familiaris consortio* sa živom raspravom oko određivanja minimalnog stupnja sakramentalne nakane i njezine važnosti za valjano sklapanje ženidbe. Moguće nejasnoće oko interpretacije bile su pojašnjene u nagovorima koje je Ivan Pavo II. izrekao 2001. i 2003.³⁸ djelatnicima Rimske rote i u kojima nalazimo odgovor na problematiku obrađenu, ali ne jasno definiranu, u broju 68 pobudnice *Familiaris consortio*, odnosno pitanje u čemu se sastoji i na koji način je moguće odrediti minimalni stupanj sakramentalne nakane nužne za pripuštanje krštenih sakramentu ženidbe. Ističe se u nagovorima da je potrebna i dovoljna nakana koja je usmjerena na sklapanje ženidbe u njezinoj „naravnoj“ stvarnosti jer je kod ženidbe među krštenima ta nakana već objektivno i jasno usmjerena na sakramentalnu ženidbu.³⁹

U spomenutim nagovorima Papa se usmjerio na odnos između naravne i sakramentalne dimenzije ženidbe i na utjecaj volje koja je oprečna sakramentu. Osim što je naglasio jedinstvenost ženidbene stvarnosti i potvrdio poteškoće i rizike pri određivanju stupnja vjere, konkretizirao je načela glede utvrđivanja valjanosti odnosno ništavnosti ženidbe. Zapravo u nagovoru iz 2003. Papa se, na još specifičniji način, vratio na problematiku stavljajući u odnos stavove iznesene u nagovoru iz 2001. s kriterijima o pripuštanju ženidbi i o sudu o valjanosti. Upravo jer sakrament ne mijenja bit naravne ženidbe, „Crkva ne priječi slavlje vjenčanja tko je *bene dispositus*, iako je nesavršeno pripremljen s nadnaravnog gledišta, i ako ima ispravnu nakanu vjenčati se prema naravnoj ženidbenoj stvarnosti“.⁴⁰

Ta načela, zaključuje Papa, trebaju biti uzeta u obzir „u trenutku utvrđivanja isključenja sakramentalnosti (usp.: kan. 1101, §2) i zablude o sakramentalnom dostojanstvu (usp.: kan. 1099), kao eventualnog razloga ništavnosti“. Prema tome, za ta dva oblika bitan je stav zaručnika koji ne uvažava nadnaravnu dimenziju ženidbe i može je učiniti nevaljanom samo ako je njezina valjanost dovedena

³⁸ IVAN PAVAO II., *Discorso alla Rota Romana*, 1. veljače 2001., AAS, 93 (2001.), 358-365; *Discorso alla Rota Romana*, 30. siječnja 2003., AAS, 95 (2003.), 393-397.

³⁹ Usp.: Mauro RIVELLA, „Gli sviluppi magisteriali sull’esclusione della dignità sacramentale del matrimonio“, Héctor FRANCESCHI - Joaquin LLOBELL - Miguel ORTIZ, *La nullità del matrimonio: temi processuali e sostantivi in occasione della „Dignitas Connubii“* (Roma: 2005.), 311-312.

⁴⁰ IVAN PAVAO II., *Discorso alla Rota Romana*, 30. siječnja 2003., 8.

u pitanje na naravnom planu na kojem je i postavljen sakramentalni znak. „Katolička Crkva uvijek je priznavala ženidbe među nekrštenima, koje postaju sakrament krštenjem bračnih drugova, i nema sumnje o valjanosti ženidbe katoličke strane s nekrštenom osobom ako se slavila s potrebnim oprostom“.⁴¹

4. Nedostatak vjere i valjanost ženidbe u pravnoj praksi Rimske rote

Doktrina i kanonska praksa doživjele su evoluciju glede ništavnosti ženidbe prouzrokovane voljom koja isključuje sakramentalno dostojanstvo.⁴² Tradicionalni stav, prije proglašenja Zakonika iz 1983., o ovom pitanju nije držao mogućim da se isključenje sakramentalnosti ženidbe pozitivnim činom volje može dogoditi na isti način i s istim učincima kao što se to događa kod isključenja jednosti, nerazrješivosti ili dobra potomstva. Prema tom stavu sakramentalnost se može isključiti samo ako u isto vrijeme biva isključena i sama ženidba, odnosno, u tom slučaju radilo bi se o potpunoj simulaciji. U spomenutom periodu Rotina praksa je slijedila stav da sakramentalno dostojanstvo može biti isključeno samo ako je isključena i sama ženidba, odnosno, ako se radi o uvjetu – vjenčat ću se, ali da moja ženidba ne bude sakrament, ako će biti, neću se vjenčati. Dakle, takvim uvjetom bila bi isključena sama ženidba i radilo bi se o slučaju potpune simulacije.

Velik dio kanonske znanosti i pravne prakse nakon proglašenja novog Zakonika, pokušavao je naći adekvatno rješenje problematike vezane uz isključenje sakramentalnosti. Možemo naznačiti neke od stavova koji se kreću između dvaju ekstremnih opcije: prva koja smatra da sakramentalnost ne može ni na koji način biti isključena od strane zaručnika⁴³ i druge koja smatra da je za valjano sklapanje

⁴¹ IVAN PAVAO II., *Discorso alla Rota Romana*, 30. siječnja 2003., 8.

⁴² Usp.: MASSIMO MINGARDI, *L'esclusione della dignità sacramentale dal consenso matrimoniale nella dottrina e nella giurisprudenza recenti* (Roma: 1997.); MIGUEL ORTIZ, „L'esclusione della dignità sacramentale del matrimonio nel recente dibattito dottrinale e giurisprudenziale“, HÉCTOR FRANCESCHI – MIGUEL ORTIZ, *Verità del consenso e capacità di donazione. Temi di diritto canonico matrimoniale e processuale* (Roma: 2009.), 101-127; MAURO RIVELLA, „Gli sviluppi magisteriali sull'esclusione della dignità sacramentale del matrimonio“; ANTONI STANKIEWICZ, „La giurisprudenza in tema di esclusione della sacramentalità del matrimonio“, AA.VV., *Matrimonio e sacramento* (Città del Vaticano: 2004.), 93-110.

⁴³ Ovaj stav zastupao je Orio Giacchi. Usp.: ORIO GIACCHI, *Il consenso nel matrimonio canonico* (Milano:1973.).

sakramentalne ženidbe nužno imati i osobnu vjeru i pozitivnu sakramentalnu nakanu.⁴⁴

Jedan od stavova drži da sakramentalnost ne može biti isključena pozitivnim činom volje jednako i s istim učincima kao eventualno isključenje bitnih svojstava ili elemenata ženidbe. Moguće bi bilo isključiti sakramentalnost ako bi došlo i do isključenja same ženidbe, odnosno, ističe se „pretežna volja“ i isključenje sakramentalnosti promatra se pod vidom potpune simulacije.⁴⁵ Dio kanonista je nastojao uvrstiti isključenje sakramentalnosti u kontekst parcijalne simulacije. Naime, smatraju da sakramentalnost isključena pozitivnim činom volje čini ženidbu ništavnom bez obzira na „pretežnu volju“.⁴⁶ Autor koji je na jasan način obrazložio zašto isključenje sakramentalnosti pozitivnim činom volje čini ženidbu ništavnom je Zenon Grocholewski. U svojim radovima pojašnjava da sakramentalnost spada na samu narav kršćanske ženidbe na isti način kao i bitna svojstva, odnosno, pojašnjava da je sakramentalnost element bez kojeg, po Božjem utemeljenju, ne može biti prave ženidbe.⁴⁷ Ističe da sakramentalnost može biti isključena na isti način i s istim učincima kao i jednost i nerazrješivost,⁴⁸ odnosno isključenje sakramentalnosti promatra pod vidom parcijalne simulacije.

Zakonik kanonskog prava ističe nerazdvojivost ugovora i sakramenta, međutim, ističe i načelo po kojem pravna zabluda o sakramentalnosti ima isti učinak na privolu kao što ima zabluda

⁴⁴ Autori koji su zastupali ovaj stav su Daniel FALTIN i José Maria SERRANO RUIZ. Usp.: Daniel FALTIN, „L'esclusione della sacramentalità del matrimonio con particolare riferimento al matrimonio dei battezzati non credenti“, *La simulazione del consenso matrimoniale canonico*, Studi giuridici 22 (Città del Vaticano: 1990.), 57-94; José Maria SERRANO RUIZ, „L'ispirazione conciliare nei principi generali del matrimonio canonico“, *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento* (Bologna: 1991.), 15-97.

⁴⁵ Usp.: Felice CAPPELLO, *Tractatus canonico moralis de sacramentis, V, De matrimonio* (Torino: 1961.), 531; A. Abate, *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica* (Brescia: 1985.); Federico AZNAR GIL, *El nuevo derecho matrimonial canonico* (Salamanca: 1985.), 327; Cormac BURKE, „La sacramentalità del matrimonio: riflessioni canoniche“, *Sacramentalità e validità del matrimonio nella giurisprudenza del Tribunale della Rota Romana*, Studi giuridici 36 (Città del Vaticano: 1995.), 46-148.

⁴⁶ Usp.: Reinhold SEBOTT - Corrado MARUCCI, *Il nuovo diritto matrimoniale della Chiesa* (Napoli: 1985.).

⁴⁷ Usp.: Zenon GROCHOLEWSKI, „Crisis doctrinae et iurisprudentiae rotalis circa exclusionem dignitatis sacramentalis in contractu matrimoniali“, *Periodica de re morali canonica liturgica* 67 (1978.), 284-285.

⁴⁸ Zenon GROCHOLEWSKI, „L'esclusione della dignità sacramentalità del matrimonio come capo autonomo di nullità matrimoniale“, *Monitor ecclesiasticus* 121 (1996.) 229.

o bitnim svojstvima ženidbe (usp.: kan. 1099). Sakramentalnost, iako ne spada u bitna svojstva ženidbe, kad se radi o privoli, ima iste osobine kao i bitna svojstva. Jasno je da osoba koja pozitivnim činom volje isključi neko bitno svojstvo ženidbe ili neki od bitnih elemenata, isključuje objektivno i samu ženidbu jer ženidba ne može postojati bez tih elemenata. Odnosno, svako parcijalno isključenje, o kojem govori kan. 1101, §2, nužno uključuje i isključenje ženidbe.

Dakle, ako se drži relevantnom zabluda o sakramentalnoj naravi ženidbe kad određuje volju, onda je nužno priznati relevantnom volju koja isključuje sakramentalnost ženidbe.⁴⁹ Odnosno, ako je zabluda o sakramentalnom dostojanstvu ženidbe relevantna kad određuje volju i tako biva izjednačena sa zabludom o jednosti i nerazrješivosti ženidbe, jasno je da sakramentalnost zakonodavac promatra kao jedan od bitnih elemenata, odnosno jedno od bitnih svojstava ženidbe,⁵⁰ dakle njezino isključenje ne može se identificirati s isključenjem same ženidbe.⁵¹

S obzirom na to da među krštenima ne može biti valjane ženidbe, a da nije sakrament (kan. 1055), možemo zaključiti da bi u slučaju isključenja sakramentalnosti ženidba bila ništavna na isti način kao i kod isključenja nekog od bitnih elemenata ili svojstava ženidbe.⁵² Ako se drži da je sakramentalnost element bez kojeg ženidba ne može postojati, onda nije moguće držati da isključenje sakramentalnosti ne uzrokuje nedostatak privole.⁵³

U kanonskom sudskom postupku temeljna je naznaka da se radi o isključenju sakramentalnosti pomanjkanje vjere kod stranaka. Radilo bi se o takvu pomanjkanju koje bi dovelo do simulacije ili zablude koja bi odredila volju, odnosno koja bi subjekt učinila nesposobnim prihvatiti sakrament. Obično se takav stav manifestira preko averzije subjekta spram ženidbe u Crkvi, neprihvatanjem sakramenata ispovijedi i pričesti prilikom slavljenja ženidbe te odlukom o nekrštavanju djece.⁵⁴

Iako se dugo u crkvenom pravosuđu isključenje sakramentalnosti

⁴⁹ Usp.: *coram* BRUNO, 26. 2. 1988., 251, br. 7; *coram* SERRANO, 1. 6. 1990., 261, br. 10.

⁵⁰ Usp.: *coram* SERRANO, 1. 6. 1990., 261, br. 10.

⁵¹ Usp.: *coram* CORSO, 30.5. 1990., 258, br. 13.

⁵² Urbano NAVARRETE, „I beni del matrimonio: elementi e proprietà essenziali“, *La nuova legislazione canonica, Studi giuridici* 10(Città del Vaticano: 1986.), 94-95.

⁵³ Usp.: Zenon GROCHOLEWSKI, „L'esclusione della dignità sacramentale del matrimonio come capo autonomo di nullità matrimoniale“, *Monitor ecclesiasticus* 121(1996.), 229-230; Pietro Antonio BONNET, „Il consenso matrimoniale“, *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento* (Bologna: 1991.), 204; Francesco BERSINI, *Il nuovo diritto matrimoniale canonico* (Torino: 1994.), 111.

⁵⁴ Usp.: *coram* GIANNECCHINI, 15. 6. 1988., 242, br. 8; *coram* BRUNO, 24. 2. 1989., 253, br. 9; *coram* CORSO, 30. 5. 1990., 262, br. 24; *coram* SERRANO, 1. 6. 1990., 278, br. 16.

promatralo pod vidikom potpune simulacije, tendencija je, a sada već možemo reći i praksa Rimske rote, da se to isključenje promatra kao autonomno poglavlje ništavnosti ženidbe.⁵⁵ Međutim, potrebno je naglasiti kako još uvijek pravna praksa o pitanju isključenja sakramentalnosti nije jednoznačna i jedinstvena te je ova problematika otvorena stalnom produbljivanju.

5. Važnost vjere zaručnika za sakrament ženidbe – *Relatio Synodi* br. 48

Relatio Synodi Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelji u kontekstu evangelizacije* (5.-19. listopada 2014.) u broju 48, u kontekstu pojednostavljenja i ubrzanja postupka za proglašenje ništavnosti ženidbe, ističe: „Prema nekim drugim prijedlozima trebalo bi razmotriti mogućnost da se u svezi s valjanosti sakramenta ženidbe pridaje važnost ulozi vjere zaručnikâ; držeći da su među krštenima sve valjano sklopljene ženidbe sakrament“. Vidimo, da se o pitanju važnosti vjere, o kojem se u zadnje vrijeme puno promišljalo i pisalo, ali se nije došlo do zajedničkog stava doktrine, raspravljalo i na Sinodi.⁵⁶

Od prvog trenutka kad je papa Franjo najavio temu Sinode o obitelji, pitanje utjecaja vjere na valjanost ženidbe bilo je prisutno na različite načine. U sklopu priprema Izvanredne sinode kardinal Walter Kasper, bivši predstojnik Papinskog vijeća za jedinstvo kršćana, održao je predavanje na Konzistoriju u kojem je konkretno naznačio vjeru kao jedno od pitanja koje je nužno produbiti.⁵⁷ Nadahnut tekstom iz poslanice Hebrejima 11, 1.6: „Vjera je čvrsto pouzdanje da će se dogoditi ono čemu se nadamo“, „jer onaj tko mu pristupa mora vjerovati da on postoji i da nagrađuje one koji ga revno traže“, kardinal s jedne strane podsjeća da teza prema kojoj je za valjanu ženidbu

⁵⁵ Usp.: *coram* SERRANO, 18. 4. 1986., 287-298; *coram* SERRANO, 1. 6. 1990., Apostolicum 431-445; *coram* STANKIEWICZ, 29.4. 1982., 245-254; *coram* STANKIEWICZ, 26. 6. 1986., 398-411; *coram* STANKIEWICZ, 25. 4. 1991., 280-290; *coram* CABERLETTI, 27. 11. 1998., 808-823; *coram* SABLE, 20. 11. 1998.; *coram* DEFILIPPI, 10. 11. 1999., 644-658; *coram* CABERLETTI, 24. 10. 2003., 618-633; *coram* BOCCAFOLA, 6. 5. 2004., 275-284; *coram* STANKIEWICZ, 27. 2. 2004., 170-189; *coram* TURNATURI, 21. 7. 2005., 397-419; *coram* HUBER, 6. 4. 2005., 159-169; *coram* BOTTONE, 12. 5. 2006., 107-114; *coram* DE ANGELIS, 10. 3. 2006., 36-43; *coram* YAACOUB, 28. 11. 2007., 328-335; *coram* PINTO, 19. 10. 2007., 118/07;

⁵⁶ Potrebno je naglasiti da se u završnom dokumentu XIV. opće redovite biskupske sinode *Relatio Finalis*, kao i u postsinodalnoj pobudnici pape Franje *Amoris laetitia*, ne govori izravno o utjecaju pomanjkanja vjere na ženidbenu privolu.

⁵⁷ Usp.: Miguel ORTIZ, „Fede e consenso matrimoniale“, www.pusc.it/sites/default/files/can/conv2015/doc/Ortiz.pdf (20. 3. 2016.).

dovoljna nakana slaviti ženidbu, kako to čine kršćani, zaostaje za ovim minimalnim uvjetom; dok s druge strane ističe da takva nakana sadržava, za onoga tko je kršćanin samo zbog kulture, puku namjeru sklopiti ženidbu u Crkvi, čin koji mnogi ne čine zbog vjere nego zbog svečanosti i raskošnosti vjerske ženidbe u odnosu na civilnu.⁵⁸ Naime, ne bi bilo dovoljno htjeti slaviti ženidbu „prema obredu Crkve“, nego bi trebalo jasno razaznati sadržaj ženidbene volje.

Dakle, kardinal drži, da je za učinkovitost sakramenta nužno vjerovati u živog Boga, koji je svrha i sreća čovjeka, i koji u Svojoj providnosti nas želi u našem životnom hodu usmjeravati prema toj svrsi i sreći. Iz tog uvjerenja početne, ali fundamentalne vjere kao minimalnog uvjeta za učinkovito primanje sakramenta, kateheza za pripremu na vjersku ženidbu mora poučavati kako nam je Bog jasno pokazao taj cilj, hod prema cilju i radosti u Isusu Kristu. U svakom slučaju, zaključak nije bez određene nejasnoće – s jedne strane eksplicitna vjera traži se za učinkovitost sakramenta a ne za valjanost, a s druge strane, ta vjera ima za objekt nešto što nije lako odrediti u konkretnom slučaju na crkvenom sudu.

Također, i kardinal Ouellet je na inauguraciji sudske godine u Valenciji 2014. postavio pitanje odnosa nedostatka vjere i valjanosti ženidbe.⁵⁹ Naravno, kontekst je pastoral rastavljenih ponovno civilno vjenčanih. Postavio je pitanja – kako odrediti okvire u kojima pomanjkanje vjere poništava sakrament; je li još uvijek dovoljno da su osobe krštene i da imaju nejasnu „nakanu činiti što čini Crkva“; treba li tražiti od zaručnika minimum vjere za valjanost sakramenta. Ne postoji jednoznačan odgovor, na svako od tih pitanja treba odgovoriti u pojedinačnom slučaju. Imajući u vidu ulogu Crkve u slavljenju sakramenata, smatra da bi bilo potrebno poduzeti korake na negativan način, odnosno odbiti sakramente, odnosno priznati ništavnost ženidbe, ako se zaručnici ne smatraju članovima Crkve, ako se deklariraju kao nevjernici i ne pokazuju nikakav interes sudjelovati u pastoralnoj pripravi koja nije samo pravna formalnost. Pastoralni dijalog sa zaručnicima s poštovanjem i ljubaznošću treba im pomoći shvatiti zadaću Crkve glede istine o sakramentima vjere.⁶⁰

Takvo rješenje bilo bi teško primijeniti u praksi jer bi se moralo odrediti kako vrednovati stav „priznati se članovima Crkve“, koji bi se

⁵⁸ Tekst je objavljen u: *Il foglio*, 1. ožujka 2014., <http://www.ilfoglio.it/media/uploads/2011/VaticanoEsclusivo>

⁵⁹ Usp.: Miguel ORTIZ, „Fede e consenso matrimoniale“, www.pusc.it/sites/default/files/can/conv2015/doc/Ortiz.pdf (20. 3. 2016.).

⁶⁰ Marc OUELLET, „El matrimonio y la familia en la sacramentalidad de la Iglesia. Desafíos y perspectivas.“ (Valencia: 27. 3. 2014.).

zapravo mogao poistovjetiti sa samim zahtjevom slavlja u Crkvi. Sam kardinal Ouellet naglašava da se ne može podcijeniti evangelizirajući potencijal samog zahtjeva da se slavi ženidba u Crkvi. Malo je situacija koje su tako prikladne i povoljne za naviještanje evanđelja i susret s Kristom kao događaj bračne ljubavi između muškarca i žene preko koje mogu osjetiti misterij Boga koji je ljubav.⁶¹

U tim i drugim promišljanjima koja su iznesena povodom Sinode isprepleće se različita problematika međusobno povezana: denaturalizacija ženidbe i potreba evangeliziranja kroz obitelj; kako pastoralno brinuti o rastavljenima ponovno civilno vjenčanima; zabrinjavajući broj neuspjelih ženidbi; pitanje u kojoj mjeri nedostatak vjere može biti uzrok neuspjeha; u kojoj je mjeri manjak vjere bio ne samo uzrok neuspjeha nego i ništavnosti ženidbe ako je naveo zaručnike da isključe neko od bitnih svojstava ili elemenata ženidbe; je li nužno tražiti neki stupanj vjere kod zaručnika za valjano slavljenje sakramenta ženidbe.

Jasno je da se na ta pitanja treba dati zasebne odgovore, na poseban način treba početi pronalaziti adekvatne pastoralne smjernice i efikasna pastoralna rješenja koja će moći odgovoriti na nezavidnu bračnu i obiteljsku situaciju prouzrokovanu nehumanom i egoizmom nadahnutom društvenom situacijom.

6. Nagovori djelatnicima Rimske rote od 2013. do 2017.

Nedostatak vjere ostavlja prostor za velik broj različitih situacija, od puke mlakosti do ravnodušnosti i radikalnog protivljenja. Iz tog razloga slučajevi o kojima se pastiri i suci moraju izjasniti jesu odnos između vjere i ženidbene nakane u različitim situacijama. Svakako, pomoć u tumačenju odnosa vjere i sakramenta ženidbe i utjecaja vjere na valjanost ženidbe mogu nam pružiti nedavni nagovori djelatnicima Rimske rote pape Bendikta XVI. iz 2013. godine i pape Franje od 2015. do 2017.

6.1. Nagovor Benedikta XVI. iz 2013.⁶²

U nagovoru možemo zamijetiti dva argumenta. Prvi je odnos između fides (vjere) i foedus (saveza): „Kao polazište možemo uzeti

⁶¹ Marc OUELLET, „El matrimonio y la familia en la sacramentalidad de la Iglesia.“
⁶² BENEDIKT XVI., *Discorso alla Rota Romana*, 26. siječnja 2013., AAS, 93 (2013.), 168-172; Hrvatski prijevod je preuzet s web stranice Međubiskupijskih sudova u Zagrebu: <http://mszg.hr/nagovor-pape-djelatnicima-rimske-rote-2013/> (15.11. 2016.)

zajednički lingvistički korijen koji u latinskom imaju pojmovi *fides* i *foedus*, pojam kojim Zakonik kanonskoga prava označava naravnu stvarnost ženidbe kao neopozivog saveza između muškarca i žene (usp. kan. 1055, § 1). Međusobno povjerenje je, naime, nezaobilazna osnova svakog ugovora ili saveza⁶³. *Fides* shvaćena kao vjera i povjerenje, dakle, nalazi se u temelju saveza. Drugi argument je odnos vjere i valjanosti ženidbe. Polazišna premisa je „premda je ženidbeni vez naravna stvarnost, među krštenima ga je Krist uzdigao na dostojanstvo sakramenta“ i posljedično tome „da bi nerazrješiv savez između muškarca i žene postao sakramentom, ne zahtijeva se osobna vjera zaručnika; ono što se traži, kao neophodni minimalni uvjet, je namjera činiti ono što čini Crkva“. Papa napominje kako je važno ne poistovjetiti pitanje namjere s pitanjem osobne vjere onih koji sklapaju ženidbu, ali ističe kako se ta dva pitanja ipak ne mogu u potpunosti razdvojiti. Poziva se i na dokument Međunarodne teološke komisije iz 1977., u kojem se ističe kako je nužno kod zaručnika primijetiti trag vjere u smislu „raspoloženja da se vjeruje“, i na *Familiaris consortio* Ivana Pavla II. te ističe kako ta problematika, posebno u današnjem kontekstu, zahtijeva dodatno promišljanje.

Naglašava kako odbacivanje božanske ponude čini osobu manje humanom „zapravo vodi u duboki poremećaj svih međuljudskih odnosa, uključujući i ženidbeni, kao i u krivo shvaćanje slobode i samoostvarenja, koje, zajedno s bijegom pred strpljivim podnošenjem patnje, osuđuje čovjeka na zatvaranje u vlastiti egoizam i egocentričnost. Nasuprot tome, prigrli li vjeru, čovjek postaje sposoban darivati samoga sebe, i jedino kroz to darivanje otvarajući se drugome, drugima, djeci, obitelji [...] ako se dopusti oblikovati u trpljenju, on otkriva veličinu biti ljudske osobe“. Benedikt XVI., u svojem govoru ističe da vjernost, kao i druga svojstva ženidbe, nisu nedostižna u naravnim ženidbama sklopljenim među nekrštenim osobama, u kojima se može pronaći istinska poslušnost vjere. Međutim, zatvorenost prema transcendentnoj dimenziji čini težom mogućnost za formiranje ispravne ženidbene nakane: „zatvorenost prema Bogu ili odbacivanje svete dimenzije ženidbenog saveza i njegove vrijednosti u redu milosti, nesumnjivo otežava konkretno ostvarenje visokog uzora ženidbe onako kako ga shvaća Crkva prema Božjoj zamisli i može čak ugrožavati samu valjanost saveza, onako kako je utvrdila ustaljena sudska praksa ovog Suda, ako se to zatvaranje očituje kao načelno odbacivanje ženidbene obveze vjernosti ili drugih bitnih sastavnih dijelova ili svojstava ženidbe“.

⁶³ BENEDIKT XVI., *Discorso alla Rota Romana*.

Potrebno je istaći kako postoji uzajamna veza između krize vjere i nejasnog i neispravnog shvaćanja ženidbe. Sekularizacija dovodi do gubitka autentičnih obiteljskih i bračnih vrijednosti.⁶⁴ Takva iskrivljena slika može se ispraviti oživljavanjem i jačanjem vjere te odlučnim iznošenjem istine o ženidbi i obitelji.

Vjera je oslonac za istinski ljudski izbor te ga čini mogućim u punini i dopušta ostati vjeran i u teškim trenucima nevjere ili odbačenosti, dok odbacivanje vjere čini puno težom ispravnu ženidbenu odluku. Onaj tko ne pokazuje nikakav znak otvorenosti prema transcendentnom ili čak negira svaku duhovnu i nadnaravnu dimenziju ženidbe, teže uspijeva ostvariti ispravnu ženidbenu nakanu. Benedikt XVI., ističe kako svojim promišljanjem nije imao namjeru sugerirati laki automatizam između pomanjkanja vjere i nevaljanosti ženidbenog saveza, nego: „ukazati kako ovaj nedostatak može, premda ne i nužno, raniti i dobra ženidbe, s obzirom na to da je naravni red kakav je Bog htio nerazdvojiv od ženidbenog saveza“.

6.2. Nagovori pape Franje 2015.⁶⁵–2017.⁶⁶

Papa u nagovoru iz 2015. godine ističe kako napuštanje perspektive vjere rezultira pogrešnim shvaćanjem ženidbe, što može utjecati na formiranje neispravne ženidbene nakane. Jasno je da tko ima slabu vjeru ili praktički ona nedostaje, teško da će moći ispravno shvatiti i prihvatiti ženidbu i takvo njegovo shvaćanje može prouzrokovati nevaljanu nakanu. Odnosno, zbog teškog nedostatka u shvaćanju same ženidbe koje određuje volju može prouzrokovati ništavnu ženidbu, kako ističe i papa Franjo: „Sudac je pozvan provesti sudsku analizu kada postoji sumnja u valjanost ženidbe, kako bi utvrdio postoji li bitni nedostatak u privoli, bilo neposredni, u smislu nedostatka valjane nakane, bilo u smislu teškog nedostatka u shvaćanju same ženidbe koji

⁶⁴ „Ne smije se, dakle, isključiti mogućnost postojanja slučajeva u kojima je upravo zbog izostanka vjere dobro supruge narušeno odnosno isključeno iz same privole; na primjer, u slučaju da jedan od supružnika uslijed svog pogrešnog shvaćanja ženidbenog veza razara načelo jednakosti, ili u slučaju odbacivanja dvojnosti zajedništva koja odlikuje ženidbeni vez, u odnosu na moguće istodobno isključenje vjernosti i izvršenja bračnog čina na ljudski način (*humanomodo*)“, (Benedikt XVI., *Nagovor sudu Rimske rote*, 2013.).

⁶⁵ Nagovor pape Franje sudu Rimske rote iz 2014. nije se bavio pitanjem nedostatka vjere, nego je bio usmjeren na osobu i ulogu suca u kanonskom ženidbenom postupku, pa stoga spomenuti govor nije ovdje ni obrađen.

⁶⁶ PAPA FRANJO, *Discorso alla Rota Romana*, 20. siječnja 2015., AAS, 107 (2015.), 182-185; *Discorso alla Rota Romana*, 22. siječnja 2016., AAS, 108 (2016.); *Discorso alla Rota Romana*, 21. siječnja 2017., AAS, 109 (2017.).

određuje volju (usp. kan. 1099). Naime, korijeni krize ženidbe nerijetko su u krizi znanja prosvijetljenog vjerom, to jest opredjeljenjem za Boga i njegov plan ljubavi ostvaren u Isusu Kristu.⁶⁷ Dakle, naglašava da današnje stanje u društvu, odnosno kriza vrijednosti, ima velik utjecaj na shvaćanje ženidbe i bračnog života, često negativno formira znanje osobe o ženidbi i može biti uzrok ništavnosti ženidbene privole. Naglašava kako se pod utjecajem takva društvenog raspoloženja brak danas promatra kao puki oblik emocionalnog zadovoljenja, koji svatko prema vlastitom nahođenju gradi i mijenja, te se kod osoba koje sklapaju ženidbu formira svojevrsna mentalna rezerva glede trajnosti i isključivosti ženidbene zajednice.

Kako smo vidjeli, u svojem obraćanju Roti papa Franjo naglašava negativan utjecaj današnjeg svjetovnog mentaliteta na formiranje osobe i njezinih stavova o ženidbi i obiteljskom životu. Naglašava kako je zapravo kriza ženidbe uzrokovana krizom znanja prosvijetljenog vjerom. Zapravo, stav je da nedostatak vjere može kod osoba koje sklapaju ženidbu prouzročiti pogrešno znanje i stav o ženidbi te tako prouzrokovati nevaljanu nakanu, odnosno manjkavu ženidbenu privolu.

U nagovoru, 22. siječnja 2016., Papa ističe kako među kršćanima ima onih čija je vjera slaba, zanemarena, neformirana te manjkavo odgajana ili zaboravljena. Međutim, naglašava: „Treba jasno naglasiti da kvaliteta vjere nije bitni uvjet ženidbene privole koja, prema oduvijek prenošenom nauku, može biti dovedena u pitanje jedino na naravnoj razini (usp. ZKP, kan. 1055, §§ 1 i 2). Naime, *habitus fidei* ulijeva se u trenutku krštenja i nastavlja svoj otajstveni utjecaj u duši, pa i onda kad vjera nije razvijena i u psihološkom smislu izgleda kao da je nema“.⁶⁸ Ističe da nedostatak vjere i zabluda o bitnim svojstvima ženidbe i sakramentalnom dostojanstvu čine ženidbenu privolu nevaljanom samo ako određuju volju,⁶⁹ dakle, osobna vjera ne bi bila nužni uvjet za valjanu ženidbenu privolu.

⁶⁷ PAPA FRANJO, *Nagovor sudu Rimske rote*, 2015., <http://mszg.hr/nagovor-pape-djelatnicima-rimske-rote-2015/> (20. 11. 2016.).

⁶⁸ PAPA FRANJO, *Nagovor sudu Rimske rote*.

⁶⁹ „Nerijetko zaručnici koji pravoj ženidbi pristupaju po *instinctus naturae*, u trenutku slavljenja imaju ograničenu svijest o punini Božjeg plana, i tek kasnije, tijekom obiteljskog života, otkrivaju sve ono što je Bog Stvoritelj i Otkupitelj odredio za njih. Nedostatak odgoja u vjeri pa i zabluda o jednosti, nerazrješivosti i sakramentalnom dostojanstvu ženidbe ženidbenu privolu čine nevaljanom samo ako određuju volju (usp. ZKP, kan. 1099). Upravo zato zablude koje se tiču sakramentalnosti ženidbe treba razmatrati osobito pažljivo“ (Papa Franjo, *Nagovor sudu Rimske rote*, 2016.).

U zadnjem nagovoru, 21. siječnja 2017., godine papa Franjo ponovno je pažnju usmjerio na odnos vjere i ženidbe te ponovno upozorio kako je potreban novi katekumenat koji će pripremiti za sakrament ženidbe i koji će biti djelotvorno sredstvo protiv sve većeg broj ništavnih ženidbi. Papa ističe da mentalitet koji teži potamniti vjeru kao i ambijent u kojem nedostaju vjerske vrijednosti ne mogu ne uvjetovati ženidbenu privolu, te je stoga potrebno konkretno pomoći bračnim parovima kroz formaciju prije i nakon slavljenja sakramenta ženidbe. Dakle, predlaže dva oblika pomoći bračnim parovima: djelotvornu formaciju prije pristupa sakramentu i trajnu formaciju nakon sklapanja ženidbe. Formacija prije sklapanja ženidbe treba postati sastavni dio cijele procedure sakramenta ženidbe kao lijek koji će spriječiti sve brojnija ništavna i neutemeljena slavljenja ženidbe, dok trajna formacija treba, u prvim trenucima obiteljskog života, mladim bračnim parovima zajamčiti veću blizinu i duhovnu potporu kršćanske zajednice.

Papa Franjo u svojim nagovorima Roti potvrđuje ono što je Ivan Pavao II. već naglasio i što je zapravo tradicionalni stav većeg dijela kanonista da osobna vjera nije nužno uvjet za valjanu ženidbenu privolu te da valjanost ženidbenog saveza može biti dovedena u pitanje na njegovoj naravnoj razini. Zapravo, ističe, kako upravo zbog takva stava treba s posebnom pažnjom razmatrati zablude koje se tiču sakramentalnosti. U prilog takva stava navodi: „Crkva, dakle, s obnovljenim osjećajem odgovornosti i dalje iznosi ženidbu s njenim bitnim elementima: - potomstvo, dobro suprugâ, jednost, nerazrješivost, sakramentalnost – ne kao ideal dostupan rijetkima, unatoč suvremenim modelima usredotočenim na privremeno i prolazno, već kao stvarnost koja, u Kristovoj milosti, može biti življena od svih krštenih vjernika“.⁷⁰

Vidjeli smo da je nezaobilazan argument kada se govori o odnosu vjere i sakramenta ženidbe, a koji naglašavaju i Benedikt XVI. i papa Franjo u svojim obraćanjima djelatnicima Rimske rote, pastoralna priprava zaručnika, koja bi trebala biti hod vjere, odnosno u slučaju osoba koje ne vjeruju hod prema vjeri. Naglašavajući kako je vrijeme u kojem živimo vrlo zahtjevno i za obitelj i za pastire, papa Franjo ističe potrebu hitnog pastoralnog djelovanja koje će obuhvatiti sve strukture Crkve i voditi zajedničkom cilju, odnosno prikladnijoj pripravi za ženidbu kroz svojevrсни novi katekumenat.⁷¹

⁷⁰ PAPA FRANJO, *Nagovor sudu Rimske rote*.

⁷¹ PAPA FRANJO, *Nagovor sudu Rimske rote*, 2016., <http://mszg.hr/nagovor-pape-djelatnicima-rimske-rote-2016/> (20. 11. 2016.).

Jasno je da je prikladna pastoralna priprava prilika da se zaručnici osjete prihvaćenim i željenim članovima Crkve, da se pouče o sakramentu ženidbe i o vrednotama bračnog i obiteljskog života prema nauku Crkve. Dobra pastoralna priprava može dovesti do smanjenja broja bilo neuspjelih bilo ništavnih ženidbi, dok trajna formacija može pomoći da mladi bračni parovi osjete, u svojem obiteljskom životu, potporu i blizinu kršćanske zajednice kako bi mogli ispuniti svoju zadaću kršćanskih supružnika.

Zaključak

Odbacivanje vjere čini težom mogućnost bračnog darivanja, ali ne čini ga nemogućim. Doista, tko je udaljen od vjere ili od vjerske prakse, ali hoće stvarno zajednicu, odnosno ženidbeni savez prema božanskom naumu, nalazi se bez sumnje na putu obraćenja, pokazuje poslušnost božanskoj volji i otvorenost milosti, iako ne u potpunosti svjesno.

Dakle, traži li se vjera za valjano slavljenje ženidbe? Vidjeli smo da je papa Benedikt XVI. u svojem nagovoru Roti 2013. istaknuo da se ne zahtijeva osobna vjera od zaručnika za valjano slavljenje sakramenta ženidbe, minimalni nužni uvjet je namjera činiti ono što čini Crkva. Podsjeća na prijedloge Međunarodne teološke komisije u kojima se ističe da, ako se kod zaručnika ne može nazrijeti minimalni trag vjere ili raspoloženje vjerovati, moglo bi se s razlogom sumnjati u postojanje ispravne ženidbene nakane. Taj minimalni stupanj vjere, odnosno raspoloživost vjerovati treba se identificirati s poslušnosti božanskoj volji prisutnoj u onima koji pristaju uz božanski nauk o ženidbi.

Ispravna nakana je dostatna upravo jer sadržava istinsku poslušnost vjere, dok pomanjkanje takve nakane čini ništavnom ženidbu, upravo kao u slučaju kad zaručnici odbijaju na izričit način ono što Crkva čini kad slavi ženidbu krštenih, odnosno kad odbacuju naravna svojstva i elemente ženidbe koji čine sakrament. Poslušnost vjere koja garantira valjanost minimalna je i ujedno polazišna točka koja predstavlja poziv za evangelizaciju koja čini živom i plodnom skrivenu vjeru.

Mogućnost da se postigne punina ženidbenog života ima veću vjerojatnost kod vjernika kod kojih je vjera živa i zrela u odnosu na one koji jedva imaju nužnu minimalnu nakanu. Zbog svega rečenog vrlo je važno osigurati adekvatnu pripravu tijekom različitih etapa i

sa sadržajem koji djeluje bilo na sakramentalni aspekt, bilo na naravni aspekt ženidbe. Bitno je pružiti ozbiljnu brigu vjernicima koji slave ženidbu kako ne bi posustali pod utjecajem krize koja danas prati obitelj, a koju papa Franjo opisuje u svojoj enciklici *Evangelii gaudium* u brojevima 66 i 67.

U obitelji, temeljnoj stanici društva i Crkve, kao i u društvenim zajednicama, na očiti način manifestira se kriza osobnih odnosa i vjerskog života. Individualizam i gubitak vjerske prakse štete i iskrivljuju sliku ženidbe i obitelji. Brak se danas vrlo često promatra kao puki oblik zadovoljenja koji svatko može mijenjati po vlastitim mjerilima, stoga je nužna obnova obiteljskih odnosa koji će pozitivno utjecati i na društveni ambijent i na sliku braka i obitelji u društvu.

Očigledno je da rješenje ne treba tražiti u elitizmu nego u evangelizaciji. Naime, elitizam bi doveo do toga da bi se dopustilo slavljenje ženidbe samo onim kršćenicima koji su posebno pripremljeni i upoznati s učincima sakramenta, dok veliki dio krštenika, koji nije dostatno pripremljen, ne bi mogao koristiti svoje pravo na sklapanje ženidbe. Možemo zaključiti kako izazov leži u pripravi za ženidbu, kao i u postženidbenom pastoralu koje papa Franjo konstantno ističe bilo u svojim govorima, bilo u dokumentima. Dakle, potrebna je ozbiljna priprava koja će dostatno pripremiti zaručnike za sakrament ženidbe i tako postati sredstvo protiv sve većeg broja ništavnih brakova. Samo ozbiljna priprava daje mogućnost da vjernici odgovore zrelo na svoj ženidbeni poziv, da ga žive u skladu s vjerom i da na taj način obitelj postane i bude plodan put evangelizacije.

THE ABSENCE OF FAITH AND MARRIAGE CONSENT

Summary

This article deals with difficulties related to the validity of celebrations of the sacrament of marriage. By virtue of the traditional doctrine on the inseparability of marital contract and marital sacrament, our aim is to explain the importance of faith and proper intentions and to show the different approaches related to the question of which type of intentions are necessary if a marriage is to be celebrated in a valid way.

*Through various Church documents, we seek to provide an overview of the difficulties related to the relationship between faith, proper intention and valid celebration of the sacrament of marriage. The documents of the International Theological Commission and the Synods of Bishops from 1980, together with John Paul II's exhortation *Familiaris consortio* are analyzed. We also describe the tendency of the Roman Rota's juridical practice on the exclusion of sacramentality as an autonomous element in the annulment of a marriage. Language that defines the exclusion of*

sacramentality on the basis of lack of faith on the part of spouses as an autonomous element in the annulment is highlighted. The article also deals with Relatio Synodi n. 48, which directly emphasizes the importance of faith for the valid celebration of the sacrament of marriage. The final part of this article focuses on Pope Benedict XVI's and Pope Francis's addresses to the members of the tribunal of the Roman Rota from 2013 to 2017, dealing specifically with the faith and consent of spouses.

Key words: *marriage, consent, sacrament, contract, personal faith, proper intention, juridical praxis.*

Translation: Pavle Mijović and Kevin Sullivan

UDK: 27-423.79
27-43-46:364.662
Pregledni rad
Primljeno: siječanj 2017.

Zdenko SPAJIĆ
Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
zdenko.spajic2@gmail.com

MILOSRĐE I SOLIDARNOST: OD MILOSTINJE DO INSTITUCIONALIZIRANE PRAVEDNOSTI

Sažetak

Pitanje milosrđa i solidarnosti može se promatrati pod različitim aspektima. Gledajući iz perspektive društvenoga nauka Crkve, ono se u znatnom dijelu odnosi na problematiku preraspodjele dobara i siromaštva. Davanje milostinje je kroz čitavu povijest Crkve odgovor na stanje siromaštva osoba pokraj nas. Premda je davanje milostinje kao izričaj kršćanske ljubavi i danas validno načelo crkvenoga učenja i prakse, u prošlosti se manje analiziralo uzroke siromaštva te je naglasak bio gotovo ili u potpunosti na toj praksi kada je riječ o nejednakostima među ljudima. S razvojem društvenog nauka Crkva sve više analizira uzroke siromaštva te traži promjene sustava kako bi se umanjile nejednakosti. Uzroci bez sumnje ne leže samo u siromašnim pojedincima ili narodima nego su sami mehanizmi funkcioniranja suvremenoga društva, poglavito gospodarstva, oni koji proizvode siromaštvo i produbljuju nejednakosti između malog broja bogatih i sve većih masa siromašnih. Stoga milostinja, koliko god poželjna i potrebna, nije dostatan odgovor na te pojave, nego se u suvremenom svijetu, karakteriziranom globalizacijskim procesima i visokim stupnjem međusobne ovisnosti pojedinaca i država, zahtijeva adekvatan odgovor koji Crkva vidi u solidarnosti shvaćenju ne kao pukom suosjećanju sa siromašnima i stradalnicima, nego kao aktivnom načelu uređenja međuljudskih odnosa koje teži prema institucionalnom strukturiranju u svrhu ostvarenja općeg dobra i društvene pravednosti. U ovom ćemo radu najprije analizirati odnos prema siromaštvu i uzrocima siromaštva. Drugi dio će predstaviti ukratko crkveno učenje o milostinji i njezinu povezanost s kreposti pravednosti da bismo onda prešli na područje solidarnosti te razmotrili pitanje mogućnosti institucionaliziranja te socijalne kreposti u suvremenom društvu.

Ključne riječi: *milosrđe, milostinja, siromaštvo, solidarnost, supsidijarnost, socijalna država.*

Uvod

Stavljanje milosrđa i solidarnosti u međusobni odnos može na prvi pogled izgledati neutemeljeno i umjetno iz više razloga. Prvo, milosrđe je pradavni pojam koji ima gotovo izrazito vjersko i biblijsko značenje dok je solidarnost relativno nov pojam koji ne nalazimo izrijeком u svetopisamskim tekstovima, nego svoju današnju globalnu popularnost zahvaljuje prije svega parolama revolucionarnog duha Francuske iz 18. stoljeća. Iz toga proizlazi i razlika da se prvi pojam koristi gotovo isključivo u vjerskom diskursu, dok drugi pripada cjelokupnom čovječanstvu. Konačno, milosrđe i solidarnost, barem u svakodnevnom govoru i razumijevanju, pretpostavljaju različite subjekte i objekte. Kod milosrđa su oni na različitim razinama, postoji jedna „viša“ instancija koja je milosrdna i „niža“ koja prima milosrđe, dok su kod solidarnosti subjekt i objekt na neki način na istoj razini, poistovjećuju se jedan s drugim.

S druge pak strane, ako promatramo učinak, milosrđe i solidarnost u mnogočemu imaju dodirne točke ili se čak podudaraju. Primjerice, ako promotrimo tradicionalna tjelesna i duhovna djela milosrđa, možemo uočiti da se tu u biti radi o djelima solidarnosti s onima koji su u teškoj situaciji. Nažalost, djela milosrđa često se shvaćaju prije svega kao djela milostinje, dakle kao davanje pomoći za ublažavanje tjelesnih potreba osobe u nevolji (prva tri tjelesna djela milosrđa: gladnoga nahraniti, žednoga napojiti i siromaha odjenuti). Na taj način ne samo da se smanjuje područje milosrdnog djelovanja nego se ono reducira na jednokratnu pomoć, a da takvo djelovanje u bitnome ne mijenja životne okolnosti primatelja pomoći, a pogotovo nema utjecaja na uzroke koji su ga doveli u takvu situaciju.

Upravo iz toga razloga, stavljanje u međusobni odnos milosrđa i solidarnosti ne samo da nije umjetno nego postaje zahtjev stvarnosti ljudske međusobne ovisnosti u suvremenom globaliziranom svijetu. Gledajući iz perspektive modernoga društvenog nauka Crkve,¹ milosrđe

¹ Iako je na hrvatskom govornom području uobičajen naziv „socijalni nauk Crkve“, ja sam se opredijelio za pojam „društveni nauk Crkve“. Smatram da svakodnevno razumijevanje pojma „socijalni“ ne odgovara u cijelosti onome što taj crkveni nauk sadržava. Svakodnevno razumijevanje toga pojma odnosi se uglavnom na određenu ugroženost ili sloj društva pa se onda govori o „socijalnim slučajevima“, „socijalnoj službi“, „socijalnom osiguranju“... Iz toga proizlazi poteškoća potpunijeg shvaćanja naravi crkvenog učenja o društvenim pitanjima među širim krugovima i pripadnika Katoličke Crkve i onih koji su izvan nje. Iako je opravdano govoriti o „socijalnim enciklikama“ ili „socijalnim dokumentima“ utoliko što se radi o dokumentima koji su posvećeni određenim

i solidarnost mogu se svesti na jedan zajednički izvor. Prema tome nauku, ali isto tako i tradiciji Crkve, milosrđe i solidarnost su stvarnosti koje su bitno povezane s pravednosti, svaka na svoj način. Povezanost milosrđa s pravednosti, a koje se očituje u davanju milostinje, proizlazi iz shvaćanja da je Bog dao stvoreni svijet cjelokupnom čovječanstvu na upravljanje i korištenje, te stoga svaka ljudska osoba ima pravo na materijalna dobra koja su joj potrebna za dostojanstven život. Utemeljenje pak solidarnosti u pravednosti proistječe iz temeljnog dostojanstva ljudske osobe, njezine naravi po kojoj je upućena na društvo kao bitni čimbenik za ostvarenje vlastite osobnosti. Društvo kao cjelina, i osoba kao dio društva, teže prema postizanju zajedničkog cilja, a to je opće ili zajedničko dobro što je skup svih uvjeta nužnih za ostvarenje pojedinaca i skupina. A ostvarenje općega dobra nije moguće bez poštovanja pravednosti, što u konačnici znači da je prakticiranje solidarnosti zahtjev pravednosti, odnosno nužnost da se dadne svakome ono što mu pripada.

U nastavku rada ćemo pokušati demonstrirati tu povezanost milosrđa i solidarnosti s temeljnom kreposti pravednosti. No, prije toga čini se važnim razmotriti shvaćanje Crkve o siromaštvu i odnosu prema siromasima kroz povijest iz razloga što će biti vidljivo da se s vremenom i s razvojem društvenih procesa i odnosa mijenja i naglasak. Mogli bismo reći da se naglasak pomiče s pojedinca i karaktera moralnog čimbenika (onaj koji daje milostinju) prema „objektu“ toga čina, koji postaje subjekt te okolnostima i mehanizmima koji proizvode takva stanja. Upravo razumijevanje tih okolnosti, struktura i mehanizama nameće drukčiji pristup. Iako djela milosrđa, kao izričaj kršćanske ljubavi, ne smiju ni u jednom trenutku biti smatrana recidivima prošlosti, ipak kršćanin u suvremenom svijetu ne bi smio svoje življenje te ljubavi shvatiti kao sredstvo postizanja vječnoga života, nego naglasak mora biti na pozivu i izazovu da ovaj svijet učini kršćanskijim.

---

pitanjima koja predstavljaju akutni problem u određenom trenutku, držim da sveukupnom nauku više odgovara pojam „društveni“ jer se u konačnici ne radi samo o rješavanju „socijalnih problema“ nego o izgradnji kvalitetnijih društvenih odnosa i uvjeta.

Isto tako, na hrvatskom govornom području uvriježilo se od 1980-ih koristiti ime Lav XIII. (primjerice, isti prevoditelj u *Velikoj povijesti Crkve* Huberta Jedina, sv. V. iz 1978. za pape koristi ime Leon, a u sv. VI/2 iz 1981. ime Lav). Međutim, ta praksa nije ujednačena. Primjerice, liturgijske knjige i kalendar govore o sv. Leonu Velikom. Budući da se većina latinskih imena papa samo prilagođava hrvatskom jeziku (Pio, Benedikt, Klement, Inocent, Urban, Siksto...), ja se u svom radu odlučujem za ime Leon XIII.

1. Uzroci siromaštva i odnos prema siromasima

Temeljeni kršćanski stav prema siromaštvu proizlazi iz starozavjetne objave gdje siromasi zauzimaju posebno mjesto u Božjem providonosnu djelovanju i iz Isusova svrstavanja na stranu marginaliziranih krugova društva. Stoga je kršćanska zajednica od samoga početka posvećivala posebnu pozornost siromasima. Uz ispravnost nauka koji su naviještali, za apostole su jednako važni siromasi, što je nedvojbeno jasno izraženo nakon apostolskog susreta u Jeruzalemu gdje je utvrđena ispravnost naučavanja a sv. Pavao prenosi zaključak savjetovanja: „Mi ćemo među pogane, a oni među obrezane! Samo neka se sjećamo siromaha, što sam revno i činio“ (Gal 2,10). Od samih početaka kršćanske zajednice ustanovljena je i služba đakona kojima je skrb o potrebitima bila prvotna dužnost. Kasnije će briga za siromahe postati jedna od temeljnih dužnosti biskupa koji će pri sjedištima svojih biskupija osnivati svratišta, hospicije, kuće za siročad... a za te potrebe izdvajana je četvrtina crkvenih prihoda.

Nedvojbeno je da je Crkva vodila posebnu skrb o siromasima kroz čitavu svoju povijest. Štoviše, kroz otprilike 19 stoljeća svojega postojanja, ona je imala ekskluzivno „pravo“ brinuti se o ugroženim slojevima društva. Međutim, da bismo razumjeli djelovanje određenoga subjekta, potrebno je poznavati i logički temelj koji stoji iza toga djelovanja. Stoga se javlja pitanje gledanja Crkve na siromahe i siromaštvo kroz povijest.

Općenito govoreći, možemo ustvrditi da su u Crkvi kroz dugi niz stoljeća postojala dva misaona i djelatna smjera u odnosu na siromaštvo. S jedne strane susrećemo smjer koji veliča siromaštvo kao stanje života koje je odgovaralo božanskom promislu. Utemeljenje za takav stav izvodi se iz Isusova života, ali i kasnijeg učenja istočnih crkvenih otaca i istočne monastičke tradicije.² Taj će smjer doživjeti svoj vrhunac u 12. i 13. stoljeću s osnivanjem prosjačkih redova.³ S

² Usp.: D. MCCARTHY, „Poverty“, *New Catholic Encyclopedia* (Detroit: Thomson/ Gale ; Washington, D.C.: Catholic University of America, 2003.), 565.

³ U razdoblju koje je uslijedilo nakon osnivanja prosjačkih redova znatno je porastao broj onih koji su tražili pomoć i pouzdavali se u milostinju. Ta je pojava bila rezultat čestih prirodnih nedaća, ali i sklonosti ljudi da prijevarom dođu do pomoći. Prema Brianu Pullenu, najkasnije od 12. i 13. stoljeća, kanonisti su tvrdili da su pojedini siromasi zaslužniji od drugih, da bi trebalo ustanoviti jedan dobrotvorni red i da će pomaganje siromaha koji to ne zaslužuju, kao na primjer onih koji su siromašni zbog lijenosti, ugroziti društveni poredak. Stoga su civilne vlasti imale posebno zaduženje disciplinirati buntovne siromahe. Vidi: Brian PULLEN, „Poverty, charity, and social welfare“, John WITTE JR. i Frank S. ALEXANDER (ur.), *Christianity and Law: An Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008.), 191.

druge pak strane, nalazimo drukčiji smjer promišljanja i djelovanja, koji možemo okarakterizirati i kao dominantni stav kršćanstva u pogledu siromaštva, a on naglašava važnost kršćanske ljubavi, milosrđa i potrebe davanja milostinje siromašnima.

Na temelju spisa pojedinih crkvenih otaca, možemo izdvojiti nekoliko elemenata koji sačinjavaju okosnicu kršćanskog gledanja na siromaštvo kroz stoljeća koja će uslijediti. Prvo, siromaštvo je stanje koje dolazi od Boga, jednako kao i bogatstvo. Drugo, siromah treba biti zadovoljan svojim stanjem i obilovati duhovnim bogatstvom jer će to u konačnici biti nagrađeno. Treće, bogataš također treba biti zahvalan za bogatstva i dijeliti ih s onima koji su siromašni. Četvrto, uz siromaštvo kao „sudbinu“, njegov uzrok može biti i osobni grijeh bogatih ljudi koji su se odali pohlepi.⁴ Teološka misao ne bavi se uzrocima siromaštva nego prije svega raspodjelom dobara koja je Bog stvorio i dao svima na raspolaganje, što uključuje potrebu i obvezu bogatih i bolje stojećih da svoja dobra podijele sa siromašnima. Uz već spomenute uzroke, koji leže u Božjem providenju i pohlepi bogatih, nerijetko će se kao uzrok siromaštva navoditi i lijenost osoba koje su bile pogođene tom nedaćom. Stoga je Crkva tijekom cijelog srednjeg vijeka pravila razliku između siromaha koji su u tome stanju zbog određene nesposobnosti

---

⁴ Navest ću tek dva primjera iz najranijih vremena koji sadržavaju bitne oznake shvaćanja i odnosa Crkve prema siromašnima i komplementarno prema bogatima. Ono što nalazimo u apokrifnom spisu Hermas iz 2. stoljeća o „dužnostima“ siromašnih i bogatih, može se uzeti kao paradigma za kršćansko gledanje na odnos između siromašnih i bogatih: „Siromašna osoba radi molitvom, u kojoj je ona bogata, koju je primila od Gospodina [...] a bogata osoba jednako tako, bez predumišljaja, dijeli sa siromahom bogatstvo koje je primila od Gospodina. I ovo je djelo veliko i prihvatljivo Bogu.“ (PASTIR HERMAS, Similitude 3 (51, 5-7). Citirano u: Daniel G. GROODY (ur.), *The Option for the Poor in Christian Theology*, 84).

Crkveni oci, za razliku od rimskoga prava koje je na vlasništvo gledalo kao apsolutno pravo, razvijaju ideju socijalno odgovornog vlasništva nad imovinom, što znači da nije riječ o posjedovanju imovine nego o upravljanju njome. Bogati trebaju davati siromašnima za njihove potrebe upravo zbog toga što su bogatstva zemlje dana svima. I ovdje možemo učenje Bazilija Cezarejskog navesti kao paradigmu za otačko učenje: „Tko je onda pohlepan? Onaj tko nije zadovoljan onim što mu je potrebno. Tko je onaj tko otima drugima? Onaj tko nagomilava ono što pripada svima. Nisi li *ti* pohlepan? Nisi li *ti* onaj koji otima drugima? Ti si primio ove stvari da upravljaš njima, a pretvorio si ih u svoje vlasništvo! [...] Kruh koji zadržavaš, pripada gladnima; kaput koji držiš zaključanim u ormaru, pripada golima [...] Ti si povrijedio toliko ljudi, koliko si mogao pomoći s tim stvarima.“ (Bazilije CEZAREJSKI, Propovijed 6, 7. Citirano u: Daniel G. GROODY (ur.), *The Option for the Poor in Christian Theology*, 80).

i onih koji su siromašni zbog skitništva.⁵

S razvojem moderne ekonomije tržišta, koja će naglasiti ulogu slobodnoga tržišnog natjecanja te inicijative i sposobnosti pojedinca, jača i uvjerenje da se bogatstvo može proizvoditi i povećavati. Stoga su siromasima mogli biti samo oni koji nisu imali inicijative ili nisu bili nadareni za takvu tržišnu utrku.⁶ Još prije toga Crkva je bila suočena s predbacivanjima da svojim veličanjem siromaštva zapravo produbljuje i širi problem siromaštva u društvu.⁷ No, ideja da uzrok siromaštva leži u nedostatku inicijative ili sposobnosti, doživljava izazov s industrijskom revolucijom koja se zahuktava u drugoj polovici 18. stoljeća te s razvojem industrijskog kapitalizma kao njezinim integralnim dijelom. Naime, u to je vrijeme očividno da postoji društveni sloj koji želi raditi i radi, ali je ipak siromašan. Razlozi za to leže upravo u sustavu koji su izgradile ove nove pojave jer se u industrijskom kapitalizmu javljaju s jedne strane vlasnici kapitala kojima je stjecanje profita bio osnovni cilj, dok s druge strane imamo radničku klasu koja je ovisila o radnome mjestu u tvornicama. Zbog povećane migracije u gradska središta i tehnološkog napretka u industriji, koji je svakodnevno manualni rad činio sve manje potrebnim, javljaju su široke mase radnika, što dodatno smanjuje cijenu rada. Usprkos niskoj cijeni rada i odsutnosti prava i zaštite, radnik je bio egzistencijalno upućen na rad u tvornici jer je cijela obitelji ovisila isključivo o plaći koja je bila nužna za podmirivanje minimalnih potreba kao što su stan i hrana.⁸ Reakcija Crkve na problematiku izraslu iz industrijske revolucije bila je obrambena i temeljena na tradicionalnom učenju o siromaštvu i odnosu prema siromasima. Suočena sa stalnim napadima tijekom modernog razdoblja, koji su prijetili ne samo uništenjem crkvenog položaja i statusa u društvu nego i samim uništenjem vjere i Crkve, pape ovoga razdoblja rješenje su tražili u osuđivanju novih misaonih i društvenih pojava te vraćanju starome društvenom poretku (*Ancien Régime*).⁹ U pogledu siromaštva i odnosa prema siromasima, odnos

⁵ Usp.: D. MCCARTHY, „Poverty“, 565. Jednu skupinu lažnih siromaha sačinjavali su lažni hodočasnici koji su se potucali od mjesta do mjesta i prosili pomoć.

⁶ Usp.: Paul STEIDL-MEIER, *Social Justice Ministry. Foundations and Concern* (New York: Le Jacq Pub., 1984.), 230-231.

⁷ Usp.: D. MCCARTHY, „Poverty“, 565.

⁸ Više o efektima industrijske revolucije vidi u: Rodger CHARLES, *Christian Social Witness and Teaching. The Catholic Tradition from Genesis to Centesimus Annus*, sv. I, (Gracewing: Fowler Wright Books, 1998.), 286-317.

⁹ Za detaljniji prikaz ovoga razdoblja, vidi Joe HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching. The Popes Confront the Industrial Age 1740-1958* (New York - Mahwah, NJ: Paulist Press, 2003.), 31-104.

Crkve je sličan. Za razliku od teološke misli, koja jednim svojim dijelom ide u korak s modernom misli i analizira društveno stanje i nove pojave te traži načina kako odgovoriti na izazove novoga vremena,¹⁰ pape su nastavili u svojim enciklikama iznositi tradicionalno učenje o siromaštvu koje se uglavnom svodi na savjetovanje i poticanje. Glede samih uzroka siromaštva, nalazimo manje-više tradicionalno učenje o razlozima siromaštva koje možemo svrstati u tri skupine.¹¹

Među najčešćim uzrocima navodi se siromaštvo kao stanje koje dolazi od Božjeg promisla. Polazeći od toga viđenja, učiteljstvo potiče siromahe da prihvate svoje stanje i zla kojima su pogođeni te nastoje izgraditi stav siromaštva u duhu za što će primiti vječnu nagradu. Tako npr. papa Pio IX. tješi siromahe da „ne trebaju biti žalosni zbog svoga stanja budući da samo njihovo siromaštvo olakšava njihov hod prema spasenju, ako podnose svoje stanje strpljivo i nisu siromašni samo u posjedovanju nego i u duhu“.¹² Sastavni dio toga učenja je i stav da nejednakosti u društvu dolaze po „naravi“, što nalazimo čak i u enciklikama Leona XIII.¹³

Drugi uzrok siromaštva koji nalazimo u dokumentima učiteljstva je pohlepa bogatih i njihovo grešno nagomilavanje bogatstva. Ponovno ćemo citirati Pija IX. koji osuđuje “razuzdano sebeljublje, vrijedno prijekora, i vlastiti interes koji gone mnoge da traže vlastite prednosti

---

¹⁰ Usp., na primjer, Werner LEVI, *From Alms to Liberation. The Catholic Church, the Theologians, Poverty, and Politics* (New York: Praeger, 1989.), 11-15.

¹¹ Usp.: W. LEVI, *From Alms to Liberation*, 8-9.

¹² PIO IX., *Nostis et Nobiscum* (1849.), br. 22. Engleski tekst u: Claudia CARLEN IHM, *The Papal Encyclicals 1740-1878*, sv. I (Ypsilanti, MI: The Pierian Press, 1990.).

¹³ Tako npr. Leon XIII. u enciklici *Quod apostolici* (1878.) u br. 9 govori: „Međutim, katolička mudrost, poduprijeta odredbama naravnog i božanskog zakona, proviđa s posebnom brigom za javni i osobni mir (*tranquility*) u svojoj doktrini i učenju glede dužnosti vlasti i raspodjele dobara nužnih za život i uporabu. Jer, dok socijalisti [...] tvrde da siromaštvo ne bi trebalo biti mirno podnošeno i da vlasništvo i privilegije bogatih mogu biti s pravom napadnute, Crkva, s puno većom mudrošću i dobrim osjećajem, prepoznaje nejednakosti među ljudima, koji su rođeni s različitim moćima tijela i uma, nejednakosti u stvarnom posjedovanju, drži dakle da pravo vlasništva i posjedovanja, koji izvire iz same naravi, ne smiju biti dirana i stoje nepovrediva.“ Nadalje, u enciklici *Rerum novarum* (1891.), osim individualnih razlika među ljudima kao što su umne sposobnosti, marljivost, zdravlje i snaga, daje naslutiti da su klase rezultat naravi: „Iz same naravi proizlaze u ljudskom rodu velike i premnoge nejednakosti [...] kao što se u tijelu pojedini udovi međusobno slažu i time stvaraju divan sklad, isto je tako i narav za državu odredila da se obje klase međusobno slažu i stvaraju ravnotežu.“ LEON XIII., *Rerum novarum – Enciklika o radničkom pitanju* (15. V. 1891.), br. 14-15, Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (Zagreb: KS, 1991.), (Dalje: RN).

i profit bez ikakva obzira za svojega bližnjega. Smatramo to potpuno nezasićenom strašću za moći i posjedovanjem koja poništava sva pravila pravednosti i poštenja te nikada ne prestaje, bilo kojim sredstvima, zgrtati i pohlepno nagomilavati bogatstvo.”¹⁴

Treći uzrok siromaštva učiteljstvo nalazi u lijenosti radnika i njihovim neopravdanim ambicijama. Takav jedan primjer nalazimo u enciklici Leona XIII. gdje se govori o različitim uzrocima društvenoga urušavanja, među njima i o odbojnosti prema siromaštvu. Glede radnika, Papa govori da ta odbojnost „dolazi do izražaja u tendenciji da se pobjegne od posla, da se ustukne pred naporom, da se bude nezadovoljan svojim usudom, da se upilji pogled na stvari koje su iznad njega i da nepromišljenom nadom iščekuje neko buduće izjednačenje vlasništva. Možemo zamijetiti da isti karakter prožima mase u živoj želji da zamijene život u ruralnim područjima za oduševljenja i zadovoljstva grada.”¹⁵

Nakon višestoljetnoga odbacivanja svih modernih pojava i traženja rješenja u povratku na stari način društvenoga uređenja, pred kraj 19. stoljeća započinje novi smjer crkvenoga djelovanja koji pokušava djelomično prihvatiti nova događanja i utjecati na njihovo oblikovanje. Istina, taj će se novi pravac kroz nekoliko desetljeća miješati s naznakama prijašnjega, no ipak će tijekom 20. stoljeća postati sasvim prepoznatljiv kao novi pristup Crkve problemu siromaštva. Novi pravac, koji će papa Leon XIII. zacrtati a njegovi nasljednici uglavnom slijediti i dalje razvijati, doći će do izražaja u prvoj enciklici posvećenoj u potpunosti “novim stvarima” i radničkom pitanju *Rerum novarum* (1891.), čije značenje leži upravo u činjenici da je socijalno pitanje postalo središnja i isključiva tema jedne enciklike, čime je

---

¹⁴ PIO IX., *Quanto conficiamur moerore* (1863.), br. 10. Leon XIII. će na sličan način, konstatirajući da se kod mnogih privatni i javni moral razlikuje od evanđeoskog duha te upozoravajući na opasnost isključivog usmjerenja na ovozemaljske stvari, ustvrditi da je „malen korak od želje za luksuzom do težnje za sredstvima kojima će se postići. Odatle nastaje neobuzdana pohlepa za novcem, koja zasljepljuje svoje zatočenike, i u ispunjenju svoje strasti suludo ih naganja, često bez obzira za pravdu ili nepravdu, i nerijetko povezanu s odvratnim neobaziranjem na siromaštvo svojih bližnjih. Stoga se mnogi koji žive u krilu luksuza nazivaju braćom mnoštva koje u dubini svojega srca preziru; i na isti način, umom napuhanim ohološću, uopće ne misle poštovati bilo koji zakon ili poštovati bilo koju vlast.“ (LEON XIII., *Exeunte iam anno* [25. XII. 1888.], br. 6, Claudia CARLEN IHM, *The Papal Encyclicals*, sv. II.).

¹⁵ LEON XIII., *Laetitiae sanctae* (8. IX. 1893.), br. 5, Claudia CARLEN IHM, *The Papal Encyclicals*, sv. II.

naznačen drukčiji pravac djelovanja.¹⁶

Kao što smo već prije vidjeli, neki elementi tradicionalnog učenja o siromaštvu nastavili su se provlačiti i kroz učenje Leona XIII. Međutim, ova enciklika predstavlja zaokret u kojem Crkva na problem siromaštva ne gleda više isključivo u perspektivi potrebe da bogatiji i bolje stojeći svojim milodarima olakšavaju teret siromaha. U *Rerum novarum* nalazimo elemente koji upućuju na svijest da pojedini uzroci siromaštva leže u samom sustavu te nalazimo kritiku toga sustava i zahtjev da se izmijene oni elementi koji generiraju siromaštvo. Dva elementa posebno dolaze do izražaja kao izričaj kritike tadašnjega sustava industrijskog kapitalizma i zahtjeva da se praksa oblikuje na drukčiji način. Prvi se odnosi na učenje Leona XIII. da država treba intervenirati u zaštitu radničke klase jer radnička populacija, koja ujedno sačinjava najveći dio siromašne populacije, za razliku od sloja bogatih, nema drugih sredstava za zaštitu, te je stoga upućena na posebnu zaštitu države.¹⁷ Nadalje, radnici svojim radom doprinose najvećim dijelom izgradnji društvenoga bogatstva, te stoga pravednost zahtijeva da država vodi posebnu brigu o zaštiti upravo radnika.¹⁸ Područja gdje država treba intervenirati i zaštititi radnika odnose se na nedjeljni i blagdanski odmor, radi izvršenja vjerskih obveza, ali i radi odmora. To se posebno tiče zaštite žena i djece. Čak i kada je riječ o plaći, ako je radnik prisiljen iz straha ili nekog „većeg zla“, prihvatiti manju plaću od one koju pravednost zahtijeva i ne uspije se izboriti ni s pomoću posredničkih tijela, država je dužna zaštititi ga ako joj se obrati.¹⁹

Drugi element je vezan upravo uz plaću, a direktno je suprotan kapitalističkoj logici ponude i potražnje. Naime, industrijski kapitalizam je ljudski rad držao tek za jednu od roba u lancu proizvodnje čija se vrijednost određivala na tržištu ovisno o ponudi i potražnji. Nasuprot

---

¹⁶ Prva socijalna enciklika *Rerum novarum* dobrim je dijelom rezultat očekivanja i traženja mjesnih Crkava da se Sveta Stolica očituje o pitanjima s kojima su se lokalne zajednice suočavale i za koja su tražile rješenja već više od pola stoljeća. Poznato je da su aktivni katolički predstavnici hijerarhije i laika u industrijaliziranim zemljama, kao što su Francuska, Njemačka, Engleska, Belgija, SAD..., već dulje vrijeme podvrgavali analizi problem radnika te kritizirali vladajući kapitalistički sustav i ulogu države u njemu i predlagali rješenja za pravednije odnose na gospodarskom području. Među najpoznatije osobe spadaju biskup Emmanuel von Ketteler, Frederic Ozanam, Philippe Buchez...

¹⁷ Usp.: RN, br. 29.

¹⁸ Usp.: RN, br. 27.

¹⁹ Usp.: RN, br. 33.

tome, Leon XIII. govori o „pravednoj plaći“²⁰ kojom radnik treba moći uzdržavati sebe i svoju obitelj te uštedjeti dio plaće kako bi s vremenom mogao pribaviti sebi dio zemlje. Papa je bio uvjerenja da bi se na taj način smanjilo siromaštvo.²¹

Ova dva elementa iz prve socijalne enciklike nepobitno upućuju na zaključak da Crkva u odnosu na siromaštvo počinje shvaćati da sustav može proizvoditi siromahe te stoga traži njegovo modificiranje. Pio XI. će biti još izričitiji u enciklici *Quadragesimo anno* (1931.) kada konstatira da su za promjene postojećega stanja „potrebne dvije stvari: obnova institucija i popravljavanje ćudoređa“.²² On uvodi u društveni nauk koncepte poput „socijalna pravda“,²³ „pravedna plaća“²⁴ i „supsidijarnost“²⁵ koji svi imaju za cilj zaštititi radnika i modificirati sustav da ne proizvodi sirotinju. Upravo Pio XI. pravi razliku između pauperizma s jedne i siromaštva radnika koji ne posjeduju imovinu s druge strane te se zauzima da se „bar u buduće obilje stečenog kapitala u istim razmjerima ne gomila kod bogatih i da se u dostatnoj mjeri razdijeli onima koji daju radnu snagu“.²⁶

Crkveno učiteljstvo će u razdoblju koje slijedi sve više primjenjivati socijalnu analizu na društvenu stvarnost, što će rezultirati sve učestalijim i izričitijim zahtjevima za reformu društveno-ekonomskih mehanizama.²⁷ Štoviše, s Ivanom XXIII. je započelo, a s Drugim vatikanskim saborom i posaborskim dokumentima uhvatit će puni zamah, novo razdoblje u kojem se naglašava važnost koncepta razvoja, ne odbacujući pri tome važnost kršćanskog milosrđa.²⁸

Polazeći od činjenice da u vremenu kada bi ekonomski razvoj mogao ukloniti sve nejednakosti, on ih zapravo pogoršava te u nekim područjima donosi umanjene društvenoga statusa zapostavljenih ili potpuno zanemarivanje siromašnih, Sabor iznosi uvjerenje

²⁰ Leon XIII. ne koristi izriječom pojam pravedne plaće.

²¹ Usp.: RN, br. 34-35.

²² PIO XI., *Quadragesimo anno* (15. V. 1931.), br. 78, M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (dalje: QA).

²³ Usp.: QA, br. 59.

²⁴ Usp.: QA, br. 64-76.

²⁵ Usp.: QA, br. 80-81.

²⁶ QA, br. 61-62.

²⁷ Usp.: npr. PIO XII., *Summi pontificatus*, br. 59; *Evangelii praecones*, br. 17; *Haurietis aquas*, br. 174; IVAN XXIII., *Mater et Magistra*, br. 74-75, 83, 97, 113; *Pacem in terris*, br. 22.

²⁸ Usp.: DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (8. XII. 1965.), br. 63-72, M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (dalje: GS).

suvremenoga svijeta da bi „velike tehničke i ekonomske mogućnosti kojima raspolaže današnji svijet mogle i morale ispraviti to žalosno stanje stvari. Zato svi traže mnoge reforme u ekonomsko-socijalnom životu i promjenu mentaliteta i ponašanja.“²⁹ Sabor ne samo da potvrđuje tradicionalno učenje Crkve, kao npr. da siromašan čovjek u ekstremnim situacijama potrebe za uzdržavanje života smije uzeti od bogatstva drugih, opću namjenu dobara i socijalnu usmjerenost privatne imovine,³⁰ pravo na udruživanje u sindikate³¹ nego također govori o nužnosti „da se uzmogne udovoljiti zahtjevima pravde i pravičnosti treba se živo založiti da se [...] što brže uklone goleme ekonomske nejednakosti koje su povezane s individualnom i socijalnom diskriminacijom koje danas postoje a često se povećavaju“.³² Nadalje, Sabor ne prihvaća logiku ekonomskih zakona koji radnika prečesto čine robom rada i zahtijeva da se rad prilagodi potrebama osobe i njezinim obiteljskim uvjetima.³³ Isto se naglašava i u području poljoprivrede, gdje Sabor upire prst u područja poput Latinske Amerike s malim brojem velikih zemljoposjednika i velikim brojem siromašnih ljudi bez zemlje. Zemlja leži neobrađena zbog profita, a radnici bez zemlje su nerijetko prisiljeni raditi za plaću nedostojnu ljudskoga bića ili su eksploatirani od strane posrednika. Stoga se zahtijeva reforme koje bi povećale prihode, ali također poboljšale uvjete rada i omogućile podjelu neobrađene zemlje.³⁴

U posaborskom razdoblju, crkveno je učiteljstvo pak nastavilo dalje pridavati pozornost pitanjima vezanim uz siromaštvo, poglavito manjkavostima sustava koji generira nerazvijenost i siromaštvo. Na tragu učenja Drugog vatikanskog sabora, Pavao VI. će svoju socijalnu encikliku *Populorum progressio* posvetiti pitanju integralnog razvoja. Prvi Papa koji je putovao izvan Italije te je imao prigodu vidjeti lice siromaštva³⁵ daje izričitu osudu liberalnog ekonomskog sustava koji proizvodi nejednakosti. Iako je industrijalizacija donijela znatne pozitivne promjene, iz tih promijenjenih okolnosti izrasli su i određeni koncepti „koji je profit smatrao bitnim pokretačem ekonomskog

---

29 GS, br. 63.

30 Usp.: GS, br. 69.

31 Usp.: GS, br. 68.

32 GS, br. 66.

33 GS, br. 67.

34 Usp.: GS, br. 71.

35 Pavao VI. spominje u br. 4 svoja putovanja u Latinsku Ameriku (1960.) i Afriku (1962.) prije nego je postao Papa, no zasigurno su na njega utjecala i putovanja u Svetu Zemlju i Indiju, oba 1964. godine.

progresu, konkurenciju vrhovnim zakonom ekonomike, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju apsolutnim pravom bez ograničenja i odgovarajućih socijalnih obveza. Taj neobuzdani liberalizam vodio je u diktaturu [...] (koja je uzročnik) 'međunarodnog imperijalizma novca'.³⁶ Mnoge negativne pojave, kao što su povećane patnje, nepravedne prakse i bratoubilački sukobi, nisu rezultat same industrijalizacije, nego pogubnih ekonomskih koncepata, obično nazivanih kapitalizmom, koji su izrasli zajedno s industrijalizacijom.³⁷

Papa Ivan Pavao II. od samoga početka svojega pontifikata ocrta stanje suvremenoga svijeta podijeljenog na bogate i siromašne kao „divovski razvitak biblijske usporedbe o bogatašu i siromahu Lazaru“.³⁸ Istina, sukladno tradiciji Crkve, Ivan Pavao II. također veliča siromaštvo u duhu i podsjeća na obvezu bogatijih pomagati ljude u potrebi od svojih dobara, i to ne samo od svojega suviška nego također od vlastitih sredstava nužnih za uzdržavanje života.³⁹ Međutim, to ga ne sprečava da poduzme analizu uzroka siromaštva, gotovo emocionalno ocrta njegove dramatične razmjere i predloži smjernice za eliminiranje nejednakosti i siromaštva među pojedincima i narodima koji ne proizlaze iz naravnih različitosti osoba nego iz mehanizama sustava.

Prema Ivanu Pavlu II., uzroci krize su etičkoga karaktera jer je suvremeni svijet „daleko od objektivnih zahtjeva moralnoga reda, [od prijekih potreba pravednosti] i još više od društvene ljubavi“ i očituje se u konzumističkoj civilizaciji u kojoj jedni obiluju viškovima dobara dok većina drugih pati od siromaštva, suočena sa smrću svojih građana zbog gladi i neishranjenosti. Ta pojava dovodi u pitanje strukture i mehanizme funkcioniranja suvremenoga svijeta na gospodarskom području uslijed čega se pokazuje njihova nesposobnost za reguliranje nepredvidivih situacija koje su naslijeđene iz prošlosti. Rezultat takva funkcioniranja je vršenje pritiska na čovjeka, razaranje okoliša, energetskih i materijalnih resursa, što u konačnici dovodi do širenja

³⁶ PAVAO VI., *Populorum progressio – Napredak naroda. Enciklika o razvitku naroda* (26. III. 1967.), br.26., M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (dalje: PP).

³⁷ Usp.: PP, br. 26.

³⁸ IVAN PAVAO II., *Redemptor hominis – Otkupljeni čovjek* (4. III. 1979.), br. 16., M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (dalje: RH).

³⁹ Vidi: IVAN PAVAO II., *Sollicitudo rei socialis – Socijalna skrb* (30. XII. 1987.), br. 31., M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (dalje: SRS); vidi također: *Discurso durante la visita alla Favela vidigal, Rio de Janeiro, 02. VII. 1980*, www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1980/july/documents/hf_jp-ii_spe_19800702_vidigal-brasile_it.html (9. VIII. 2016.).

bijede i siromaštva.⁴⁰ Štoviše, ti mehanizmi funkcioniraju gotovo po zakonu automatizma, iako njima upravljaju ljudi, te tako uvećavaju jaz između bogatih i siromašnih jer ekonomski, finansijski i društveni mehanizmi povećavaju bogatstvo jednih i bijedu drugih. Stoga ti „mehanizmi, koji su izravno ili neizravno u rukama razvijenijih zemalja, samim svojim načinom djelovanja pogoduju probicima onih kojima stoje na raspolaganju, ali na kraju guše ili uvjetuju ekonomije manje razvijenih zemalja [...] takvi mehanizmi mogu povećati bogatstvo bogatih i pojačati siromaštvo siromašnih. Pojava takozvanog Četvrtog svijeta potvrdila je takvo predviđanje.“⁴¹

Papa vidi to neuravnoteženo stanje suvremenoga svijeta kao „veliku dramu“ iz koje proizlazi nužnost tražiti „hrabra i stvaralačka rješenja u skladu s izvornim ljudskim dostojanstvom“.⁴² Takvo stanje nije nastalo samo po sebi, nego se zajedno s industrijalizacijom razvijao i sustav nepravednosti i štete koji je vadio u nebo za osvetom, a promicao ga je liberalno-politički sustav koji je favorizirao vlasnike kapitala, dok je radnika tretirao tek kao instrument proizvodnje. Ni suvremeno doba nije bitno drukčije, nego „razni sistemi ideologije ili vlasti, a i novi međusobni odnosi koji su nastali na različitim razinama društvenoga života, *podržavaju i dalje flagrantne nepravde ili su stvorili nove*.“ Ta su nepravedna stanja prisutna i u industrijski razvijenim zemljama i u onima gdje još uvijek prevladava zemljoradnja.⁴³ Kreativna rješenja, bilo da se radi o trgovinskom sektoru, bilo o raspodjeli i kontroli bogatstava, dio su „neizbježne reforme struktura ekonomskog života“.⁴⁴ Nužnost reformi proizlazi iz razvoja na tehnološkom, ekonomskom i političkom planu koji je sa sobom donio mnoge nove čimbenike, kao što su širenje automatizacije u proizvodnom procesu, porast cijena energenata i repromaterijala, ograničenost prirodnih resursa i velika zagađenost okoliša te emancipacija naroda koji su stoljećima bili podčinjeni, a sada traže jednakopravnost u odlučivanju na međunarodnoj razini. „Ti novi uvjeti i zahtjevi traže preobrazbu i preuređenje današnjih ekonomskih struktura, kao i preraspodjele rada.“ Iako će te promjene možda donijeti sa sobom neke negativne posljedice, pogotovo u razvijenom svijetu, one mogu „donijeti također

40 Usp.: RH, br. 16. Tekst u zagradama ispušten je u navedenom hrvatskom prijevodu.

41 SRS, br. 16.

42 RH, br. 16.

43 IVAN PAVAO II., *Laborem exercens – Radom čovjek. Enciklika o ljudskom radu* (14. IX. 1981.), br. 8., M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (dalje: LE). Naglasak u originalu.

44 RH, br. 16.

olakšanje i nadu za milijune osoba koje sada žive u sramotnoj i nedostojnoj bijedi.⁴⁵

Papa Benedikt XVI., direktno se nadovezujući na misao Pavla VI., povezuje pitanje siromaštva s pitanjem razvoja. Polazeći od uvjerenja da nerazvijenost nije rezultat samo materijalnih danosti nego i izraz čovjekove volje, misli i neadekvatnih međuljudskih odnosa,⁴⁶ Papa upozorava na pogubne učinke suvremenih ekonomskih procesa koji povećavaju razliku između bogatih i siromašnih, kako u odnosima između razvijenih i nerazvijenih zemalja, tako i unutar samih razvijenih zemalja.⁴⁷ Te pojave nisu rezultat ekonomije kao takve,⁴⁸ nego su izraz ekonomskih, socijalnih, političkih i kulturnih danosti.⁴⁹ Stoga borba protiv gladi, kao najizrazitijeg oblika siromaštva, zahtijeva reformu institucionalnog sustava jer „glad ne ovisi toliko o materijalnoj oskudici koliko o oskudici socijalnih resursa, među kojima su daleko najvažniji oni institucionalni. Drugim riječima, nedostaje sustav ekonomskih institucija koji bi mogao zajamčiti redoviti, a u pogledu prehrambene vrijednosti i primjeren pristup hrani i vodi [...]“⁵⁰. Potrebno je usmjeravati globalizacijske procese, koji sami po sebi nisu ni dobri ni zli, te „ispraviti smetnje u funkcioniranju, među njima i one ozbiljne, koje rađaju novim podjelama među narodima i unutar narodâ te poraditi na tome da se preraspodjela bogatstva ne odvija kroz preraspodjelu ili čak još veći porast siromaštva“⁵¹

Papa Franjo povezuje pitanje pravednosti s obraćenjem i stavlja ga u perspektivu milosrđa ističući da pravednost i milosrđe nisu suprotstavljene stvarnosti, nego „dviije dimenzije jedne stvarnosti koja se progresivno razvija dok ne kulminira u punini ljubavi“. On napominje da pravednost ima svoju važnost kao temeljni koncept civilnog društva kojim mora upravljati zakon i kao obveza da se dadne svakome ono što mu pripada. Referirajući se na biblijsko shvaćanje pravednosti, Papa upozorava na opasnost legalizma u izvršavanju pravednosti te ističe da je potrebno prepustiti se Božjoj volji kako bi se izbjegao legalizam.⁵²

---

45 LE, br. 1.

46 Usp.: BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate – Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), br. 19., (Zagreb: KS, 2009.), (dalje: CV).

47 Usp.: CV, br. 22.

48 Usp.: CV, br. 31.

49 Usp.: CV, br. 21, 23-26.

50 CV, br. 27.

51 CV, br. 42.

52 Papa FRANJO, *Misericordiae vultus – Lice milosrđa. Bula najave izvanrednog Jubileja milosrđa* (11. IV. 2015.), br. 20., (Zagreb: KS, 2015.).

2. Milostinja i pravednost

Sistematska teologija razmatra pitanje milostinje prije svega u sklopu teološke kreposti ljubavi. Sv. Toma Akvinski govori o milostinji kao izvanjskom učinku ljubavi.⁵³ Nadovezujući se na njegovo učenje, moralni će teolozi sustavno razrađivati tumačenja o stupnju obveznosti davanja milostinje onima koji su u potrebi. Općenito rečeno, prevladava stav: „Gdje je veća nužda, valja više žrtvovati; gdje je veća mogućnost, valja više dati.“⁵⁴ U toj sistematizaciji razlikuju se stupnjevi potrebe na strani potrebitog i stupnjevi mogućnosti na strani darivatelja. Glede prvoga, govori se o tri različita stupnja oskudice: *ekstremna ili krajnja* (ugroženost vitalnih potreba), *ozbiljna ili teška* (izostanak pomoći vodi ozbiljnom nazatku) te *opća ili redovna* (nedostatak sredstava prouzročuje značajne poteškoće). Na strani davatelja razlikuju se dvije vrste posjedovanih dobara s obzirom na njihovu važnost za život dobročinitelja: 1) sredstva nužna za vitalne potrebe; 2) sredstva nužna za održavanje društvenoga statusa. Sva dobra koja nadilaze okvire potrebe očuvanja dotičnih potreba, smatraju se suviškom iz kojega bi onda trebalo pomoći potrebitima.⁵⁵ Mi se ovdje nećemo upuštati u moralnu kazuistiku o stupnju obveznosti davanja milostinje s obzirom na opseg posjedovanih dobara. Važno je naglasiti da se davanje milostinje shvaća kao obveza koja proizlazi iz kršćanske ljubavi a ne iz pravednosti. Samo u ekstremnim situacijama potrebe, to može biti zahtjev pravednosti. Ovako sistematizirano učenje o milosrđu i milostinji ulazi i u korpus modernog društvenog nauka Crkve.

Papa Leon XIII., koji je inaugurirao tomizam i neoskolastičku teologiju na početku svojega pontifikata, temelji svoje učenje, naravno, na učenju sv. Tome.⁵⁶ Polazeći od postavke da su razlike i nejednakosti među ljudima rezultat nejednakosti koje proizlaze iz same naravi,⁵⁷

⁵³ Usp.: Toma AQUINSKI, *Summa theologiae*, pars II-II, q. 32.

⁵⁴ Usp.: Jordan KUNIČIĆ, „Da li se mora dijeliti milostinja od potrebnih dobara?“, *Bogoslovska smotra* 37 (1967.), 395.

⁵⁵ James David O'NEILL, „Alms and Almsgiving,“ *The Catholic Encyclopedia*, sv. 1. (New York: Robert Appleton Company, 1907.), <http://www.newadvent.org/cathen/01328f.htm>, (24. VIII. 2016.).

⁵⁶ Ovdje se ne možemo upuštati u dublju raspravu, no važno je napomenuti da postoje određene razlike između učenja Tome Akvinskog o privatnom vlasništvu i njegovu korištenju te učenja Leona XIII. Usp.: Charles E. CURRAN, „The Changing Anthropological Bases of Catholic Social Ethics“, Charles E. CURRAN i Richard A. MCCORMICK (ur.), *Readings in Moral Theology No. 5. Official Catholic Social Teaching* (New York ; Mahwah: Paulist Press, 1986.), 204-209.

⁵⁷ Usp.: RN, br. 14.

Papa poučava o mogućnosti pomirenja društvenih klasa. Sklad među bogatima i siromašnima ostvaruje se najprije kroz pravednost,⁵⁸ ali još više i savršenije u ljubavi.⁵⁹ Glede pitanja milostinje, Leon XIII. ga razmatra u kontekstu posjedovanja dobara te korištenja tim dobrima. Posjedovanje dobara proizlazi iz naravnoga zakona i ona su mu nužna za uzdržavanje života. Stoga nitko nije dužan pomagati drugima iz tih sredstava, nužnih za uzdržavanje života i onoga što dolikuje toj osobi. Citirajući sv. Tomu da „nitko ne mora živjeti ispod svoga dostojanstva“, Papa uči da, nakon udovoljenja tim zahtjevima, „dužnost je udijeliti od onoga što je preostalo. [...] Te dužnosti ne proizlaze iz pravednosti, osim u krajnjoj nuždi, nego iz kršćanske ljubavi, a njezino ispunjenje ne možemo tražiti zakonskim putem“, ali upozorava da je Kristov zakon, koji to zahtijeva, iznad svih ljudskih zakona.⁶⁰ Na temelju i tragu Leonova učenja, Pio XI. uči na isti način o pravu na vlasništvo i korištenju tim vlasništvom te ističe da „slobodni dohoci nisu nipošto prepušteni čovjekovoj samovolji“, nego su „bogataši najstrože obvezani na milostinju, dobročinstvo i darežljivost“.⁶¹ Osim toga, Pio XI. ne propušta pohvaliti one koji višak svojih prihoda ulažu u razvoj posla koji omogućava nova radna mjesta i priliku radnicima da zarade svoju plaću.⁶²

Iz ovog kratkog pregleda vidljivo je da sistematska teologija ne dovodi u vezu dijeljenje svojih dobara potrebitima sa zahtjevima pravednosti nego sa zahtjevima kršćanske ljubavi. Samo krajnja nužda siromaha, koja ugrožava njegov život, zahtjev je pravednosti. Međutim, kod crkvenih otaca, kao i u saborskim i posaborskim dokumentima, nalazimo drugi naglasak koji dijeljenje vlastitih dobara s onima koji imaju manje dovode izravnije u odnos sa zahtjevima pravednosti. Utemeljenje za takav stav nalazi se u biblijskom izvješću o stvaranju gdje Bog daje stvorena dobra cjelokupnom čovječanstvu na upravljanje i korištenje. Sv. Ciprijan tako, veličajući praksu prve kršćanske zajednice koja je međusobno dijelila sva dobra, zaključuje da „to znači istinski postati sinovima Božjim duhovnim rođenjem; to znači nebeskim zakonom oponašati pravičnost Boga Oca. Jer što god je od Boga, zajedničko je u našoj uporabi; niti je bilo tko isključen iz Njegova dobročinstva i Njegovih darova tako da bi se spriječilo cjelokupni ljudski rod u jednakom uživanju božanske dobrote i velikodušnosti.“

---

58 Usp.: RN, br. 17.

59 Usp.: RN, br. 18.

60 RN, br. 19.

61 QA, br. 50.

62 Usp.: QA, br. 51.

Nabrajajući potom primjere iz prirode gdje svi ljudi jednako uživaju u svjetlu Sunca i Mjeseca, snu, kiši ili vjetru, sv. Ciprijan zaključuje: „Onaj tko po tome primjeru jednakosti, kao posjednik na zemlji dijeli svoje prihode i plodove bratski, pravedno prema svima, on je oponašatelj Boga Oca.“⁶³

Sv. Ambrozije također dijeli uvjerenje da su stvorena dobra dana na raspolaganje cjelokupnom čovječanstvu. U sklopu govora o moralnim krepostima, on veliča pravednost te, suprotstavljajući se mišljenju nekih filozofa da je sukladno pravednosti opravdano razlikovati zajedničku i privatnu imovinu, kaže da to „nije čak u skladu s naravi jer je narav izlila sve stvari svim ljudima za zajedničku uporabu. Bog je stvorio sve stvari tako da bude hrane za sve i da zemlja bude zajednički posjed za sve. Narav je, dakle, proizvela opće pravo za sve, ali pohlepa je to učinila pravom za nekolicinu.“⁶⁴ Sv. Ambrozije se također bavi pitanjem odnosa između bogatih i siromašnih. Polazeći od shvaćanja da su dobra namijenjena svima te da su bogati u biti samo upravitelji tih dobara, on ističe: „Vi ne darujete od svojih dobara siromašnoj osobi. Vi mu samo predajete ono što je njegovo.“⁶⁵ Spomenimo i sv. Ivana Zlatoustoga koji također dijeli patrističko uvjerenje da su sva stvorena dobra namijenjena svima, iako ne niječe pravo na privatno vlasništvo koje služi za zadovoljavanje potreba vlastitoga života. No, pri tome on ističe: „Bogati su u posjedu dobara siromašnih čak ako su ih stekli pošteno ili naslijedili legalno.“⁶⁶ Zato on opominje bogate: „Ne reci: ‘Koristim ono što pripada meni.’ Ti koristiš ono što pripada drugima. Sve bogatstvo svijeta pripada tebi i drugima zajedno, kao što pripadaju sunce, zrak, zemlja i sve drugo.“⁶⁷ Ovaj kratki pregled patrističkoga shvaćanja možemo završiti navodeći misao sv. Grgura Velikoga koji kaže: „Kad siromasima dajemo prijeko potrebne stvari, ne iskazujemo im time neku osobnu darežljivost, nego im vraćamo što je njihovo. Više nego čin ljubavi, vršimo dužnost

63 CIPRIJAN, *Works and Almsgiving*, br. 25, *The Fathers of the Church*. Sv. 36 (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 1958.). Vlastiti prijevod.

64 AMBROZIJE, *Duties of the Clergy*, br. 132, Philip SCHAFF i Henry WACE, *Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, sv. X, (Edinburgh: T&T Clark ; Grand Rapids, MI: Eerdmans Publishing Company, 1997.). Vlastiti prijevod.

65 AMBROZIJE, *On Naboth*, br. 128. Citirano u William J. WALSH i John P. LANGAN, „Patristic Social Consciousness – The Church and the Poor“, John C. HAUGHEY (ur.), *The Faith that Does Justice: Examining the Christian Sources for Social Change* (New York: Woodstock Theological Center, 1977.).

66 AMBROZIJE, *On Naboth*, br. 129.

67 AMBROZIJE, *On Naboth*, br. 129.

pravednosti.“⁶⁸

Upravo to shvaćanje sv. Grgura Velikoga poveznica je i sa suvremenim društvenim naukom Crkve. Nalazimo ga u *Kompendiju socijalnog nauka Crkve* koji je 2004. objavilo Papinsko vijeće „Iustitia et Pax“. Budući da je svrha Kompendija na sažet način prikazati stogodišnji razvoj društvenoga nauka Crkve, učenje navedeno u njemu možemo uzeti bez rezerve kao meritorne stavove učiteljstva. U navedenom djelu ističe se vrijednost davanja milostinje potrebitima, ali se ističe da se „praksa ljubavi prema bližnjemu ne ograničava na milostinju, nego podrazumijeva pozornost za socijalnu i političku dimenziju problema siromaštva“.⁶⁹ Još je Drugi vatikanski sabor upozorio na odnos ljubavi i pravednosti. Ističući nužnost istinskog iskazivanja ljubavi, koje će u svakom potrebitom vidjeti Isusa, poštovati njegovo dostojanstvo i slobodu te ne tražiti vlastitu korist, Sabor ističe sljedeće: „Neka se u prvom redu zadovolje zahtjevi pravde da se ne daje kao dar ljubavi ono što se već duguje na osnovi pravednosti. Neka se uklone uzroci zala a ne samo posljedice. Neka se pomoć tako organizira da se oni koji je primaju pomalo oslobode od izvanjske zavisnosti i postanu sami sebi dostatni.“⁷⁰ Iz ovoga je razvidna svijest saborskih otaca o mehanizmima i strukturama koji dovode do siromaštva o čemu je bilo riječi u prvom dijelu. Zato Sabor naglašava načelo opće namjene stvorenih dobara iz čega proizlazi da bi „stvorena dobra morala pritijecati po pravičnosti svima, pod vodstvom pravde i ljubavi“.⁷¹ Bez obzira na zakonska uređenja vlasničkih odnosa, koja variraju u različitim vremenima i narodima, privatno vlasništvo ne smije se smatrati isključivo svojim, nego ono mora služiti i drugima. Iz toga proizlazi potreba pomagati drugima jer „svima pripada pravo da posjeduju dio dobara dovoljan pojedincu i njegovoj obitelji“, te su stoga i države i pojedinci pozvani staviti svoja dobra na raspolaganje potrebitijima kako bi se i oni mogli razvijati.⁷² Na tu se misao nadovezuje i Pavao VI., a kasnije i Ivan Pavao II., kada ističe da se načelu opće namjene dobara „moraju pokoriti sva druga prava bilo koje vrste, uključivši i pravo vlasništva i pravo slobodne trgovine: ona, dakle, ne smiju onemogućavati ostvarivanje spomenutog

⁶⁸ GRGUR VELIKI, *Regula pastoralis*, 3, br. 21. Citirano u PAPINSKO VIJEĆE „IUSTITIA ET PAX“, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 184. (Zagreb: KS, 2005.), (dalje: Kompendij).

⁶⁹ Kompendij, br. 184.

⁷⁰ DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (28. X. 1965.), br. 8., *Dokumenti* (Zagreb: KS, 1970.).

⁷¹ GS, br. 69.

⁷² GS, br. 69.

načela, nego moraju, naprotiv, to olakšavati; a ozbiljna je i bitna dužnost vratiti ta prava u okvir njihove prvotne svrhovitosti“.⁷³ Ivan Pavao II. u svojim enciklikama također naglašava važnost načela opće namjene dobara, razmatrajući to pitanje prije svega u sklopu rada kao izvora privatnoga vlasništva.⁷⁴ No, privatno vlasništvo nije apsolutno pravo i ne poništava valjanost načela opće namjene dobara, nego ono na sebi nosi „društvenu hipoteku“. Stoga se bilo koja uporaba vlasništva i dobara mora voditi načelom „opredjeljenja ili povlaštene ljubavi za siromašne“.⁷⁵ Odnos između kršćanske ljubavi i pravednosti posebno će snažno naglasiti Benedikt XVI. On ističe: „Pravednost iznad svega. Gdje je društvo, ondje je i pravo (*ubi societas, ibi ius*): svako društvo razrađuje svoj vlastiti pravni sustav. *Ljubav nadilazi pravednost* jer ljubiti znači darivati, drugomu ponuditi ono što je ‘moje’; međutim, to nije ostvarivo bez pravednosti, koja zahtijeva da se drugomu dade ono što je ‘njegovo’, ono što mu pripada na temelju same činjenice njegova bivovanja i djelovanja. Ne mogu drugomu ‘darovati’ ono što je moje ako mu prije toga nisam dao ono što mu pripada prema pravednosti. Onaj tko ljubi druge, prije svega je pravedan prema njima. Ne samo da pravednost nije ljubavi nepoznata, odnosno da je tek alternativan ili pak usporedan put s ljubavlju: pravednost je ‘neodvojiva od ljubavi’, pripada joj po samoj svojoj biti.“⁷⁶

3. Solidarnost i institucionalizirana pravednost

Iz prethodna dva poglavlja, ako povučemo paralele između pojedinih povijesnih razdoblja, moguće je izvući određene zaključke o odnosu posjedovanja materijalnih dobara, kršćanske ljubavi i življenja kreposti pravednosti. Prvo, u prvim kršćanskim vremenima, zajednica je bila na određeni način svijet za sebe, te je stoga naglasak bio na kršćanskoj ljubavi i međusobnom dijeljenju dobara kao zahtjevu pravednosti. S razvojem feudalizma, naglasak se više stavlja na davanje milostinje od svojega suviška kao nadogradnja na pravednost koja je zahtijevala da se dadne svakome ono što mu pripada na temelju tadašnjih društvenih odnosa. Konačno, s razvojem suvremenih društvenih odnosa, temeljenih na međuovisnosti ljudi i naroda koji dosežu globalnu razinu, te dubljom analizom društvenih procesa i

---

⁷³ PP, br. 22.

⁷⁴ Vidi: LE, 14; IVAN PAVAO II., *Stota godina – Centesimus annus*, br. 31, 43 (Zagreb: KS, 1991.).

⁷⁵ SRS, br. 42.

⁷⁶ CV, br. 6. Naglasak u originalu.

odnosa, sve se više uviđa da ni milostinja ni stroga pravednost „dati svakome što mu pripada“ ne odgovaraju zahtjevima pravedno uređenih društvenih odnosa temeljenih na priznavanju ljudskoga dostojanstva i temeljnih ljudskih prava.

Kao odgovor na suvremene društvene odnose međuovisnosti Crkva proklamira i zauzima se za solidarnost koju vidi kao socijalno načelo i kao istinsku moralnu krepost. Iako je solidarnost kao *ideja* i *način djelovanja* prisutna već u Bibliji i proteže se kroz cijelu povijest Crkve, kao *teološki koncept* i *načelo društvenoga nauka* razvija se tijekom 19. i 20. stoljeća u pokušaju da se odgovori na ekstremna shvaćanja liberalnog individualizma i socijalističkog kolektivismu.⁷⁷ Pod pojmom „kršćanske ljubavi“ koncept solidarnosti ulazi prvi puta u socijalne dokumente Crkve kroz encikliku pape Pija XI. *Quadragesimo anno* (1931.),⁷⁸ dok papa Pio XII. počinje izriječkom koristiti taj pojam. U vremenu koje slijedi solidarnost će postati neizostavni pojam papinskih i crkvenih dokumenata.⁷⁹

Ishodišna točka za poimanje načela solidarnosti u društvenom nauku Crkve jest kršćansko shvaćanje osobe stvorene na sliku Božju na čemu se temelji njezino dostojanstvo i temeljna jednakost svih ljudi. Uz to osoba je po svojoj naravi društveno biće, što znači da je nužno usmjerena na život u društvu radi vlastitoga ostvarenja. Pojedinačno dobro svake osobe ovisno je o zajedničkom dobru cjelokupnoga društva, ali i obratno. Opće dobro ovisi o dobru svake osobe kao i o zalaganju svake osobe za zajedničko dobro. Oswald von Nell-Breuning rekao bi da su „njihove sudbine nerazrješivo međusobno isprepletene“.⁸⁰ No, u toj konstataciji sadržan je ne samo činjenični aspekt nego i konstatacija kako bi trebalo biti. Stoga von Nell-Breuning objašnjava: „Stvarno stanje stvari o međusobnoj isprepletenosti pojedinačnog i općeg dobra označavamo kao ‘opću isprepletenost’ (*Gemeinverstrickung*); normativni izričaj da dio i cjelina uzajamno nose odgovornost jedno za drugo kao ‘opću zarobljenost’ (*Gemeinverhaftung*)... Oba su ta izričaja

⁷⁷ Za porijeklo pojma solidarnosti vidi npr.: Špiro MARASOVIĆ, „Porijeklo i sadržaj pojma ‘solidarnost’“, *Bogoslovska smotra* 74 (2004.), 353–376; Matthew L. LAMB, „Solidarity“, Judith A. DWYER (ur.), *The New Dictionary of Catholic Social Thought* (Collegeville, MI: The Liturgical Press, 1994.), 908–912.

⁷⁸ Usp.: Matthew L. LAMB, „Solidarity“, 909.

⁷⁹ Vidi: Kevin P. DORAN, *Solidarity. A Synthesis of Personalism and Communalism in the Thought of Karol Wojtyła/John Paul II* (New York, Washington, D.C., Bern: American University Studies, 1996.), 240.

⁸⁰ Oswald von NELL-BREUNING, *Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre* (Wien-München-Zürich: Europaverlag, 1980.), 47.

pak samo dvije strane jednog te istog novčića. Načelo solidarnosti je oboje: najprije načelo kako *jest* [*Seinsprinzip*] ('eksplikativno') i istovremeno iz toga proizlazeće načelo kako *treba* biti [*Sollensprinzip*] ('normativno').⁸¹ Međutim, zbog opasnosti da se takvo shvaćanje shvati kao naturalističko, novija misao radije izvodi načelo solidarnosti iz njegove upućenosti na čovjeka kao osobu.⁸²

U dokumentima crkvenoga učiteljstva, solidarnost se definira kao socijalno načelo i kao istinsku moralnu krepost.⁸³ Solidarnost promatrana pod prvim aspektom „*treba nadasve shvatiti u njezinoj vrijednosti socijalnog načela koje uređuje institucije* i na osnovi kojega se *strukture grijeha*, koje vladaju odnosima među osobama i narodima, moraju nadići i preobraziti u *strukture solidarnosti* stvaranjem ili prikladnim promjenama zakona, tržišnih pravila i propisa.“⁸⁴ U samoj definiciji sadržana su tri važna pojma koja govore da solidarnost nije tek „osjećaj neke neodređene sućuti ili površnog ganuća zbog patnje tolikih ljudi“,⁸⁵ nego da smjera prema institucionalnom uređenju odnosa između ljudi i naroda. To su: uređenje institucija, strukture grijeha i strukture solidarnosti. S obzirom na to da se sama ova definicija temelji na učenju Ivana Pavla II. te da je upravo on dao važan doprinos razrađivanju koncepta solidarnosti u dokumentima crkvenog učiteljstva, u nastavku ćemo se koncentrirati poglavito na njegovo učenje koje svoje korijene vuče još iz njegovih pretpapinskih filozofskih i teoloških spisa.⁸⁶

Svoje promišljanje o solidarnosti, Ivan Pavao II. smješta u kontekst teološke analize suvremenih društvenih problema (V. poglavlje enciklike *Sollicitudo rei socialis*), nakon što je u prethodnom poglavlju iznio svoje viđenje istinskog ljudskog razvoja. Njegova teološka analiza započinje promatranjem zapreka koje se priječe na putu istinskog ljudskog razvoja. U tome kontekstu Ivan Pavao II. govori najprije o strukturi grijeha. Iako je njegova analiza teološke naravi te on stavlja naglasak na probleme koji su čudoredno-moralne prirode,

81 Oswald von NELL-BREUNING, *Gerechtigkeit und Freiheit*, 47.

82 Usp.: Ursula NOTHELLE-WILDFEUER, „Die Sozialprinzipien der Katholischen Soziallehre“, Anton RAUSCHER (ur.), *Handbuch der Katholischen Soziallehre* (Berlin: Duncker und Humboldt, 2008.), 153.

83 Usp.: SRS, br. 38-40; Kompendij, br. 193; *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1939-1942, (Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, 2016.), (dalje: KKC).

84 Kompendij, br. 193. Naglasak u originalu.

85 Kompendij br. 193.

86 Za detaljniju analizu koncepta solidarnosti u misli Ivana Pavla II., vidi: Zdenko SPAJIĆ, „Solidarnost u misli Ivana Pavla II.: Filozofsko-teološki okvir i primjena u razrješavanju međunarodnih sukoba“, *Vrhbosnensia* 14 (2010.), 57-81.

to ni u kojem slučaju ne umanjuje društvenu važnost takvih struktura. Naime, svako je društvo strukturirano kroz cijeli niz pravnih, socijalnih, ekonomskih, političkih, kulturnih, religijskih, znanstvenih i obrazovnih institucija koje po svojoj naravi predstavljaju sustav povezanih normi kojima je glavni cilj omogućiti zadovoljavanje bitnih potreba svake osobe prema pravilima koja su određena na društvenoj razini. Kada u određenom društvu dominiraju vrednote, kao što su primjerice „isključiva pohlepa za dobitkom“ ili pak „žed za vlašću s težnjom da se drugima nametne vlastita volja“, onda se ne radi samo i isključivo o grijehu pojedine osobe koji ima samo posljedice na osobnoj razini (moralno gledajući, grijeh je uvijek čin konkretne osobe), nego se učinak tih pojedinačnih grešnih čina prenosi na društvenu razinu pri čemu nastaju na određeni način društvene norme koje se odražavaju na društvene institucije. Zbog toga onda dolazi do stvaranja „struktura grijeha“ proizašlih iz pojedinačnih grešnih čina osoba „koje takve strukture stvaraju, učvršćuju i otežavaju da se one uklone. I one se tako osnažuju, šire i postaju izvorom drugih grijeha pri čemu negativno utječu na ponašanje ljudi.“⁸⁷

Za ilustraciju učinka osobnog grijeha i stvaranja struktura grijeha uzmimo primjer korupcije, i to u Bosni i Hercegovini. Prema izvješću Transparency Internationala za 2010. godinu, Bosna i Hercegovina se nalazi na 91. mjestu među 178 zemalja, što je čini jednom od najkorumpiranijih zemalja u Europi, iza koje se nalaze samo Moldova, Kosovo, Bjelorusija i Rusija.⁸⁸ U izvješću za 2016. godinu bilježi se dodatni pad u pogledu borbe protiv korupcije te se obrazlaže: „Zbog preklapanja nadležnosti, mnogobrojnih institucija bez stvarne moći, političkih pritisaka i nedostatka volje, ostvaren je neznatan napredak u borbi protiv korupcije proširene cijelom zemljom. Pravni i institucionalni okvir je i nadalje slab, nedostaje provođenje, a primjena više antikorupcijskih zakona je u 2015. odgođena jer institucije nisu bile spremne. Uz to, ‘zviždači’ obično nailaze na probleme umjesto zaštite kad prijave korupciju.“⁸⁹ Prema drugim izvješćima, upravo institucije koje bi trebale predvoditi borbu protiv korupcije, kao što su sudstvo, anti-korupcijska agencija i izborna komisija, nerijetko su pod utjecajem političkih struktura ili nemaju potrebne kapacitete. Pri

---

⁸⁷ SRS, br. 36.

⁸⁸ Usp.: Transparency International, *Annual Report 2010*, www.transparency.org/publications/annual_report (20.IV.2012).

⁸⁹ Transparency International, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/bosnia-and-herzegovina> (31.08.2016.).

tome se kao poseban problem ističe činjenicu da je BiH jedina zemlja u regiji koja nema djelatnu antikorupcijsku agenciju (iako je formalno osnovana) te da „javni tužitelji naginju ignoriranju korupcijskih slučajeva, posebno onih koji se odnose na visoke političke službenike. Politički pritisak na sudstvo događa se redovno, a političke stranke otvoreno zagovaraju dokidanje državnih sudskih ustanova.“⁹⁰ Nije potrebno obrazlagati da takav sustav nije nastao sam od sebe niti ga je mogla izgraditi samo jedna osoba. Naprotiv, radi se o grešnim činima mnogih osoba koje su u pohlepi za dobitkom i žeđu za vlašću (u BiH je to često povezano) stvorile korumpirani sustav koji uvlači sve više ljudi u svoju mrežu jer je praktično nemoguće ostvariti osnovna ljudska prava bez poduzimanja koruptivnih radnji. I upravo ta omasovljenost korupcije, koja seže od prometa, zdravstva i školstva do visokih političkih i gospodarskih pozicija, onemogućava transformaciju u pravedno društvo jer je korupcija u biti postala općeprihvaćena društvena norma koja posljedično ravna i funkcioniranjem društvenih institucija.

Tim zaprekama istinskog razvoja, koje se očituju u stvaranju „struktura grijeha“, društveni nauk Crkve suprotstavlja solidarnost. Polazeći od činjenice da je međuovisnost „sustav koji određuje odnose u suvremenom svijetu sa svim njegovim ekonomskim, kulturnim, političkim i vjerskim komponentama“, jedini ispravan odgovor na to jest solidarnost.⁹¹ Međutim, solidarnost ne smije ostati na razini pukog suosjećanja. Kako smo vidjeli iz same definicije, ona zahtijeva transformaciju „struktura grijeha“ u strukture solidarnosti. Taj zahtjev nas ponovno vraća na pitanje normi i institucija društva. Prema učenju Ivana Pavla II. međuovisnost ljudi i naroda zahtijeva solidarnost koja je utemeljena na načelu opće namjene dobara, a to pak zahtijeva izgradnju sustava. Stoga on zahtijeva, na međunarodnoj razini, reformu trgovinskog i monetarnog sustava, međunarodnih organizacija, kao i sustava transfera tehnologija.⁹²

Prema njegovu shvaćanju, solidarnost ima svoje ciljeve i sredstva po kojima se ostvaruje. Ciljevi solidarnosti su: pravednost i razvitak, poštovanje osoba i njihovih prava, opće dobro te sudjelovanje i suradnja.⁹³ Ovdje se ne možemo upuštati u detaljnu analizu pojedinih

⁹⁰ GLOBAL INTEGRITY REPORT, www.globalintegrity.org/report/Bosniaand-Herzegovina/2011., (24. IV. 2012.).

⁹¹ SRS, br. 38.

⁹² Usp.: SRS, br. 39, 43.

⁹³ Kevin P. DORAN, *Solidarity*, 197-203.

ciljeva solidarnosti. Međutim, važno je napomenuti da solidarnost kao krepost i ideal koji određuje međusobne odnose ne može biti regulirana zakonom ili nametnuta silom. Na isti način, ciljevi solidarnosti predstavljaju stvarnost koja doprinosi uspostavi pravednijih odnosa u društvu, ali oni nisu stvarnost koja se može zakonski sankcionirati. Doduše, u nekim se slučajevima nepoštovanje ciljeva solidarnosti može sankcionirati. Na primjer, nepoštovanje pravednosti u području vlasništva može se kazniti. Međutim, kazna je rezultat zakonskog određenja materije, nije direktno rezultat nepravde. Nepravda može biti legalna i stoga nekažnjiva. Može se kazniti samo kad je zakonski regulirana.

Papa Ivan Pavao II. vidi solidarnost kao koncept koji ima praktične implikacije na međunarodne odnose a ne samo kao prazan ideal. Solidarnost zahtijeva moralnu odgovornost jačih i bogatijih nacija za slabije razvijene nacije „kako bi se stvorio *pravi međunarodni sustav*, koji se oslanja na *jednakost* svih naroda i na nužno priznavanje njihovih legitimnih razlika“.⁹⁴ Uspostava međunarodnog sustava je, dakle, put koji Ivan Pavao II. vidi za transformaciju solidarnosti u stvarnost. Taj sustav obuhvaća sredstva s pomoću kojih solidarnost postiže svoje ciljeve. Prema Kevinu P. Doranu, sredstva solidarnosti u konceptu Ivana Pavla II. su sljedeća: 1) udruge i organizacije; 2) supsidijarnost koja omogućava sudjelovanje; 3) diplomacija; 4) solidarnost kao borba i svrstavanje na određenu stranu; 5) dijalog u duhu međusobnog povjerenja i poštovanja; i 6) pravednost, razvitak i poštovanje drugoga.⁹⁵

Ni ovdje se ne možemo upuštati u pojedinačno obrazlaganje sredstava solidarnosti, nego tek istaknuti povezanost solidarnosti i pravednosti te ukratko obrazložiti proces transformacije solidarnosti u praksu kao jednog od bitnih elemenata uspostave pravednih društvenih odnosa. Solidarnost kao socijalno načelo i moralna krepost „se smješta u dimenziju pravde, koja je krepost usmjerena općem dobru“.⁹⁶ Dakle, solidarno se djelovanje nužno odnosi na odlučno zauzimanje za dobro kako cjeline tako i svakoga pojedinca, što u konačnici znači zauzimati se za postizanje općeg dobra.⁹⁷ Međutim, ovdje se ne radi o konceptu „statične“ zakonske pravednosti, koja

⁹⁴ SRS, br. 39. Naglasak u originalu.

⁹⁵ Usp.: Kevin P. DORAN, *Solidarity*, 210-219. Vidljivo je da pojedini elementi služe istovremeno i kao ciljevi i kao sredstva solidarnosti. Takvi su elementi pravednost, razvoj i poštovanje drugoga.

⁹⁶ Kompendij, br. 193. Usp.: također KKC, br. 1928-1942.

⁹⁷ Usp.: SRS, br. 38.

je sankcionirana pozitivnim zakonima i koju štiti država, nego o „dinamičnoj“ pravednosti koja se temelji na zahtjevima naravnoga zakona i koju nazivamo društvenom pravednosti.⁹⁸ Imajući u vidu način funkcioniranja suvremenoga društva, koje je nerijetko u svoje mehanizme funkcioniranja inkorporiralo nepravedne zakonske odredbe koje rezultiraju u „strukturama grijeha“, kako smo gore vidjeli, društvenu pravednost ne možemo jednostavno izjednačiti s općom ili zakonskom pravednosti, što u konačnici znači da solidarnost zahtijeva nadilaženje postojećeg sustava. Upravo se o tome radi kada je riječ o zahtjevu za institucionaliziranje solidarnosti.

Budući da se može pretpostaviti da svako društvo unutar jedne države ima postojeće institucije koje solidarnost mogu transformirati u praksu kroz juridičke oblike, ovdje ćemo se koncentrirati na međunarodnu razinu. Transformacija solidarnosti u juridičke oblike posebice je važna budući da predstavlja način na koji solidarnost, koja je socijalno načelo i krepost u interpersonalnim odnosima, postaje institucionalizirana. Na primjer, Ivan Pavao II. tvrdi da bogatije nacije i međunarodna zajednica imaju moralnu obvezu pomoći nerazvijenim narodima kako bi se osigurali razvoj i mir u svijetu. Stvaranjem juridičkih institucija solidarnost nadopunjuje svoj interpersonalni karakter oblicima političkih i zakonskih struktura koje osposobljavaju prikladna tijela da interveniraju u korist siromašnih. Na taj način moralna obveza zadobiva sredstva s pomoću kojih postaje redovito sredstvo u rukama međunarodne zajednice. Transformacija solidarnosti u političko-juridičke strukture slična je provođenju zakona na unutardržavnoj razini. Za razliku od pojedinaca koji imaju moralnu obvezu pomoći ljudima u nevolji, ako je to moguće, politički i pravni sustav jedne države omogućava da određene skupine osoba, kao što je policija i vojska, imaju zakonsku obvezu štititi ljude u nevolji, bez obzira na posljedice za njihove osobne živote.

Papa Ivan Pavao II. smatra da je postojanje poretka temeljenoga na pravednosti i miru životno potrebno današnjem svijetu.⁹⁹ Nastavljajući dijeliti uvjerenje svojih prethodnika o mogućnosti postojanja takva poretka, Ivan Pavao II. vjeruje da ova potreba suvremenoga svijeta može biti ostvarena u solidarnosti. Solidarnost mora poprimiti

---

⁹⁸ Usp.: PAVAO VI., „Propovijed povodom 75. obljetnice Rerum novarum“, (22. V. 1966.), https://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1966/documents/hf_p-vi_hom_19660522.html (2. 9. 2016.).

⁹⁹ Vidi: IVAN PAVAO II., „Poruka za Svjetski dan mira 1986.“ (8. XII. 1985.), *Acta Apostolicae Sedis* 78 (1986.), 278-288, (Dalje: AAS).

svoje institucionalne dimenzije kako bi jamčila pravednost i mir. Stoga Papa tvrdi da „pravi put prema svjetskoj zajednici, u kojoj će vladati pravednost i mir bez granica među svim narodima i na svim kontinentima, jest put solidarnosti, dijaloga i univerzalnog bratstva. To je jedini mogući put. Politički, ekonomski, društveni i kulturni odnosi i sustavi moraju biti prožeti vrednotama solidarnosti i dijaloga koji, zauzvrat, zahtijevaju institucionalnu dimenziju u obliku svjetske zajednice koja će skrbiti za opće dobro svih naroda.“¹⁰⁰ Na sva četiri područja (političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom) organizacije i udruge mogu dati doprinos za zaštitu ljudskih prava na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

Institucionalna dimenzija, koja treba jamčiti pravednost i mir na međunarodnoj razini, posjeduje različitost oblika. Papa smatra da „etički imperativ mira i pravednosti“ treba naći svoj izričaj i jamstvo u „prikladnim juridičkim instrumentima civilnoga društva, u deklaracijama ili, bolje, u ugovorima, sporazumima i institucijama na razini nacije, regije, kontinenta i svjetske zajednice“.¹⁰¹ Kao što je vidljivo, Ivan Pavao II., uz državno uređenje, nabraja i različite oblike međunarodnih sporazuma koji imaju različit stupanj obveznosti za strane koje stupaju u te juridičke instrumente. Deklaracije imaju najniži stupanj juridičke obveze za strane koje ih proklamiraju. Bilateralni i multilateralni ugovori i sporazumi definiraju međusobno ponašanje država s obzirom na specifično područje međusobnih interesa i obvezuju ugovorne strane samo na tome području. Konačno, institucije imaju dugotrajniji i razvijeniji juridički karakter i obvezuju članice u većem spektru međusobnih poslova. Prema jednoj od definicija, međunarodne institucije su „skup pravila koji predviđaju načine na koji države trebaju surađivati i natjecati se međusobno. One propisuju prihvatljive oblike državnog ponašanja, a zabranjuju neprihvatljive vrste ponašanja.“¹⁰² Države međusobno pregovaraju pravila kolektivnog ponašanja koje rezultira prihvaćanjem viših normi u njihovim međusobnim odnosima, izraženih u obliku prava i obveza.¹⁰³ Sukladno toj definiciji, institucije su u znatnoj mjeri ovisne o spremnosti država da prihvate određene načine ponašanja.

---

¹⁰⁰ AAS, 283.

¹⁰¹ IVAN PAVAO II., „Address to the Diplomatic Corps Accredited to the Holy See“ (10. I. 1987.), *Origins* 16 (1987.) 33, 595.

¹⁰² John J. MEARSHEIMER, „The False Promise of International Institutions“, Michael E. BROWN, Owen R. COTE i dr. (ur.), *Theories of War and Peace. An International Security Reader* (Cambridge ; London: The MIT Press, 2000.), 333.

¹⁰³ John J. MEARSHEIMER, „The False Promise of International Institutions“, 333.

Ivan Pavao II., međutim, ide dalje i zauzima se za izgradnju međunarodnog poretka koji bi bio aproksimativan unutardržavnom političkom poretku. To znači da on zagovara uspostavu međunarodnih političkih organizacija koje bi efektivno jamčile prava pojedinaca i naroda, neovisno o spremnosti ili nespremnosti država da prihvate norme ponašanja. Papa smatra da „zajednica nacija [...] mora biti upravljana vladavinom zakona važećom za sve njih bez izuzetaka“.¹⁰⁴ Neponašanje sukladno normama međunarodnog prava ne smije se tolerirati i mora biti sankcionirano.¹⁰⁵ Stoga međunarodna zajednica treba izgrađivati sve efikasnije mehanizme koji će joj omogućiti osiguranje mira u međunarodnim odnosima.

Institucionalizirana solidarnost odgovor je na individualističko poimanje čovjeka i društva. Međutim, postoji i druga skrajnost, a to je kolektivističko poimanje društva. U kontekstu solidarnosti, javlja se opasnost da se pojedinac izgubi, a da kolektiv, država ili neka druga institucija preuzmu dominantnu ulogu u ostvarenju općega dobra. Stoga je nužno vezati solidarnost uz načelo supsidijarnosti kako bi se pojedincu i skupinama omogućilo sudjelovanje u društvenom životu, ali istovremeno osigurala pomoć više instancije na područjima gdje oni nisu sposobni sami od sebe postići određeno dobro s ciljem potpunijeg ostvarenja vlastitoga i općeg dobra.

Zaključak

Milostinja je bila i ostat će izričaj djelatne kršćanske ljubavi. Međutim, kršćanin suvremenoga doba, suočen s tolikim oblicima duhovne i materijalne bijede koja mu je, zahvaljujući suvremenim sredstvima komunikacije, svakodnevno pred očima, ne može svoju savjest umiriti povremenim izrazima velikodušnosti materijalnog darivanja za ublažavanje siromaštva svoje braće i sestara kod kuće ili diljem svijeta, nego se mora zauzimati za izgradnju sustava koji će umjesto nepravde i produbljivanja jaza između bogatih i siromašnih generirati pravednost i solidarnost među ljudima. Ako se nekada siromaštvo i shvaćalo kao izraz Božje volje ili kao posljedica postupaka pojedinačne osobe, danas se uviđa s puno više jasnoće da je ono dobrim dijelom rezultat uspostavljenih mehanizama na

---

¹⁰⁴ IVAN PAVAO II., „Address to the Diplomatic Corps Accredited to the Holy See“ (13. I. 1997.), *Origins* 26 (1997.) 32, 524.

¹⁰⁵ Usp.: IVAN PAVAO II., „Address to the Diplomatic Corps Accredited to the Holy See“ (9. I. 1995.), *Origins* 24 (1995.) 31, 520-521.

gospodarskom i političkom planu. „Strukture grijeha“ uvijek iznova produbljuju jaz između malog broja onih koji posjeduju daleko više nego što im je potrebno i sve većeg broja onih koji nemaju dovoljno za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Stoga milostinja, koliko god bila potrebna i hvalevrijedna, nije adekvatan i dostatan odgovor na takvo stanje. Nužno je aktivno zauzimanje kršćanskih zajednica u borbi protiv „strukture grijeha“ i njihovo razgrađivanje a za izgradnju struktura solidarnosti kako na lokalnoj, tako i na globalnoj razini.

MERCY AND SOLIDARITY: FROM CHARITY TO INSTITUTIONAL JUSTICE

Summary

The question of mercy and solidarity can be seen from different aspects. From the perspective of the Social Doctrine of the Church, this question substantially refers to the problem of wealth distribution and poverty. Through the entire history of the Church, charitable giving has been a response to the conditions of poverty that surround us. Even though charitable giving, as a form of Christian love, is a valid principle of Church teaching and practice, in the past less attention was paid to the causes of poverty: emphasis was placed on the praxis of charitable giving in a context of social inequality. With the evolution of its Social Doctrine, the Church has increasingly sought to understand the causes of poverty and to strive for a system shift that will reduce inequality. Without doubt, the causes lie not only in individual poverty, but in the way that modern society functions, specifically prevailing economic mechanisms that generate poverty and increase inequality between a wealthy minority and an impoverished majority. Charity, while it is advisable and necessary, is not a sufficient response to this phenomenon in the contemporary world, characterized by globalization processes and a high rate of mutual interdependency of individuals and states. The article affirms that solidarity is the appropriate response of the Church, intended not as simple compassion for the poorest victims but as an active principle in the regulation of human relations, directed toward institutional structuring in order to achieve social justice and the common good. The article begins by analyzing the relationship between poverty and its causes and moves from there to an analysis of Church teaching on charity and its connection to the virtue of justice, concluding with a consideration of solidarity, asking if this social virtue can be institutionalized in contemporary society.

Key words: *mercy, charitable giving, poverty, solidarity, subsidiarity, social state.*

Translation: Pavle Mijović and Kevin Sullivan

UDK: 27-452-46
Stručni rad
Primljeno: svibanj 2017.

Šimo MARŠIĆ
Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
simo.marsic@gmail.com

PASTORAL PRIHVAĆANJA I MILOSRĐA U AKTUALNIM BRAČNO-OBITELJSKIM IZAZOVIMA

Sažetak

U ovom radu želimo u kontekstu Izvanredne jubilejske godine milosrđa i u svjetlu crkvenih dokumenata, a posebno poslijesinodalne pobudnice pape Franje o obitelji „Radost ljubavi“, kratko analizirati i prikazati teološko-pastoralna načela milosrđa i utjelovljenja u pastoralu milosrđa i prihvaćanja osoba s poteškoćama u braku. Zaustavit ću se na poseban način na načelu postupnosti u pastoralu koje znači vrednovanje i čovjekovih napora u približavanju onome što predstavlja ideal. Pastoral milosrđa i prihvaćanja osoba s poteškoćama u braku i osoba u tzv. neregularnim bračno-obiteljskim situacijama, prema papi Franji, uvijek će uključivati odgovorno osobno i pastoralno razlučivanje.

Ključne riječi: *milosrđe, načelo utjelovljenja u pastoralu, načelo postupnosti u pastoralu, pastoralno razlučivanje.*

Uvodne napomene

„Radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našeg vremena, osobito siromašnih i svih koji trpe, jesu radost i nada, žalost i tjeskoba također Kristovih učenika, te nema ničega uistinu ljudskog, a da ne bi našlo odjeka u njihovu srcu“ (GS, br. 1). Ovako je Crkva sebi zacrtala put još prije 50 godina na Drugom vatikanskom koncilu (1962.-1965.). U tom smislu želimo promatrati zadanu temu koja svoju aktualnost dobiva upravo u ovoj Izvanrednoj jubilejskoj godini milosrđa u kojoj je Papa Franjo objavio poslijesinodalnu apostolsku pobudnicu o obitelji *Radost ljubavi*. Najprije ćemo nešto kratko reći o milosrđu, utjelovljenju kao pristupu u crkvenom djelovanju, obitelji kao putu Crkve, načelu

postupnosti u pastoralu i na koncu iz svega navedenog govorit ćemo o pastoralu milosrđa i prihvaćanja osoba s poteškoćama u braku i osoba u tzv. neregularnim bračno-obiteljskim situacijama kroz odgovorno osobno i pastoralno razlučivanje.

Božje je ime milosrđe

U izdanju Verbuma izašla je ove godine knjiga pod nazivom „Božje je ime milosrđe“ u kojoj je objavljen razgovor Pape Franje s novinarom Andreom Tornielijem u kojoj Papa progovara o središnjoj temi svojega pontifikata – milosrđu. Papa Franjo, pozivajući se na Drugi vatikanski koncil i svoje prethodnike, jasno na početku ističe da je ovo vrijeme „kairos“ milosrđa, pogodno vrijeme za milosrđe.¹ Upravo zbog toga Papa i proglašava Izvanrednu jubilejsku godinu milosrđa u kojoj nas je pozvao da još snažnije upravimo svoj pogled na milosrđe. „Lice milosrđa nebeskog Oca je Isus Krist. Otajstvo kršćanske vjere kao da je sažeto u tim riječima. Milosrđe je postalo živo, vidljivo i dosegnulo svoj vrhunac u Isusu iz Nazareta. [...] Isus iz Nazareta, svojom riječju, svojim djelima i cijelom svojom osobom, objavljuje Božje milosrđe.“² Papa Franjo nas poziva da na sljedeći način razmišljamo o otajstvu milosrđa: „Ono je izvor radosti, vedrine i mira. Ono je uvjet našega spasenja. Milosrđe: to je riječ koja objavljuje otajstvo Presvetog Trojstva. Milosrđe: ono je posljednji i najviši čin kojim nam Bog dolazi ususret. Milosrđe: ono je temeljni zakon koji prebiva u srcu svake osobe, kada gleda iskrenim očima brata kojeg susreće na životnom putu. Milosrđe: ono je put koji sjedinjuje Boga i čovjeka, jer otvara srce nadi da smo ljubljani zauvijek usprkos ograničenju zbog svoga grijeha.“ (MV, br. 2). Walter Kasper će u svojoj knjizi „Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskog života“, koja je objavljena u izdanju KS u Zagrebu 2015. godine, reći da moramo šutjeti o Bogu ako ljudima našega vremena koji se nalaze u velikim tjelesnim i duhovnim nevoljama ne znamo uvijek iznova govoriti o Božjem milosrđu. Možemo, dakle, reći da je tema Božjeg milosrđa i milosrdnih ljudi u današnjem vremenu nužna u riječima i djelima crkvenih djelatnika, u životu Crkve.

¹ Usp.: PAPA FRANJO, *Božje je ime milosrđe* (Verbum, 2016.), 22.

² PAPA FRANJO, *Misericordiae vultus – Lice milosrđa*. Bula najave Izvanrednog jubileja milosrđa (11. IV. 2015), (Zagreb: KS, 2015.), br. 1, (dalje: MV).

Utjelovljenje kao temeljno ishodište pastoralnog djelovanja

Temeljni događaj koji je norma cjelokupnog crkvenog djelovanja s obzirom na ono što čovjeka pogađa jest utjelovljenje Sina Božjega. Crkveno djelovanje, dakle, svoje uporište ili ishodište nalazi u načelu utjelovljenja. To načelo nam govori da je pastoralni rad božansko-ljudsko djelovanje.³ Utjelovljenjem je Bog ušao u ljudsku svakidašnjicu i tako je ljudska egzistencija postala sakrament u kojem se Bog uprisutnjuje i postaje čovjekov bližnji. Utjelovljenje je zapravo sadržaj i hod koji pojedinca vodi otajstvenoj zbilji Božjeg spasenja. Zadaća Crkve je pronalaziti prikladne načine da poruku evanđelja učini razumljivom današnjem čovjeku. Zato se preporuča polazište od čovjekove antropološke uvjetovanosti koju treba teološki osmisliti.⁴ Stoga i za crkveno djelovanje usmjereno onima koji su doživjeli ili doživljavaju slom braka i obitelji vrijedi obveza inkarnacijskog pristupa: ući u svu ljudsku nevolju i biti solidaran. U tom smislu Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Bosni i Hercegovini kaže: „Ostajući vjerna načelu utjelovljenja, Bogu koji ulazi u svu ljudsku stvarnost i koji na sebe preuzima posljedice grijeha, Crkva, poput Krista, traži izgubljenog i preopterećenog čovjeka, te ga vodi na put spasenja.“⁵

Sinodski oci na Izvanrednoj sinodi o obitelji ustvrdili su da je Crkva svjesna slabosti mnoge svoje djece, te se prosvijetljena Kristovim pogledom „okreće s ljubavlju prema onima koji sudjeluju u njezinu životu na nepotpun način i prepoznaje da Božja milost djeluje i u njihovu životu dajući im hrabrost da čine dobro, da se s ljubavlju brinu jedni za druge i budu u službi zajednice u kojoj žive i rade.“⁶

Papa Ivan Pavao II. uvijek je naglašavao da je čovjek, a onda i njegova obitelj, temeljni put Crkve.⁷ Upravo toga čovjeka koji je temeljni put Crkve treba prihvaćati bez obzira na njegovu subjektivnu ili objektivnu krivnju. Tako Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Bosni

³ Usp.: Alojzije ČONDIĆ, *Ustani, zove te*; (Split: Crkva u svijetu, 2013.), 73-74.

⁴ Usp.: Milan ŠIMUNOVIĆ, *Pastoral za novo lice Crkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006.), 160.

⁵ BKBiH, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: BKBiH, 2005.), 86.

⁶ Usp.: Relatio Synodi Treće izvanredne opće biskupske sinode: Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije (5.-19. listopada 2014.), (Zagreb: KS, 2014.), 24.

⁷ Usp.: IVAN PAVAO II., *Redemptor hominis – Otkupitelj čovjeka* (Zagreb: KS, 1996.), br. 14. i *Pismo obiteljima pape IVANA PAVLA II. za Godinu obitelji 1994.* (Zagreb: 1994.), br. 2.

i Hercegovini kaže: „*Konkretan čovjek – put Crkve*. Pastoralni djelatnici trebaju osobe s poteškoćama u braku i osobe u neregularnim bračno-obiteljskim situacijama prihvatiti s razumijevanjem i Kristovom ljubavlju te empatijskim pristupom. Nastojati upoznati njihovu stvarnu situaciju tako da mogu razlikovati o kakvoj se poteškoći ili neregularnosti radi, koji su joj uzroci i posljedice (FC, br. 81), ne da bi se dao konačni sud, nego da bi se takve osobe osjećale bolje prihvaćenima, vrednovanima, potvrđenim u svojem dostojanstvu i voljenima, te da bi se napokon mogla prosuditi moralna odgovornost u svakom pojedinom slučaju.“⁸ Sinodski oci na Izvanrednoj sinodi o obitelji 2014. godine kažu da: „Crkva mora brižno i pažljivo pratiti svoju najslabiju djecu, obilježenu izgubljenom i ranjenom ljubavlju, vraćajući povjerenje i nadu, poput svjetionika neke luke ili baklje koja se nosi među ljude da prosvijetli one koji su skrenuli s pravoga puta ili se nalaze usred oluje.“⁹

Načelo postupnosti u pastoralu

Papa Franjo je osmo poglavlje poslijesinodalne apostolske pobudnice *Radost ljubavi (Amoris Laetitia – AL)*¹⁰ nazvao *Pratiti, razlučivati i integrirati slabosti* u kojem upućuje poziv na milosrđe i pastoralno razlučivanje onih stanja u bračno-obiteljskim odnosima koja ne odgovaraju potpuno onome što Gospodin traži od nas. Na početku toga poglavlja Papa jasno definirajući kršćanski brak kao odraz sjedinjenja između Krista i Crkve, koji se u potpunosti ostvaruje u sjedinjenju između muškarca i žene, koji se jedno drugom daju u isključivoj ljubavi i slobodnoj vjernosti, pripadaju jedno drugom do smrti, otvoreni životu i posvećeni sakramentom, kaže također da su neki drugi oblici zajedništva u dubokoj suprotnosti s tim idealom, dok se u nekim oblicima zajedništva taj ideal ostvaruje barem na djelomičan ili sličan način. U isto vrijeme Papa ističe zajedno sa sinodskim ocima da Crkva ne propušta vrednovati konstruktivne elemente u onim situacijama koje još uvijek ili više ne odgovaraju njezinu učenju o ženidbi (AL, br. 292). Stoga zvuči i razumljivo da prvi podnaslov u ovom osmom poglavlju i nosi naslov *Postupnost u pastoralu*. Papa Franjo se nadovezuje na encikliku pape Pavla VI. *Evangelium*

⁸ BKBiH, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Bosni i Hercegovini*, str. 86.

⁹ *Relatio Sinody*, 2014., br. 28.

¹⁰ PAPA FRANJO, *Amoris Laetitia – Radost ljubavi – Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi i obitelji* (Zagreb: KS, 2016.), br. 291-313, (dalje AL).

nuntiandi br. 17, gdje se govori o tome da evangelizacija uvijek treba uzeti u obzir kompleksnost cjelokupne stvarnosti te govori o tome da stvarnost u kojoj ljudi žive nadilazi ideju ili teoriju.¹¹ To svakako ne znači da se u pitanju nauka o braku i obitelji treba uvijek prilagođavati aktualnim trendovima, nego je nužno ozbiljno shvaćati evanđelje u njegovoj povijesnoj dimenziji i raznovrsnosti njegove inkulturacije u pojedinačne ljudske živote. Papa Franjo će tako reći u enciklici *Radost ljubavi* da su često razlozi nekih oblika zajedništva povezani s kulturnim i prolaznim okolnostima, mentalitetu koji se protivi institucijama i sklapanju trajne veze, egzistencijalnoj nesigurnosti, te se u pastoralnoj perspektivi koja će ići za uspostavljanjem dijaloga s tim osobama (AL, br. 293-294) poziva na takozvani „zakon postupnosti“ pape Ivana Pavla II. u spoznaji da ljudsko biće „ljubi i ispunja čudoredno dobro u skladu sa stupnjevima rasta“.¹² Ne radi se o „postupnosti zakona“, nego o postupnosti u vršenju slobodnih čina osoba koje nisu sposobne razumjeti, cijiniti ili potpuno provoditi u djelo objektivne zahtjeve zakona (AL, br. 295).

Načelo postupnosti u pastoralu bi konkretno značilo vrednovanje i čovjekovih napora u približavanju onome što predstavlja ideal. Drugim riječima, kada i ako osoba ne uspije izvršiti sve norme na planu življenja ideala kršćanskog braka, to ne znači ujedno i odbijanje nekih ili svih vrijednosti. To razlikovanje između norme i vrijednosti možda na poseban način vrijedi za situaciju i život rastavljenih i ponovno vjenčanih katolika koji svoj život i nakon loma braka nastoje živjeti u skladu s nekim temeljnim vrijednostima. Norma zapravo nema vrijednost sama u sebi, nego joj je cilj štititi i promovirati vrijednosti važne za ideal kršćanskoga braka, kao što je ljubav. Takvo vrednovanje putovanja prema idealu Crkva je primijenila u pitanju odgovornog roditeljstva, gdje moralnu relevantnost predstavlja „otvorenost životu“ bračnih drugova, neovisno o broju njihove djece.¹³ Možemo, dakle, reći da je usvajanje principa postupnosti (Relatio Synodi, br. 45 i 52) važan iskorak u smislu prevencije bilo kakve diskriminiranosti u pastoralu u odnosu prema osobama koje iza sebe imaju brak koji je propao. Za nas pastoralne djelatnike usvajanje tog principa svjedoči o krhkosti ljudskih odnosa i njegove egzistencije i s tim ćemo se u našem

11 Usp.: PAPA FRANJO, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. Apostolska pobudnica o navještanju evanđelja u današnjem svijetu* (Zagreb: KS, 2014.), br. 231.

12 IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o obitelji* (Zagreb: KS, 1981.), br. 34.

13 Usp.: Josip GRBAC, „Rastavljeni i ponovno oženjeni: stanje i perspektive“, *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), 793-795.

pastoralnom pristupu obzirom na brak i obitelj morati ozbiljno suočiti.

Pastoralno razlučivanje

Papa Franjo jasno govori da s obzirom na veliku raznolikost konkretnih slučajeva u aktualnim bračno-obiteljskim izazovima niti Sinoda, niti njegova apostolska pobudnica *Radost ljubavi* ne mogu i ne žele dati nova opća pravila crkvenopravne naravi koja bi se mogla primijeniti na sve slučajeve. Želi samo ponoviti poticaj na odgovorno osobno i pastoralno razlučivanje pojedinih slučajeva, „u kojem će se prepoznati da, budući da se stupanj odgovornosti razlikuje od slučaja do slučaja, posljedice ili učinci nekog pravila ne moraju nužno uvijek biti isti“. Na ovom mjestu Papa Franjo dodaje u fusnoti da se to odnosi i na sakramentalnu disciplinu, jer se upravo pastoralnim razlučivanjem može utvrditi da u određenoj situaciji nema ozbiljne krivnje (AL, br. 300). Na drugom mjestu Papa Franjo nadodaje: „Zbog uvjetovanosti i olakotnih čimbenika, moguće je da u objektivnoj situaciji grijeha – u kojoj ne postoji uopće ili dijelom subjektivna krivnja – osoba može živjeti u Božjoj milosti, može voljeti, a također može rasti u životu milosti i ljubavi, primajući u tu svrhu pomoć Crkve.“ U određenim slučajevima to može uključivati i pomoć sakramenata (AL, br. 305). Papa želi reći svećenicima da „ispovjedaonica nije soba za mučenje, već mjesto susreta s Gospodinovim milosrđem“ (EG, br. 44) te da euharistija „nije nagrada za savršene, već velikodušni lijek i hrana za slabe“ (EG, br. 47). Svećenici, dakle, imaju zadaću savjetovati te osobe u odgoju za razabiranje, u skladu s naukom Crkve i biskupovim smjernicama. Riječ je uvijek o putu praćenja i razlučivanja koji pomaže vjernicima shvatiti svoje stanje (AL, br. 300).

Papa Franjo zasigurno u ovako shvaćenom pastoralnom razlučivanju vidi pastoral prihvaćanja i milosrđa u aktualnim bračno-obiteljskim izazovima koji treba još snažnije zaživjeti u našoj pastoralnoj praksi. Pastoralno razlučivanje treba se temeljiti, nadalje, na putu Crkve koji je put Isusov: milosrđe i integracija. U tom smislu Papa Franjo govori o logici milosrđa u pastoralnom razlučivanju u kojem će se, ne umanjujući vrijednost evanđeoskog ideala, s ljubavlju i strpljivo pratiti eventualne etape rasta osoba u njihovu postupnom razvoju, ostavljajući prostora Gospodinovu milosrđu. U svojem pastoralnom razlučivanju trebamo biti osjetljivi na dobro koje Duh Sveti sije usred ljudskih slabosti, gajiti stav suosjećanja prema slabim osobama, kloniti se njihova proganjanja ili oštih i brzopletih sudova.

Papa Franjo, nadalje, kaže da smo pozvani naviještati Božje milosrđe u našem pastoralnom razlučivanju i da upravo to milosrđe postaje kriterij za rasuđivanje tko su njegova djeca (AL, br. 307-310).

U našem pastoralnom pristupu pastoralnog razlučivanja, koje će biti ispunjeno milosrđem, treba voditi računa o načelu utjelovljenja i postupnosti, važno je, nadalje, imati na pameti i određene ublažavajuće okolnosti o kojima govori papa Franjo. Ne možemo jednostavno reći da su oni koji se nalaze u nekoj od tzv. „neredovitih“ situacija i žive u smrtnom grijehu lišeni posvetne milosti. Ne mora se raditi samo o nepoznavanju propisa nego pojedinac može i dobro poznavati propise, ali imati velike teškoće u razumijevanju „vrednota sadržanih u ćudorednom propisu“ (FC, br. 33) ili se nalazi u konkretnim prilikama koje mu ne dopuštaju djelovati drukčije (AL, br. 301). U Katekizmu Katoličke Crkve navode se sljedeći elementi: „Ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti neznanjem, nepažnjom, nasiljem, strahom, navikama, neumjerenim strastima i drugim psihičkim ili društvenim čimbenicima“ (KKC, br. 1735). Stoga, u pastoralnom razlučivanju u kojem se vodi računa o ispravno formiranoj savjesti osoba, s druge se strane mora voditi računa o tim okolnostima. Tako da i posljedice počinjenih djela nisu nužno iste u svim slučajevima (AL, br. 302). Ovdje možemo zaključiti da je naše pastoralno razlučivanje uvijek dinamično te da je otvoreno za nove etape rasta i nove odluke koje omogućuju potpunije ostvarenje ideala (AL, br. 303).

Kao što smo već spomenuli, pastoralno razlučivanje treba se temeljiti na temeljnom putu Crkve koji je uz milosrđe i integracija. Tako s obzirom na rastavljene i ponovno civilno vjenčane treba ih u većoj mjeri uklopiti u kršćanske zajednice na razne moguće načine, ali izbjegavajući pritom svaki povod sablazni, i uz prethodno vrednovanje svakoga pojedinog slučaja.¹⁴ Papa Franjo će reći da njihovo sudjelovanje može doći do izražaja u različitim crkvenim službama te da će trebati dobro razabrati koji se od raznih oblika isključenja, koji su sada na snazi u liturgijskom, pastoralnom, obrazovnom i institucionalnom okviru, mogu prevladati (AL, br. 299) (kumovanje na krizmi ili krštenju, čitači, članovi župnih i biskupijskih vijeća). Papa Franjo poziva sve vjernike da se uključe i nađu vlastiti način sudjelovanja u crkvenoj zajednici te tako iskuse da im je iskazano „nezasluženo, bezuvjetno i besplatno“ milosrđe (socijalne službe, molitvene zajednice itd.). Ali sve u dogovoru sa župnikom.

¹⁴ Usp.: Josip GRBAC, „Rastavljeni i ponovno oženjeni: stanje i perspektive“, 795.

Umjesto zaključka - odgoj za pastoralno razlučivanje

Očito je da će nam biti potrebno poraditi na odgoju budućih pastoralnih djelatnika za pastoralno razlučivanje. Papa će reći da razumije one koji imaju strožu pastoralnu praksu, koja ne ostavlja prostora bilo kakvoj pomutnji, ali da drži da Isus želi Crkvu koja će biti osjetljiva na dobro i koja će milosrdno činiti dobro bez obzira na to što se time izlaže opasnosti zaprljati cipele blatom s ulice (EG, br. 44). „Crkva će svoje članove – svećenike, redovnike i vjernike laike – morati uvesti u to „umijeće praćenja drugoga“, kako bi se svi naučili izuti svoje sandale pred svetim tlom drugoga (usp.: Izl 3,5). Ritam toga praćenja mora biti odmjeren i ohrabrujući, odražavajući našu bliskost i pogled pun poštovanja i suosjećanja, koji ujedno ozdravlja, oslobađa i potiče rast u kršćanskom životu“ (EG, br. 169; Relatio Synodi, br. 46).

PASTORAL PRACTICE OF ACCEPTANCE AND MERCY IN ACTUAL MARITAL AND FAMILY CHALLENGES

Summary

In this paper our aim is, in the context of The Extraordinary Jubilee of Mercy and in the light of Church documents, especially Pope Francis's Apostolic Exhortation on The Joy of Love, to analyze concisely and present theological-pastoral principles of Mercy and Incarnation in the pastoral practice of mercy and acceptance of the person experiencing difficulties in marriage.

We will focus in particular on the principle of gradualism in pastoral practice, which means valuing human efforts to approximate the ideal. The pastoral practice of mercy and acceptance of persons experiencing difficulty in marriage and persons in so-called irregular marriages and family situations will always, according to Pope Francis, involve responsible personal and pastoral judgment.

Key words: *mercy, principle of Incarnation in pastoral practice, principle of gradualism in pastoral practice, pastoral judgment*

Translation: Pavle Mijović and Kevin Sullivan

UDK: 27-725-733
Pregledni rad
Primljeno: svibanj 2017.

Bernarda HORVAT
Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
sr.bernarda.horvat@gmail.com

TEOLOŠKO-PРАВNA TEŽIŠTA PORUKA IVANA PAVLA II. ZA DAN POSVEĆENOG ŽIVOTA

Sažetak

Samo je u kontekstu življene stvarnosti Crkve moguće shvatiti posvećeni život kao „sjajan znak u Crkvi“ (kan. 573, §1), znak koji u svoj svojoj nedorečenosti i krhkosti ipak ukazuje na svetost Crkve ostvarenu na jedini mogući način - odazivanjem pozivu na svetost upućenoga svima: u življenju ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Tom ljubavlju treba biti obilježen svaki pravi Kristov učenik (usp.: LG 42,1) koji je pozvan u svojim životnim uvjetima, dužnostima i okolnostima napredovati na putu svetosti i savršenstva vlastitoga staleža (usp.: LG 42,4) uprisutnjujući hic et nunc onu ljubav kojom je Bog ljubio svijet (usp.: LG 41,7). No, oni koje Bog poziva da se, po zavjetovanju evanđeoskih savjeta, oslobađaju zapreka koje bi ih mogle udaljiti od žara svjedočke ljubavi te da se na poseban način povežu s Crkvom i njezinim poslanjem u svijetu (usp.: LG 44, 1 i 2), postaju svojim načinom življenja znak kojim sama Crkva „i vjernicima i nevjernicima iz dana u dan bolje pokazuje Krista“ (LG 46,1). Stoga, vršeći svoju zadaću vrhovnoga pastira i učitelja, rimski prvosvećenici, počevši od Ivana Pavla II., koji je prije dvadeset godina ustanovio godišnju proslavu Svjetskog dana posvećenoga života (2. veljače 1997.), tom prilikom upućuju poruku članovima posvećenoga života kao izraz brige, poticanja i promicanja njihova staleža koji neosporno pripada životu i svetosti Crkve (usp.: LG 44, 4; kan. 574, §1).

U svjetlu liturgijske proslave blagdana Prikazanja Gospodinova u Hramu, od samoga početka svojega pontifikata, Ivan Pavao II. redovito se obraćao osobama koje su svoj život darovale Gospodinu posebnim posvećenjem po evanđeoskim savjetima. Predstavljao im je i razlagao bitne teološko-pravne elemente posvećenoga života, svojom učiteljskom riječju pozivao ih i hrabrio na još zauzetije služenje kraljevstvu Božjemu, da bi njihovo nastojanje oko vjernosti i ustrajnosti u darovanom im zvanju autentično doprinosilo plodnijoj svetosti Crkve i koristilo njezinu spasenjskom poslanju (usp.: LG 47 i 43, 2; kann. 573, §2 i 574, §2).

Ključne riječi: Ivan Pavao II., posvećeni život, teološko-pravni elementi, posvećenje, evanđeoski savjeti, zavjeti, zajedništvo, svjedočenje.

Uvod

„Što bi bilo od svijeta kad ne bi bilo redovnika?“¹ U tom pitanju svete Terezije od Isusa, koje Ivan Pavao II. preuzima da bi pojasnio motive utemeljenja godišnjih slavlja Dana posvećenoga života,² kriju se mnogi odgovori: promišljanja i procjene, pohvale i kritike, opomene i poticaji..., dobronamjernika i onih koji to nisu, članova Crkve i onih koji se članovima ne smatraju ni pravno, ni životno. U lepezi mogućih odgovora želimo se zaustaviti na onima Ivana Pavla II. ograničujući se samo na odgovore prepoznatljive u njegovim porukama za Dan posvećenog života te će zato biti riječi o teološko-pravnom iščitavanju razumijevanja posvećenoga života iz njegovih deset poruka (1997.-2005.).³

Rimski prvosvećenik i ovom inicijativom potvrđuje ekleziološku dimenziju posvećenoga života, koju je izričito naglasio Drugi vatikanski koncil progovarajući o posvećenome životu upravo kroz prizmu njegova nedjeljiva odnosa sa samim otajstvom Crkve, o čemu će biti riječi u prvome dijelu ovoga prikaza.

U drugome dijelu osvrnut ćemo se na teološka shvaćanja posvećenoga života koncilskog i pokoncilskog vremena iščitana iz obraćanja rimskih prvosvećenika Ivana XXIII., Pavla VI. i Ivana Pavla

¹ TEREZIJA AVILSKA, *Moj život* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Hrvatski karmelićani i karmelićanke, ²1997.), 184.

² IOANNES PAULUS II., *Messaggio di Giovanni Paolo II per la I giornata della vita consacrata*, 6.1.1997.

http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_06011997_i-consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.). Tekstovi poruka koje ćemo analizirati preuzeti su u elektroničkom obliku s navedene službene adrese; prijevod tekstova je vlastiti. Navodimo ih prema izvorniku objavljenom na navedenim službenim vatikanskim stranicama, tj. na talijanskom jeziku; jedino je Poruka za I. dan posvećenoga života potpisana latinski, pa je tako i navedena.

³ Iako je Ivan Pavao II. slavio devet puta Svjetski dan posvećenog života, uputio je deset poruka, budući da je za I. dan posvećenog života uputio i Poruku kojom je utemeljio tu godišnju proslavu (6. veljače 1997.) i održao homiliju na sam Dan. Zbog praktičnosti koristimo termin „poruke“, iako je poruka (tal. *messaggio*) bila upućena samo dva puta: za I. dan posvećenoga života (1997.) i za VIII. dan posvećenoga života (2005.) – posljednji koji je ovaj rimski prvosvećenik slavio. Ostalih godina riječ je o homilijama, što je razvidno i iz samih naslova, iako su homilije Ivana Pavla II. od 1998. do 2004. na vatikanskoj stranici klasificirane kao poruke (engl. *messages*) te se isti tekstovi mogu pronaći u dvije kategorije: kao „Poruke za Svjetski dan posvećenog života“ i kao „Homilije“. Termin „poruka“ smatramo prikladnim i s obzirom na sam njihov sadržaj: posvećenim osobama imaju nakanu uputiti određene poruke, koje ćemo analizirati s teološko-pravnog aspekta.

II. redovnicima i redovnicama grada Rima i Rimske biskupije, upravo na blagdan Prikazanja Gospodinova u Hramu, od 1961. do 1996., jer se u njihovim interventima naziru začeci utemeljenja Dana posvećenoga života i kasnijih poruka.

Ekskurs u eklezijalno-liturgijski razvoj samih poruka uvest će nas u treći dio prikaza: u analizu tekstova poruka Ivana Pavla II. Teološko-liturgijski kontekst godišnje proslave Dana posvećenoga života na blagdan Prikazanja Gospodinova u Hramu, što predstavlja teološki *locus* poruka, bit će prikazan sintezom njegovih tumačenja svetopisamskih tekstova.

U teološko-pravnom svjetlu promatrat ćemo tematska težišta poruka, ističući posebno ona koja predstavljaju, na izravan ili neizravan način, elemente kanonskopavnog uređenja posvećenoga života prema Zakoniku kanonskoga prava iz 1983.

1. Ekzeziološka utemeljenost poruka za Dan posvećenog života

Aktualno kanonskopavno uređenje izravno se oslanja na ekzeziologiju Drugog vatikanskog koncila, koja objedinjuje mističnu i institucionalnu dimenziju Crkve. Stoga i kanonske odredbe o posvećenom životu nalaze uporište u koncilskim dokumentima čiji su izričaji preneseni u kanonistički govor⁴ te također odražavaju, međusobno nedjeljivu, i mističnu i institucionalnu dimenziju posvećenoga života. U opisu te stvarnosti usmjerujemo promatranje na koncilske izvore prvih dvaju kanona o zajedničkim odredbama za sve ustanove posvećenoga života: 573 i 574, koji donose bitne elemente odnosa posvećenoga života i Crkve te ocrtavaju njegov položaj u Crkvi.⁵

Riječ je o VI. poglavlju Dogmatske konstitucije o Crkvi

⁴ Usp.: IVAN PAVAO II., „Apostolska konstitucija *Sacrae disciplinae leges*“, *Zakonik kanonskoga prava s izvorima* (Zagreb: Glas Koncila, 1996.), str. XXIX.

⁵ O nedjeljivoj povezanosti posvećenoga života i otajstva Crkve te njezina poslanja u svijetu mogu se konzultirati: Herbert ALPHONSO, „La vita consacrata nella Chiesa e nel mondo oggi – sfide e risposte“, *Periodica de re morali, canonica, liturgica* 82 (1993.), 605-635; Fabio CIARDI, „La vita consacrata nel presente della Chiesa e del mondo“, Joseph AUBRY (ur.), *Vita Consacrata un dono del Signore alla sua Chiesa* (Torino: ElleDiCi, 1993.); Velasio DE PAOLIS, *La vita consacrata nella Chiesa*, ed., (Bologna: Dehoniane, 1992.); Velasio DE PAOLIS, „La vita religiosa e la Chiesa del Vaticano II“, *Commentarium pro religiosis et missionariis* 90 (2009.), 7-28; Gianfranco GHIRLANDA, „Ecclesialità della vita consacrata, segno di vita fraterna“, *Consacrazione e Servizio* 45, 6 (1996.) 65-81; Josean VILLALABEITIA, „La vida religiosa aspostólica según el Concilio Vaticano II“, *Claretianum* 49 (2009.), 415-501.

*Lumen gentium*⁶ (posebno br. 43-45), o br. 33 Dekreta o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus*,⁷ o Dekretu o prilagođenoj obnovi redovničkog života *Perfectae caritatis* (br. 1 i 5)⁸ i o br. 18 Dekreta o misijskoj djelatnosti Crkve *Ad gentes*.⁹

Predstavljamo tematske navode spomenutih koncilskih dokumenata koji prodahnjuju i nadahnjuju navedene kanone 573 i 574.¹⁰

- Eklezijalnu svrhu posvećenoga života, o kojoj kan. 573, § 1 progovara na sljedeći način: „[...] vjernici (se), [...] posve posvećuju Bogu nadasve ljubljenu, da, njemu u čast i za izgradnju Crkve [...]“, nalazimo u koncilskim dokumentima - izvorima toga kanona opisanu sličnim izričajima:

LG 43,1: „[...] razne redovničke obitelji koje umnažaju pomoćna sredstva kako na korist svojih članova, tako i na dobro cjelokupnoga Kristova Tijela“;

LG 44,2: „[...] njihov duhovni život također mora biti posvećen dobru čitave Crkve“;

⁶ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21. XI. 1964.), *Dokumenti* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.), VI. poglavlje, br. 43-47, (dalje LG). Naslov ovoga poglavlja je *Redovnici*, no taj naslov nije uzet u strogom kanonskom smislu te uključuje cjelokupnu tipologiju posvećenoga života. Aktualni Zakonik prepoznaje i priznaje sljedeće oblike posvećenoga života u Crkvi: 1. Ustanove, koje su redovničke (kann. 607-709) i svjetovne (kann. 710-730), a njima su slične družbe apostolskog života (kann. 731-746); 2. individualne oblike posvećenoga života: pustinjački život (kan. 603) i red djevica (kan. 604). Kanonom 605 Zakonik ostavlja otvoren prostor za nastajanje novih oblika posvećenoga života, koji trebaju imati sve bitne elemente posvećenoga života, a novost se treba i može odražavati u načinu njihova konkretnoga življenja. Glede studija tekstova LG s obzirom na posvećeni život upućujemo na: Paolo MOLINARI – Peter GUMPEL, „La dottrina della Costituzione dogmatica “Lumen gentium” sulla vita consacrata, Il Capitolo VI: “Sui Religiosi”, *Vita Consacrata* 21 (1985.), 97-137; Lino PIANO, „La posizione dei religiosi nella Chiesa negli interventi dei Padri conciliari sullo schema “De Ecclesia” al Concilio Vaticano II”, *Seminarium* 37 (1997.), 807-834; Lino PIANO, „Questioni particolari circa la vita consacrata negli interventi dei Padri conciliari sullo schema “De Ecclesia” al Concilio Vaticano II”, *Seminarium* 38 (1998.), 677-688; Egidio FERASIN, *Un lungo cammino di fedeltà. La Vita Consacrata dal Concilio al Sinodo* (Roma: LAS, 1996.).

⁷ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Christus Dominus. Dekret o pastirskoj službi biskupa* (28. X. 1965.), *Dokumenti* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.), (dalje CD).

⁸ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Perfectae caritatis. Dekret o prilagođenoj obnovi redovničkog života* (28. X. 1965.), *Dokumenti* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.), (dalje PC).

⁹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Ad gentes. Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve* (7. XII. 1965.), *Dokumenti* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.), (dalje AG).

¹⁰ Kurziv u navedenom tekstu kanona i koncilskih dokumenata je naš, a koristimo ga za isticanje pojmova o kojima govorimo.

CD 33,1: „[...] dužni su svaki prema svome pozivu marljivo i savjesno surađivati *na izgradnji i porastu čitavoga otajstvenoga Kristova Tijela i na dobro partikularnih Crkava.*“

PC 1,3: „Što se oni gorljivije sjedinjuju s Kristom [...], *to plodnijim postaje život Crkve i življim njezin apostolat.*“

PC 1,4: „Da iznimna vrijednost toga života, [...] bude na još veću korist Crkve [...].“

- Karakteristiku posvećenoga života kao eshatološki znak u Crkvi, o kojoj kan. 573, §1 progovara na sljedeći način: „[...] i da, *postavši sjajnim znakom u Crkvi, unaprijed naviještaju nebesku slavu.*“, dva koncilna dokumenta - izvora toga kanona donose kako slijedi:

LG 44, 3: „[...] otkriva svojim vjernicima već u ovom svijetu prisutna nebeska dobra, svjedoči o novome i vječnome životu postignutome po Kristovu otkupljenju te tako *naviješta buduće uskrснуće i slavu nebeskoga kraljevstva.*“

PC 1,1: „Nastojanje oko savršene ljubavi po evanđeoskim savjetima [...] pojavljuje se kao *sjajan znak nebeskoga kraljevstva.*“

- Način povezanosti posvećenih vjernika s Crkvom i njezinim otajstvom kan. 573, §2 opisuje na sljedeći način: „Taj oblik življenja [...], slobodno prihvaćaju vjernici koji [...] javno prihvaćaju evanđeoske savjete čistoće, siromaštva i poslušnosti te se, *po ljubavi prema kojoj ti savjeti vode, na poseban način združuju s Crkvom i njezinim otajstvom*“, koji je gotovo doslovno preuzet iz koncilskog dokumenta - izvora toga kanona:

LG 44, 2: „Kako, pak, *evanđeoski savjeti, po ljubavi kojoj vode, na poseban način povezuju svoje pristalice s Crkvom i njezinim otajstvom* [...].

- O zahvatu mjerodavne crkvene vlasti s obzirom na ustanove posvećenoga života, kan. 573, §2 progovara na sljedeći način: „Taj oblik življenja u ustanovama posvećenoga života, *što ih je mjerodavna crkvena vlast kanonski osnovala*, slobodno prihvaćaju vjernici koji prema vlastitim zakonima ustanova, zavjetima ili drugim svetim vezama *javno prihvaćaju evanđeoske savjete čistoće, siromaštva i poslušnosti* [...]“ Koncilski dokumenti - izvori kanona ne rabe izraz „kanonsko osnivanje“, nego ga impliciraju opisujući ga:

LG 43,1: „Sama se, pak, crkvena vlast pobrinula da ih (evanđeoske savjete, op.a.) *tumači i njihovim obdržavanjem upravlja te da iz toga odredi također trajne oblike življenja.*“

LG 45,1: „Budući da je zadaća crkvene hijerarhije pasti i voditi Božji narod [...], njoj pripada i *mudro upravljanje praksom evanđeoskih savjeta* [...].“

LG 45,3: „Crkva, pak, svojim odobrenjem ne samo uzdiže redovničko zvanje na dostojanstvo kanonskoga staleža [...]“

PC 5, 1 i 2: „Članovi svih redovničkih ustanova neka u prvom redu budu svjesni da su se zavjetovanjem evanđeoskih savjeta odazvali božanskome pozivu [...]. Budući da je Crkva primila to njihovo samopredanje [...]“

AG 18: „[...] redovnički život, [...] sjajno očituje i označuje intimnu narav kršćanskog poziva po prisnijoj posveti Bogu učinjenoj u Crkvi.“

- Jezgrovit opis položaja staleža članova ustanova posvećenog života u Crkvi donosi kan. 574, §1: „Stalež onih koji u takvim ustanovama javno prihvaćaju evanđeoske savjete pripada životu i svetosti Crkve [...]“, a preuzet je iz LG 44, 4: „[...] stalež koji se zasniva na zavjetovanju evanđeoskih savjeta [...] nepobitno pripada njezinu životu i svetosti.“¹¹

- Poseban Božji poziv kao dar za služenje Crvi tema je kan. 574, §1: „Bog neke vjernike posebno zove u taj stalež da u životu Crkve uživaju osobit dar i da, prema svrsi i duhu ustanove, pridonose njezinu spasenjskom poslanju.“ A tekst je gotovo doslovno preuzet iz koncilskog dokumenta - izvora toga kanona:

LG 43,2: „[...] Bog s obje strane poziva neke Kristove vjernike da u životu Crkve uživaju u posebnom daru te da svaki na svoj način bude na korist njezinom spasenjskom poslanju.“

Navedeni tekstovi koncilskih dokumenata koji su inspirirali kanonsko zakonodavstvo o posvećenome životu, a posebno tekstovi konstitucije *Lumen gentium*, našli su svoje mjesto i potvrdu u apostolskoj pobudnici *Vita consecrata*.¹² Rimski prvosvećenik Ivan

¹¹ O toj tematici vidi: Velasio DE PAOLIS, „Ecclesialità della vita consacrata“, Gianfranco GHIRLANDA (ur.), *Punti fondamentali sulla vita consacrata* (Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1994.), 99-136; posebno o VI. poglavlju LG „De religiosis“, 113-117, te o izričaju da posvećeni život pripada životu i svetosti Crkve, 117-119.

Kanon 207, §2 govori o staležu posvećenih osoba: „[...] iako njihov stalež ne pripada hijerarhijskom uređenju Crkve, pripada ipak njezinu životu i svetosti.“ Ovome je kanonu također izvor LG 44, 4, koji se u njemu zrcali gotovo doslovno: „Premda, dakle, stalež koji se zasniva na zavjetovanju evanđeoskih savjeta ne pripada u hijerarhijski ustroj Crkve, on ipak nepobitno pripada njezinu životu i svetosti.“

¹² IVAN PAVAO II., *Posinodalna apostolska pobudnica Vita consecrata* (25. III. 1996.), Viktor NUIĆ (prir.), *Crkveni dokumenti o posvećenom životu* (Zagreb: Hrvatska konferencija viših redovničkih poglavara – Hrvatska unija viših redovničkih poglavarica, 1997.), (dalje VC). Znakovito je da III. dio Prvoga poglavlja: „Confessio Trinitatis. Na teološko-trinitarnim izvorima posvećenoga života“ (br. 14-40), nosi naslov „U Crkvi i za Crkvu“ (br. 29-34) te sažima značenje i mjesto posvećenoga staleža u životu Crkve, posebno u br. 29, naslovljenom: „Dobro je

Pavao II. oživljava i produbljuje koncilski nauk te ponovno naglašava činjenicu da posvećeni život duboko u sebi pripada životu, svetosti i poslanju Božjega naroda (usp.: VC 3). Svjestan da razne poteškoće ustanova posvećenoga života mogu tu tvrdnju dovesti u pitanje, Ivan Pavao II. ponavlja da ni ta stvarnost ne smije izazvati sumnje: „da je preuzimanje evanđeoskih savjeta zavjetovanjem *sastavni dio života Crkve* [...]“ (VC 3). U oba navoda prepoznatljiv je izričaj LG 44,4 o nepobitnom pripadanju staleža koji nastaje zavjetovanjem evanđeoskih savjeta životu Crkve. Izravno pozivanje na nauk Drugog vatikanskog koncila nalazimo u br. 29: „U njegovu svjetlu se spoznalo da zavjetovanje evanđeoskih savjeta neprijeporno pripada životu i svetosti Crkve“, gdje se ponovno preuzima navod LG 44,4. I tekst dalje nastavlja još jednom snažno tvrdeći: „To znači da posvećeni život, koji postoji od samih početaka, neće moći nikada ne biti u Crkvi kao njezin element kojega se ne može odreći i koji je označava, jer je izraz same njezine naravi“ (VC 29).

Kao zaključnu postavku koncilске ekleziologije, koja se potom pretočila i u kanonsku normativu o posvećenom životu te u daljnje teološko-pravno promišljanje i življenje ove stvarnosti, koristimo intervent na Biskupskoj sinodi 1994. tada pomoćnog biskupa Buenos Airesa mons. Jorge Maria Bergoglia kojim poziva na ispravno shvaćanje posvećenoga života: „Kada nam Koncil kaže da je redovnički život dar Duha Crkvi, ističe ne samo narav dara nego i stvarnost kojoj je dar darovan: Crkva, tijelo Crkve. [...]. Ova referencija služi za određivanje okvira u kojemu se treba shvaćati redovnički život da ne bismo riskirali dezorijentiranost i raspršivanje uzvisujući redovničke obitelji zbog njihove „karizme osnivanja“ ignorirajući pripadnost cjelokupnosti Crkve. Okvir je Crkva: posvećeni život je dar Crkvi, rađa se u Crkvi, raste u Crkvi, sav je usmjeren na Crkvu.“¹³

---

da ostanemo ovdje“: posvećeni život u tajni Crkve“, u br. 30: „Novo i naročito posvećenje“ te u br. 32: „Posebna vrijednost posvećenoga života“.

Istaknuti poznavatelj tematike posvećenoga života i njegova značenja za Crkvu Gianfranco Ghirlanda bavio se ovom tematikom s obzirom na apostolsku pobudnicu *Vita consecrata*; upućujemo na tri njegova vrijedna doprinosa: Gianfranco GHIRLANDA, „Dimensione ecclesiologicala della vita consacrata nel Sinodo dei vescovi del 1994“, *Periodica* 84 (1995.), 655-685; „L'esortazione apostolica Vita Consecrata: aspetti teologici ed ecclesiologicali“, *Periodica* 85 (1996.), 555-596; „L'esortazione apostolica Vita Consecrata: aspetti canonici“, *Periodica* 85 (1996.), 597-623.

13 Usp.: Jorge Mario BERGOGLIO, „Intervento al Sinodo sulla vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo, 13 ottobre 1994“, Giuseppe FERRARO, *Il Sinodo dei vescovi, 1994. La vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo* (Roma: La Civiltà Cattolica, 1998.), 278. Prijevod teksta je naš.

2. Shvaćanje posvećenoga života u koncilskom i pokoncilskom vremenu

Blagdan Prikazanja Gospodinova u Hramu, i prije nego je utemeljen kao Dan posvećenoga života, bio je prilika susreta rimskoga klera, crkvenih i društvenih institucija te članova posvećenoga života s rimskim prvosvećenikom i izričaj posebne povezanosti s njime. Ti su susreti urodili svjedočenjem razvoja razumijevanja posvećenoga života i njegove uloge u životu Crkve i društva izraženima u tematici homilija, koje ćemo ukratko prikazati, a u kojima se već naziru glavne motivacije uspostavljanja Dana posvećenoga života.

2.1 Redovnički život u homilijama Ivana XXIII. i Pavla VI.

U koncilskom i neposredno pokoncilskom vremenu, koje je već nosilo obilježja novoga shvaćanja Crkve i novoga odnosa prema posvećenom životu u Crkvi, tadašnji rimski prvosvećenici Ivan XXIII. i Pavao VI. u godišnjem susretu crkvene zajednice 2. veljače snažno su naglašavali da je Kristova Crkva jedna i katolička, da je živa u svojoj raznolikosti službi i staleža, da upravo na ovaj blagdan¹⁴ predanje vjernika Kristu, u načinu života koji im je svojstven, svjedoči jedinstvo u istoj vjeri, bratskoj ljubavi i zajedničkom posluhu jednom pastiru, namjesniku Kristovu. To se zajedništvo iskazivalo u tradiciji darivanja svijeća rimskom prvosvećeniku, koje bi on potom slao crkvenim i državnim institucijama i pojedincima kao znak duhovne povezanosti, prijateljskog i mirotvornog svjetla, znak ekumenizma, kršćanskoga prijateljstva i susreta, znak duboke povezanosti mističnoga tijela

---

¹⁴ Glede naziva samoga blagdana, u homilijama Ivana XXIII. nalazimo naziv „Blagdan očišćenja Presvete Djevice Marije“ (1961. i 1963.), dok se u naslovu homilija Pavla VI. ne donosi taj naziv, ali ga on sam izričito spominje kao blagdan 1964. i 1966., a samo implicitno, kao nekadašnji blagdan i tradiciju u homilijama 1972. i 1975. Treba spomenuti da se u homilijama izrečenima 2. veljače, od 1965., kada homilija Pavla VI. odiše snažnim kristocentričnim i ekleziološkim karakterom čašćenja i pobožnosti prema Blaženoj Djevici, što je neposredan utjecaj koncilskoga usmjerenja koje on sam i spominje, iz godine u godinu sve jače očituje duh Drugog vatikanskog koncila i liturgijske reforme. Jedan od plodova reforme je Opći rimski kalendar koji je 14. veljače 1969. proglasio Pavao VI. apostolskim pismom u obliku motu propria *Mysterii Paschalis*, što je, između ostaloga, rezultiralo mijenjanjem ovog marijanskog blagdana (Čišćenje Marijino) u Gospodnji blagdan (Prikazanje Gospodinovo).

Kristova – Crkve.¹⁵

Upravo je znak goruće svijeće bio tematika homilija u odnosu na njihov prvotni kristološki simbolizam: svijeća usmjeruje pogled na Krista – Svjetlo na prosvjetljenje naroda (usp.: Lk 2,32), Svjetlo koje na mnoge načine osvjetljuje i mnogostrukim darovima prosvjetljuje duše vjernika,¹⁶ besmrtni Kralj vjekova i naroda, slava svoje Crkve, svjetlo i mir svih naroda pozvanih kontemplirati Kristovo lice.¹⁷

Simbolika svijeće koju Pavao VI. predočava jest kulturna i eklezijalna: svijeća je simbol mnogih vjernih glasova koji izriču čašćenje i pobožnost prema Gospodinu, štovanje Blažene Djevice, ljubav prema Crkvi i njezinim služiteljima.¹⁸ U tom predanju posebno ističe još jednu sliku: darivanje svijeća predstavlja apologiju crkvenoga posluha rimskom biskupu te svjedočanstvo odgovornog, slobodnog,

---

¹⁵ Sam je blagdan uključivao „Ceremoniju prikazivanja svijeća“, kako je to razvidno i iz samog naziva liturgijskih slavlja 2. veljače, od 1961. do 1974., koji se poslije te godine više ne pojavljuje. Rimski prvosvećenici darivali su svijeće: diplomatima akreditiranim pri Svetoj Stolici, poznatim svetištima, ali i skromnim crkvama, katoličkim i ortodoksnim patrijarsima u Svetoj Zemlji, novim kardinalima, katoličkim sveučilištima, crkvenim i državnim institucijama u raznim narodima, biskupima, redovničkim misionarskim zajednicama koje su pretrpjele bolne događaje u raznim stranama svijeta, klauzurnim zajednicama najstrožega načina života, na čast kulta novoproglašanih svetaca i blaženika, u bolnice – kao znak ljubavi prema bolesnicima, u misijske krajeve, u mlade crkve u kojima je tek uspostavljena hijerarhija, itd. O tradiciji i simbolici darivanja svijeća rimskom prvosvećeniku, a potom njegova darivanja istih svijeća gore navedenim naslovnica, vidi navode samih rimskih prvosvećenika: GIOVANNI XXIII, *Omelia, Festa della purificazione della Ss.ma Vergine Maria, Cerimonia della presentazione dei Ceri, Giovedì, 2 febbraio 1961*, http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/it/homilies/1961/documents/hf_j-xxiii_hom_19610202_cerimonia_ceri.html, (14. 10. 2016.); GIOVANNI XXIII, *Omelia, Festa della purificazione della Ss.ma Vergine Maria, Cerimonia della presentazione dei Ceri, Giovedì, 2 febbraio 1963*, http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/it/homilies/1963/documents/hf_j-xxiii_hom_19630202_ceri.html (14. 10. 2016.); PAOLO VI, *Omelia, Cerimonia di offerta dei ceri, Festività della Presentazione di Nostro Signore Gesù Cristo al Tempio, Domenica, 2 febbraio 1964*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1964/documents/hf_p-vi_hom_19640202.html (14. 10. 2016.); PAOLO VI, *Omelia, Tradizionale cerimonia di offerta dei ceri, Festività della Presentazione di Nostro Signore Gesù Cristo al Tempio, Martedì, 2 febbraio 1965*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1965/documents/hf_p-vi_hom_19650202_offerta-ceri.html (14. 10. 2016.). Prijevod tekstova homilija rimskih prvosvećenika je vlastiti.

¹⁶ Usp.: GIOVANNI XXIII, *Omelia, 2 febbraio 1961*.

¹⁷ Usp.: GIOVANNI XXIII, *Omelia, 2 febbraio 1963*.

¹⁸ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, Cerimonia di offerta dei ceri, Festa della Presentazione di Gesù al Tempio, Mercoledì, 2 febbraio 1966*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1966/documents/hf_p-vi_hom_19660202.html (14. 10. 2016.).

sinovskog posluha i velikodušne vjernosti.¹⁹

U mnoštvu koje se okuplja oko svojega vrhovnoga pastira posebno razlikuje one koji su se posvetili Bogu u crkvenim službama te u svijeći prepoznaje njihovo prikazanje, žrtvu, plamen koji se troši da bi osvijetlio okolinu, da bi dao svjetlo drugima; prepoznaju živote koji se predaju Kristu i Crkvi po neizbrisivoj vezi koja ih povezuje s Kristom i čini ih živim udovima njegova mističnoga Tijela. Ta se veza jača sakramentalnim (ređenje) ili kanonskim (zavjeti) činom kojim se te osobe posvećuju Gospodinu na potpun, jedinstven i trajan način, uspostavljajući životno jedinstvo s Kristom, u vjernosti njegovoj Riječi u nasljedovanju njegova stila života.²⁰

Još je 1961. Ivan XXIII. u homiliji izrečenoj 2. veljače istaknuo važnost posvećenoga života provođenog u zajednicama najstrožeg opsluživanja i pokore, jer on potvrđuje uzvišenost potpunoga posvećivanja u molitvi i šutnji iznad svakog drugog oblika apostolata, koji upravo iz žrtava i pokore tih osoba crpe snagu za aktivno djelovanje. Naglasio je potrebu svijeta i Crkve za osobama koje će u vjeri i ljubavi, u skrovitosti i pokori izgarati za Krista i Crkvu.²¹ Kontemplativni način života pohvaljuje i Pavao VI. ističući važnost posvećenosti trajnoj molitvi, šutnji, sabranosti u intimnom razgovoru s Bogom te takve zajednice naziva „otocima skrivenosti, pokore i meditacije“, svjedočeći im da nisu ni zaboravljene, ni odijeljene od zajedništva Crkve, nego naprotiv: one su srce Crkve, povećavaju njezino duhovno bogatstvo, podržavaju

---

¹⁹ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, Tradizionale cerimonia di offerta dei ceri, Festività della Presentazione di Nostro Signore Gesù Cristo al Tempio, Venerdì, 2 febbraio 1968*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1968/documents/hf_p-vi_hom_19680202.html (14. 10. 2016.); PAOLO VI, *Omelia, 3 febbraio 1969*; PAOLO VI, *Omelia, Cerimonia di offerta dei ceri, Festa della Presentazione del Signore al Tempio, Mercoledì, 2 febbraio 1972*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1972/documents/hf_p-vi_hom_19720202.html (14. 10. 2016.); PAOLO VI, *Omelia, Cerimonia di offerta dei ceri, Festa della Presentazione di Gesù al Tempio, Venerdì, 2 febbraio 1973*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1973/documents/hf_p-vi_hom_19730202.html (14. 10. 2016.).

²⁰ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, Tradizionale cerimonia di offerta dei ceri, Festività della Presentazione di Nostro Signore Gesù Cristo al Tempio, Giovedì, 2 febbraio 1967*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1966/documents/hf_p-vi_hom_19660202.html (14. 10. 2016.); PAOLO VI, *Omelia, Cerimonia di offerta dei ceri, Festa della Presentazione di Gesù al Tempio, Lunedì, 3 febbraio 1969*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1969/documents/hf_p-vi_hom_19690203.html (14. 10. 2016.).

²¹ Usp.: GIOVANNI XXIII, *Omelia, 2 febbraio 1961*.

njezinu ljubav, dijele njezine napore i trpljenja, apostolat i nade.²²

Od 1971. Pavao VI. sve snažnije naglašava liturgijsko-simboličku povezanost Isusova prikazanja, prepoznavanja kao Mesije i svjetla svijeta i redovničkoga prikazanja - posvećenja po zavjetima. Povezuje evanđeoski događaj donošenja Isusa u Hram po zakonskoj odredbi, po kojoj se priznaju Božja prava nad čovjekom, s našim prikazanjem kojim i mi priznajemo njegovu vrhovnu vlast i našu stvorenjsku i sinovsku ovisnost o njemu. Osim Božjega gospodstva u prikazanju se prepoznaje Njegova ljubav i na nju se želi odgovoriti, koliko je to čovjeku moguće, analognom gestom ljubavi. Stoga je prikazanje odgovor kršćanina na Božju ljubav, a kad ono ima karakteristike potpunosti i trajnosti, stvara poseban način postojanja: redovnički život.²³ Krist, koji je svjetlo, čini od onih koji mu se posvećuju svoje svjetlo: „Vi ste svjetlost svijeta“ (Mt 5,14). Nakon te tvrdnje Pavao VI. se pita: „Ali kako činimo da svijetli?“ i odgovara da nam na to pokazuje upravo svijeća: goreći i izgarajući, darujući svjetlo, nestajući u tihoj žrtvi. U tome prepoznaje svjedočko poslanje posvećenih za Krista i Crkvu: u priznavanju Božjega gospodstva nad vlastitim životom, u zahvaćenosti Kristom, u podložnosti autoritetu Crkve.²⁴ Ti su naglasci došli do izražaja u susretima Pavla VI. s redovnicama 2. veljače 1973. i 1974., koje je na poseban način on inicirao te je i predstavio motive: da im izrazi poštovanje i ljubav, da ih ohrabri u svjedočenju evanđeoskoga načina života pred opasnošću sekularizacije, da tradicija redovničkoga života bude u crkvenoj zajednici priznata vrijednom i aktualnom te obnovljena u duhu Koncila i prema odredbama Apostolske Stolice, da mnogostruki i vrijedni načini njihova djelovanja budu uključeni u crkveno djelovanje.²⁵

Godine 1974. do izražaja dolazi crkvenost redovničkoga posvećenja, koja je i motiv susreta rimskog prvosvećenika s redovnicama, kako on sam kaže citirajući LG 44: „Kako, pak, evanđeoski savjeti, po ljubavi kojoj vode, na poseban način povezuju svoje pristalice s Crkvom i njezinim otajstvom, njihov duhovni život također

²² Usp.: PAOLO VI, *Omelia, 2 febbraio 1966*. Svoju blizinu i visoko vrednovanje njihova načina života potvrđuje im tradicionalnim simboličnim darivanjem svijeće. U opisanju njihove nužnosti za Crkvu, navodi PC 7, koji je glasovanjem bio prihvaćen od koncilskih otaca tek koji mjesec ranije (18. studenoga 1965.).

²³ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, Cerimonia di offerta dei ceri, Solennità della Presentazione di Gesù al Tempio, Martedì, 2 febbraio 1971*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1971/documents/hf_p-vi_hom_19710202.html (14. 10. 2016.).

²⁴ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, 2 febbraio 1972*.

²⁵ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, 2 febbraio 1973*.

mora biti posvećen dobru čitave Crkve“, a potom opet naglašava: „Da, predrage kćeri u Kristu: *posvećene ste na dobro čitave Crkve!*“²⁶ Stoga i razlaže da je to jedini motiv zbog kojeg daruju život Kristu: služiti dušama, služiti Crkvi. Tu stvarnost želi predočiti čitavoj Crkvi koja u redovnicama treba imati živi primjer postojanja posvećenoga Bogu, bez uzmicanja i žaljenja.²⁷

U donošenju Djeteta Isusa u Hram, u njegovu prikazanju Bogu, iščitava se njegovo poslanje tumača i izvršitelja Očeve volje. U tom obredu Pavao VI. otkriva zahtjev upravljen posvećenima: da obnove svoje redovničke zavjete te svoje cjelovito, potpuno i radosno predanje ujedine s Isusovim u vršenju Očeve volje. Posebno naglašava poziv na posvećeno djevičanstvo koje ljubavlju hrani duh i osposobljava za žrtvu darivanja u služenju braći u ljubavi, služenju koje nastoji biti što sličnije Kristovu, ljudima na spasenje. Nije riječ o egoizmu i o zatvaranju u sigurnost samostanskih ćelija, nego o odricanju od vlastite ljudske ljubavi i žrtvovanju samih sebe za kraljevstvo Božje koje je u svojoj biti slavljenje eklezijalne univerzalne ljubavi, i prepoznavanje u svakom potrebitom bratu sakramenta mistične prisutnosti Krista.²⁸

2.2 Teološki naglasci homilija Ivana Pavla II. od 1979. do 1996.

Tematika koju je u pokoncilskom vremenu u svojim homilijama razvijao Pavao VI., sve se više usredotočujući na posvećeni život, posebno u njegovoj redovničkoj formi, našla je svoj kontinuitet i razvoj u homilijama njegova nasljednika Ivana Pavla II.²⁹ Teološki kontekst blagdana Prikazanja Gospodinova u Hramu i egzegetski pojmovni

²⁶ PAOLO VI, *Omelia, Cerimonia di offerta dei ceri, Sabato, 2 febbraio 1974*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1974/documents/hf_p-vi_hom_19740202.html (14. 10. 2016.), kurziv je u originalnom tekstu; usp.: PAOLO VI, *Omelia, Festa della Presentazione del Signore, Lunedì, 2 febbraio 1976*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1976/documents/hf_p-vi_hom_19760202.html (14. 10. 2016.).

²⁷ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, 2 febbraio 1974*.

²⁸ Usp.: PAOLO VI, *Omelia, Festa della presentazione del Signore, 2 febbraio 1975*, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/homilies/1975/documents/hf_p-vi_hom_19750202.html (14. 10. 2016.), PAOLO VI, *Omelia, 2 febbraio 1976*.

²⁹ Teološko-liturgijski okvir homilija Ivana Pavla II. od početka njegova pontifikata pa do utemeljenja Dana posvećenoga života promatrat ćemo u sintetičkom obliku istaknuvši tematske naglaske vezane uz redovnički život. Riječ je o porukama od 1979., kada je slavio prvi blagdan Gospodinova prikazanja u Hramu, budući da je pontifikat započeo 16. listopada 1978., do poruke iz 1996. Poruke i homilije u razdoblju od 1997. do 2005. prikazat ćemo analizirajući povezanost teološko-liturgijskog okvira s teološko-pravnim naglascima samih poruka.

naglasci evanđeoskog izvješća o tom događaju polazište su za njegovo obraćanje redovnicima i redovnicama, a od 1994. koristit će pojam „osobe posvećenoga života“ koji, u skladu sa Zakonikom iz 1983., uključuje sve oblike posvećenoga života u Crkvi.³⁰

Svoju prvu homiliju na blagdan Prikazanja Gospodinova Ivan Pavao II. naslovljava „Lumen ad revelationem gentium“ (Svjetlo na prosvjetljenje naroda) te se obraća redovnicima i redovnicama kao onima koji su odlučili slijediti to svjetlo – Krista, koji je rasvijetlio njihove dubine i Učitelj je njihova posebnoga poziva.³¹ Taj se poziv ostvaruje u nasljedovanju Kristova prikazanja u Hramu koje je u Šimunovu navještaju križa doseglo puninu otajstva toga predanja, a konkretizira se po redovničkom zavjetovanju kojim se život potpuno posvećuje Bogu. U tom kontekstu Ivan Pavao II., oslanjajući se na PC 5, karakterizira to posvećenje kao potpuno, definitivno i ekskluzivno, kao trajni rast i sjajni procvat krsnoga posvećenja. Da bi prikazao način toga posvećenja, tj. po redovničkom zavjetovanju, preuzima navod LG 44 o posvemašnjem predanju vjernika Bogu kojega najviše ljubi i tako mu se još intimnije posvećuje, služi mu i časti ga. Već ovdje izričito govori da je taj blagdan upravo blagdan za one koji se posvećuju Gospodinu jer dar njihova zavjetovana života nalazi svoj trajni uzor, nagradu, ohrabrenje u prikazanju Riječi Božje Ocu, po rukama Majke.³² Poziva posvećene, nazivajući ih sinovima i kćerima svjetla, da budu svjetlo koje će osvjetljavati svijet i vremenitu stvarnost, da daju istinito svjedočanstvo za buduću svjetlost vječnoga života i podsjeća da ih je na to pozvao Drugi vatikanski koncil u LG 44 te im povjerava zadaću: „Neka sjaji svjetlo vaše jake vjere, svjetlo vaše djelotvorne ljubavi, svjetlo vaše radosne čistoće, svjetlo vašeg velikodušnog siromaštva!“³³ Povezanost krsnoga i redovničkoga posvećenja, koje je bilo predmet homilije prethodne godine, Ivan Pavao II. još dublje razvija u homiliji

³⁰ Vidi bilješku 6. o tipologiji posvećenoga života u aktualnom Zakoniku kanonskoga prava.

³¹ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2), Festa della presentazione del Signore, Venerdì, 2 febbraio 1979*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1979/documents/hf_jp-ii_hom_19790202_presentazione-signore.html (26. 4. 2017.). Gotovo sve homilije izgovorene na ovaj blagdan, Ivan Pavao II. bi započinjao određenim navodom svetopisamskih tekstova na temelju kojeg bi razvio promišljanje o tom blagdanu i uputio poruku prisutnima, između ostalih redovnicima i redovnicama. Njegove homilije navodimo prema izvorniku (brojevima u zagradama) kojima je označen njihov sadržaj.

³² Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2, 3), Santa Messa della presentazione del Signore, 2 febbraio 1980*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1980/documents/hf_jp-ii_hom_19800202_presentazione.html (26. 4. 2017.).

³³ GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (4), 2 febbraio 1980*.

na misi za redovnike i redovnice 2. veljače 1981. U okvir nekoliko evanđeoskih slika o identitetu Novorođenčeta prikazana u Hramu, smješta crkveno viđenje redovničkoga života. On koji je „spasenje“, „svjetlo na prosvjetljenje naroda“, „slava“ svoga izraelskog naroda, „propast i uzdignuće mnogih u Izraelu“, „znak osporavan“, onaj je koga simboliziraju svijeće u rukama redovnika i redovnica, kojeg su oni neopozivo izabrali kao svjetlo svojega života u potpunom i trajnom darivanju u redovničkom životu, koji je savršeniji oblik krsnoga posvećenja, kako to tvrdi PC 5, na što se Ivan Pavao II. poziva u svojem promišljanju o uzvišenosti redovničkoga posvećenja. Kao pomoć i poticaj u življenju istoga predlaže redovnicima i redovnicama primjer nasljedovanja nutarnjega stava osoba o kojima govori evanđeoski odlomak blagdana: šutljive i tihe ljubavi svetoga Josipa, jake i postojane vjere starca Šimuna, molitvene i trajne vjernosti proročice Ane, a nadasve apsolutne i potpune raspoloživosti Presvete Djevice, koja čin prikazanja Sina u Hramu usmjeruje prema spasenjskoj žrtvi križa. Na takvu raspoloživost rimski prvosvećenik poziva redovnike i redovnice u nasljedovanju Krista putem prema Kalvariji, i to po svetim zavjetima kojima su se s njime vezali u čistoći, siromaštvu i poslušnosti. Te zavjete predstavlja kao izričaj samoga Krista koji po odgovoru posvećenih ulazi u odlučnu borbu protiv duha ovoga svijeta te ih opisuje oslanjajući se na PC 12-14. Upravo zbog izbora takva radikalnoga življenja redovnici i redovnice postaju, poput Krista i Marije „znak osporavan“, tj. znak dijeljenja, prekida, sukoba s duhom svijeta.³⁴

Simbolika svjetla koje rječito predstavlja Krista: „Svjetlo na prosvjetljenje naroda i slava puka svoga izraelskoga“ (Lk 2, 31-32), snažno prožima homiliju 2. veljače 1984. Ivan Pavao II. povezuje egzistenciju posvećenih s tim svjetlom jer upravo zbog svojega poziva redovnici i redovnice hode na poseban način u svjetlu koje je Krist te daju za nj svjedočanstvo. U tome kontekstu svijeće podsjećaju prvenstveno na sakrament krštenja u kojem se dogodio prvi susret s Kristovim svjetlom, sa svjetlom njegova evanđelja i svjetlom otkupljenja. Upaljena svijeća znak je i trenutka redovničkoga posvećenja po zavjetima kada je Kristovo svjetlo u životu posvećenih zasjalo posebno živim plamenom. U obnavljanju sjećanja na evanđeoski događaj prikazanja Isusova u Hramu, rimski prvosvećenik poziva redovnike i redovnice da i oni obnove svoje prikazanje Bogu u Isusu Kristu, da njihovo posvećenje

³⁴ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2-5), Festa della presentazione del Signore, Santa Messa per i religiosi e le religiose, Lunedì, 2 febbraio 1981*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1981/documents/hf_jp-ii_hom_19810202_presentazione.html (26. 4. 2017.).

urodi potpunim pripadanjem Bogu, kao vlastitim uzdarjem na dar Božji.³⁵ Govoreći o osobama prisutnima u događaju Isusova prikazanja, Ivan Pavao II. posebno naglašava da je Šimun došao u Hram potaknut Duhom (usp.: Lk 2,27) te tu pronalazi sličnost s nadahnućem Duha Svetoga s obzirom na poseban put ostvarenja svetosti – u redovničkom pozivu. No, to nadahnuće nije bilo samo u počecima poziva – ono se ne može ugaziti, nego treba sazrijevati, zajedno s redovničkim pozivom, tijekom čitavoga života.³⁶

Ponavlja se i tematika Krista koji je „znak osporavan“, a u ovoj je homiliji predstavljena u svojem spasenjskom značaju. Naime, prihvaćanjem nasljedovanja Krista po zavjetima redovnici i redovnice postaju autentični znak osporavanja odnosno proturječja, koji je svijetu potreban kao kvasac spasenjske obnove.³⁷

Poziv na posvećenje Ivan Pavao II. povezuje s likovima Šimuna i Ane – svjedocima Isusova prikazanja u Hramu, iz čijih svjedočanstava proizlazi poziv posvećenih, predstavljajući analogije s njihovim pozivom, jer su redovnici i redovnice, kao i Šimun i Ana, ponukani Duhom Svetim prepoznali Gospodina, njemu služe u molitvi i žrtvi, o njemu svjedoče braći i sestrama koji iščekuju spasenje.³⁸ Posebno je istaknuta perspektiva poziva kao dara otkupiteljske Kristove ljubavi koja ima „zaručnički“ karakter po zavjetovanju siromaštva, čistoće i poslušnosti kojima se osoba potpuno daruje velikom i uzvišenom Gospodinu, njegovoj volji i ljubavi te na taj način, oslanjajući se samo na njega, svjedoči da prolazi obličje ovoga svijeta. Stoga su redovnici i redovnice jedno od najvećih bogatstava Crkve, koja treba njihovu prisutnost. I ne samo Crkva nego i današnji svijet, razjedinjen ravnodušnošću i mržnjom, treba život i svjedočenje njihova bratskoga

---

³⁵ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2, 3), Festa della presentazione del Signore, Concelebrazione a conclusione delle due giornate giubilari dei religiosi e delle religiose, Giovedì, 2 febbraio 1984*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1984/documents/hf_jp-ii_hom_19840202_giubileo-religiosi-religiose.html (26. 4. 2017.).

³⁶ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (4), 2 febbraio 1984*.

³⁷ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (5), 2 febbraio 1984*.

³⁸ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (5), Festa della presentazione di Gesù al Tempio, Messa per i religiosi e le religiose della Diocesi di Roma, Lunedì, 2 febbraio 1987*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1987/documents/hf_jp-ii_hom_19870202_religiosi-religiose.html (26. 4. 2017.). Sličnu tematiku, odnosno liturgijski okvir i poruku, imat će i homilija od 2. veljače 1989., usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia, Ai religiosi nella Festa della presentazione del Signore, Giovedì, 2 febbraio 1989*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1989/documents/hf_jp-ii_hom_19890202_presentaz-signore.html (26. 4. 2017.).

zajedništva kao primjer opće pomirbe u Kristu, koje je propisano i kanonskim zakonodavstvom (kan. 602.), na koje se Ivan Pavao II. poziva potičući ih da ga brižno njeguju stvarajući od svojih zajednica oaze mira i prihvaćanja, što će biti uvjerljivi poziv mladim generacijama da pođu putem istoga poziva. Kao još jedno važno sredstvo svjedočenja spominje redovnički habit te poziva redovnike i redovnice pokazivati na vidljivi način svoju posvećenost da bi u onima koji ih susreću pobudili osjećaj za sveto koji se gubi u sekulariziranome svijetu.³⁹

U slici Hrama i njegovih vrata kroz koja ulazi iščekivani Kralj slave, Ivan Pavao II. ističe onoga koji će postati živi hram Saveza u kojem će se ispuniti pashalni misterij. Sam Krist, postavši hramom Novoga i vječnoga saveza, objavljuje istinu o čovjeku kao živome hramu Božjem koji to postaje upravo po Kristu i njegovu otkupiteljskom djelu u kojem nam daje Duha, a on nas izgrađuje kao hram Boga živoga, kao tabernakul zajedništva s Presvetim Trojstvom, što je posebna karakteristika Bogu posvećenih osoba. Iz nje proizlazi živjeti pozvanost biti znakom po zavjetima koji označuju puninu posvećenosti Kristu, ali i protivljenje trostrukoj požudi: očiju, tijela i oholosti života. Tu stvarnost posvećene osobe trebaju živjeti u nastojanju da se sve jače osjećaju kao bitni dijelovi partikularnih Crkava.⁴⁰

Likovi Šimuna i Ane, kao prototip redovničkoga posvećenja, česta su inspiracija homilija za blagdan Prikazanja Gospodinova, a godine 1991. Ivan Pavao II. u fokus svojega razmišljanja stavlja ulogu Duha Svetoga koji ih je ponukao i pripremio za susret, za jasno spoznavanje istine o Djetetu Isusu. Upravo je Duh Istine progovarao na usta starca Šimuna te tako zapravo Duh Sveti daje svjedočanstvo za Krista, tako da dvoje staraca prepoznaju u Hramu Kralja slave, svjetlo naroda i slavu Izraela. Po njemu cijeli svijet postaje Hramom jer taj svijet osvjetljava svjetlost Vječne Riječi; i ne samo svijet nego i srce svakoga čovjeka postaje hramom u koji ulazi božansko svjetlo, kao što je ušlo u srce Šimuna i Ane. Primjenjujući tu sliku na redovnike i redovnice, potvrđuje da je njihov život i njihov poziv plod Duha Svetoga koji u njima djeluje i koji ih stavlja u duboko suglasje s događanjima u

³⁹ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (6-8), 2 febbraio 1987*. Zaručnički karakter redovničkoga posvećenja tematika je apostolske pobudnice Ivana Pavla II. *Redemptionis donum* (25. ožujka 1984.). Više o tome vidi u: Silvia RECCHI, „Consacrazione come relazione sponsale con Cristo. Il pensiero di Giovanni Paolo II in dieci anni di pontificato“, *Consacrazione e Servizio* 38 (1989.) 11, 17-24.

⁴⁰ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2, 3, 5), Celebrazione eucaristica per la Festa della presentazione del Signore, Venerdì, 2 febbraio 1990*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1990/documents/hf_jp-ii_hom_19900202_presentazione-signore.html (26. 4. 2017.).

Crkvi, posebno s misijskim poslanjem, o kojem je bilo riječi u nedavno proglašenoj enciklici *Redemptoris missio*, te ih poziva dati dragocjen doprinos u misionarskom radu i aktivnim djelovanjem i svjedočenjem plodnosti redovničkoga života.⁴¹

I sljedeće godine Ivan Pavao II. nastavlja s povezivanjem evanđeoskoga teksta i redovničkoga poziva. Isus, koji je po propisu Zakona trebao biti posvećen Gospodinu kao i svaki muški prvorodenac u Izraelu, jest prvorodenac Marijin, ali istovremeno rođen prije svakog stvorenja. U toj božanskoj „prvorodenosti“ ima svoje utemeljenje i duhovna prvorodenost Novoga saveza, koju Ivan Pavao II. iščitava u posvećenju Gospodinu po redovničkim zavjetima, koje je urodilo velikom zauzetošću i žarom mnogih redovnika i redovnica u evangelizaciji da bi Kralj slave mogao ući u mnoge krajeve i narode, čineći ih svetištima svoje milosrdne i vjerne prisutnosti. Stoga ih poziva da i njihovo posvećenje bude nutarnji plamen koji će „Prvorodenca prije svakog stvorenja“ objavljivati kao nadu svim narodima u novoj evangelizaciji.⁴²

Duh je Sveti djelovao na starca Šimuna da dođe u Hram i susretne Mesiju. Isti je Duh prisutan u otajstvu Bogojavljenja jer on vodi ljude u susret Spasitelju, on im otvara oči duha da ga prepoznaju, da ga navješćuju; Duh objavljuje Isusa iz Nazareta i njegovo poslanje na Jordanu, spasenjsko poslanje koje je već u Prikazanju najavljeno kao ono koje će biti „na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu, znak osporavan...“ Ivan Pavao II. naglašava da taj Duh trajno djeluje u redovničkim obiteljima i potiče ih da uđu u Hram – kao starac Šimun i proročica Ana – u Hram koji je Crkva Božja, da u njoj budu živo svjedočanstvo, proroštvo Božjega kraljevstva ljudima današnjega vremena, što je snažno naglasio Drugi vatikanski koncil u LG 44, te ga Papa navodi: „Stoga se zavjetovanje savjeta pokazuje kao znak koji može i mora učinkovito privući sve udove Crkve neumornom

41 Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2-6), Messa per i religiosi e le religiose, Festa della presentazione del Signore, Sabato, 2 febbraio 1991*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1991/documents/hf_jp-ii_hom_19910202_religiosi-religiose.html (26. 4. 2017.). *Redemptoris missio* je enciklika pape Ivana Pavla II. objavljena 7. prosinca 1990., a kao glavnu svrhu ima isticanje važnosti misijskog poslanja i poticanje kršćana na mnogostruko misijsko djelovanje.

42 Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (1,3, 4), Santa Messa per i religiosi nella Festa della presentazione del Signore, Domenica, 2 febbraio 1992*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1992/documents/hf_jp-ii_hom_19920202.html (26. 4. 2017.). Tom je prilikom najavio održavanje Biskupske sinode o posvećenom životu naglasivši da biskupi žele pomoći da članovi posvećenoga života budu evanđeoski i evangelizacijski kvasac kultura trećega tisućljeća i društvenih uređenja naroda.

ispunjavanju dužnosti kršćanskoga poziva.“ Naglašavajući da Crkva računa na posvećene osobe, predstavlja svijetle likove redovničkoga života koje je uzdigao na čast oltara, mučenike, misionare i misionarke, članove klauzurnih zajednica, čiji je svet život i mučenička smrt sjeme novih zvanja, svetih i hrabrih, potpuno posvećenih slavi Božjoj i dobru braće.⁴³

Godine 1994. Ivan Pavao II. pažnju usmjerava na sliku i otajstvo Hrama koji otvara vrata Onome kojeg je Stari savez obećao, a proroci iščekivali. Prethodnih je godina povezivao Prikazanje Isusovo s Božićnim otajstvom i otajstvom Bogojavljenja, dok ove godine promatra taj blagdan kao veliku prethodnicu pashalnog otajstva, u kojem će se ispuniti ono što je danas naviješteno o ovome Djetetu u jeruzalemskom Hramu koji postaje pozornica mesijanskoga događaja. U tome će Hramu Isus izreći proročke riječi o hramu svojega tijela i njegovoj otkupiteljskoj ulozi. Po Kristu je i svaka osoba pozvana postati živi hram u Duhu Svetome, hram u kojemu stvarno prebiva Bog te stoga postaje prebivalište slave Božje, a te su stvarnosti na poseban način epifanija upravo osobe posvećena života.⁴⁴

Nekoliko mjeseci nakon slavljenja Biskupske sinode o posvećenom životu, od koje se nada velikim plodovima za obnovu i novi žar posvećenoga života, Ivan Pavao II. svoje promišljanje o liturgiji Riječi blagdana Prikazanja Gospodinova usredotočuje na tri dimenzije: na dimenziju Hrama, dimenziju žrtve i dimenziju proroštva. Hram, mjesto iščekivanja Mesije, doživio je ispunjenje svoje funkcije ulaskom Djeteta, no Izrael nije prepoznao taj spasenjski ulazak. Mesija će ponovno ući u Hram, ali ne rukotvoreni, nego hram svojega tijela u kojem će prinijeti žrtvu – sama sebe Ocu kao žrtvu savršenu i vječnu. O tome govori proroštvo Šimunovo, odnosno Duh Sveti mu daje prepoznati u Djetetu onoga koji će na križu ispuniti mesijansko

---

⁴³ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (1, 2, 4, 5), Celebrazione eucaristica in occasione della Festa della presentazione del Signore, Martedì, 2 febbraio 1993*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1993/documents/hf_jp-ii_hom_19930202_presentaz.html (26. 4. 2017.).

⁴⁴ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (1-5, 7), Santa Messa per i religiosi, le religiose, i membri degli istituti secolari e delle società di vita apostolica, Festa della presentazione del Signore, Mercoledì, 2 febbraio 1994*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1994/documents/hf_jp-ii_hom_19940202_presentazione-signore.html (26. 4. 2017.). U ovoj je homiliji, u točki 7., Ivan Pavao II. posebno spomenuo redovnike i redovnice na područjima ex Jugoslavije, „žrtve apsurdnog bratoubilačkog nasilja.“

poslanje i ispuniti sva proroštva.⁴⁵

Godinu dana poslije, tj. 1996., ponovno uzima za razmatranje i tumačenje trostruku dimenziju slavlja ovoga blagdana koji ujedinjuje sjećanje na božićno otajstvo usmjerujući na pashalno: dimenziju Hrama, dimenziju žrtve i dimenziju proroštva. Mališan koji je po Marijinim i Josipovim rukama prikazan pravi je Bog i pravi čovjek, a ulazi u Hram da bi navijestio veliku borbu u koju mora stupiti da bi pobijedio sile zla i otkupio čovjeka svojom žrtvom. Šimun je svjedok ispunjenja svih proroštava o Mesiji, a u svojem proroštvu definira Krista spasenjem Izraela, Otkupiteljem, ali zbog toga i znakom protivljenja. Egzegetski obrazloženu trostruku dimenziju blagdanske liturgije primjenjuje na poseban poziv redovnika i redovnica. Oni participiraju u proročkom Kristovu poslanju jer kao eshatološki znak ukazuju na čovjekov poziv na vječnost, na suživot s Bogom. Redovnički je poziv žrtva kao odgovor na Kristovu zaručničku ljubav, žrtva kojom mu se život daruje po zavjetima siromaštva, čistoće i poslušnosti. Ta se žrtva prinosi u hramu – znaku Božje prisutnosti, a sami redovnici i redovnice su na poseban način hram – živi znak Božje prisutnosti u svijetu. Zato ih Ivan Pavao II. poziva da budu svjetlo koje će mnogima osvjetljavati hod zemaljskim putovima, a da se sami daju osvjetliti uskoro objavljenom apostolskom pobudnicom o posvećenom životu po kojoj će Krist govoriti i njima, i Crkvi i cijeloj ljudskoj obitelji, kao svjetlo betlehemske noći, Bogojavljenja i vazmene noći.⁴⁶

U do sada spomenutim homilijama blagdana Prikazanja Gospodinova Ivan Pavao II. naviješta Kristovo otajstvo koje iščitava u poznatom nam prizoru, naviještenom u knjizi proroka Malahije (3, 1-4), u psalmu o svečanom Jahvinu ulasku u Svetište (24, 7-10), u poslanici Hebrejima (2, 14-18), u evanđeoskom izvješću Lukinu (2, 22-32). U tim svetopisamskim tekstovima pronalazi nadahnuće za osvjetljavanje Kristove spasenjske uloge, a njoj na višestruke načine pridružuje one koji su ga susreli i prepoznali ne samo kao Gospodina kojeg su tražili i Anđela Saveza kojeg su žudjeli (Mal 3,1), Kralja slave (Ps 24,7ss), Utjehu Izraelovu i Pomazanika Gospodnjega

⁴⁵ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2-4), Liturgia della presentazione del Signore, Giovedì, 2 febbraio 1995*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1995/documents/hf_jp-ii_hom_19950202_presentaz-signore.html (26. 4. 2017.).

⁴⁶ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (1-5), Santa Messa per i membri degli istituti della vita consacrata, Festa della presentazione del Signore, Venerdì, 2 febbraio 1996*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1996/documents/hf_jp-ii_hom_19960202_presentation-lord.html (26. 4. 2017.).

koji je spasenje, svjetlost na prosvjetljenje naroda i slava puka svoga izraelskoga (Lk 2, 25-26; 30. 32) nego i kao Onoga koji im se objavio u svojoj ljubavi posebnoga izabranja. Odgovarajući na taj poziv, oni koji se Bogu prikazuju – posvećuju po zavjetima, prihvaćaju da se zajedno s Kristom zauzimaju za potomstvo Abrahamovo (Heb 2,16) postajući, kao i On, znak protivljenja (Lk 2,34) svemu što nije Božje te Kristovo svjetlo koje omogućava jasnije raspoznati u Crkvi i svijetu stvarnost Božjega kraljevstva.

3. Tematska težišta poruka za Dan posvećenog života u teološko-pravnom svjetlu

U iščitavanju poruka Ivana Pavla II. za Dan posvećenog života usmjerit ćemo pažnju na prepoznavanje teološko-pravnih elemenata posvećenoga života, čije spominjanje u kontekstu samoga blagdana ima zadaću podsjetiti posvećene na ljepotu i zahtjevnost njihova poziva te ih ohrabriti na još zauzetije življenje toga dara.

3.1 Teološko-pravni elementi posvećenoga života

Pravno uređenje dara posvećenoga života u Crkvi jedan je od oblika čuvanja, poticanja i promicanja toga načina života (usp.: kann. 574, §1; 575). Zakonik kanonskoga prava iz 1983., plod gotovo dvadesetogodišnjeg postkoncilskog promišljanja, ujedinjujući koncilске zaključke i njihov kasniji razvoj, predstavlja složenu stvarnost posvećenoga života u kan. 573, donoseći bitne elemente, teološke i pravne,⁴⁷ iz kojih proizlazi sljedeće: samo ondje gdje postoje ti elementi, može se govoriti o posvećenom životu kao kanonskom načinu života u Crkvi.⁴⁸

Kao osnovni teološki elementi koji čine posvećeni život u Crkvi mogu se izdvojiti:

1. potpuno posvećenje Bogu prihvaćanjem evanđeoskih savjeta,
2. prisnije nasljedovanje Krista djelovanjem Duha Svetoga,

⁴⁷ Razlikovanje tih elemenata ne znači i njihovu odijeljenost koja bi bila umjetna, budući da su u življenju posvećenosti teološki i pravni elementi neraskidivo povezani te ne mogu postojati jedni bez drugih u konkretnosti posvećenoga života.

⁴⁸ S obzirom na opis kanonskoga statusa/staleža posvećenih prema Zakoniku iz 1983., smatramo korisnim uputiti na I. poglavlje (s bibliografijom) doktorske disertacije: Dariusz BOREK, *L'esercizio della potestà coattiva nella Chiesa con particolare riferimento alla dimissione dei religiosi (studio giuridico-storico)*, (Roma: PUL, 1999.), 11-78.

3. izgradnja Crkve po rastu do savršene ljubavi u služanju Božjem kraljevstvu,
4. naviještanje buduće nebeske slave.

Tim teološkim komponentama pridružuju se i upotpunjuju ih sljedeći pravni elementi:

1. stalni oblik življenja,
2. kanonsko osnivanje ustanova posvećenoga života,
3. slobodno prihvaćanje toga staleža života,
4. zavjeti ili druge svete veze kojima se prihvaćaju evanđeoski savjeti,
5. življenje bratskoga zajedništva,⁴⁹
6. održavanje zakona vlastitih svakoj pojedinoj ustanovi posvećenoga života.

3.2 Liturgijsko-teološki locus utemeljenja Svjetskog dana posvećenog života

Tijekom godina svojega pontifikata, počevši od 1980., a posebno devedesetih godina prošloga stoljeća, na blagdan Prikazanja Gospodinova Ivan Pavao II. sve se više obraća ne samo redovnicima i redovnicama grada Rima prisutnima u vatikanskoj bazilici sv. Petra nego po njima, kao predstavnicima, svima koji su u redovničkom staležu svoj život posvetili Gospodinu.⁵⁰ Znakovita je njegova tvrdnja iz 1980. da je blagdan Prikazanja Gospodinova „blagdan posebno za vas, posvećene duše, budući da sudjelujete u izuzetnom stupnju u Kristovu darivanju Ocu [...]“.⁵¹ To će ponoviti drugim riječima 1991.: „Ovo je vaš dan u ovoj Bazilici: vaš, draga braćo i sestre, rimskih redova, kongregacija i ustanova posvećenoga života“⁵² da bi 1993. još snažnije naglasio: „Današnja liturgija, u kojoj Crkva daje slavu Kristu –

⁴⁹ Teološko-pravni opis posvećenoga života proizlazi iz kan. 573., no bratsko zajedništvo također je jedan od osnovnih pravnih elemenata posvećenoga života, o kojem govori kan. 602, a usko je povezan s teološkim elementom: „izgradnja Crkve po rastu do savršene ljubavi u služanju Božjem kraljevstvu“ jer rast do savršene ljubavi nije moguć bez zajedničkoga, tj. međusobnoga življenja ljubavi.

⁵⁰ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (6), 2 febbraio 1981, Omelia (1), 2 febbraio 1984, Omelia (5), 2 febbraio 1987, Omelia (4), 2 febbraio 1990, Omelia (3), 2 febbraio 1992, Omelia (3), 2 febbraio 1993, Omelia (6, 7), 2 febbraio 1994, Omelia (1), 2 febbraio 1995, Omelia (1), 2 febbraio 1996.*

⁵¹ GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (3), 2 febbraio 1980.*

⁵² GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (5), 2 febbraio 1991.* Tom se prilikom obraća samo posvećenim osobama Rima, dok se prethodnih godina, a i kasnijih, preko prisutnih obraćao i svim posvećenim osobama svijeta; vidi bilješku 50.

„svjetlu na prosvjetljenje naroda“ (Lk 2,32) – na poseban je način vaša liturgija i vaš dan.“⁵³

U sve snažnijem podsjećanju na povezanost liturgije blagdana Prikazanja Gospodinova i života posvećenog Gospodinu po zavjetima može se nazrijeti sve jasnija ideja utemeljenja Dana posvećenoga života koji ujedinjuje dvostruku svrhu: posvetiti poseban dan članovima posvećenoga života – dan koji je teološki i liturgijski prepoznatljiv kao ikona posvećenoga života⁵⁴ te uključiti u slavljenje ovoga Dana cjelokupnu stvarnost posvećenoga života, u različitim oblicima njegova konkretnoga življenja i u svim geografskim, društvenim i crkvenim okružjima.

Kontekst samoga blagdana Prikazanja Gospodinova u Hramu kao najprikladniji za slavlje Svjetskog dana posvećenoga života Ivan Pavao II. jezgrovito sažima: „U ovoj se evanđeoskoj sceni objavljuje otajstvo Isusa, Očeva posvećenika, koji je došao na svijet vjerno ispuniti njegovu volju (usp.: Heb 10, 5-7). Šimun ga drži za „svjetlost na prosvjetljenje naroda“ (usp.: Lk 2,32) i proročkom riječju naviješta najuzvišeniju žrtvu Isusovu prinesenu Ocu i njegovu konačnu pobjedu (usp.: Lk 2, 32-35). Prikazanje Isusovo u Hramu tako predstavlja rječitu ikonu potpunoga predanja vlastita života onih koji su pozvani u Crkvi i svijetu uprisutniti, po evanđeoskim savjetima, „karakteristične crte

⁵³ GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (3), 2 febbraio 1993*. Godine 1994., pozdravljajući prisutne posvećene osobe, kao i sve one širom svijeta, upućuje pozdrav i prisutnim voditeljima i članovima Kongregacije za ustanove posvećenog života i družbe apostolskog života te tom prilikom kaže: „Ovo je vaš zajednički blagdan.“ *Omelia (7), 2 febbraio 1994*.

⁵⁴ Taj je izraz upotrijebljen u Poruci za Prvi dan posvećenoga života, usp.: IOANNES PAULUS PP. II, *Messaggio di Giovanni Paolo II per la I giornata della vita consacrata (5)*, Vaticano, 6 gennaio 1997. Razlog utemeljenja ove proslave Ivan Pavao II. iznosi u samoj Poruci, citirajući br. 3 apostolske pobudnice *Vita consecrata*, a koji se oslanja na nauk Drugog vatikanskog koncila (LG 44): pomoći Crkvi da sve više vrednuje svjedočenje osoba koje izbliza nasljeđuju Krista življenjem evanđeoskih savjeta jer se takav njihov život „stavlja u samo srce Crkve kao odlučujući čimbenik njezina poslanja budući da “izražava najdublju narav kršćanskog zvanja” i težnju cijele Crkve - Zaručnice prema sjedinjenju s jedinim Zaručnikom.“ Predstavlja i trostruki motiv ovog svojeg pastoralnog čina (u br. 2-4 Poruke): 1. slaviti Gospodina i zahvaljivati mu za veliki dar posvećenoga života Crkvi; 2. promicati poznavanje i vrednovanje posvećenoga života u cijelom Božjem narodu; 3. pomoći samim članovima posvećenoga života vratiti se na izvore njihova poziva, preispitati svoj život te obnoviti i potvrditi svoje posvećenje Gospodinu u Crkvi. U Poruci predstavlja i očekivane plodove ovih slavlja za svetost i poslanje Crkve (u br. 6): da pomognu rastu vrednovanja zvanja na posebno posvećenje, da ojačaju molitvu da bi Gospodin i dalje darivao ta zvanja svojoj Crkvi, da bi u mladima i u obiteljima sazrijevala velikodušna raspoloživost odgovora na ovaj dar. O toj tematici vidi: Sante BISIGNANO, „La Giornata della vita consacrata del 2 febbraio“, *Sequela Christi* 31 (2005.) 1, 43-57.

Isusa djevičanskog, siromašnog i poslušnog“ (*Vita consecrata*, br. 1)⁵⁵ Neizostavna je uloga Blažene Djevice Marije u Isusovu prikazanju, a onda i u prikazanju posvećenih osoba, koju Ivan Pavao II. naviješta u Poruci, a bit će prisutna i u njegovim homilijama za ovaj blagdan i Dan: „Prikazanju Kristovu pridružuje se Marija. Djevica Majka, koja donosi Sina u Hram da bi bio prikazan Ocu, dobro izražava lik Crkve koja nastavlja prikazivati svoje sinove i kćeri nebeskome Ocu, pridružujući ih jedinstvenom prinošenju Krista, uzroku i modelu svakoga posvećenja u Crkvi.“⁵⁶

Na snažnom paralelizmu Isusova prikazanja, tj. potpunoga posvećenja Ocu i njegovoj spasenjskoj volji, te prikazanja onih koji se osjećaju pozvanima svoj život potpuno posvetiti Ocu slijedeći Krista snagom i nadahnućem Duha Svetoga, počiva sadržaj homilija i poruka Ivana Pavla II.

3.3 Poruke rimskog prvosvećenika Ivana Pavla II. (1997.-2005.)

U homiliji prigodom proslave I. dana posvećenoga života Ivan Pavao II. naglašava tri temeljna elementa koji se otkrivaju u evanđeoskom događaju Prikazanja: otajstvo dolaska, stvarnost susreta i proglašenje proroštva. Riječ je o izvanrednom dolasku Božjem koji radosno naviješta prorok Malahija, o kojem pjeva psalam, kojega poslanica Hebrejima prepoznaje kao Velikog svećenika, milosrdnog i vjernog koji ulazi Hram. No, prepoznaju ga očima vjere i predstavnici Staroga saveza, Šimun i Ana, koji su živjeli za ovaj susret Boga i njegova naroda. Proroštvo Šimunovo naviješta spasenje, prepoznato u Djetetu, koje će vrhunac dosegnuti na Kalvariji kada će se proroštvo ispuniti.⁵⁷

Nakon teološko-egzegetskog dijela homilije Ivan Pavao II. obraća se redovnicima i redovnicama, braći i sestrama članovima svjetovnih ustanova i družbi apostolskog života.⁵⁸ Podsjeća ih na

⁵⁵ IOANNES PAULUS PP. II, *Messaggio* (5), 6 gennaio 1997.

⁵⁶ IOANNES PAULUS PP. II, *Messaggio* (5).

⁵⁷ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia* (1-4), *1 Giornata della Vita Consacrata, Domenica, 2 febbraio 1997*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1997/documents/hf_jp-ii_hom_19970202.html (14. 10. 2016.).

⁵⁸ U oslovljavanju je razvidna kanonska tipologija posvećenoga života, življena u ustanovama posvećenoga života: redovnici i redovnice svoje posvećenje žive u redovničkim ustanovama (kann. 607-709), braća i sestre svjetovnih ustanova svoje posvećenje žive u svjetovnim ustanovama (kann. 710-730), braća i sestre družbi apostolskog života svoje posvećenje žive u istoimenim družbama (kann. 731-746). Ne spominju se dva individualna načina življenja posvećenosti: pustinjački život (kan. 603) i red djevica (kan. 604). Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia* (5), 2 febbraio 1997.

zadaću povjerenu im upravo u specifičnosti njihova načina života i duboko povezanu s njihovim pozivom i posvećenjem: „proglašavati riječju i primjerom prvenstvo Apsolutnoga nad svakom ljudskom stvarnošću.“⁵⁹ U toj hitnoj potrebi autentičnoga svjedočenja Božjega prvenstva vidi poslanje posvećenoga života u Crkvi i svijetu, koje je uključeno u teološki izričaj kan. 573, §1: posvećeni vjernici, kao sjajni znak u Crkvi, unaprijed naviještaju nebesku slavu.⁶⁰

Homilija prigodom proslave II. dana posvećenoga života prožeta je evanđeoskim izričajem: „Svjetlo na prosvjetljenje naroda“ (Lk 2, 32), kojim Šimun potvrđuje uvjerenje da je to Svjetlo namijenjeno ne samo Izraelu nego svim narodima zemlje. To se i obistinilo jer svakodnevno svijetom odzvanjaju upravo ove riječi Šimunova proroštva u liturgijskoj molitvi Povečerja, kada Crkva kao narod Novoga saveza preuzima te riječi Staroga saveza i naviješta njihovo ispunjenje: „Svjetlo na prosvjetljenje naroda obasjava svijet jer se dovršilo spasenjsko Kristovo djelo.“⁶¹

U obraćanju članovima ustanova posvećenoga života Ivan Pavao II. naglašava da je njihovo potpuno i trajno darivanje Kristu znak života oprečnog logici svijeta prožetog sekularizmom i materijalizmom. Taj je život označen posebnim i bližim nasljedovanjem Krista, nadahnut je evanđeljem i usmjeren prema budućim, eshatološkim stvarnostima. Snažno poziva posvećene na vjernost Bogu, podsjećajući da im u tome pomaže međusobna izgradnja i uzajamna podrška.⁶²

I ovdje se prepoznaju teološki elementi posvećenoga života: potpuno posvećenje, prisnije nasljedovanje Krista, znak buduće slave, a prisutni su i pravni: trajnost darivanja Kristu upućuje na karakteristiku stalnosti tog oblika življenja, a međusobna izgradnja i uzajamna podrška karakteriziraju bratsko zajedništvo na koje su posvećeni pozvani i snagom evanđelja i kanonskim odredbama.

Trećega svjetskoga dana posvećenoga života Ivan Pavao II. izlaže značenje blagdana Prikazanja Gospodinova kao mosta između božićnog i korizmenog otajstva te njihove najintimnije i nedjeljive povezanosti, što još snažnije izražava tumačeći poslanicu Hebrejima. Predstavlja ju kao komentar samoga događaja prikazanja Isusova

⁵⁹ GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (5), 2 febbraio 1997.*

⁶⁰ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (5), 2 febbraio 1997.*

⁶¹ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2-3), Santa messa per i religiosi e le religiose, nella festa della Presentazione del Signore, e Il Giornata della Vita consacrata, 2 febbraio 1998,* http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_19980202_consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.).

⁶² Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (5), 2 febbraio 1998.*

u smislu njegove svećeničke žrtvene službe kojom rod Abrahamov oslobađa od vlasti Zloga i smrti, zbog čega je i trebalo „da u svemu postane braći sličan, da milosrdan bude i ovjerovljen Veliki svećenik u odnosu prema Bogu kako bi okajavao grijeha naroda.“ (Heb 2,17). S tim otkupiteljskim poslanjem Ivan Pavao II. povezuje posvećene osobe te naglašava teološke karakteristike posvećenja: potpunost i radikalnost u nasljedovanju Krista u siromaštvu, djevičanstvu i poslušnosti; djelovanje za Božje kraljevstvo na mnogim područjima u potpunom darivanju i služenju braći, čime posvećene osobe odlučno sudjeluju u djelu evangelizacije dajući joj proročku snagu koja ima izvor u radikalnosti njihova poziva. Posebno spominje one koji su prolili krv u apostolskom služenju te njihovu žrtvu života povezuje s Kristovom žrtvom za spasenje svijeta.⁶³

Slaveći Jubilej posvećenoga života godine 2000., u svojem obraćanju posvećenim osobama Ivan Pavao II. iznosi glavne značajke proslave i stavlja u središte zajedničkoga promišljanja: duboku povezanost posvećenoga života i Petrova nasljednika, zahvalnost Bogu za sve dobro, ali i traženje oprostjenja za manjkavosti u življenju posvećenosti, iznalaženje učinkovitijih načina doprinosa novoj evangelizaciji. Svjedoči o vrijednosti proročke prisutnosti posvećenih osoba za cijeli kršćanski narod, o velikodušnom evanđeoskom služenju najpotrebitijima, o mnogima koji su i vlastitom krvlju platili svoju vjernost Kristu i čovjeku.

Posvećeni život promatra u svjetlu blagdana Prikazanja kao otajstvo iščekivanja Kristova dolaska kroz življenje zavjeta koji to iščekivanje izražavaju posebnom snagom. Upravo su zavjeti sadržaj eshatološkoga svjedočenja koje Ivan Pavao II. u ovoj prilici izričito karakterizira kao bit poziva na posvećeni život. Naglašava i teološki element nasljedovanja Krista djelovanjem Duha Svetoga te njegovu posebnu ulogu: on je onaj koji ih suobličuje Kristu upravo po življenju evanđeoskih savjeta, koji oslobađaju osobu za punije ostvarenje njezinih potencijala. Snažno fokusira pažnju posvećenih na njihov prvotni poziv: biti s Kristom, u zajedništvu s njim, slušajući njegovu riječ i trajno ga hvaleći, prvenstveno molitvom, i to liturgijskom. Prepoznaje u njihovu odricanju od vlastite obitelji otvorenost za novi obiteljski identitet: biti brat, sestra Kristova, i međusobno, svjedočeći

⁶³ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia letta dal Cardinale Eduardo Martínez Somalo (1-3), Santa messa per i religiosi e le religiose nella festa della Presentazione del Signore, III Giornata della Vita consacrata, Martedì, 2 febbraio 1999*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_19990202_consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.).

o pozvanosti svih da postanu Božja obitelj.⁶⁴

Tematika V. svjetskog dana posvećenoga života jest otajstvo žrtve u kojoj se neraskidivo miješaju slava i križ, svjetlo i trpljenje, a na sudjelovanje u tom otajstvu Ivan Pavao II. poziva sve posvećene koji će obnavljanjem vlastite žrtve - darivanja pomoći crkvenim zajednicama rasti u toj žrtvenoj dimenziji. Ukazuje im i na konkretne načine njihova doprinosa, koje je za cijelu Crkvu naznačio u apostolskom pismu *Novo millennio ineunte*:⁶⁵ kontemplirati Kristovo lice, ponovno krenuti od Krista i svjedočiti njegovu ljubav. Doprinos posvećenih vidi posebno u njihovoj vjernosti pozivu potpunoga posvećenja Kristu, koje se izražava kontemplacijom i meditacijom Svetoga pisma, posebno evanđelja - da bi se tako u posvećene utisnule osobine Utjelovljene Riječi. Susret s Kristom u euharistiji, slavljenoj i adoriranoj svakoga dana, izvor je i vrhunac bivovanja i apostolata posvećenih. U mjeri suobličavanja Kristu, posvećeni će biti, kao i on, „znak osporavan“, tj. poticaj drugima da zauzmu stav prema Kristu; bit će kvasac nade u svijetu, svjetlo i sol današnjem svijetu koji u njihovu svjedočenju može nazrijeti Božje kraljevstvo.⁶⁶

Nadahnjujući se na evanđeoskom događaju prikazanja Isusova u Hramu, Ivan Pavao II. stavlja pred posvećene promišljanje o otajstvu posvećenja: Kristova, Marijina, svih onih koji slijede Krista poradi kraljevstva Božjega, posve mu se darujući jer su prepoznali njegovu ljubav tako velikom i lijepom da zaslužuje taj neprocjenjivi dar cijele egzistencije. Prepoznaje posvećene kao molitelje za mir i graditelje mira i pravde, i to posebno po njihovu svjedočenju bratstva i zajedništva, koje se iz njihovih zajednica, kao kvasac, širi svijetom. Na temelju njihove zauzetosti za braću zaključuje da je potpuna pripadnost Bogu temelj i izvor i njihove potpune pripadnosti čovjeku.⁶⁷

⁶⁴ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2-5), Giubileo dell Vita consacrata, IV Giornata della Vita consacrata, Mercoledì, 2 febbraio 2000*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_20000202_consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.).

⁶⁵ IVAN PAVAO II., *Novo millennio ineunte. Ulaskom u novo tisućljeće. Apostolsko pismo episkopatu, kleru i vjernicima na završetku Velikog jubileja godine 2000.*, 6. I. 2001., (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001., D-127).

⁶⁶ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2-5), V Giornata della Vita consacrata, Venerdì, 2 febbraio 2001*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_20010202_consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.).

⁶⁷ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (2-4), VI Giornata della Vita consacrata, Sabato, 2 febbraio 2002*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_20020202_consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.).

Prilikom slavlja VII. dana posvećenog života Ivan Pavao II. poziva posvećene promatrati Mariju, koja prinosi u Hramu Sina Ocu, kao model prikazanja; kao svijećnjak koji pruža svijetu Krista – svjetlo. Usmjerava pažnju prisutnih posvećenih osoba na utemeljitelje i utemeljiteljice njihovih ustanova, čiji se kipovi nalaze u bazilici sv. Petra, kao na one koji bdiju nad svojim duhovnim sinovima i kćerima te podsjećaju na zajedništvo svetih koje je zalog generacijskoga obnavljanja onih koji izabiru slijediti Krista u posebnom posvećenju i prema različitim karizmama. Tvrdi da oni koji se po zavjetima odriču samih sebe, postaju slobodni ljubiti i služiti preuzimajući na sebe duhovne i materijalne terete svoje braće. Tako posvećeni život postaje, na tisuću načina, objava Božje ljubavi u svijetu.⁶⁸

Godine 2004. ključ čitanja i razmatranja poruke blagdana jest poslanica Hebrejima 2,17: „Stoga je trebalo da u svemu postane braći sličan, da milosrdan bude i ovjerovljen Veliki svećenik.“ Ove riječi usmjeruju blagdan Prikazanja Gospodinova u Hramu prema pashalnom misteriju kada će svoj vrhunac i ispunjenje postići čin koji sada vrše Marija i Josip prinoseći Bogu prvorođenca i ispunjavajući tako odredbe Mojsijeva zakona. U mucu, smrti i uskrsnuću ostvarit će se poslanje Isusovo kao Velikoga svećenika, u svemu slična braći.

U tom okviru svjetla, vjere i nade Ivan Pavao II. poziva one koji su prinijeli svoje postojanje Kristu za dolazak kraljevstva Božjega obnoviti prianjanje uz poseban poziv koji su primili. To je poziv sve većega suobličavanja Kristu, a ovaj dan predstavlja posebnu priliku da posvećeni obnove svoju vjernost s onim oduševljenjem i velikodušnošću s kojim su se prvi put zavjetovali Gospodinu. Potiče ih da svakodnevno radosni i uvjereni ponavljaju svoj „da“ Bogu ljubavi, bilo u klauzuri i odijeljenosti od svijeta, bilo u najrazličitijem apostolskom i karitativnom djelovanju. U prianjanju uz Božje planove stavlja posvećenima za uzor Djevicu, koja u prikazanju Sina na neki način ponavlja svoj pristanak izrečen u navještenju, a koji će označiti cijeli njezin život.⁶⁹

Posljednju poruku za Dan posvećenoga života Ivan Pavao

⁶⁸ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (3-5), VII Giornata della Vita consacrata, Sabato, 1 febbraio 2003*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_20030201_consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.).

⁶⁹ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Omelia (1-5), VIII Giornata della Vita consacrata, Lunedì, 2 febbraio 2004*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated_life/documents/hf_jp-ii_mes_20040202_consecrated-life-day.html (14. 10. 2016.).

II. uputio je 2. veljače 2005., samo dva mjeseca prije svoje smrti. I zbog te činjenice, a još više zbog njezina sadržaja, ova poruka nosi karakteristike oporuke kojom je želio posvećenima ostaviti u nasljeđe svoja najdublja uvjerenja o njihovoj ulozi u Crkvi i svijetu, kao i o nepresušnom izvoru njihove vjernosti: sakramentu euharistije. U ovoj je poruci ujedinjena prošlost koja je posvećeni život dovela do sadašnjosti te otvara pogled pun nade u budućnost. Naime, te godine obilježavala se 40. obljetnica Dekreta o obnovi redovničkoga života *Perfectae caritatis* te se Ivan Pavao II. oslanja na nj kao na dokument koji je dao impuls i zamah obnovi pod vodstvom crkvenoga učiteljstva te su ustanove posvećenoga života i družbe apostolskoga života prošle plodan put obnove. Izražava uvjerenost da će se i s toga razloga u budućnosti umnožiti plodovi svetosti i apostolskoga djelovanja, pod uvjetom da ostane netaknut asketski žar koji će se pretakati u djelovanje. Upravo je njegovanje toga duhovnoga žara zalag trajne obnove i svjedočke snage posvećenih, a to je moguće po euharistiji u kojoj se „u potpunosti ostvaruje intimno poistovjećivanje i potpuno suobličavanje s Kristom, na što su posvećeni i posvećene pozvani“.⁷⁰ Stoga potiče redovnike i redovnice da u ovoj godini, posebno posvećenoj euharistiji,⁷¹ još snažnije u svojem životu ostvare ono na što ih je potaknuo u apostolskoj pobudnici *Vita consecrata*: da uspostavljaju s Kristom sve dublje zajedništvo po svakodnevnom sudjelovanju u ovom sakramentu „koji po svojoj naravi stoji u središtu posvećenoga života, osobnoga i zajedničarskoga“ (*VC*, 95). Citira i snažni navod o euharistiji iz upute *Ponovno krenuti od Krista*: „[...] ovdje smo pozvani na odnos s Bogom, s braćom, sa svim ljudima: to je sakrament posinjenja, bratstva i poslanja. Sakrament jedinstva s Kristom, Euharistija je istovremeno i sakrament crkvenoga jedinstva, kao i jedinstva zajednice posvećenih. U konačnici, ona je izvor duhovnosti pojedinca i ustanove“,⁷² što je jasno potvrđeno i kanonskom odredbom (usp.: kann. 608; 663, §2). Na liniji te „euharistijske“ poruke Ivan Pavao II. povjerava Presvetoj Djevici, euharistijskoj Ženi, da pomogne svima koji su pozvani na

⁷⁰ GIOVANNI PAOLO II, *Messaggio (3), IX Giornata della Vita consacrata, 2 febbraio 2005*, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/consecrated-life/documents/hf_jp-ii_mes_20050202_consecrated-life.html (14. 10. 2016.).

⁷¹ IVAN PAVAO II., *Ostani s nama, Gospodine. Apostolsko pismo biskupima, kleru i vjernicima za godinu euharistije* (7. 10. 2004.), (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005., D-138). Godina euharistije slavila se od listopada 2004. do listopada 2005.

⁷² KONGREGACIJA ZA USTANOVE POSVEĆENOG ŽIVOTA I DRUŽBE APOSTOLSKOG ŽIVOTA, *Ponovno krenuti od Krista: obnovljena zauzetost posvećenog života u trećem tisućljeću* (19. 5. 2002.), (Zagreb: Hrvatska unija viših redovničkih poglavarica, Hrvatska konferencija viših redovničkih poglavara, 2002.), 26.

osobitu bliskost Kristu i učini ih svetim učenicima euharistijskoga Krista, spremnima u poslušnosti, vjernima u siromaštvu i plodnima u djevičanstvu.⁷³

Zaključak

Iz iščitavanja poruka za Dan posvećenog života razvidno je nekoliko stalno prisutnih pojmova koji označavaju posvećeni život, koji ga opisuju, određuju, u kojima on nalazi svoj konkretni izričaj. Riječ je o pojmovima dragima i važnima Ivanu Pavlu II. te o njima često progovara posvećenim osobama u mnogovrsnim susretima i obraćanjima, pa tako i u svojim porukama i homilijama u ovoj posebnoj prigodi slavlja Dana posvećenoga života. Jasno je da narav ovih poruka nije, ne želi, a i ne može biti znanstveno-pravne naravi, no očito je da se i u ovim prigodama Ivan Pavao II. pokazuje kao izvrstan poznavatelj i učitelj, ljubitelj i prorok posvećenoga života, budući da njegove riječi zahvaćaju samu bit toga života u njegovoj transcendentnoj i ljudskoj naravi.

Sažimajući elemente na koje smo naišli u deset poruka za Dan posvećenog života, a prisutni su i od samoga početka pontifikata, mogli bismo ih ujediniti u tri konstantno prisutne teološko-pravne značajke posvećenoga života:

1. *nasljedovanje Kristova načina života po evanđeoskim savjetima*, te je stoga nasljedovanje Krista vrhovno pravilo života (usp.: kan. 662);
2. *potpuno posvećenje života Bogu* kojim se iskazuje neprekidno štovanje Boga u ljubavi (usp.: kan. 607, §1), a to uključuje kao prvu i glavnu dužnost kontemplaciju božanskih stvari i neprekidno sjedinjenje s Bogom u molitvi (kan. 663, §1);
3. *svjedočenje stvarnosti kraljevstva Božjega* koje se vrši prvenstveno svjedočenjem posvećena života (usp.: kan. 673), molitvenim apostolatom (usp.: kan. 674), kao i apostolskim djelovanjem koje treba izvirati iz najdubljeg sjedinjenja s Bogom (usp.: kan. 675, §2).

Ivan Pavao II. jasno ukazuje da su svi kršteni pozvani na nasljedovanje Krista, ali da ta milost zajednička svima postaje, po posebnome daru, posebice zvanje posvećenih kojim im Bog povjerava izvanredni apostolat: svojim cjelovitim posvećenjem izražavati i predoznačavati stvarnost intimnoga sudjelovanja u božanskome životu,

⁷³ Usp.: GIOVANNI PAOLO II, *Messaggio (1-3)*, 2 febbraio 2005.

tj. unaprijed navješćivati nebesku slavu.⁷⁴ Zato se ne umara uvijek ponovno buditi čežnju posvećenih da se izdignu iznad osrednjosti i proturječnosti, pozivati ih da dopuste da ih trajno obasjava Kristovo svjetlo koje im otvara oči za prepoznavanje ljepote Bogu darovanoga života i hrabriti ih za još zauzetije življenje posvećenja Bogu po evanđeoskim savjetima.

U porukama Ivana Pavla II. i današnje generacije posvećenih nalaze nadahnuće, snagu, poticaj vraćati se na izvore svojega poziva i svakodnevno se boriti za potpunu vjernost Kristu, da bi svojim suvremenicima mogli biti znak nade i svjedoci „Svjetla na prosvjetljenje naroda“ (Lk 2,32).

THE THEOLOGICAL-JURIDICAL FOCUS OF JOHN PAUL II'S MESSAGES FOR THE WORLD DAY FOR CONSECRATED LIFE

Summary

Only in the context of the living reality of the Church is it possible to understand the consecrated life as an “outstanding sign in the Church” (Can. 573 §1), which, despite its imperfections and fragilities, shows the sanctity of the Church, realized in the only possible way as a response to the call for sanctity addressed to all: in the lived love of God and our neighbor.

This love should characterize all of Christ disciples (cfr. LG 42,1), called in their daily lives, obligations and circumstances to strive for the holiness and perfection of their own proper state (cfr. Lg 42,2) by making present hic et nunc God's love for the world (cfr. LG 41,7).

People are called by God, through evangelical counsel, to free themselves from the obstacles that might draw them away from zeal for charity and to join, in a special way, the Church and its mission in the world (cfr. Lg 44, 1-2). In their way of life they become a sign with which the Church itself daily presents “Christ to believers and non-believers” (Lg 46, 1).

---

⁷⁴ Apostolska pobudnica *Vita consecrata* pojašnjava narav posvećenja naglašavajući da ono nužno pretpostavlja poseban poziv i milost, kojima Bog posvećuje, a na koje osoba može odgovoriti samo u punoj slobodi posvećujući se Bogu u cjelovitome daru same sebe (usp.: VC 30; 31; 14). Riječ je o pravome, posebnome i novome posvećenju, iako ono nije sakramentalne naravi kao što je to krštenje (usp.: VC 30; 31), a redovničko zavjetovanje smatra se jedinstvenim i plodnim produbljenjem krsnoga posvećenja (usp.: VC 30).

O naravi i bitnim elementima posvećenja po evanđeoskim savjetima, njegovoj posebnosti s obzirom na krsno posvećenje, o razvoju shvaćanja posvećenja po evanđeoskim savjetima od Drugog vatikanskog koncila na ovamo, o tipologiji posvećivanja sankcioniranoj aktualnim crkvenim zakonodavstvom, vidi: Silvia RECCHI, *Consacrazione mediante i consigli evangelici. Dal Concilio al Codice* (Milano: Ancora, 1988.).

Therefore, as supreme pastors and teachers, Roman pontiffs, starting with John Paul II, who twenty years ago instituted the annual World Day for Consecrated Life (February 2, 1997), have addressed consecrated brothers and sisters as an expression of yearning, encouraging and promoting their proper state. They belong, without doubt, to a life of sanctity in the Church (cfr. LG 44,4; Can 574, §1).

In the light of the liturgical celebration of the Feast of the Presentation of our Lord Jesus in the Temple, from the beginning of his pontificate, John Paul II, through evangelical counsel regularly addressed those who have given their life to the Lord. He presented and analyzed the pertinent theological-juridical elements of the consecrated life, inviting and encouraging consecrated brothers and sisters with his guidance to serve the Kingdom of God in an even more engaging way, so that their efforts in fidelity and perseverance, and the gift of their vocation can authentically contribute to the fruitful sanctity of the Church and to its salvific mission (cfr. LG 47 and 43,2; Can. 573, §2 i 574, §2).

Key words: *John Paul II., consecrated life, theological-juridical elements, sanctification, evangelical counsel, counsel, community, testimony*

Translation: Pavle Mijović and Kevin Sullivan

Mato ZOVKIĆ

AMERIČKI BIBLIČAR JOSEPH A. FITZMYER, D. I. (1920.-2016.)

Sažetak

S 18 godina pridružio se isusovcima provincije Maryland koji su mu bili profesori u srednjoj školi. Poglavarari su zapazili da ima dara za aramejski, grčki i hebrejski pa su ga bodrili da te predmete studira u vidu budućeg proučavanja Biblije. Zato su mu dopustili da doktorandski program upiše na John Hopkins Universityju te pod vodstvom protestantskog znanstvenika W. Albrighta izradi disertaciju o aramejskim rukopisima otkrivenim u Egiptu. Nakon ređenja, licencijata teologije i Svetoga pisma predavao je na različitim fakultetima u SAD-u, surađivao u proučavanju kumranskih rukopisa te napisao oko 550 članaka, recenzija i knjiga. Od novozavjetnih komentara vrlo mu je cijenjen komentar Luke u dva sveska te od starozavjetnih komentar Tobitove knjige, temeljen na otkriću fragmenata u Kumranu. Da rezultate biblijske obnove učini dostupnima odraslim kršćanima, osnovao je Institut za Sveto pismo na Georgetown Universityju. S R. E. Brownom i R. E. Murphyjem organizirao je pisanje i objavljivanje znanstvenog komentara Biblije 1968. i 1990. Iz prvoga od tih izdanja prevedeni su na hrvatski prilozi za Biblijsku teologiju Staroga i Novoga zavjeta 1980., a iz drugoga Komentar evanđelja i Djela apostolskih 1997. i deset priloga za Znanstveni uvod u Bibliju 2012. Suradivao je s protestantskim bibličarima, davao ženama bibličarkama prigodu da dođu do riječi te zastupao povijesno-kritičku metodu u tumačenju svetih knjiga Židova i kršćana. Bibliju je tumačio kao knjigu Crkve. God. 2011. preselio se iz Washingtona u Philadelphiju gdje je za svoje novo poslanje prihvatio molitvu za Crkvu i Družbu Isusovu kojom je bio oduševljen i zahvalan za članstvo.

Ključne riječi: američki bibličar, kumranski rukopisi, komentar Luke, komentar Tobije, dva izdanja Jeronimskog komentara Biblije, ekumensko proučavanje Marije i Petra u NZ.

Uvod

Joseph Augustine Fitzmyer bio je američki isusovac te utjecajni proučavatelj judaizma i Novoga zavjeta. Prigodom njegove smrti John W. Martens, bibličar i profesor na Universityju of St. Thomas u gradu St. Paul, država Minnesota u SAD-u, napisao je: „Ako je trebalo odgovoriti na neko pitanje, obraćali ste se ocu Fitzmyeru. Bio je div biblijskog znanja, bez potrebe za bližom oznakom. Nije bio div katoličkog biblijskog znanja, niti div biblijskog znanja u 20. stoljeću, nego jednostavno div biblijskog znanja. Otac Fitzmyer bio je dakako član prvoga vala katoličkih bibličara koje su drugi znanstvenici trebali ozbiljno uvažavati zbog strogog povijesno-kritičkog utemeljenja, a

njegovi su radovi bili uvijek iznova čitani od strane znanstvenika u svijetu te se čitaju i danas. Također je bio usmjeren na čitanje tekstova kao katolički bibličar te nikada nije prestajao posvećivati pozornost teološkoj važnosti teksta ili vlastitij u ulozi kao bibličara unutar Crkve.¹ Zaslužuje da o njemu obavijestim hrvatske ljubitelje Biblije i zato što sam imao čast prevesti njegov prikaz Pavlove teologije² i obilno se služio njegovim djelima u svojem bibličarskom djelovanju.

Isusovci ga usmjerili na Bibliju i povjeravali mu da istražuje Sveta pisma Židova i kršćana

Rodio se 4. studenog 1920. u Philadelphiji, država Pennsylvania u SAD-u. Tokom osnovne škole u Chestnut Hillu za učiteljice je imao redovnice Družbe sv. Josipa i kasnije ih se s radošću sjećao. Srednju školu pohađao je u Dječjačkom sjemeništu sv. Josipa u Philadelphiji. Od predmeta važnih za kasniji studij teologije i Biblije imao je latinski kroz četiri godine, grčki kroz tri, francuski kroz dvije.³ U toku srednje škole, koju je završio s odličnim uspjehom, osjetio je želju da se pridruži svojim uzornim profesorima u isusovačkoj provinciji Marylanda. Primljen je 30. srpnja 1938. u novicijat koji je trajao dvije godine te je 31. srpnja 1940. dobio pismo prijema u Družbu Isusovu s pravom pisanja „D. I.“ uz svoje prezime. Taj je dokument posebno cijenio: „Joe je volio Družbu Isusovu i cijenio našu tradiciju ministerija poučavanja. Jednom mi je kazao da biti isusovac znači kao stjecanje drugog doktorata. Taj ponos ostat će kao njegova najtrajnija ostavština nakon što ga danas ukopamo u Wernersvilleu i na grob postavimo natpis: Joseph A. Fitzmyer, S. J.“⁴

¹ Ovim člankom želim zahvaliti isusovcima za odgoj i naobrazbu u Malom sjemeništu u Dubrovniku i Zagrebu (1949.-1955.), Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu (1959.-1964.) gdje nam je duhovnik bio o. Antun Bauer te na Papinskom biblijskom institutu (1969.-1972.; 1980.-1981.) gdje nam je, između ostalih, bio profesor kasniji nadbiskup milanski i kardinal Carlo Martini; uz talijanske isusovce na P. B. I. predavali su također duhovni sinovi sv. Ignacija iz Austrije, Belgije, Francuske, Kanade, Nizozemske, Njemačke, Sjedinjenih Država i Slovačke.

Citat preuzet s *Twitter računa: @BibleJunkies* (<http://twitter.com/BibleJunkies>) – uvid 27. siječnja 2017.

² Usp.: Joseph A. FITZMYER S. J., „Pavlova teologija“, u: R. E. BROWN i dr. (ur.), *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta* (Zagreb: 1980.), 357-437.

³ Podatke uzimam iz John R. DONAHUE, S. J., „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: A Scholar and Teacher of the Word of God“, *U. S. Catholic Historian* 31, 4 (2013.), 63-83.

⁴ Zahvaljujem autoru što mi je stavio na raspolaganje elektronički tekst ove homilije (John R. DONAHUE, S.J., *Homily at the Funeral of Joseph A. Fitzmyer, S.J. St Matthias Church, Bala Cynwyd, PA, January 5, 2017*, str. 2.) i svojega članka

Poglavari su ga poslali na studij na Loyola University u Chicagu gdje je nastavio produblјivanje latinskog i grčkog, stekao god. 1943. stupanj BA (Bachelor of Arts) a 1945. na istom koledžu i MA (Master of Arts) iz grčkoga. Iako je bio izrazio želju da se zatim posveti studiju psihologije, prefekt studija mu je predložio da nastavi specijalizirati Sveto pismo. Teologiju je studirao u Woodstocku, Maryland, a nastavio u Egehovenu, Belgija. Za svećenika ga je zaredio belgijski biskup Emile De Smedt 15. kolovoza 1951. (koji se kasnije isticao predlaganjem hrabre obnove na Drugom vaticanskom saboru od 1962. do 1965.). Jednu godinu isusovačke zaključne formacije proveo je u Münsteru, Njemačka, a kao srednjoškolac učio je njemački u privatnim poukama od svoje bake Njemice.

Licencijat katoličke teologije položio je na Teološkom fakultetu u Louvainu već 1952. A zatim su poglavari prihvatili njegov prijedlog da na program za doktorat pođe na nekatoličku znanstvenu ustanovu koju je na John Hopkins Universityju u Baltimoreu, Maryland, vodio biblijski arheolog protestant W. F. Albright (1892.-1971.), a na njoj su među doktorandima studirali većinom protestantski i židovski kandidati. Disertaciju pod naslovom „Sintaksa kraljevskog aramejskog temeljena na dokumentima otkrivenim u Egiptu“ obranio je god. 1956.⁵ Time je ušao u duh aramejskog jezika kojim je govorio Isus i kojim su brojni židovski znanstvenici tumačili svete knjige svojega naroda u vrijeme nastajanja Novoga zavjeta. Svoju formaciju za bibličara dopunio je licencijatom Svetoga pisma na Papinskom biblijskom institutu u Rimu god. 1957.

Profesor biblijskih disciplina bio je na isusovačkoj teologiji Woodstock College od 1958. do 1969. Zatim je kroz dvije godine predavao na Universityju of Chicago, nove četiri godine na Fordham Universityju u New Yorku koji vode američki isusovci. Matični fakultet postala mu je School of Theology and Religious Studies na The Catholic University of America, Washington D. C., gdje je predavao od 1976. do 1996. te je i nakon umirovljenja ostao profesor emeritus i nastavio

iz 2013. o Fitzmyeru kao znanstveniku i učitelju riječi Božje. Wernersville u Pennsylvaniji je gradić u kojem je god. 1929. otvoren novicijat Provincije Maryland u koji je primljen J. A. Fitzmeyer. Danas je to Isusovački centar za duhovni rast (*Jesuit Center for Spiritual Growth*) s programima većinom za skupine vjernika laika. U istom mjestu završio je svoje zemaljsko proputovanje.

5 Pisao je, dakako, na engleskom: *The Syntax of Imperial Aramaic Based on the Documents Found in Egypt*. Na istom fakultetu pod vodstvom Albrighta doktorirao je i katolički svećenik redovnik Raymond E. Brown (1928.-1998.) koji se kasnije razvio u cijenjenog znanstvenika vodeći dodiplomske studente i doktorande na protestantskom fakultetu *Union Theological Seminary* u New Yorku; napisao komentar Ivana u dva sveska i triju Ivanovih poslanica za niz AB te *Uvod u Novi zavjet*, koji je preveden i na hrvatski.

predavati odabrane kolegije doktorandima.⁶ Paralelno s predavačkom aktivnošću obnašao je službu predsjednika Katoličke biblijske udruge god. 1969., a deset godina kasnije Društva za biblijsku literaturu. Bio je član Papinske biblijske komisije od 1984. do 1995. Za to vrijeme Komisija je izdala 1984. dokument „Sveto pismo i kristologija“ a 1993. „Tumačenje Biblije u Crkvi“. On je komentirao oba ta dokumenta.⁷ „Uz življenje i uporan znanstveni rad Fitzmyer nije nikada zaboravio potrebu približavanja plodova biblijske obnove kleru, redovnicima i redovnicama te vjernicima laicima. Prije završetka Drugog vatikanskog sabora on je god. 1964. utemeljio ‘Ljetni institut za Sveto pismo Georgetown’ (*Georgetown Summer Institute on Sacred Scripture*), vodeći ga kroz dvadeset pet godina. Petodnevnici seminari obuhvaćali su predavanja protestantskih i katoličkih stručnjaka za Stari i Novi zavjet. Iako su na početku većinu polaznika sačinjavali klerici, program su brzo počeli pohađati i oni koji nisu zaređeni. U vremenu kada je postojalo malo ustanova koje bi odgajale biblijski pismene katolike, ovaj je Institut sudionicima pribavljao biblijsku pouku znanstvenika i prigodu za postavljanje pitanja. U lipnju 2013. Institut je slavio pedesetu obljetnicu te je preimenovan u ‘Institut o. Joseph A. Fitzmyer D. I. za Sveto pismo pri Univerzitetu Georgetown’“.⁸

Pretpostavljam da je u staračkoj nemoći sam zaželio povratak u isusovačku rezidenciju u Philadelphiji god. 2011. gdje je u završnim godinama svojega zemaljskog proputovanja svoju novu misiju vidio u molitvi za Crkvu i za Družbu Isusovu. P. John Donahue javio mi je u elektroničkom pismu od 9. veljače kako su oni „koji su ga dvorili u isusovačkoj ambulanti (infirmaciji) u Philadelphiji govorili da nije umro od neke poznate bolesti, a oni su osjećali kako zaista želi poći ususret svome Gospodinu“. Umro je 24. prosinca 2016. napunivši 96 godina te jedan i pol mjesec.

Fitzmyerovi prilozi u znanstvenom komentaru Biblije 1968. i 1990.

⁶ Profesor Staroga zavjeta na KBF u Sarajevu, dr. Dubravko Turalija, rekao mi je kako ga je 2010. viđao gdje u kolicima dolazi držati predavanja.

⁷ Evo naslova: *Scripture and Christology: a Statement of the Biblical Commission* (New York: 1986.); *A Christological Catechism. New Testament Answers* (Glen Rock, NJ: 1991.); *The Biblical Commission's Document „The Interpretation of the Bible in the Church“*. *Text and Commentary* (Rome: P. I. B., 1996.).

⁸ John R. DONAHUE, S. J., „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: Scholar and Teacher of the Word“, 74-75 (usp.: bilj. 3). Donahue ovdje ističe da je među polaznicama programa bilo nekoliko značajnih katoličkih žena koje su se razvile u vrsne bibličarke. Među njim su Adela Yarbo Collins te Carolyn Osiek čije sam egzegetske radove čitao.

John Donahue navodi da Fitzmyerova bibliografija do god. 1989. obuhvaća oko 490 naslova članaka i knjiga (*Nav. čl. bilj.* 15, str. 68-69) a izdana je u dva popisa. Treći popis objavljen je 2011. i obuhvaća tri stranice, što bi moglo značiti šezdesetak naslova. John P. Meier navodi da je Fitzmyer objavio prvi članak god. 1943. o Nikoli Koperniku a prvi egzegetski rad bio je 1949., prva knjiga „Uvodna bibliografija za proučavanje Pisma“ 1961.⁹

Tri američka katolička redovnika bibličara - Raymond E. Brown (1928.-1998.), Joseph A. Fitzmyer (1920.-2016.) i Roland E. Murphy (1917.-2002.) - pokrenuli su inicijativu za znanstveni komentar Biblije namijenjen studentima teologije i propovjednicima. Pozvali su za suradnike katoličke kolege iz zemalja engleskog govornog područja te ih zamolili da obrade pojedinu od kanonskih knjiga tako što neće citirati neki od postojećih prijevoda na engleski, nego iz izvornog jezika prevoditi riječ koju komentiraju (*lemma*). Uz to su planirali 23 tematska članka (*topical articles*) u kojima će biti prikazana povijest biblijskog naroda i vremena te pitanje kanona, teksta, arheologije, geografije, biblijske teologije pojedinih svetih autora ili skupine njih. Našli su dovoljno suradnika koji govore i razmišljaju engleski, ali su za komentar Apokalipse morali uzeti isusovca Jeana Louisa D'Aragona, kanadskog frankofonog bibličara koji je predavao u Montrealu, i njegov je prilog preveden na lijep engleski. Suradnici su uspjeli dovršiti svoje priloge god. 1967., tri urednika nastavila su ujednačavati priloge za tisak i komentar je objavljen 1968. pod naslovom „Jeronimski komentar Biblije“ jer su sv. Jeronima smatrali najvršnjim biblijskim znanstvenikom među crkvenim ocima.¹⁰ U vrijeme objavljivanja ovog komentara Fitzmyer je bio profesor na isusovačkoj teologiji Weston College u Cambridgeu (dio Bostona). Komentari pojedinih knjiga i tematski članci navode osnovna znanstvena djela na engleskom,

⁹ Usp.: John P. MEIER, „Books and Articles by Joseph A. Fitzmyer, S. J.“, *The Catholic Biblical Quarterly* 48 (1986.), 379-386. Američko izdanje knjige *An Introduction Bibliography for the Study of Scriptures*, 1961. bilo je suautorstvo s G. S. Glanzmanom. Ovaj popis članaka i knjiga obuhvaća 147 naslova. Francis J. MALONEY, S. D. B., „Books, Articles and Reviews by Joseph Fitzmyer, S. J.“, *CBQ* 62 (2000.), 609-520 u 183 naslova uvrštava recenzije i prijevode nekih radova na španjolski, litvanski, poljski, njemački.

¹⁰ Raymond E. BROWN S. S. - Joseph A. FITZMYER, S. J. - Roland E. MURPHY, O. Carm (ur.), *The Jerome Biblical Commentary*, (Englewood Cliffs, New Jersey: 1968.); Vol. I *The Old Testament*, 637 stranica; Vol. II *The New Testament and Topical Articles*, 889 stranica, tvrdi uvez. U predgovoru predstavljaju knjigu, zahvaljuju kardinalu Augustinu Bei što je napisao Proslov te naslov opravdavaju uvjerenjem da je sv. Jeronim „najvrjniji proučavatelj Pisma među crkvenim ocima, pionir u znanstvenom proučavanju Biblije“.

njemačkom, talijanskom, francuskom i španjolskom.

U tom komentaru Fitzmyer je izradio sljedeće priloge:

- Dio u „Djelima apostolskim“ (uvod i poglavlja 6-28, Vol II., br. 45, str. 165-168. 181-214);
- Pavlov život (II., br. 46, str. 215-222);
- Novozavjetne poslanice (II., br. 47, str. 223-226);
- Poslanica Galaćanima (II., br. 49, str. 236-246);
- Poslanica Filipljanima (II., br. 50, str. 147-253);
- Poslanica Rimljanima (II., br. 53, str. 291-331),
- Poslanica Filemonu (II., br. 54, str. 332-333);
- Prva Petrova poslanica (II., br. 58, str. 762-768);
- Dio tematskog članka „Povijest Izraela“, (II., br. 75 od Pompeja do Bar Kohbe, str. 692-702);
- Pavlova teologija (II., br. 79, str. 828-839).

Ti i drugi prilozi u enciklopedijskom komentaru pisani su metodom leksikona: vrlo koncizno, s upućivanjem na druga mjesta u knjizi gdje se radi o pojedinom pojmu, osobito na knjige ili članke o pojedinom pitanju. Knjiga je vrlo brzo ušla u široku uporabu od strane onih kojima je engleski materinski ili se mogu služiti engleskim, a vidio sam prijevod te knjige na talijanski i španjolski. Za potrebe studenata na Vrhbosanskoj teologiji i drugim teološkim učilištima hrvatskoga govornog područja preveo sam dijelove o povijesti istraživanja SZ i NZ te o biblijskoj teologiji SZ i NZ. Knjigu je izdala Kršćanska sadašnjost u Zagrebu 1980. god.¹¹ Američki izvornik izdavan je kasnije više puta kao priručnik bez znanstvenog aparata, meki uvez, očito radi pristupačne cijene studentima i drugim korisnicima.

Prvog izdanja ovog komentara prodano je 200000 primjeraka. Od 1984. do 1987. urednici su organizirali i dobili suradnju za novo izdanje koje je tiskano 1990. u SAD-u i Engleskoj pod nešto promijenjenim naslovom „Novi jeronimski komentar Biblije“.¹² Sastoji se od 83 priloga koje su napisala 74 bibličara engleskog govornog područja. Proslav ovom izdanju napisao je kardinal Carlo M. Martini, tada nadbiskup Milana, inače dugogodišnji profesor i rektor Papinskog biblijskog instituta. Urednici u predgovoru ističu da je oko dvije trećine

¹¹ R. E. BROWN-J. J. CASTELLOT-J. A. FITZMYER-J. J. KSELMAN-J. J. MCKENZIE-D. M. STANLEY-A. SUELZER-B. VAWTER, *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta*, preveo dr. Mato Zovkić (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1980.), 496 stranica.

¹² Raymond E. BROWN S. S. - Joseph A. FITZMYER, S. J. - Roland E. MURPHY, O. Carm (ur.), *The New Jerome Biblical Commentary*, (Englewood Cliffs, New Jersey ; London: 1990.), 1475 stranica.

nova građa. Najveća sadržajna novost su tematski članci: proširenje teme o apokrifima na židovske spise izvan Biblije te dio o gnozi u vrijeme nastajanja i zatvaranja kanona Novoga zavjeta, analiza izjava crkvenog učiteljstva o tumačenju SP u Crkvi, sinteza Johna Meiera o povijesnom Isusu te ekleziologija SP i prve Crkve.¹³ Velika novost među novim suradnicima je sedam žena, katoličkih bibličarki.¹⁴ Za potrebe studenata teologije, vjeroučitelja i svećenika koji predvode nedjeljna euharistijska slavlja iz ovoga izdanja preveo sam 1997. komentar četiriju evanđelja, Djela apostolskih te teme o sinoptičkom problemu i povijesnom Isusu.¹⁵ Naš dekan dr. Darko Tomašević preveo je i organizirao prijevod deset tema koje su važne za opći uvod u Bibliju.¹⁶ U ovom izdanju J. A. Fitzmyer prepustio je komentar Djela apostolskih novom stručnjaku, subratu Richardu Dillonu koji je tada predavao na Fordham Universityju, Poslanicu Filipljanima prepustio je mlađem stručnjaku subratu Brandanu Byrneu koji je tada predavao u Australiji, Prvu Petrovu prepustio je Williamu Daltonu koji je također australski isusovac, a za ostalih sedam „svojih“ priloga naveo je novu literaturu te ponešto preformulirao.

Ekumenska suradnja s protestantskim bibličarima

Već je spomenuto da je doktorsku disertaciju izradio na protestantskom teološkom fakultetu, pod vodstvom uglednog protestantskog poznavatelja Biblije i arheologa W. F. Abrigha. Iz vremena studija na sveučilištu John Hopkins potječu Fitzmyerova osobna poznanstva s protestantskim i židovskim bibličarima. Na istom univerzitetu, pod vodstvom istoga mentora, doktorirao je god. 1948. američki anglikanski specijalist za judaizam David Noel Freedman (1922.-2008.) koji je god. 1956. pokrenuo s Albrightom povijesno-kritički niz *The Anchor Bible* u New Yorku te ga vodio do kraja života, a nakon njega vodstvo je preuzeo John J. Collins. Dogovoreno je da autori komentara pojedine knjige ili deuterokanonskih spisa mogu zadržati svoju konfesionalnu obojenost (Židovi, anglikanci, katolici, protestanti), ali se trebaju držati standardnih znanstvenih kriterija i metodologije. Dosada je objavljeno oko 80 svezaka. U tom nizu

¹³ Usp. moju recenziju ovoga izdanja, Mato ZOVKIĆ, „Novo izdanje američkog katoličkog komentara Svetog pisma“, *Crkva u svijetu* (1992.), 65-69.

¹⁴ Njihova imena naveo sam u svojoj recenziji (bilj. 13), str. 88-89.

¹⁵ Usp.: D. J. HARRINGTON - B. V. VIVIANO - R. J. KARRIS - R. J. DILLON - Ph. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih* (Sarajevo: 1997.).

¹⁶ Usp.: Raymond E. BROWN i dr., *Znanstveni uvod u Bibliju. Prijevod pojedinih dijelova knjige The New Jerome Biblical Commentary* (Sarajevo ; Zagreb: 2012.).

Fitzmyer je objavio komentar Lk (dva sveska – I.-IX. 1981. i X.-XIV. 1985.), Dj (1998.), Rim (1993.). Flm (2001.), 1 Kor (2008.).

Iz toga poznanstva i međusobnog povjerenja nikla je suradnja u nekoliko ekumenskih projekata. Skupina katoličkih i protestantskih bibličara u SAD-u, po nalogu svojih vjerskih poglavara, priredila je god. 1973. egezegtsku studiju o Petru u Novome zavjetu, u kojoj su egzegetski analizirali lik Petra kao člana zbora Dvanaestorice u pojedinim knjigama.¹⁷ Skupina kršćanskih znanstvenika različitih konfesija istražila je kroz dvije godine lik Petra u današnjim teološkim raspravama, zatim u Pavlovim poslanicama, Djelima apostolskim, četiri kanonska evanđelja, dvije Petrove poslanice. Pri tome su posvetili pozornost povijesnom djelovanju Petra u prvoj Crkvi i slikama o Petru u novozavjetnim spisima. Na kraju su zaključili da je slika o Petru u NZ složena: ribar i misionar, pastir koji je vodio zajednicu, mučenik, primatelj posebne objave, ispovjedalac ispravne vjere, učiteljski zaštitnik i obraćeni grešnik (str. 166). Zaključuju: „U svojem proučavanju suočili smo se s istim povijesnim teškoćama na koje su nailazili naši prethodnici te shvatili veoma dobro kako je ograničena faktična građa u Novome zavjetu o Petru omogućila kršćanima da se razlikuju u procjenjivanju službe tog povijesnog lika. Međutim, upravo zato što smo otkrili važnost puta koji je prošla slika o Petru, puta koji čak ni u Novome zavjetu nije usklađen s njegovom povijesnom službom, postalo nam je jasno da istraživanje te povijesne službe ne rješava nužno pitanje Petrove važnosti u kasnijoj Crkvi. Ekumenska rasprava treba obuhvatiti ne samo povijesni lik nego i nastavak puta njegove slike u Novom zavjetu i kasnije. Do koje mjere je takav put određen njegovim povijesnim likom? Do koje mjere je kasniji put određen samim Novim zavjetom? A do koje je mjere određen događajima kasnije povijesti? Bez obzira na koji ćemo način odgovoriti na ta pitanja, kako Božja providnost i njegova volja ulaze u taj put? Prebacivanjem naglaska na ta pitanja smatramo da smo ispunili obećanje s naše naslovne stranice o ‘spremanju pozadine za ekumenske rasprave o ulozi papinstva u sveopćoj Crkvi’“ (167-168). Knjiga je već sljedeće godine prevedena na francuski, zatim ubrzo na

¹⁷ Raymond E. BROWN - Karl P. DONFRIED - John REUMANN (ur.), *Peter in the New Testament. A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars*, (Minneapolis : Augsburg Publishing House, 1973.), 181 stranica. Na unutarnjoj naslovnoj stranici među 11 bibličara koji su doprinijeli svojom diskusijom je i Joseph A. Fitzmyer. Na istoj stranici stoji da knjigu podržava (*sponsored by*) „Skupina za luteransko-katolički dijalog u Sjedinjenim Državama kao podlogu za ekumenske rasprave o ulozi papinstva u sveopćoj Crkvi“.

španjolski, nizozemski, njemački i japanski (imao sam priliku služiti se njemačkim prijevodom).

Na temelju ovog pozitivnog iskustva isti autori dobili su nalog svojih poglavara da napišu studiju o Mariji u Novome zavjetu, što su učenjački i vjernički ponizno učinili već nakon pet godina.¹⁸ U Poticajni odbor (*Steering Committee*) imenovani su katolički znanstvenici Brown i Fitzmyer te protestantski Donfried i Reumann. Njima je pridodano još osam znanstvenika s različitih katoličkih i protestantskih fakulteta. U dva uvodna poglavlja obradili su narav novozavjetnih spisa, osobito Matejeva i Lukina izvješća o Isusovu djetinjstvu. Tu podsjećaju da Otkrivenje nije zbirka proročanstava o budućoj povijesti svijeta i kršćanstva, nego knjiga utjehe progonjenim kršćanima prvoga stoljeća. Posebice ističu pluralnost novozavjetnih knjiga koje su ušle u kanon prve Crkve. Zatim prikazuju identitet Sina Marijina prema Pavlu, nadalje u četiri kanonska evanđelja i Otk. Deveto poglavlje posvetili su Mariji prema apokrifnim kršćanskim i nekršćanskim spisima iz drugoga stoljeća. U zaključku ističu pozitivnu ulogu Marije u Isusovu ministeriju, prema Luki i Ivanu, a u prizoru o Mariji pod križem vide „početak za daljnji simbolski razvoj Marijine uloge u Crkvi“ (str. 289). Matejevu i Lukinu vjeru o djevičanskom začecu vide kao još nedovoljno određenu, ali utemeljenu u Novome zavjetu. Ne vide u NZ sigurnu podlogu za uvjerenje o Marijinu trajnom djevičanstvu, ali priznaju da je ono nastalo u Crkvi kasnijeg vremena. Za Ženu u Otk 12 kažu da prvenstveno predstavlja Izrael i Crkvu te nisu sigurni da je povijesni autor u njoj sekundarno dopuštao i Mariju. „Kad je Otk prihvaćeno u kanon Pisma, sigurno je da je otvorena mogućnost za mariološko tumačenje slike o Ženi u svjetlu drugih kanonskih knjiga“ (str. 293).

Fitzmyer je bio otvoren za slušanje prigovora nekatoličkih kolega o pretjeranom štovanju Marije u Katoličkoj Crkvi. Nakon što je papa Ivan Pavao II. god. 1987. izdao encikliku *Redemptoris Mater*, protestantski kolege zapitkivali su ga kao katolika kakva je doktrinarna obvezatnost toga dokumenta o Otkupiteljevoj Majci. Bio sam prisutan kod stola jednoga srpnja u Louvainu za vrijeme simpozija o Novome zavjetu kada je iznio kako je to pitanje postavio kardinalu Ratzingeru, tadašnjem prefektu Kongregacije za nauk vjere. Kardinal mu je kratko

¹⁸ Raymond E. BROWN - Karl P. DONFRIED - Joseph A. FITZMYER - John REUMANN (ur.), *Mary in the New Testament. A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars*, (Philadelphia: Fortress Press 1978.), 323 stranice; od toga popis literature na engleskom, francuskom, latinskom, njemačkom i talijanskom, str. 300-311.

odgovorio: „Papina meditacija!“ i on je to s radošću prenio svojim kolegama: samo meditacija, ali Papina!

Nakon Drugog vatikanskog sabora protestanti Amerike i Europe prihvatili su dobru volju i otvorenost katolika za doktrinarno približavanje. Jedno od pitanja bilo je i opravdanje samom vjerom u Krista Isusa koja traži krštenje ili i dobrim djelima. Luther je u svojim tezama 1517. naglašavao darovanost opravdanja i konačnog spasenja, katolički teolozi vide i potrebu dobrih djela za eshatonsko spasenje. Tridesetak godina vodile su o tome konstruktivne razgovore katoličko-luteranske studijske skupine. God. 1973. Fitzmyer je imenovan članom mješovite skupine u SAD-u koja je počela djelovati god. 1965. U SAD-u su počeli od poimanja opravdanja u Novome zavjetu. Došli su do deklaracije prihvatljive jednima i drugima i pri izradi toga dokumenta sudjelovao je i J. Fitzmyer¹⁹. Biskupska konferencija SAD-a rado je imenovala katoličke članove mješovite luteransko-katoličke komisije za nacrt Izjave o opravdanju po vjeri. Fitzmyer je bio član te radne skupine i dokument je prihvaćen godine 1983.²⁰ „Fitzmyer je pridonosio konstruktivnoj raspravi s različitim vjerskim zajednicama o temama koje se odnose na teologiju temeljenu na Bibliji. Služio je kao savjetnik Papinskog vijeća za promicanje kršćanskog jedinstva (1969.-1988.) te uzimao udjela u dijalozima s Luteranskom svjetskom federacijom i u Luteransko-katoličkom dijalogu u SAD-u. Na tim dijalozima utjecao je na sadržaj zajedničkih izjava koje su se odnosile na pitanja nastala u vrijeme reformacije te ostala izvor podjele kroz više od 400 godina.“²¹ Rad je nastavljen na široj razini, pod okriljem Papinskog vijeća za promicanje kršćanskog jedinstva i Luteranske svjetske federacije. Na sam Dan reformacije 31. listopada 1999. potpisana je u Augsburgu „Zajednička deklaracija o nauku o opravdanju“ koja obuhvaća 13 stranica i može se naći na internetskoj adresi Vatikana.²²

Poznanstva s protestantskim bibličarima, kao i čitanje njihovih egzegetskih djela, otopili su kod Fitzmyera uobičajenu katoličku suzdržanost prema povijesno-kritičnoj metodi (*Formgeschichtliche*

¹⁹ Usp.: John H. P. REUMANN (ur.), *Righteousness in the New Testament: justification in the United States Lutheran-Catholic dialogue* (Philadelphia, PA: Fortress Press, 1983.).

²⁰ Pod naslovom *Common Statement on Justification by Faith*, izjava je objavljena u časopisu *Origins* 6. listopada 1983. a zatim u sedmom svesku *Lutherans and Catholics in Dialogue* (Augsburg: Publishing House, 1985.).

²¹ John R. DONAHUE, „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: Scholar and teacher of the Word of God“, 76.

²² *Joint Declaration on the Doctrine of Justification by the Lutheran World Federation and Catholic Church*, Vatikanska internetska adresa (uvid 3. veljače 2017.). O događaju je izvijestio *Glas Koncila* br. 45 (1999.), str. 4.

Methode). Podsjetimo se da su tu metodu, koja je pokazala plodne rezultate istraživanja Petoknjižja, Psalama i Proročkih knjiga SZ, u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata primijenili na NZ njemački protestantski bibličari Martin Dibelius i Rudolf Bultmann. Budući da su oni naglašavali kako su evanđelja prvenstveno spisi vjernika pisani za vjernike a ne znanstvena povijest, kod katolika je prvih četrdesetak godina vladala suzdržanost prema takvu pristupu Novome zavjetu. Papinska biblijska komisija u Rimu izdala je 21. travnja 1964. Instrukciju o povijesnoj istini evanđelja. U njoj je katoličko učiteljstvo priznalo dobre plodove ove metode te dopustilo katoličkim bibličarima da se mogu njome služiti kao jednom od metoda, nikako kao jedinom metodom. Fitzmyer je Instrukciju preveo na engleski te objavio u teološkom časopisu, a iste godine izdao tekst s komentarom u obliku knjige.²³ Kao umirovljeni profesor izdao je god. 2008. u obliku knjige svoje članke o čitanju Biblije u Crkvi koje je pisao od 1961. do 2004. te u njima zagovara povijesno-kritičku metodu.²⁴ U zaključku ističe kako je ovih sedam članaka dopunio i ponudio u obliku jedne knjige kako se među katolicima ne bi ponavljale pogreške iz prošlosti te kako bi ostali otvoreni za dinamičku budućnost u čitanju i tumačenju Biblije u Crkvi. Jedno od novih bolnih pitanja u kojima se kršćani oštro razilaze je ređenje žena s obzirom na njihovu iskrenu religioznost, teološku naobrazbu i društvenu ulogu danas. Dok anglikanci, koji priznaju potrebu svećeničkog ređenja za valjano predvođenje euharistije, već tridesetak godina pripuštaju svoje prokušane i obrazovane vjernice u svećeničku i biskupsku službu, poglavari katolika i pravoslavaca smatraju da to ne bi bilo valjano. Priznajući nadležnost Pape i zbora biskupa, Fitzmyer se u jednom svojem članku dotaknuo kontroverznog pitanja, bi li sa stajališta *samog* Novoga zavjeta ređenje žena bilo nevaljano.²⁵ Povod je bio prevedeni članak Hermanna Josefa Pottmeyera u tjedniku američkih isusovaca *America* 26. listopada 1996. kojim je tumačio apostolsko pismo Ivana Pavla II. *Ordinatio*

---

²³ Prijevod objavio u *Theological Studies* 25 (1964.), 402-408. Knjiga: *The historical truth of the Gospels* (Glen Rock, NJ: 1964.). U hrvatskom prijevodu s komentarom kardinala Augustina Bee, Ante KRESINA, *Evanđelja u svjetlu povijesti i vjere* (Zadar: 1966.).

²⁴ *The Interpretation of Scripture. In Defense of the Historical-Critical Method* (New York: 2008.).

²⁵ Joseph A. FITZMYER, „Fidelity to Jesus and Ordination of Women“, *America*, 28.12.1996. 9-12.

sacerdotalis od 22. svibnja 1994.²⁶ Pottmeyer²⁷ je Papinu izjavu da se ne osjeća nadležnim pripustiti žene katolkinje prezbiteratu u Crkvi tako protumačio kao da iz Novog zavjeta sigurno izlazi kako takvo ređenje ne bi bilo valjano te da je ta Papina izjava nepromjenjiva (*irreformabilis*). Fitzmyer je u svojem odgovoru upozorio na to da se to ne može sa sigurnošću zaključiti, ne dirajući, dakako, u dogmatsku tradiciju Crkve prema kojoj nije bilo žena koje bi valjano predvodile euharistiju.

Kumranski spisi doveli ga do aramejskih odlomaka knjige o Tobiji

Jedan od razloga zašto se Fitzmyer kao mladi isusovac odlučio na dublje proučavanje hebrejskog jezika Biblije i spisa sačuvanih na aramejskom je otkriće Kumranskih spisa u pećinama kraj Mrtvog mora, južno od Jerihona. Rukopisi su otkrivani od 1946. do 1958. Vlast države Izrael na vrijeme je uvidjela važnost otkrića pa je sve rukopise i komadiće posuda u kojima su čuvani otkupila i pohranila u dobro osiguranom muzeju u istočnom Jeruzalemu.²⁸ Znanstvenici koji su željeli proučavati te spise trebali su dobiti dopuštenje nadležne izraelske vlasti i držati se određenih pravila. Jedan od njih bio je i američki isusovac Joseph Fitzmyer koji se nametnuo svojom disertacijom i drugim objavljenim radovima s područja intertestamentarne judaistike: „Nakon što je završio studij u Rimu 1957. godine, na Albrightovu preporuku, bio je pozvan da radi u Arheološkom muzeju Palestine u Istočnom Jeruzalemu. Počeo je pomnu izradu konkordancije za veoma važne ali često fragmentarne nebiblijske tekstove iz kumranske špilje broj četiri. U decenijama koje su slijedile Fitzmyer je postao jedan od vodećih stručnjaka za rukopise s Mrtvog mora te ih opširno navodio u svojim komentarima.“²⁹ Čini se da je njegov kronološki prvi rad s ovoga područja članak god. 1961. o tekstu na tri bazaltne stele iz 7. stoljeća pr. Kr. s natpisima

²⁶ Latinski i talijanski tekst u *Enchiridion vaticanum 14* (Bologna: 1997.), 732-741. Tekst je na talijanskom dostupan i na internetskoj adresi Vatikana (uvid 29. siječnja 2017.).

²⁷ Rođen 1934., zaređen za svećenika biskupije Múnster 1960., doktorat na Gregoriani 1964., god. 1996. bio član Međunarodne teološke komisije i profesor fundamentalne teologije u Bochumu, Njemačka.

²⁸ Za pregled iskanja i popis pronađenih dokumenata s bibliografijom prvih četrdesetak godina proučavanja, usp.: „Apokrifi. Spisi s Mrtvog mora. Druga židovska literatura“, u: Raymond E. BROWN, *Znanstveni uvod u Bibliju*, 89-148.

²⁹ John R. DONAHUE, „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: Scholar and teacher of the Word of God“, 73.

na aramejskom, otkrivene u Al-Safirah blizu Alepa u Siriji. Tu građu objavio je u obliku knjige god. 1967.³⁰ Među posljednjima je tekst i komentar Apokrifa Geneze ili Lamehove apokalipse, otkriven u prvoj špilji Kumrana a sadržava razgovor između Lameha i Noe te naraciju o Abrahamu. Engleski prijevod i komentar toga dokumenta Fitzmyer je objavio 1971., te ponovo 1991., a treće izdanje tiskano je 2004. – svaki puta u izdavačkom nizu Papinskog biblijskog instituta u Rimu.³¹

Svoje članke o aramejskim spisima objavljivao je u različitim časopisima a zatim u obliku knjige više puta. Ovdje možemo samo navesti naslove nekih od tih knjiga:³²

- *Dead Sea Scrolls: Major Publications and Tools to Study*, 1975., 1990.;
- *A Wandering Aramean: Collected Aramaic Essays*, 1979., 1997.;
- *The Semitic Background of the New Testament*, 1971., 1997.;
- *Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls*, 1992.;
- *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins*, 2000.;
- *A Guide to the Dead Sea Scrolls and Related Literature*, 2000., expanded edition 2008.;
- *The Impact of the Dead Sea Scrolls*, 2009.;
- *Ernst Vogt, A Lexicon of Biblical Aramaic, Clarified by Ancient Documents*, Translated and Revised by Joseph A. Fitzmyer (Rome: P. B. I. Press, 2011.).

Podsjetimo se da knjiga o Tobiji spada među sedam tzv. deuterokanonskih knjiga SZ koje su sačuvane samo na grčkom. Nakon razorenja Jeruzalema i Hrama u rujnu god. 70., zbog židovske pobune protiv rimske okupacije, ukazala se potreba da Židovi Palestine zatvore kanon svojih svetih spisa koje su dijelili na *Toru* (Zakon), *Nebiim* (Proroci) i *Ketubim* (Spisi). Na sinodi u Jamniji oko god. 90. rabini farizejskog smjera odlučili su da zajednica treba prihvaćati kao svete samo one knjige koje su sačuvane na hebrejskom i čitane po sinagogama. Tako su isključeni spisi koje su sami Židovi Aleksandrije preveli na grčki i sačuvali ih prepisivanjem i čitanjem iz *Septuaginte*.

³⁰ *The Aramaic Inscriptions of Sefire* (Rome: P. B. I., 1967.). U proširenom izdanju knjiga ponovno tiskana 1995., također na P. B. I. u Rimu.

³¹ *The Genesis Apocryphon of Qumran Cave 1 (1Q20) a commentary* (Roma: P. B. I., 2004.). Kratak sadržaj ovog dokumenta na hrvatskom donosi Raymond E. BROWN, *Znanstveni uvod u Bibliju*, str. 128.

³² Naslove preuzimam od Donahuea (2013.) i s popisa objavljenih na internetu prigodom Fitzmyerove smrti; jedan od njih je od The Catholic University of America, *News*, December 2016.

Grčki tekst Tob sačuvan je u tri verzije različite dužine, a kršćanski proučavatelji bili su skloni najkraću smatrati izvornom, dok bi srednja i najdulja nastale dobronamjernim dodavanjem u vidu tumačenja, što je smatrano prihvatljivim u vremenu dok kanon još nije bio zatvoren.³³ Znanstvenici su među kumranskim rukopisima identificirali četiri odlomka Tob na aramejskom i jedan na hebrejskom. Iz njih izlazi da je dulja verzija bila izvorna te da je vjerojatno izvornik bio aramejski, a hebrejski i grčki prijevod načinjeni su vjerojatno iz toga izvornika. Fitzmeyer je o tome objavio svoj prvi rad u časopisu *Biblica* 1994., 220-224.³⁴

Na kongresu u Jeruzalemu povodom 50. obljetnice kumranskih rukopisa od 20. do 25. srpnja 1997. održao je referat: „Važnost hebrejskog i aramejskog teksta knjige o Tobiji iz Kumrana za proučavanje Tobije.“³⁵ Nastavio je pisati o Tob u časopisima i leksikonima te je god. 2001. u zbornom djelu *The Oxford Bible Commentary* uvršten njegov zagusnuti komentar Tob.³⁶ Sve to poslužilo je kao znanstvena priprava za puni komentar Tob objavljen od izdavačke kuće Walter de Gruyter u Berlinu i New Yorku 2003. u nizu „Early Jewish Literature“.³⁷ U predgovoru naglašava da proučavanje Tob sada treba vezati uz otkriće fragmenata Tob u kumranskoj špilji 4 god. 1952. te podupire važnost dugačkog grčkog teksta kako je ušao u prijevod *Vetus latina*. Tijekom izlaganja poklanja veliku pozornost sličnim formulacijama u drugim spisima Biblije na hebrejskom ili u židovskim apokrifnim spisima te varijantama u rukopisima na grčkom i latinskom. Budući da rado proučavam podršku vjerničkim obiteljima u dijaspori kako je nudi Tob, ovu sam knjigu nabavio u Grazu 5. srpnja 2003. i njome se poslužio u pisanju svojega članka o molitvenom himnu u Tob 13,1-18 god. 2011.³⁸ Protiv komentatora koji misle da je ovaj himan zbog svojega univerzalnog sadržaja mogao postojati ranije te da bi ga autor ovamo samo uvrstio, Fitzmeyer upozorava da je nekoliko riječi iz ovoga

33 Za širi uvid u stanje sačuvanog grčkog teksta Tob, usp.: Drago ŽUPARIĆ, *Teološka poruka u dijalozi knjige o Tobiji* (Sarajevo: 2009.), 16-28.

34 Taj časopis izdaju profesori Papinskog biblijskog instituta u Rimu i prima ga Knjižnica KBF u Sarajevu.

35 „The Significance of the Hebrew and Aramaic Texts of Tobit from Qumran for the Study of Tobit“, G. MARQUIS et al. (ur.), *The Dead Sea Scrolls Fifty Years after Their Discovery: Proceedeends of the Jerusalem Congress, July 20-25,1997* (Jeruzalem: 2000.), 418-425.

36 Joseph A. FITZMYER, „Tobit“, *The Oxford Bible Commentary*, edited by John Barton and John Muddiman (Oxford: 2001.),626-632. U kratkoj bibliografiji na kraju priloga navodi devet naslova.

37 Joseph A. FITZMYER, *Tobit* (Berlin ; New York: 2003.), 374 stranice.

38 Usp.: Mato ZOVKIĆ, „Himan u Tob 13,1-18 kao molitva Židova dijaspore“, *Vrhbosnensia* 1(2011.), 31-56.

himna sačuvano na hebrejskom i aramejskom u fragmentima rukopisa nađenim u Kumranu.³⁹

Fitzmyerov komentar Lk, Dj, Rim, Flm i 1 Kor

Već je spomenuto da je Fitzmyer u ekumenskom nizu *The Anchor Bible* u New Yorku objavio 1981. prvi svezak svojega komentara Lukina evanđelja, a drugi 1985.⁴⁰ U skladu s metodologijom ovoga niza, autor na početku donosi uvod u treće evanđelje s podnaslovima: pregled današnjega istraživanja, vrijeme nastanka i povijesni naslovnici, sastav, Lukin jezik i stil, tekst Lk, pregled Lukine teologije, odabrana bibliografija (str. 3-283). Nakon analize Lukina prologa (1,1-4), njegovo evanđelje obradio je u velikih sedam dijelova i 169 manjih cjelina. Dijelovi su:

- I. Izvještaj o djetinjstvu Isusovu (1,5-2,52);
- II. Priprava za javno djelovanje (3,1-4,13);
- III. Isusovo djelovanje u Galileji (4,14-9,50);
- IV. Putovanje u Jeruzalem (9,51-19,27);
- V. Isusovo djelovanje u Jeruzalemu (19,26-21,38);
- VI. Izvještaj o mucu (22,1-23,56a);
- VII. Izvještaj o ukazanjima Uskrsloga (23,26b-24,53).

Najveći dio građe vlastite Luki nalazi se u dijelu o putovanju Isusa i učenika - pratilaca u Jeruzalem. Fitzmyer smatra da je autor trećeg evanđelja tu građu našao u svojoj zajednici te je doradio i dao joj svoj teološki pečat. To se osobito vidi u parabolama vlastitim Luki, kojih ima 18, te u zgodama o ženama uz Isusa koje su kod Luke prisutnije nego u ostala tri kanonska evanđelja. Uz prvu Isusovu riječ s križa (Lk 23,34a: „Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine“) naš autor smatra da nije postojala u izvorniku zato što je ne donose najstariji grčki rukopisi. Tako postupaju i priređivači znanstvenog izdanja NZ na

³⁹ Joseph A. FITZMYER, „Tobit“, 308. On ipak skreće pozornost na sličnost Tobita s Mojsijem u Pnz 31-32. U tom prizoru Mojsije, u dobi od 120 godina, saziva narod te najavljuje da će oni ući u obećanu zemlju a on ne. Iz Mojsijeve pjesme Pnz 32 preuzeto je nekoliko stihova u ovaj Tobitov himan: „Uočite kako detalji Pnz 31,19.22 odjekuju u Tob 12,17. Kao što je Mojsije sastavio svoju pjesmu kratko pred smrt, tako Tobit sastavlja svoju molitvu hvale kratko pred svoju smrt.“

⁴⁰ Joseph A. FITZMYER, S.J., *The Gospel According to Luke. Introduction, Translation and Notes* (I-IX), AB 28 (New York: 1981.), XXVI+837 stranica. ISTI, *The Gospel According to Luke. Introduction, Translation and Notes* (X-XXIV), AB 28a (New York: 1985.), str. XXVI+1642 stranice. Prvi svezak kupio sam u knjižari Union Theological Seminary u New Yorku 4. kolovoza 1981., drugi, nakon što je izašao, u teološkoj knjižari Gregoriane u Rimu.

grčkom stavljajući te riječi u dvostruku vitičastu zagradu iz poštovanja prema tradiciji uz obrazloženje: „Ovaj logion, iako vjerojatno nije bio sastavni dio Lukina izvornog teksta, nosi zornu oznaku porijekla od Gospodina pa je zadržan unutar duple zagrade na tradicionalnom mjestu, kamo su ga relativno rano ugradili nepoznati prepisivači u prepisivanju trećeg evanđelja.“⁴¹

U siječnju 1987. Fitzmyer je bio pozvan da kao gostujući profesor održi osam predavanja u isusovačkoj kući Campion Hall u okviru sveučilišta Oxford u Londonu. Za teme je odabrao zgode iz Luke kojima, po vlastitom zapažanju, nije mogao posvetiti dostanu pozornost u svojemu opširnom komentaru trećeg evanđelja: autorstvo Lk-Dj, problemi u Lukinu izvješću o djetinjstvu, Marija u Lukinoj povijesti spasenja, Lukina slika Ivana Krstitelja kao preteče Gospodinova, učeništvo u Lukinim spisima, sotona i demoni u Lk-Dj, židovski narod i Mojsijev zakon u Lk-Dj, Isusova riječ pokajanom razbojniku u Lk 23,43.⁴² On je na temelju Lukina teksta uvjeren kako je Lk 1,26-38 prvenstveno zgoda o Isusovu djetinjstvu a ne poziv Mariji. Napomena u početku rodoslovlja „bijaše kako se smatralo sin Josipov“ (Lk 3,23) bila je korektura javnog mišljenja o Josipovu naravnom očinstvu te isticanje uvjerenja Lukine zajednice da je Marija djevičanska majka. U istom nizu izdao je naš autor god. 1998. svoj komentar Dj kao Lukina drugog sveska koji je ušao u kanon NZ.⁴³ U predgovoru napominje da se tokom pisanja pokazala potreba da i ovo djelo bude u dva sveska, kao što je komentar Lk. Nakon kontakta s izdavačem morao je građu sažeti u jedan svezak, što je za posljedicu imalo kraće prikazivanje problematičnih mjesta i bibliografskih podataka o njima. Najavljuje da će se služiti povijesno-kritičnom metodom. Pri pregledu introdukcijskih pitanja o Dj (str. 45-187) posebnu pozornost posvećuje povijesnom obilježju Dj, Pavlovoj kronologiji i Lukinu trostrukom izvještaju o obraćenju Pavla. U istraživanju Pavlove kronologije (pregled, str. 139-141) došao je do sličnih rezultata kao R. E. Brown.⁴⁴ Za „mi“ dijelove u Dj smatra kako je najbolje pojašnjenje pretpostavka da ih je sam Luka ranije napisao te ovdje uvrstio u kasnije nastalo djelo. Iako Pavao u vlastitim poslanicama ne spominje da je imao pravo rimskog

⁴¹ Bruce M. METZGER, *A textual commentary on the Greek New Testament* (Stuttgart: 2001.), 154.

⁴² Usp.: Joseph A. FITZMYER, S. J., *Luke the Theologian. Aspects of his Teaching* (Paulist Press N. J., 1989. - Eugene, Oregon: Wipf & Stock Publishers, 2004.).

⁴³ Joseph A. FITZMYER, *The Acts of the Apostles. A New Translation and Commentary* (AB 31), (New York: 1998.), XXXI+ 830 stranica.

⁴⁴ Raymond E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet* (Zagreb: 2008.), 420-421. Usp.: Mato ZOVKIĆ, „Kronologija Pavlova djelovanja i pisanja“, *Bogoslovska Smotra* 73 (2003.), 49-70.

građanina, okolnost da su prema svjedočanstvu Josipa Flavija mnogi Židovi to imali te da Pavao sebe naziva rimskim imenom *Paulos* (ne židovskim *Saulos*), podupire pretpostavku da je to povijesno točno jer Pavao u poslanicama ne iznosi prvenstveno svoju biografiju (str. 144). Za usporedbu Lukine kronologije s onom Josipa Flavija spomenimo podatak u govoru Gamaliela pred Velikim vijećem u prilog zatvorenicima Petru i Ivanu u Dj 5,35-37. Tu Luka stavlja Gamalielu u usta da je pobunjenik Teuda s 400 pristaša bio smaknut i njegov se pokret raspao, a u „u vrijeme popisa“ Juda Galilejac podigao je ustanak koji se brzo rasprišio. Prema Flaviju, Teudina pobuna dogodila se za upravitelja Fada kojih petnaestak godina nakon uhićenja Petra i Ivana i Fitzmyer smatra da je ovdje Luka učinio kronološku pogrešku. Pobunu Jude Galilejca u vrijeme popisa pučanstva Flavije stavlja ranije, u vrijeme upravitelja Koponija pa bi i ovdje Luka načinio kronološku omašku (str. 340). Pavlovo svjedočenje kraljevstva Božjega Židovima Rima (Dj 28,23) Fitzmyer povezuje s Dj 1,3 te zaključuje: „Na ovoj razini u Lukinu izlaganju poruka o kraljevstvu Božjem uključuje radosnu vijest o Božjoj vladavini i kraljevanju nad ljudskim bićima po Isusu Kristu“ (str. 794).

Komentar Rim odraz je autorove znanstvene informiranosti i kršćanske zrelosti.⁴⁵ Već ranije on je ovu poslanicu uzimao kao model sastava Pavlovih spisa: naslov s pozdravom, zahvala Bogu za vjeru naslovnika, doktrinarno izlaganje, moralne pobude, osobne vijesti i zaključni pozdrav. Doktrinarnom dijelu (Rim 1,16-11,36) dao je naslov: „Božje evanđelje o Isusu Kristu, našem Gospodinu“ te ga podijelio na negativni vid o Božjoj srdžbi na pogane i Židove zbog grešnosti i pozitivni vid o darovanom opravdanju grešnika po vjeri u Krista raspetog i uskrslog. Ekumensko proučavanje novozavjetnog učenja o opravdanju usmjerilo ga je na odlomak Rim 3,21-31. Ovdje je tumačenju toga odlomka posvetio 14 stranica, a u bibliografiji samo za taj odlomak navodi 114 naslova.

U odsjeku o odbijanju naroda Isusova da raspetog i uskrišenog Nazarećanina prihvati za sveopćeg Pomazanika ili Krista (Rim 9-11), kojim završava doktrinarni dio, posvećuje veliku pozornost stihu: „Ta neopozivi su dari i poziv Božji“ (Rim 11,29) jer se nakon Drugog vatikanskog sabora na njemu temelji dijalog Crkve i židovskog naroda danas. U poticaju „Prigrlijte jedni druge kao što je Krist prigrlio vas na slavu Božju“ (Rim 15,7) vidi poziv na međusobno prihvaćanje krštenih Židova i krštenih pogana u Rimu (str. 705). Pavlov izraz za Febu kao *diakonos* Crkve u Kenhreji (Rim 16,1) naš autor prevodi s „minister –

⁴⁵ Joseph A. FITZMYER, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 33), (New York: 1993.), 793 stranice.

stalna služiteljica, službenica“ te tumači da to može općenito značiti karitativnu djelatnicu, ali i članicu posebne skupine u mjesnoj Crkvi: „Nije moguće ustanoviti da li taj izraz u ono vrijeme označava đakonat kao ‘red’ koji je s vremenom nastao u Crkvi“ (729).

U istom nizu Fitzmyer je izdao komentar Poslanice Filemonu god. 2001.⁴⁶ Tu je knjigu posvetio studentima koje je poučavao od god. 1958. i od kojih je puno naučio. U uvodnom dijelu posvećuje posebnu pozornost ropstvu u starini, u judaizmu, kod Pavla, u prvoj Crkvi i kasnijem kršćanstvu (str. 25-33).

A u vrijeme jednog simpozija bibličara u Louvainu prisustvovao sam razgovoru kada je J. Fitzmyer, na upit sugovornika što sada piše, odgovorio kako je završio izlaganje Prve Korinćanima studentima na Gregoriana kao gostujući profesor i sada te bilješke dorađuje za objavljivanje u obliku knjige. Njegov komentar 1 Kor izašao je u istom nizu god. 2008. koji sada objavljuje Yale University u New Havenu.⁴⁷ Knjigu je posvetio svojoj subraći Isusovačke zajednice na sveučilištu Gregoriana u Rimu. U introdukcijskim pitanjima 1 Kor (str. 21-118) prikazuje Korint u vrijeme Pavlova djelovanja, sastav i stil poslanice a od teoloških tema u njoj ističe kristologiju, nauk o Bogu, nauk o Božjem Duhu, ekleziologiju, antropologiju i eshatologiju. Evo njegove podjele ove istinski pastoralne Pavlove poslanice:

- I. Uvod (1,1-9);
- II. Smutnje u korintskoj Crkvi o kojima je Pavao usmeno obaviješten (1,10-6,20);
- III. Odgovori na pitanja o moralnim i liturgijskim problemima (7,1-14,40);
- IV. Pouka o kerigmi, evanđelju i uskrsnuću mrtvih (15,1-58);
- V. Zaključak (16,1-24).

U ovoj poslanici Pavao tri puta govori o euharistiji kao tjednom spomen-činu Kristove smrti i uskrsnuća na kojem se krštenici kao mjesna Crkva sabiru i duhovno izgrađuju. Prvi puta u odgovoru na pitanje Korinćana smiju li sudjelovati na gozbama u čast idolima na koje ih zovu njihovi poganski rođaci (10,1-23), drugi puta u odgovoru na neredu prigodom svetih sastanaka na večeru Gospodnju (11,17-23) i treći u zaključnim napomenama o potrebi izdvajanja materijalne pomoći za svete u Jeruzalemu prigodom korintskih tjednih svetih susreta (16,1-4). Ova poslanica poznata je i po Apostolovim uputama

⁴⁶ Joseph FITZMYER, *The Letter to Philemon. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 34c), (2001.), 138 stranica.

⁴⁷ Joseph A. FITZMYER, *First Corinthians. A New Translation and Commentary* (New Haven: 2008.), XXV+660 stranica.

o karizmaticima na liturgiji Crkve koja je tijelo uskrslog Krista (12,1-14,40). Potrebnu pozornost autor je posvetio Apostolovoj disciplinskoj odredbi neka žene sudjeluju u liturgiji Crkve pokrivene glave (1 Kor 11,2-16) te neka ne propovijedaju na svetom sastanku (1 Kor 14,33b-36). Iako se ne može sa sigurnošću ustanoviti što je bila konkretna podloga Korinćanima za ta pitanja Apostolu u Efezu, očito je da je Pavao to smatrao zloporabom među krštenim vjernicima. Tumačeći te odlomke, Fitzmyer uvažava razmišljanja kršćanskih bibličarki i gleda kontekst Apostolovih odgovora. Odbacuje jeftin izgovor nekih komentatora da bi 1 Kor 14,34-36 bili umetak nakon Pavla jer taj dio teksta stoji u najstarijim grčkim rukopisima: „Redci 34-36 smatraju se autentičnim Pavlovim tekstom koji prenose svi grčki rukopisi Prve Korinćanima, u kojem Apostol negativno reagira na postupke nekih kršćanki Korinta koje naglašavaju jednakost i pravo nastupa na svetim sastancima; on kao da pokušava spasiti žene od srozavanja samih sebe. U takvu stavu kao da zauzima stav sasvim drukčiji od onoga u Gal 3,28 jer mu je sada stalo do učvršćivanja unutarnje stabilnosti i reda u ovoj mjesnoj Crkvi. Tako Baumert i drugi (uz različite nijanse, ovisno o tome jesu li te riječi po namjeni univerzalna smjernica ili samo ispravak određene prakse; zatim jesu li uopćeno pripovijedanje ili pitanja onih koji ne vode javnu molitvu“ (str. 529-530). Na kraju za potporu navodi misao njemačkog katoličkog bibličara N. Baumerta: „U svakom slučaju, Pavao ovdje ne želi postavljati granicu pokretu emancipacije, nego zauzeti stav prema *nekim* ženama koje su tada otišle predaleko na temelju svoje novostečene slobode tako da se i druge žene za tim povode. Stoga on ne anticipira sveopći protest žena, nego postupa u duhu 11,16 gdje je riječ o nekim osobama spremnim na prepirke (muškarci i žene). Ovdje se one ipak trebaju podložiti zajedničkom skupu. To samo neizravno uključuje podložnost muškarcima, a odnosi se također na neudane žene i udovice“ (str. 531).

Zaključak

Američki isusovac Joseph A. Fitzmyer, r. 1920., u Družbu Isusovu službeno primljen 1940. nakon završetka novicijata, kao student poslušao je sugestije svojih poglavara da se specijalizira za proučavanje Biblije. Zato je u toku filozofskog dijela studija magistrirao grčki te učio hebrejski i aramejski više nego što je tražio službeni program. Poglavari su mu dopustili da na protestantskom John Hopkins Universityju, pod vodstvom protestantskog biblijskog

arheologa W. Albrighta, načini doktorat iz aramejskih spisa god. 1956. Zatim su ga uputili na licencijati biblijskih znanosti na Papinskom biblijskom institutu u Rimu i povjerali mu da predaje različite biblijske discipline.

Tokom plodne znanstvene karijere od 1957. do 2011. napisao je oko 550 članaka, recenzija i knjiga od kojih su neke doživjele tri izdanja a bavio se i popularizacijom biblijskog učenja među svećenicima i zainteresiranim vjernicima laicima. S još dvojicom američkih bibličara redovnika prikupio je kompetentne suradnike i uredio je god. 1968. znanstveni komentar Biblije u jednom svesku te pomogao da dođe do novog izdanja god. 1990. s dvije trećine nove građe i novih suradnika. Iz prvog izdanja ovoga komentara na hrvatski su prevedeni dijelovi o biblijskoj teologiji SZ i NZ god. 1980. u obliku zasebne knjige a iz drugoga komentar evanđelja i Djela apostolskih god. 1997. i deset tematskih cjelina iz znanstvenog uvoda u Bibliju god. 2012. Iz njegova proučavanja kumranskih rukopisa, u kojima su pronađena i 4 fragmenta Tob na aramejskom i jedan na hebrejskom, izrastao je njegov komentar knjige Tobijine god. 2003. Uz članke i knjige o značenju kumranskih spisa za razumijevanje Isusa kao Židova Palestine u prvom stoljeću i Novoga zavjeta kao zbirke knjiga o Isusu za Crkvu priredio je - u razdoblju od 1981. do 2008. - komentar Lukina evanđelja u dva sveska te odvojenu knjigu o Lukinoj teologiji, zatim komentare Dj, Rim, Flm, i 1 Kor u ekumenskom nizu The Anchor Bible u New Yorku. Osjećao se pozvanim na tumačenje Biblije u Crkvi i za Crkvu. Preminuo je 24. prosinca 2016. navršivši 96 godina, ponosan i Bogu zahvalan što je bio isusovac i bavio se Svetim pismom.

AMERICAN BIBLE SCHOLAR JOSEPH A. FITZMYER, S. J. (1920-2016)

Summary

He had Jesuits as teachers at his high school in Philadelphia and joined the U. S. Jesuits of Maryland Province when he was 18. During his studies, his immediate superiors motivated him to learn Aramaic, Greek and Hebrew with a view to Bible Studies in the future. He wrote a doctoral dissertation on Aramaic writings found in Egypt, under the mentorship of the Protestant Bible Scholar and Archaeologist, William Albright, at John Hopkins University in 1956. After receiving his S. S. L. from the Pontifical Biblical Institute in Rome he made a fulfilling career in teaching and research at different universities in the U. S. He studied the Qumran writings extensively and published numerous articles about them, especially the four Tobit fragments in Aramaic and one in Hebrew found at Q4. According to his Jesuit confrère and fellow New Testament

scholar John R. Donahue, his bibliography comprised about 550 articles, reviews and books. Several of his books have been published three times, in revised and expanded forms. In 1968, together with Raymond E. Brown, S. S. and Roland E. Murphy, O. Carm., he organized a collaboration of English-speaking Catholic Bible scholars in writing The Jerome Biblical Commentary. In this edition, he wrote the texts of ten items. The second edition was entitled The New Jerome Biblical Commentary and published in 1990 by the same three editors but with two thirds of the contributors being new. It included seven female Catholic Bible scholars. In this edition, Fitzmyer wrote the text of seven items. From the 1968 edition, M. Zovkic translated items 41, 70, 76, 77, 78, 79 and 90 into Croatian, published in book form in 1980. From the 1990 edition, M. Z. translated items 40, 41, 43, 44, 61 and 78 into Croatian for publication as A Commentary on the Gospels and Acts, and Darko Tomašević with Marinko Antolović translated items 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73 and 74 from the same edition, published in Croatian in 2012 as A Scientific Introduction to the Bible. Within the ecumenical series, The Anchor Bible, New York, Fitzmyer published his commentaries on Luke's Gospel in two volumes (1981 and 1985), Romans (1993), Acts (1998), Philemon (2001) and First Corinthians (2008). His research on the Qumran fragments of Tobit resulted in his commentary on this deuterocanonical Old Testament book in 2003.

Fitzmyer was nominated in 1973 as a member of the Lutheran-Catholic ecumenical working group in the U. S., which produced the monographs Peter in the New Testament and Mary in the New Testament, in 1973 and 1978 respectively. He helped in formulating the joint Declaration on Justification by Faith in 1983. He was a member of the Pontifical Council for Promoting Christian Unity from 1967 to 1971 and the Pontifical Biblical Commission from 1984 to 1995. During his active years in the Washington D. C. area he was a member of the Jesuit community at Georgetown University, where, in 1964, he founded the Georgetown Summer Institute on Sacred Scripture to offer adult Christians an opportunity for biblical education, and he guided the Institute for 20 years. In 2011 he moved to the Jesuit Residence in Philadelphia, where he saw the terminal years of his earthly journey as a mission to pray for the Church and the Society of Jesus. He died on 24 December 2016 aged 96 and was buried on 5 January 2017.

M. Z. has been reading the exegetical writings of J. A. F. for more than 30 years and met him several times at the Colloquium biblicum lovaniense, Leuven, Belgium. M. Z. found J. A. Fitzmyer to be a brilliant Bible scholar and a fruitful user of the form-critical method, who explored the Bible within the Church and explained it to his fellow Catholics.

Key words: *American Bible scholar, Qumran writings, Commentary of Luke, Commentary of Tobit, two editions of Jerome Biblical Commentary, ecumenical presentation of Mary and Peter in the New Testament.*

Translation: Mato Zovkić and Kevin Sullivan

DOBAR PRAVAC U PRAVOM SMJERU. PRIJEVOD I KOMENTAR DOKUMENTA IZ CHIETIJA

UVOD

Četrnaesta (14.) skupština Međunarodne mješovite komisije za dijalog između Katoličke i Pravoslavne Crkve održana je u mjestu Francavilla al Mare, biskupija Chieti, u talijanskoj pokrajini Abruzzo od 16. do 21. rujna 2016. god. S katoličke strane bilo je prisutno 26 predstavnika, a s pravoslavne strane bili su prisutni svi osim predstavnika Bugarske pravoslavne Crkve. Skupština je održana pod supredsjedanjem kardinala Kurta Kocha, pročelnika Papinskog vijeća za jedinstvo kršćana, i nadbiskupa (arhiepiskopa) Joba s Telmessosa iz Carigradskog patrijarhata koji službuje u Genevi (Götha), a koji je u Komisiji zamijenio metropolita Joannesa Zizioulasa. Njihovi podtajnici bili su metropolit Gennadios od Sassine (Ekumenski patrijarhat, kojeg su mnogi pravoslavni predstavnici željeli za supredsjedatelja Komisije zbog čega je izborna sjednica pravoslavnog dijela Komisije bila prekidana) i s katoličke strane mons. Andrea Palmieri iz Papinskog vijeća.

Glavna tema skupštine bila je diskusija o dokumentu „Sinodalnost i primat u prvom tisućljeću. Na putu zajedničkog razumijevanja u službi jedinstva Crkve“. Taj dokument već je bio koncipiran na 13. sjednici u Amanu te usuglašavan od strane zajedničke potkomisije. Teološka diskusija bila je koncentrirana na pitanje značenja i međusobne povezanosti sinodalnosti i primata u prvom tisućljeću u svjetlu višeslojnih i promjenljivih okolnosti u odnosima kršćanskog Istoka i Zapada. Uočavajući važnost različitosti koja se u Crkvi očituje, Komisija je prepoznala kontinuitet teoloških, kanonskih i liturgijskih načela koja predstavljaju vezu zajedništva Istoka i Zapada. Takav zajednički pogled na vrlo osjetljivo pitanje snažno je vrelo inspiracija i za katolike i za pravoslavne u nastojanju uspostave ponovnog punog zajedništva. Na tom temelju obje strane trebaju tražiti odgovor na pitanje kako primat, sinodalnost i njihovu međusobnu povezanost danas i ubuduće razumjeti i primjenjivati. U tom duhu Međunarodna mješovita komisija zaključila je da se u idućoj

godini susretu koordinacijske potkomisije kako bi pripravile ovu temu i njezine aspekte koja je važna za daljnji dijalog.

2. PRIJEVOD DOKUMENTA

Zajednička komisija za teološki dijalog između Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve

SINODALNOST I PRIMAT U PRVOM TISUČLJEČU.

Na putu zajedničkog razumijevanja u službi jedinstva Crkve

Chieti, 21. rujna 2016.¹

„Što smo vidjeli i čuli, navješćujemo i vama, da i vi imate zajedništvo (*koinonia*) s nama. A naše je zajedništvo (*koinonia*) s Ocem i sa Sinom njegovim Isusom Kristom. I to vam pišemo da radost vaša bude potpuna“ (1 Iv 1,3-4).

1. Crkveno zajedništvo proizlazi izravno iz utjelovljenja Riječi Božje, voljom (*eudokia*) Oca po Duhu Svetomu. Krist, koji je sišao na zemlju, utemeljio je Crkvu kao svoje Tijelo (usp.: 1 Kor 12,22-27). Jedinstvo osoba Presvetog Trojstva zrcali se u međusobnom zajedništvu (*communio, koinonia*) članova Crkve. Kao što kaže sv. Maksim Ispovjedalac, Crkva je preslika (*eikon*) Presvetog Trojstva.² Na posljednjoj večeri Isus je molio svojega Oca: „Sačuvaj ih u svome imenu, koje si mi dao, da budu jedno kao i mi“ (Iv 17,11). To se trojstveno jedinstvo očituje u svetoj euharistiji u kojoj se Crkva moli Bogu Ocu po Isusu Kristu u Duhu Svetomu.
2. Od najranijih vremena jedna Crkva postoji u mnogim mjesnim Crkvama. Zajedništvo Svetoga Duha (*koinonia*, usp.: 2 Kor 13,13) bilo je živo iskustvo jedinstva u različitosti i unutar svake mjesne Crkve i u njihovim međusobnim odnosima. Pod vodstvom Duha Svetoga (Iv 16,13) razvila je Crkva oblike uređenja i različite forme djelovanja u suglasju s njezinim bićem kao „jedan narod, ujedinjen jedinstvom Oca, Sina i Duha Svetoga“.³
3. **Sinodalnost** je temeljna kvaliteta Crkve kao cjeline. Tako piše

¹ http://www.unifr.ch/iso/assets/files/Texte/Chieti_Dokument_D_final.pdf (15.5.2017.)

² MAKSIM ISPOVJEDNIK, *Mystagogia*, u: *Patrologia greca* (PG) 91,663D.

³ CYPRIJAN, *De oratione dominica*, 23, u: *Patrologia latina* (PL) 4,536: „de unitate Patris et Filii et Spiritui sancti plebs adunata“.

Ivan Zlatousti: „‘Crkva’ znači i skup (zajednicu) povezanih dijelova (systema) i sabornost (synodos)“.⁴ Izraz dolazi od riječi „susret“ (grčki: *synodos*; latinski: *concilium*) a odnosi se u prvom redu na sastajanje biskupa pod vodstvom Duha Svetoga na zajedničko savjetovanje i djelovanje iz skrbi za Crkvu. U proširenom smislu izraz se odnosi na aktivno sudjelovanje svih vjernika u životu i poslanju Crkve.

4. Pojam **primat** odnosi se na ulogu prvoga (*primus, protos*). U Crkvi primat pripada Isusu Kristu, njezinoj Glavi: „On je Glava Tijela Crkve. On je Početak, Prvorodenac od mrtvih, da u svemu bude Prvak (*proteuon*)“ (Kol 1,18). Crkvena tradicija nedvojbeno svjedoči da je biskup unutar sinodalnog života Crkve na različitim razinama uvijek bio priznat kao „prvi“. Isus Krist povezuje tu ulogu „prvoga“ sa „služenjem“ (*diakonia*): „Ako tko želi biti prvi, neka bude od svih posljednji i svima poslužitelj“ (Mk 9,35).
5. U drugom tisućljeću zajedništvo (*communio*) Istoka i Zapada bilo je prekinuto. Bili su poduzimani mnogi naponi da se ponovno uspostavi zajedništvo katolika i pravoslavnih, ali bezuspješno. „Zajednička međunarodna komisija za teološki dijalog između Rimokatoličke Crkve i Pravoslavne Crkve“ u svojem je dugotrajnom radu na prevladavanju različitih teoloških pogleda istražila odnos između sinodalnosti i primata u životu Crkve. Različito razumijevanje te stvarnosti igralo je značajnu ulogu u udaljavanju pravoslavnih i katolika. Stoga je nužno tražiti zajedničko razumijevanje tih međusobno povezanih, upotpunjujućih i nedjeljivih stvarnosti.
6. Da bi se doseglo zajedničko razumijevanje primata i sinodalnosti, nužno je ponovo promisliti povijesne temelje. Bog se objavljuje u povijesti. Od posebne je važnosti raditi oko zajedničkog teološkog tumačenja povijesti liturgije, duhovnosti, institucija i kanona Crkve, budući da ti aspekti uvijek imaju teološku dimenziju.
7. Mjerodavna je povijest Crkve u prvom tisućljeću. Usprkos nekim prolaznim odvajanjima kršćani Istoka i Zapada živjeli su u to vrijeme u zajedništvu u čijem okviru su uspostavljene neke bitne strukture Crkve. Odnos sinodalnosti i primata poprimao je različite forme, koje danas mogu predstavljati

---

⁴ IVAN ZLATOUSTI, *Explicatio in Ps 149*, u: PG 55,493.

životni putokaz za pravoslavne i katolike u njihovim naporima oko ponovne uspostave punoga zajedništva.

Mjesna Crkva

8. Jedna, sveta, katolička (opća) i apostolska Crkva, čija je Glava Krist, uprisutnjuje se u euharistijskom zborovanju (*synaxis*) mjesne Crkve po njezinu biskupu. Biskup je onaj koji predsjedava (*preostos*). Biskup na liturgijskom skupu čini Isusa Krista prisutno vidljivim. U mjesnoj Crkvi (tj. u dijecezi) mnogi su vjernici s klerom po jednom biskupu međusobno ujedinjeni u Kristu i stoje u zajedništvu s biskupom u svakom pogledu života Crkve, a posebice u euharistijskom slavlju. Sveti Ignacije Antiohijski poučava: „Gdjegod da je biskup, tamo treba biti i narod, kao i gdje je Krist, tu je i opća Crkva (*katholike ekklesia*).”⁵ Svaka mjesna Crkva slavi euharistiju u zajedništvu s drugim mjesnim Crkvama koje priznaju istu vjeru i slave istu euharistiju. Kada neki svećenik predsjedava euharistiji, uvijek se spominje mjesni biskup kao znak jedinstva mjesne Crkve. U euharistiji su predsjedatelji (*preostos*) i zajednica međusobno upućeni jedni na druge: zajednica ne može slaviti euharistiju bez predsjedatelja (*preostos*), a predsjedatelj (*preostos*) sa svoje strane mora slaviti sa zajednicom.
9. Ta međusobna upućenost između predsjedatelja (*preostos*) ili biskupa i zajednice konstitutivni je element za život mjesne Crkve. Zajedno s klerom, koji je ucijepljen u njegovu službu, mjesni biskup djeluje u središtu vjernika, koji su Kristovo stado, kao jamac i sluga jedinstva. Kao nasljednik apostola on izvršava svoje poslanje kao službu u ljubavi u kojoj kao pastir vodi svoju zajednicu i kao njezina glava uvodi je u istini u sve dublje jedinstvo s Kristom i pri tome čuva apostolsku vjeru kroz navještaj evanđelja i slavlje sakramenata.
10. Budući da je biskup glava svoje mjesne Crkve, on predstavlja svoju Crkvu nasuprot drugim mjesnim Crkvama i u zajedništvu svih Crkava. Isto tako on očituje zajedništvo drugih Crkava u odnosu na svoju Crkvu. To je temeljno načelo sinodalnosti.

---

⁵ IGNACIJE ANTIOHIJSKI, *Epistula ad Smyrnaeos*, 8.

Regionalno zajedništvo Crkava

11. Čvrsto utemeljeni dokazi svjedoče da su biskupi rane Crkve bili svjesni da su suodgovorni za Crkvu kao cjelinu. Sv. Ciprijan kaže: „Postoji samo jedno biskupsko dostojanstvo, koje je pak razdijeljeno na jednodušnu cjelovitost svakog od mnogih biskupa (svaki pojedini ima udjela samo po čuvanju cjelovitosti).“⁶ Vez jedinstva je izražen zahtjevom da najmanje tri biskupa sudjeluju pri ređenju (*cheirotonia*) novoga biskupa.⁷ Taj vez jedinstva također je bio jasno očitovan na mnogim sastancima biskupa koji su na koncilima ili sinodama zajednički raspravljali pitanja nauka (*dogma, didaskalia*) i prakse vjere, kao i u čestoj razmjeni pisama i međusobnim posjetima.
12. Već u prva četiri stoljeća nastale su razne grupacije dijeceza unutar određenih pokrajina. *Protos*, prvi među biskupima regije, bio je biskup prvostolnik, biskup metropole, a njegova služba metropolita bila je trajno vezana uz njegovo sjedište. Ekumenski koncili su dali metropolitima izvjesnu prednost (*presbeia, pronomia, dikaia*), uvijek u okviru sinodalnosti. Tako Prvi ekumenski koncil (Niceja 325. g.) određuje da se potvrda (*kyros*) izbora novog biskupa daje metropolitu, dok se istodobno zahtijeva da svi biskupi provincije osobno sudjeluju pri izboru i biskupskom ređenju ili se traži njihova pismena suglasnost – što predstavlja sinodalno djelovanje *par excellence*.⁸ Četvrti ekumenski koncil (Kalcedon, 451. g.) ponovno podsjeća na prava (*dikaia*) metropolita i ustraje na tome da se ta služba ima razumjeti kao crkvena a ne politička.⁹ Isto tvrdi

---

⁶ CIPRIJAN, *De unitate Ecclaeisae*, 5: „*episcopatus unus est cuius a singulis in solidum pars tenetur*“.

⁷ Prvi ekumenski koncil (Niceja, 325. g.), kanon 4: „Najbolje je da biskup bude zaređen od svih biskupa provincije. Ako je to zbog opasnog stanja ili zbog velike udaljenosti teško ostvarivo, u svakom slučaju moraju se istovremeno skupiti najmanje tri biskupa. Pod pretpostavkom da su odsutni biskupi složni i da su pismeno dali svoju suglasnost, biskupsko ređenje može se obaviti. Potvrdu o izvršenju dobiva metropolit svake pojedine provincije“. Usp. također *Apostolikon* 1: „Jedan biskup mora biti ređen od dva ili tri biskupa.“

⁸ Prvi ekumenski koncil (Niceja, 325. g.), kanon 4; usp. kanon 6: „Ako netko postane biskup bez dopuštenja metropolita, onda neka velika sinoda donese odluku da nije biskup.“

⁹ Četvrti ekumenski koncil (Kalcedon, 451. g.), kanon 12: „Svi gradovi koji su carskom uredbom počašćeni titulom ‘metropole’ navode titulu kao počasnu, i to tako da stvarna (*kata aletheian*) prava glavnoga grada i dalje ostaju.“

- i sedmi ekumenski koncil (Niceja II., 787. g.).¹⁰
13. Apostolski 34. kanon nudi jedan kanonski opis međuodnosa između *protosa* i drugih pokrajinskih biskupa: „Biskupi jedne provincije ili pokrajine (*ethnos*) moraju priznati onoga koji je među njima prvi (*protos*) i njega smatrati svojim glavnim (*kephale*) i ne činiti ništa važno bez njegova dopuštenja (*gnome*); svaki biskup treba činiti samo ono što se tiče njegove vlastite dijeceze (*paroikia*) i od nje zavisna područja. Prvi (*protos*) pak ne može činiti ništa bez pristanka svih biskupa. Na takav način će vladati sloga (*homonoia*), a Bog će biti slavjen po Gospodinu u Svetomu Duhu.“¹¹
14. Uspostava metropolija oblik je regionalnog zajedništva među mjesnim Crkvama. U nadolazećem vremenu razvili su se drugi oblici, poimence patrijarhati, koji su obuhvaćali više metropolija. Metropolit kao i patrijarh bili su dijecezanski biskupi s punom biskupskom vlašću unutar vlastitih dijeceza. U stvarima koje su se odnosile na njihove vlastite metropolije ili patrijarhate morali su djelovati u suglasnosti s drugim biskupima. Takav način djelovanja korijen je sinodalnih institucija u užem smislu riječi, kao npr. regionalne sinode biskupa. Te su sinode sazivali metropoliti ili patrijarsi, koji su njima i predsjedali. Predsjedatelj i svi biskupi djelovali su u međusobnom nadopunjavanju i bili su odgovorni sinodi.

Crkva na općoj razini

15. Između četvrtog i sedmog stoljeća bio je priznat redosljed (*taxis*) pet patrijaršijskih sjedišta na temelju ili uz dopuštenje ekumenskih koncila, pri čemu je rimsko sjedište zauzimalo prvo mjesto i vršilo počasni primat (*presbeia tes times*), a slijedili su ga sjedišta u Carigradu, Aleksandriji, Antiohiji i Jeruzalemu, po ovakvom točno određenom redosljedu, sukladno kanonskoj tradiciji.¹²

¹⁰ Sedmi ekumenski koncil (Niceja II., 787. g.), kanon 11 osigurava metropolitima pravo imenovanja biskupa svojih sufraganskih biskupija, ako to biskupi nisu učinili.

¹¹ Usp.: Sinodu u Antiohiji (327. g.), kanon 9: „Biskupi svake provincije (*eparchia*) neka budu podložni onom biskupu koji ima prvenstvo u metropoliji.“

¹² Usp.: Prvi ekumenski koncil (Niceja, 325. g.), kanon 6: „Stari običaji (prava) u Egiptu, Libiji i Pentapolisu i dalje ostaju. Biskup Aleksandrije ima jurisdikciju nad njima, ali također i za biskupa Rima vrijede odgovarajući običaji (prava). Također ostaju na snazi stara prava (*presbeia*) Crkvama u Antiohiji i drugim

16. Na Zapadu se razvio primat rimskog sjedišta, posebno od četvrtog stoljeća kroz povezivanje s Petrovom ulogom među apostolima. Primat rimskoga biskupa među drugim biskupima postupno se razumio kao prvenstvo koje mu je pripisano jer je on nasljednik Petra, apostolskog prvaka.¹³ Takvo razumijevanje Istok nije preuzeo. Tamo se drukčije interpretiralo Sveto pismo i oce u ovoj stvari. Naš dijalog se možda ubuduće treba vratiti tom pitanju.
17. Kada bi se birao novi patrijarh od ovih po redosljedu (*taxis*) pet sjedišta, normalna praksa je bila da novoizabrani pošalje pisma na sve patrijarhate i u njima obznani svoj izbor i priloži ispovijest svoje vjere. Kad se ime novoga patrijarha, sukladno pravom redosljedu, upiše u diptihe njihovih Crkava te pročita u liturgiji, drugi patrijarsi bi priznavali njegov izbor. Redosljed (*taxis*) patrijaršijskih sjedišta nalazio je svoj najviši izražaj u slavlju svete euharistije. Uvijek kad se skupe na slavlje euharistije, dva ili više patrijarha zauzimali su svoja mjesta sukladno redosljedu (*taxis*). Takva praksa jasno očituje euharistijski karakter njihova zajedništva.
18. Još od prvog ekumenskog koncila (Niceja, 325. g.) bila su na ekumenskim koncilima raspravljana i rješavana važna pitanja s obzirom na vjeru i kanonsko uređenje u Crkvi. Iako biskup Rima nije bio osobno prisutan ni na jednom od tih koncila, bio je u svakom slučaju ili zastupan preko svojih delegata, ili je naknadno dao suglasnost koncilskim

---

provincijama“; Drugi ekumenski koncil (Carigrad, 381. g.), kanon 3: „Biskup Carigrada ima počasni primat (*presbeia tes times*) poslije biskupa Rima jer je Carigrad Novi Rim“; Četvrti ekumenski koncil (Kalcedon, 451. g.), kanon 28: „[...] Stolici starog Rima oci su iz razumljivih razloga priznali prednost jer je taj grad bio carski. Iz istog motiva 150 bogoljubnih biskupa priznalo je ista prava visoko posvećenoj stolici Novoga Rima, pri čemu je njihovo prosuđivanje glasilo razborito budući da je ovo također carski i senatski grad koji uživa ista prava kao i stari carski grad Rim, stoga treba biti također u crkvenom pogledu opskrbljeno jednakom vlašću i ugledom jer je ovaj grad drugi poslije onoga“ (ovaj kanon nije nikada bio priznat na Zapadu); Trulanski koncil (692. g.), kanon 36: „Obnavljamo one zakonske propise koje je u ovom Bogom zaštićenom gradu zaključilo 150 otaca i u Kalcedonu skupljenih 630 svetih otaca te određujemo da biskupsko sjedište Carigrada uživa iste privilegije kao biskupsko sjedište staroga Rima te da se u crkvenim stvarima uzdiže kao onaj, a pri tome da stoji na drugom mjestu poslije onoga. Na sljedećem mjestu treba brojiti biskupsko sjedište velikog grada Aleksandrije, a poslije ovoga ono sjedište grada Jeruzalema.“

13 Usp.: JERONIM, *Commentarium in Iasaia libri*, 14, 53, u: Leon, *Sermo* 96, 2-3.

odlukama. Crkveno razumijevanje kriterija za prihvaćanje nekog koncila kao ekumenskog razvilo se u tijeku prvog tisućljeća. Tako je npr. sedmi ekumenski koncil (Niceja II., 787. g.) motiviran povijesnim prilikama dao opširan opis kriterija kako ih se tada razumjelo: pristanak (*symphonia*) vrhovnih poglavara Crkvi, sudjelovanje (*syergeia*) rimskog biskupa i suglasnost (*symphronountes*) drugih patrijarhata. Ekumenski koncil mora imati svoj sukladni redosljedni broj u nizu održavanja ekumenskih koncila, a njegov nauk mora biti sukladan nauku prije održanih koncila.¹⁴ Prihvaćanje od strane Crkve kao cjeline uvijek je bio posljednji kriterij za ekumenski karakter nekog koncila.

19. U tijeku stoljeća u nekoliko slučajeva disciplinske naravi, kao npr. pri uklanjanju nekog biskupa, apeliralo se na rimskog biskupa također i s Istoka. Na sinodi u Sardici (343. g.) pokušalo se postaviti pravila za takvo postupanje.¹⁵ Sinoda u Sardici bila je prihvaćena na Trulanskom koncilu (692. g.).¹⁶ Kanoni iz Sardike određivali su da neki biskup, koji je bio osuđen, može apelirati na rimskog biskupa, a taj posljednji mogao je, ako mu se činilo prikladnim, odrediti ponavljanje postupka koji su onda provodili biskupi iz susjedne provincije s obzirom na biskupsko sjedište kojeg se to tiče. Apelacije u disciplinskim stvarima bile su slane i sjedištu u Carigradu,¹⁷ kao i drugim sjedištima. Takve apelacije značajnim sjedištima bile su uvijek tretirane na sinodalni način. Apelacije na rimskog biskupa s Istoka izražavale su zajedništvo (*communio*) Crkve, ali rimski biskup nije imao (vršio) kanonski autoritet nad Crkvama Istoka.

Zaključak

20. Za vrijeme prvog tisućljeća Crkva na Istoku i Zapadu bila je ujedinjena po tome što je čuvala apostolsku vjeru, održavala apostolsku sukcesiju biskupa, razvijala strukture

¹⁴ Usp.: Sedmi ekumenski koncil (Niceja II., 787. g.): J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XIII, 208D-209C.

¹⁵ Usp.: Sinoda u Sardici (343. g.), kanon 3 i 5.

¹⁶ Usp.: Trulanski koncil (692. g.), kanon 2. Na sličan način prihvatila je Focijanska sinoda (861. g.) kanone iz Sardike, utoliko što biskupu Rima pripada pravo *kasacije* (najviši sud za žalbe, N.I.) u slučajevima, a u jednom takvu je u Carigradu već bila donesena jedna presuda.

¹⁷ Usp.: Četvrti ekumenski koncil (Kalcedon, 451. g.), kanon 9 i 17.

sinodalnosti u neodjeljivoj povezanosti s primatom te što je razumijevala autoritet kao službu (*diakonia*) ljubavi. Iako je jedinstvo između Istoka i Zapada u nekim vremenima bilo ometano, biskupi Istoka i Zapada bili su svjesni da pripadaju jednoj Crkvi.

21. Ta zajednička baština teoloških načela, kanonskih propisa i liturgijskih tradicija iz prvog tisućljeća nužna je poveznica i snažan izvor inspiracije i za katolike i pravoslavne kada na početku trećeg tisućljeća pokušavaju zaliječiti rane podjele. Na temelju te zajedničke baštine obje strane moraju razmisliti kako primat, sinodalnost i njihovu međusobnu povezanost razumjeti i vršiti danas i ubuduće.

3. OSVRT IZ OSOBNE PERSPEKTIVE

Onima koji prate susrete i dokumente Međunarodne mješovite komisije za dijalog između Katoličke i Pravoslavne Crkve, jasno je na prvi pogled da je ovaj dokument iz Chietija 2016. god. idejni i sadržajni nastavak dokumenta iz Ravenne iz 2007. god. Već tada je jasno prihvaćana činjenica da se koncilijarnost (sinodalnost) i autoritet međusobno prožimaju i trebaju. Iz povijesno-eklezijalnog vida su uočene i argumentima dokazane tri razine na kojima se sinodalnost i prvenstvo međusobno uvažavaju. Ako je dakle, neupitna opravdanost biskupa - *protosa* na **lokalnoj** (dijecezanskoj) i patrijarha – na **regionalnoj** (metropolitanskoj ili patrijaršijskoj) razini, koji svjedoče i jamče sinodalni način odlučivanja i funkcioniranja mjesne Crkve povezane s višom razinom, onda se snagom zdrave logike otvara pitanje i mogućnost traženja rješenja za *protosa* na općoj razini. Iz iste perspektive se danas čini jednako mogućim uskladiti odnos s općom razinom, slično kako je nekad bio uređen odnos lokalne i regionalne razine.

Dokument iz Chietija očito je mali pomak u istom smjeru dokumenta iz Ravenne, ali je također svjedok da se, devet godina poslije Ravenne, nije uspjelo naći ključ konačnog rješenja. Veliko značenje ovog dokumenta leži pak u tome da ravenski pravac nije zaboravljen i napušten, iako je bio ugrožen. Štoviše, Chieti potvrđuje njegov pravi smjer a do konačnog rješenja će trebati još tragati. I dalje se želi istražujući tražiti rješenje kako koncipirati i ostvariti puno zajedništvo Crkve na temeljima pomirene i prožimane sinodalnosti i primata, na zasada sinodalnosti koja obuhvaća jedinstvo u različitosti, kako u

takvu iskustvenu sinodalnost Istoka uklopiti primat rimskog biskupa. Polazište je uglavnom usuglašeno a to je zajedničko iskustvo prvog tisućljeća. Unutar prvog tisućljeća određeno iskustvo i mogući model nudi povijesna institucija *pentarhije* (pet patrijarhata) u kojoj je Rim zauzimao prvo mjesto, što ni pravoslavni ne osporavaju. Interpretaciju i ulogu prvog mjesta nije lako uskladiti iz katoličke i pravoslavne perspektive, pogotovu u kontekstu zapadnog razvoja univerzalnog primata u jurisdikcijskom smjeru u okviru prva tri stoljeća drugog tisućljeća i u razumijevanju dogme Prvog vatikanskog sabora.

Prije hvatanja ukoštac s ovim zajedničkim pitanjima čini se da će kršćanski Istok morati usuglašavati pitanja primata i jurisdikcije unutar samog pravoslavlja, na što ukazuju problemi i teme iz Krete.¹⁸ Dokument iz Chietija je svakako dobar pravac u pravom smjeru.

Niko Ikić

---

¹⁸ Više u Niko IKIĆ, „Sveti i veliki sabor Pravoslavne Crkve. Pogled iznutra i izvana“, *Vrhbosnensia* 20 (2016.), 747-746.

BANJOLUČKO-POTKOZARSKI KATOLICI U ŽUPNIM MATICAMA 18. STOLJEĆA

Anto IVIĆ, *Katoličko stanovništvo župa Banja Luka i Ivanjska do 1818. godine*. Banja Luka: Europska akademija Banjolučke biskupije - Sarajevo: HKD Napredak, 2016., 475 str.; Anto IVIĆ (prir. i obradio), *Matične knjige župe Banja Luka 1753.-1814.* Banja Luka: Europska akademija Banjolučke biskupije, 2017., 433 str.; Anto IVIĆ (prir. i obradio), *Matične knjige župe Ivanjska 1729.-1779.* Banja Luka: Europska akademija Banjolučke biskupije - Sarajevo: Svjetlo riječi, 2017., 420 str.

Krajem prošle i početkom ove godine pojavile su se tri značajne knjige na preko 1300 stranica, po kojima se dogodio značajan pomak u istraživanju prošlosti katolika šireg banjolučkog područja. Naime, neumorni zaljubljenik u naše starine mr. Anto Ivić priredio je i objavio najstarije župne matice dviju susjednih župa iz druge polovice 18. stoljeća: Banje Luke i Ivanjske. A u to vrijeme te su dvije župe obuhvaćale ogromno područje od desetak km južno od Banje Luke na jugu preko Banje Luke, Ivanjske i cijeloga Lijeveča polja, sve do Bosanske Gradiške i Save na sjeveru, a to je područje na kojem je kasnije nastalo čak 13 novih župa.

Obje spomenute župe dobile su sada svoju posebnu knjigu, a priređivač je kao izvrstan povijesni uvod lani objavio knjigu s naslovom *Katoličko stanovništvo župa Banja Luka i Ivanjska do 1818. godine*, što s ove dvije knjige župnih matice sačinjava sjajnu trilogiju banjolučko-potkozarskih Hrvata katolika (jer u to vrijeme tu nije bilo katolika drugih narodnosti). Tim opsežnim troknjižjem dobili su katolici ovih krajeva monumentalno djelo i neiscrpan rudnik podataka o svojim korijenima koji će biti nezaobilazni u svim daljnjim istraživanjima. Ovdje ih kratko predstavljamo.

Ivićevo autorsko djelo *Katoličko stanovništvo župa Banja Luka i Ivanjska do 1818. godine* podijeljeno je u tri veća dijela: „Povijesni kontekst“, „Matične knjige župa Ivanjska i Banja Luka“ i „Dodaci“. U prvom dijelu autor obrađuje povijest ovih krajeva, osmanska osvajanja, etničke, konfesionalne i demografske promjene, migracije, podrijetlo obitelji i prezimena, vjerske i crkvene prilike, ratove i svakodnevni život, što daje okvir i izvrsno uvodi u razumijevanje i korištenje drugih dviju knjiga. U drugom se dijelu osvrće na najstarije sačuvane matice župa Ivanjska i Banja Luka, na njihovo vođenje i na katolička prezimena koja se tamo susreću. Treći dio naslovljen „Dodaci“ vrlo je raznorodan i bogat: tu su popisi katoličkih i pravo-

slavnih naseljenika uz Savu 1725. godine, zatim katoličkih obitelji i krizmanika navedenih dviju župa 1742. (i 1768.), popis umrlih od kuge, popis svećenika na službi u tim župama i niz drugih zanimljivih i korisnih priloga. Knjigu zaključuje iscrpan popis izvora i literature, a uobičajena kazala na kraju dodatna su vrijednost te knjige.

Matice župa Banja Luka i Ivanjska pisane su najvećim dijelom latinskim jezikom, a manjim hrvatskom ćirilicom ili bosanicom na lijepoj hrvatskoj ikavici. Knjige župnih matica obiju župa rađene su po istom uzorku, uz neke inačice. U maticama banjolučke župe najprije je Predgovor autora ovoga prikaza te Uvod i napomene priređivača naslovljene „Obilježja pisma i jezika“, zatim glavni dio: same matice i na koncu Kazala zemljopisnih pojmova i prezimena koja bitno olakšavaju korištenje knjige. Vrlo je dobro što je prezimena označio rednim (identifikacijskim) brojem upisa u matice, a ne stranicama jer ih na jednoj stranici ima više desetaka pa je lakše snaći se.

Matične knjige župe BANJA LUKA 1753.-1814. na 433 stranice velikog formata obuhvaća po jednu najstariju knjigu Matica krštenih (MK), vjenčanih (MVj) i umrlih (MU) banjolučke župe. Svakom upisu priređivač daje vlastiti broj koji se provlači kroz cijelu knjigu. No, ne obuhvaćaju

sve knjige posve jednako razdoblje: najduže razdoblje obuhvaća MK – 61 godinu, MVj – 30,5 god. a MU – 39 god. MK obuhvaća u Ivićevoj knjizi br. 1-3068 (što znači 3068 krštenih) u razdoblju od 17. 8. 1753. do 28. 8. 1814. (u ovom izdanju str. 21-249); MVj br. 3069-3412 (tj. 343 vjenčanja) u razdoblju od 25. 4. 1762. do 20. 11. 1792. (str. 253-303); MU, br. 3413-4656 (tj. 1243 pokopa) u razdoblju od 6. 12. 1753. do 31. 1. 1793. (str. 307-378).

Matične knjige župe IVANJSKA 1729.-1779., za razliku od banjolučke, ne donose MVj, ali zato sadržavaju po tri knjige MK i MU na ukupno 420 stranica. Ova knjiga nema Predgovora, a sve ostalo je kao kod banjolučke. Značajna razlika je i u tome što ivaštanske MK počinju 24 godine prije nego banjolučke, ali prije i prestaju, te ima u njima i praznina od ukupno 12 godina između pojedinih matica, a obuhvaćaju i kraće razdoblje, od 1729. do 1779. godine (s prazninama samo 38 godina). Što se tiče MU, one počinju kasnije od banjolučkih, tj. 1760., i prestaju prije, 1779., što znači da obuhvaćaju samo razdoblje od 19 godina. Po broju upisanih vidi se da je ivaštanska župa bila jača od banjolučke. Evo pregleda ivaštanskih matica uvrštenih u ovo izdanje:

    MK 1729.-1751., br. 1-1487, od 11. 7. 1729. do 28. 10. 1751. (str. 17-116);

MK 1762.-1765., br. 1488-1801, od 9. 7. 1762. do 25. 1. 1766. (str. 119-136);

MK 1767.-1779., br. 1802.-4135, od 3. 2. 1767. do 18. 7. 1779. (str. 139-262).

To znači da je u tih 38 godina u ivaštanskoj župi kršteno 4135 djece.

MU 1760.-1761., br. 4136-4191, tj. od 24. 10. 1760. do 28. 9. 1761. (str. 265-268);

MU 1761.-1765., br. 4192-4574, tj. od 25. 10. 1761. do 30. 5. 1765. (str. 271-289);

MU 1765.-1779., br. 4575-5974, tj. od 19. 8. 1765. do 3. 4. 1779. (str. 293-359).

To znači da je u tih 19 godina umrlo 1839 vjernika te župe.

A što sve sadržavaju ove knjige, doista nema potrebe ni smisla prepričavati. Samo valja upozoriti na ogromno bogatstvo obiteljskih prezimena, imena, starih – već zaboravljenih – toponima, podataka o krštenjima, vjenčanjima, sprovodima, uzrocima smrti (posebno su uočljive epidemije kuge) i brojnih drugih podataka. Istraživači obiteljskih korijena, a takvih je u novije vrijeme sve više, doći će tu na svoje; saznat će kada se njihovo prezime u pisanim spomenicima najprije spominje, eventualno odakle potječe i sl. No, da to nisu samo suhoparni podaci nego se tu nađe i pravih jezičnih poslastica, neka ilustrira po jedan primjer iz svake od tri banjolučke matice, a koji pokazuju kako se to nekoć

upisivalo bosanicom na prelijepoj hrvatskoj ikavici:

Iz MK 1754. god.: „*Ja fra Luka Lašvanin karsti Klaru kćer Antuna Ćosića iz Pričana i njegove zakonite Ivane iz istoga mista. Kuma bi Lucia Jakića iz Pričana.*“

Kod vjenčanih: „*Ja fra Antun Lepan ... „združi u sveti sakrament od ženidbe Jakova, sina ... s Jelom, ćerju ... Svidoci ...*“ (formula je opsežnija)

Kod umrlih: „*Pojde s ovoga svita na bolji*“ (...) „*narešena svetim sakramentim*“, „*imajući vrime na svoga života godina 40*“, „*pokopana je u zajedničkom groblju Lauš, blizu Banje Luke*“. Jedan župnik naziva MU „*tefter od martvi*“.

Da je u ovaj rad naš priređivač uložio brdo energije, more strpljivosti i ocean ustrajnosti, lako će uvidjeti svatko tko knjige uzme u ruku. Zato zaslužuje sve pohvale. Našu katoličku i znanstvenu javnost, povjesničare i etnografe, a posebno Banjolučku biskupiju i Hrvate banjolučko-potkozarskog kraja, ovim je vrijednim djelom veoma zadužio. Knjige, objavljene u nizu znakovita imena „Korijeni“, bit će posebno dragocjene svima koji danas žive na tom području i zanimaju se za svoje korijene i svoju prošlost, ali i svima koji su u tim župama kršteni i/ili/ živjeli, kao i njihovim potomcima koji danas žive raštrkani diljem svijeta.

Anto Orlovac

UDŽBENIK O BIBLIJI ZA HRVATSKE STUDENTE KNJIŽEVNOSTI

Dean SLAVIĆ, *Biblija kao književnost*. Zagreb: 2016., 715 stranica, tvrdi uvez

Dr. Dean Slavić, rođen 1961., magistrirao književnost u Zagrebu 1997., doktorirao književnost 2000. također u Zagrebu na Filozofskom fakultetu, docent na kroatistici u Zagrebu od 2007., izabran je za izvanrednog profesora god. 2013. Od 1986. do 1996. bio je zaposlen kao nastavnik te djelovao kao savjetnik za nastavu hrvatskog jezika i književnosti i u tom razdoblju počeo se zanimati za biblijske motive u književnosti. U svojoj disertaciji *Sveta knjiga i dva pjesnika* (izdana u obliku knjige pod tim naslovom god. 2011. u Zagrebu) obradio je američkog pjesnika T. S. Eliota (1888.-1965.) i hrvatskog pjesnika Nikolu Šopa (1904.-1982.). Nakon što je god. 2007. počeo raditi kao docent na kroatistici u Zagrebu, studentima nudi kao izborne predmete dva nova kolegija: „Uvod u biblijski intertekst“ i „Biblija kao književnost“. U ovoj knjizi sada nudi kao sveučilišni udžbenik građu koju obrađuje sa studentima. U uvodu pojašnjava svrhu knjige: „Činilo mi se da je za studente bolje imati ono što im treba na jednom mjestu, nego tragati

za nizom naslova, koji su katkad teže dostupni, ili ih u knjižnicama koje nisu specijalizirane za biblijsku problematiku nema dovoljno. Poglavlja su složena kao prikaz Biblije studentima književnosti, a onda i svima koji su radoznali i žele nešto naučiti o Knjizi.“

Podsjećam da se studij Biblije na teološkim fakultetima sastoji od sljedećih disciplina:

- biblijski jezici (hebrejski, aramejski i grčki),
- opći uvod u nastanak i tumačenje Biblije (inspiracija, kanon, tekst, prijevodi, biblijska hermeneutika, biblijska geografija i biblijska arheologija, povijest biblijskog vremena),
- posebni uvod u pojedine knjige Staroga i Novoga zavjeta,
- egzegeza odabranih odlomaka te
- biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta.

Studenti domaće i svjetske književnosti nemaju u svojem programu prostora za sve te discipline, ali Biblija je bila i ostaje inspiracija mnogim pjesnicima, književnicima, slikarima, kiparima, glazbenicima. Imajući to na umu, Slavić u svojem udžbeniku za studente književnosti dijeli građu na 22 poglavlja. U prvih šest i posljednja dva iznosi opću viziju Biblije važnu za proučavatelje književnosti, zatim u poglavljima sedmom do jedanaestog obrađuje Stari zavjet prema skupinama spisa kako je uobičajena

podjela kod kršćana Zapada (Petoknjžje, Povijesne knjige, Psalmi, Mudrosne knjige, Proroci). Dvanaesto poglavlje posvetio je novozavjetnom vremenu, što je zapravo povijest Svete Zemlje i Rimskog Carstva u vrijeme Isusa i nastajanja novozavjetnih knjiga. U poglavljima od trinaestog do dvadesetog obradio je četiri kanonska evanđelja, Djela apostolska koja s tradicijom prve Crkve pripisuje Luki, 14 poslanica koje su u kanon ušle pod imenom apostola Pavla, sedam tzv. katoličkih poslanica te Ivanovu apokalipsu. Svojevrsna „teološka tema“ je pojam puta kao fizičkog hoda i metafore za vjernički moral u Bibliji, čemu je posvećeno dvadeset prvo poglavlje. Na kraju, svjestan da se Židovi, s jedne strane, te pravoslavci, katolici i protestanti, s druge, razlikuju u kanoničnosti sedam knjiga Staroga zavjeta koje su sačuvane samo na grčkom, autor je posljednje poglavlje naslovio: „Kanon i prijevodi“.

U četiri dodatna naslova su tehničke upute: transliteracija hebrejskih i grčkih slova, upute za početno čitanje, popisi biblijskih knjiga i imena, tri kazala (biblijska mjesta, biblijske osobe, spominjani autori), 7 karata u crno-bijeloj tehnici. U „Napomeni o kolegiju povezanom s knjigom“ (str. 714-715) iznio je iskustvo predavanja svojega kolegija studentima kroatistike u Zagrebu.

Slavić se pri izlaganju služi

najviše stručnom literaturom na engleskom, uspoređuje domaće i strane prijevode pojedinih mjesta koja tumači te ne bježi od priznanja da je vjernik, i to katolički vjernik, imajući na umu da znanstvenici i književnici doživljavaju pojedine biblijske knjige iz duhovne perspektive vjerničke zajednice kojoj su se slobodno pridružili. Ta vjernička „svrstanost“ ne umanjuje znanstvenu vrijednost djela, nego mu daje određenu privlačnost i svježinu. Kao što su pojedini sveti pisci svoje knjige pisali na temelju vjere zajednice i namjenjivali ih prvenstveno za čitanje na bogoslužju zajednice (usp.:1 Sol 5,27; Kol 4,16 – jedina prigoda kada se koja Pavlova poslanica mogla pročitati „svoj braći“ je liturgija zajednice!), tako je i naš autor književno predstavio svojim studentima svu Bibliju i pojedine knjige iz vjere zajednice kojoj s ponosom pripada.

Neki srednjoškolski i sveučilišni djelatnici tražili su od svojih đaka i studenata još u vrijeme socijalističkog obrazovnog sustava da čitaju Bibliju kao djelo važno za razumijevanje književnosti i umjetnosti. Znam da su nakon osamostaljenja Hrvatske te dokidanja jednopartijskog državnog sustava neki predavači na kroatistici u Zagrebu počeli sa svojim studentima uspoređivati prijevode Biblije na hrvatski, kao što su Šarićev iz 1941.-1943. i onaj Zagrebačke biblije iz 1968. Reli-

gija u obrazovnom sustavu nije više samo predmet izrugivanja ili ignoriranja! Treba pozdraviti program studija književnosti u pluralnom društvu kakva je Hrvatska, gdje se studentima nudi i kolegij o Bibliji kao riznici inspiracije za pjesnike i beletrističare. U tom je smislu udžbenik Deana Slavića dobro došao i potreban. Da bi studentima u procesu učenja olakšao pamćenje važnih tema, autor je na kraju svakog poglavlja naveo popis pitanja u vezi s obrađenom temom. Također navodi literaturu kojom se služi i druge srodne monografije kao informaciju čitateljima.

Međutim, ova knjiga dobro će doći i onima koji u svojem zvanju trebaju imati završen teološki fakultet, kao što su svećenici, drugi pastoralni djelatnici te osobito vjeroučitelji. Ovdje mogu naći svjež i nov pristup biblijskim knjigama koji je privlačan upravo stoga što knjigu nije pisao profesionalni bibličar, ali jest onaj koji se Biblijom služi u prosvjetnom djelovanju i književnom pisanju. Zato je knjigu s pravom objavila Školska knjiga u Zagrebu kao sveučilišni priručnik, nakon što je autor prije tiskanja na vrijeme zamolio konstruktivne primjedbe i sugestije hrvatskih bibličara Ivana Dugandžića, Adalberta Rebića, Brune Velčić i Mate Zovkića. On je napomene bibličara studiozno proradio i uvažio. Objavljen je intervju s njime u *Glasi koncila*

br. 49/2016. (str. 15) povodom objavljivanja ove knjige. U njemu ističe da ga kao književnika i profesora književnosti posebno zanimaju neki biblijski likovi, zatim različite književne vrste te Knjiga o Jobu i Pavlov hvalospjev ljubavi u 1 Kor 13. Tu, između ostaloga, ističe: „Kad kažemo da je Biblija vrijedna i kao književnost, time joj ništa ne oduzimamo. Samo joj dodajemo još jednu vrijednost. Biblija ima dimenziju izvora vjere, filozofsku i etičku dimenziju, ali ništa joj se ne oduzima od vrijednosti ako se kaže da je usto i lijepo pisan tekst.“

Ovo nije djelo o biblijskim motivima u svjetskoj ili hrvatskoj književnosti, premda bi i teolozima i povjesničarima književnosti bilo zanimljivo proučavati lik Josipa Egipatskog u proznim djelima njemačkog nobelovca Thomasa Manna (1875.-1955.) ili *Juditu, Suzanu i Davidijadu* Marka Marulića (1450.-1524.) i *Pjesni pokorne kralja Davida te Suze sina razmetnog* Ivana Gundulića (1589.-1638.). Napisavši udžbenik o Bibliji kao književnom djelu za studente hrvatskog jezika i književnosti u Republici Hrvatskoj, prof. dr. Dean Slavić svojim je studentima i drugim zainteresiranim čitateljima ponudio preglednu i zanimljivu knjigu o Bibliji koja je kršćanima knjiga Božje objave, a ljubiteljima književne proze i poezije nepresušno vrelo inspiracije. Znanstveni kolegiji i

udžbenik koje autor nudi svojim studentima znakovi su demokracizacije i pluralizma u programu studija pri traganju za novim planom studija i školovanja u Hrvatskoj. Autoru čestitam, knjigu preporučam.

Mato Zovkić

PRETISAK KATANČIĆEVE BIBLIJE IZ GOD. 1831.

Sveto pismo Starog' i Novog' zakona. Preveo Matija Petar Katančić. Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo, 2016., 1360 stranica, tvrđi uvez.

Matija Petar Katančić (1750.-1825.) bio je hrvatski franjevac, profesor filozofije i klasičnih jezika u Osijeku i Zagrebu, kojemu je austrijska vlada na vrhuncu intelektualne zrelosti dokinula službu financiranu iz državnog budžeta. Kao prijevermeni umirovljenik raspoređen je u franjevački samostan u Budimu i tu je od 1809. do 1816. preveo Sveto pismo s latinskog iz *Vulgate*. Umro je ne doživjevši tiskanje svojega prijevoda. Njegov subrat fra Grgur Čevapović nastavio je pripravljanje djela za objavljivanje, ali su ga druga dva franjevca, po odredbi poglavara, uspjela izdati 1831. u šest svezaka, poštujući Katančićev hrvatski i paralelno slaganje Vulgatina latinskog tek-

sta. Iz predgovora Katančića i Čevapovića vidi se da im je bila važna recepcija kod hrvatskih biskupa i svećenika pa su se strogo držali ondašnjih katoličkih smjernica za prijevod i tumačenje Biblije. Nov interes za Katančićevu Bibliju potaknuo je Bonaventura Duda koji je godine 1986. vodio Josipa Majdandžića pri izradi licencijatskog rada o Katančićevu prijevodu na KBF-u u Zagrebu. God. 2006. KBF u Đakovu i Odsjek kroatistike na Filozofskom fakultetu u Osijeku organizirali su simpozij o Katančićevu i drugim prijevodima na slavenske jezike.¹ Ovaj pretisak priredili su kroatisti prof. Ivan Jurčević te đakovački bibličari Marko Tomić i Karlo Višaticki, ali u jednom svesku, bez Vulgatina paralelnog latinskog teksta, kratkih komentara za pojedine stihove i Liturgijskog dodatka s rasporedom biblijskih čitanja u misi tokom liturgijske godine, zato što je taj raspored promijenjen reformom Drugog vatikanskog sabora. Katančić je u naslovu naveo da SP prevodi na „jezik slavno-ilirčki izgovora bosanskog“, a današnji kroatisti ističu da je to hrvatski štokavske

¹ Usp.: predavanja s toga simpozija, Marko Tomić-Karlo Višaticki (ur.), *Riječ Božja u riječi hrvatskoj*. Zbornik radova s *Međunarodnoga znanstvenog simpozija prigodom 175. obljetnice prvoga hrvatskog tiskanog prijevoda Biblije 1831.-2006.*, Đakovo 2011., 295 stranica. Majdandžićevo izlaganje o životu i spisima M. P. Katančića, str. 69-87.

ikavice i žale što nije ranije tiskan kako bi utjecao na razvoj književnog hrvatskog.²

a) Što su priređivači pretiska uspješno promijenili? – Ispuštanjem Vulgatina latinskog teksta te kratkih komentara uz pojedine stihove priređivači su mogli građu svih šest svezaka obuhvatiti u jedan svezak uobičajene veličine današnjih izdanja cijele Biblije. Želeći mogućim čitateljima olakšati čitanje teksta, modernizirali su tri Katančićeva digrama i jedan grafem iz onovremenog hrvatskog: cs = č, ch = ć, sh = š i x = ž. Nisu, međutim, rastavljali riječi koje je K. pisao skupa, a danas ih rastavljamo. Npr. „I dogodise, kadbi išao, od mnoštva pristiskivašese“ (Lk 8,42); „Velimu Petar: zaštote nemogu sada slidit’? dušu moju za tebeću stavit’“ (Iv 13,37); „I klanjašejojse svi...“ (Otk 13,8).

Za razliku od današnjih prevoditelja koji pojedino poglavlje dijele na manje cjeline te im daju podnaslove za lakše praćenje, u Katančićevo vrijeme svi su podnaslovi stavljeni na početku poglavlja drukčijim slovima (*kurziv*). Naši priređivači ovdje su zadržali Katančićev način. Nadalje, svaki novi stih počinjao je novim retkom, a time je sačinjavao i zasebni odlomčić. I to su zadržali

² Usp.: Marija Znika, „Objavljeno novo izdanje Biblije u prijevodu Matije Petra Katančića – Sveto pismo na štokavskoj ikavici“, *Glas koncila* 2/2017., str. 20.

naši priređivači. Zadržali su i nazive za pojedine knjige SP. Tako Petoknjžje sačinjavaju Knjige Poroda, Izhoda, Levitika, Brojah i Pozakonstva. Prva i Druga ljetopisa su Knjiga I. propuštenih i Knjiga II. propuštenih. Psalmi su Knjiga pisamah, dakle pjesama, Mudre izreke su Knjiga priričajah. Kako je redosljed kanonskih knjiga u Katančićevo i naše vrijeme isti, Vulgatin, listajući sadržaj Zagrebačke Biblije iz 1968. (i kasnijih izdanja) čitatelji mogu laganoriješiti o kojim se knjigama radi. Prva Korinćanima je List b. Pavla Apošt. k’ Korintiim I., Apokalipsa je Objavljenje b. Ivana Apošt.

b) *Neka zanimljiva jezična i teološka rješenja* – U drugom izvještaju o stvaranju žene (Post 2,23) hebrejsku podlogu *iššah*, koja je igra riječi u odnosu na *iš* (= muškarac, muž), Vulgata je prevela s *virago* (od *vir*, muškarac, muž). Katančić je to duhovito riješio: „Ovaćese zvati mužavka, budući da od muža uzeta jest.“ Ključna starozavjetna riječ *berith* koja je na grčki Septuaginte prevedena s *diathēkē* upotrebljavana je u biblijskoj starini za ugovor ili savez jaćeg vladara s vazalnim, zatim trgovaca prilikom prodavanja i kupovanja te braćnih drugova prilikom stupanja u braćno zajedništvo. Konkretno znaćenje ovisi o neposrednom kontekstu. Zato je K. prevodi različito: „učinimo mir“ (Post 26,28); „ovo

je kerv uvita koi učinih Gospodin s'vami sverhu sviuh govorenjajah svojih" (Izl 24,8); „pogoditću kući Israela i kući Jude uvit novi" (Jr 31,31); Isusove riječi nad vrčem vina na posljednjoj večeri, „ovoboje kerv moja nove oporuke" (Mt 26,28). U „Ukazalu III“, koje je onovremeni biblijski leksikon (str. 1203-1360 ovoga izdanja), K. navodi pojmove mira i oporuke, ali ne uvita. U pjesmi anđela prigodom Isusova rođenja grčki odgovarajući izraz Vulgatin prevoditelj razumio je kao moralno svojstvo ljudi, i zato je preveo „pax hominibus bonae voluntatis" (Lk 2,14). K. je to preveo: „mir ljudima dobre volje“, a trebalo bi: ljudima sviđanja njegova, ljudima kojima je on naklonjen, jer je to Božje svojstvo objavljeno prigodom Isusova rođenja.

U Apokalipsi nadahnuti pisac upotrebljava devet puta oznaku *pantokratōr* za Boga i proslavljenog Krista, što doslovno znači „svedržitelj, onaj koji svima i nad svime vlada“. Vulgata je to prevela s „Omnipotens“. a K. doslovno preuzeo: „svemogući“ (Otk 1,8; 4,8; 11,17 i dr). Odgovarajući grčki izraz u Otk 19,9 Vulgata je prevela s „Beati qui ad cenam nuptiarum Agni vocati sunt“. K. je to doslovno preveo s „Blaženi, koise na večeru pira Jaganca pozvaše“. Grčki particip prezenta *ho martyrōn* u Otk 22,20 Vulgata je prevela s „qui testimonium perhibet“ a K. s „koi svidočbu čini“.

c) *Katančićev prijevod Jakovljeve poslanice* – Za simpozij u Đakovu god. 2006. načinio sam usporedbu Katančićeva prijevoda Jakovljeve s grčkim izvornikom te sa službenim današnjim prijevodom B. Dude i J. Fućaka koji čitamo u liturgiji.³ Tu sam pokazao kako se K. držao ondašnjeg propisa katoličkog učiteljstva o prevođenju s latinskog iz Vulgate, a Duda-Fučak sadašnje odredbe o prevođenju s grčkog izvornika. Iako je K. znao grčki, nije smatrao potrebnim uspoređivati Vulgatin tekst s izvornikom. Tu sam naveo 15 Katančićevih rješenja za Jak koja imaju trajnu vrijednost u teologiji na hrvatskom i 36 manje sretnih rješenja koja su jezično ružna i plod su ropskog prevođenja latinskog teksta. Danas smo mi katolički bibličari ponosni što nas crkveno učiteljstvo ohrabruje da svete tekstove proučavamo iz hebrejskog i grčkog izvornika, ali se mi u Hrvatskoj i BiH prilikom novih prijevoda želimo držati standardnog hrvatskog. Zato danas ne prevodi više sam pojedini znanstvenik cijelu Bibliju niti se može osloniti na opću hrvatsku pamet glede jezika na koji prevodi jer je za dobar prijevod nužna lektura stručnjaka za hrvatski jezik.

Priređivači ovog pretis-

³ Usp.: Mato Zovkić, „Prijevod Jakovljeve poslanice kod Katančića i Duda-Fučaka“, u: Marko Tomić-Karlo Višaticki (ur.), *Nav. dj.*, 155-207.

ka Katančićeve Biblije kažu u predgovoru da žele pridonijeti hrvatskoj biblijskoj kulturi i proučavanju Riječi Božje. Oni i izdavač zaslužuju podršku za sjajno obavljen posao. Nadamo se da će kroatistima i bibličarima ovo izdanje pomagati u proučavanju povijesti hrvatskog jezika i napredovanja Crkve u razumijevanju Riječi Božje. Osobno smatram da je ovo izdanje Biblije u jednom svesku rudnik građe studentima teologije i kroatistike pri pisanju seminarских i diplomskih radova. Bilo bi vrijedno istražiti što su Katančić i njegovi suvremenici mislili pod „jezikom slavno-iliričkim izgovora bosanskog“ te jesu li Katančić i Čevapović bili u općeeuropskom i katoličkom kontekstu kada su priredili prijevod Svetoga pisma doslovno vjeran Vulgatinu tekstu, bez dovoljnog uvažavanja književnog hrvatskog svojega vremena. Današnji prevoditelji trude se, naime, biti sadržajno vjerni izvorniku, ali i čitateljima s njihovim duhovnim potrebama i jezičnim ukusom. Zato postoje različiti tipovi prijevoda, ovisno o računanju na čitatelje i prihvaćanju u različitim slojevima kršćana, jer su Bibliju pisali nadahnuti vjernici za vjerničku zajednicu a preko zajednice i za pojedince.

Mato Zovkić

A BOSNIAN CATHOLIC'S REVIEW OF A UK NOVEL ON THE SIEGE OF SARAJEVO

Kevin SULLIVAN, *The Longest Winter*, Twenty7 Books, London 2016, 326 pp.

Kevin Sullivan was born in 1957 in Glasgow, Scotland. He harmonizes dynamically his Scottish ethnicity, UK citizenship and living in Sarajevo with his wife Marija and their daughter Katarina. He studied History and English at Glasgow University. He came to Bosnia for the first time in September 1991 on his way to Croatia where he intended to cover the fighting in the Dubrovnik area and returned in October 1992 as a correspondent for United Press International. At the beginning of 1993, he visited Gornji Vakuf in Central Bosnia, travelling in an armored Land Rover, and drove over a land mine. He broke his left foot badly and his right leg and was transferred to the UK for medical treatment. For three years he lived with his family in Singapore and worked there, then in Spain. In 2001 he returned to Sarajevo, where he worked for OHR until 2007. He continues to live in Sarajevo with his family and, besides writing, works for the International Commission on Missing Persons.

On page 2 of this novel,

readers are offered a geographical map of war-torn Sarajevo in 1992-1993 with a Government controlled section and a "Rebel" controlled section. In the map are clearly marked localities that are mentioned most often in the novel, from the Chamber Theatre and the Presidency to the village of Otes from which the young British volunteer doctor has to evacuate a seriously ill boy to London. In a two-page "Historical Note", the 1992-1996 war for ethnic territories in Bosnia and Herzegovina is depicted as a tragic consequence of the disintegration of Yugoslavia in 1991. Sullivan describes as "Rebels" the militia of ethnic Serbs who were assisted by professional officers of the Yugoslav Army in the ethnic cleansing of thousands of Bosniaks-Muslims and Croats from their centuries-old native places. He points out: "This novel is set in Sarajevo during the first winter of the siege and is based on true events".

In the plot of the novel Sullivan presents masterfully the young British volunteer doctor, Terry Barnes, in her mission to evacuate the sick boy, Miro Pejanović, from the suburban village of Otes to London for life-saving medical treatment. Due to the siege circumstances, there is no one to meet her at Sarajevo airport, but American journalist, Brad, and his colleague, Anna,

take her to the Holiday Inn in the center of the city and initiate her in the dangers of life in the city on the way. Once in the hotel, Terry meets arrogant journalist Michael Baring, and also Anna's friend, Sanela, who takes her to the hospital where she meets Dr Dario Jurić, coordinator of Miro's evacuation. The next morning, Sanela's boyfriend Zlatko takes Terry to Otes, where a fatal battle between the Rebels and Government forces is taking place. At UN military headquarters in the PTT building, they get papers to enter the airport and board a plane with Miro and his mum. On the way to Otes "there were abandoned cars and trucks everywhere, some of them overturned, the factories fire-blackened and the walls with shell holes" (p. 95-96). On their way, they hear bullets some of which are targeting their car. Thanks to Zlatko's extraordinary sense of orientation and courage they reach the building where Mrs. Edisa Pejanović and her son Miro are eagerly waiting for them, Terry examines Miro and promises to pick them up the next morning.

On the same evening, Zlatko, Terry and Dr Jurić attend the children's song contest, which is taking place in spite of war circumstances, as a form of morale-boosting for the performers and the spectators. That night, Govern-

ment military authorities decide to evacuate the remaining 1,500 civilians from Otes and abandon the settlement to Rebel forces, who were armed with tanks. In the evening, during a party in honor of Terry, the building shakes from an explosion and Dr. Jurić orders all the guests to move to the hall of the building for safety. "They slept in the frail light of a winter moon. Terry closed her eyes. Before she dozed she felt a curious peace, as safe as anyone could feel on such a night, sleeping with heroes" (p. 265). Next morning two soldiers, provided by military commander Alija, escort Terry and Zlatko to take Miro and his mum. In a critical moment, Terry asks Mrs. Pejanović to take Miro out of the cot. "Terry was at that moment quite sure about what she must do. She hadn't come to this place to bring medicine. She hadn't come to ease Miro's entry into Britain. She had come to carry him across this street. His mother couldn't do it. She would have crawled through fire for him, but now Mrs Pejanović wasn't capable" (295). Although the French military checkpoint recognizes the validity of their written permission to board a UN Hercules military airplane, they request additional written permission to enter the airport building. Only after threatening pressure from a British flight officer and his escort

are the three last-minute Sarajevo passengers able to board.

Several other parallel stories are developed in the novel. The first one concerns the assassination of Hakija Turajlić, deputy prime minister of BH, on 8 January 1993, travelling in a French APC on his way from the airport where he had met a Turkish delegation. The author does not mention the name of the murdered minister nor the date, but only his cruel death and the unsuccessful attempt by two foreign journalists to find out who ordered the APC door to be opened, after which a Rebel soldier shot the victim. These two journalists ask representatives of the UN in the west section of the city and Rebel spokespersons at Pale, the small town about 16 km north-east of Sarajevo, then temporary capital of the rebel Serbs. The impression the reader gets is that UN officers cannot be criminally prosecuted in a country where they serve as peacekeepers and may have perpetrated criminal acts.

Another parallel story is the tragic destiny of Milena Ristić from Foča, a town in Eastern Bosnia with a majority Serb population. Her father left the family before she was born and her mother ran away when Milena was 12 years old because of a debt she was not able to repay. Milena grew up with adoptive parents

and married local boy Miroslav who succumbed in 1991 to his younger brother's plans for the violent eviction of non-Serbs from Foča. Milena moved to Sarajevo where she worked in a bar and made new friends. On the night when Terry sleeps in the hall of the building with other citizens of war torn Sarajevo for the sake of safety, Milena walks through the same artillery barrage. She dreams of going to meet her father whom she never met alive. Her name appears on a casualty list the following day.

The author does not mention the ethnic or religious identity of his heroines and heroes, probably to avoid confusing or boring British readers. We readers in Bosnia and Herzegovina, together with other readers in neighboring countries that emerged from former Yugoslavia, recognize their ethnic identity by their names. In the novel, Dario Jurić is a Croat of Catholic descent, the little boy Miro Pejanović is a Serb, but his mother Edisa is a Muslim who gave birth to her son in a mixed marriage with a Serb, and accepted the husband's traditional right to give ethnic identity to the children in such a marriage. The military commander in Otes, Alija, has a typical Muslim name, coinciding with Alija Izetbegović, the first democratically elected president of BH after the silent implo-

sion of the communist regime. I conclude from this that Kevin Sullivan looks at the suffering population of Sarajevo with their scarcities and calamities as human beings who share common needs, fears and joys. By making ethnic Serbs, Bosniaks-Muslims and Croats work, sing and fear together he would like to remind them and his British readers that more elements unite them than ethnic and religious peculiarities. I acknowledge and appreciate this, although I helped to shape the Pastoral Letter of Archbishop Vinko Puljić in February 1992 to be proclaimed to Catholic churchgoers on the eve of the independence referendum. The bishops of BH advised their fellow Catholics to take part in the referendum and to give their vote for the independence of BH because we had had a bad experience with Yugoslavia from 1918 to 1992. We did not expect that the consequence of the legally organized referendum would motivate our Serb fellow citizens to carry out the violent expulsion of non-Serbs from their ethnic territory and keep Sarajevo under siege for nearly four years.

On 23 January 2014 Sullivan gave an interview to Emel Gušić Handžić on the publication of his novel *Out of the West* (November 2013), which is set in Greece during World War Two. In that interview he said: "Two of the

principal Greek characters in *Out of the West* are reluctant members of the resistance; they didn't join it by choice, they had no option. Two of the other characters are a British officer who goes to Greece and a woman who works for the War Office. The book tries to examine how the people in the UK and the people in Greece are both confronting moral issues. It tries to explore the fact that even if you're not in physical danger, in everyone's life people have to make moral decisions". This kind of approach makes his novel writing a kind of philosophical ethics in an entertaining way. He reflects and depicts his characters along the same lines in *The Longest Winter* which makes this novel worth reading.

I enjoyed the English of the author, with short sentences, lively dialogue and often humorous metaphors. For example, Mrs. Nurudinović, the Muslim neighbor of Milena in Sarajevo, knows that Milena "earned her living in a bar that [...] was an unsavoury place. She spoke with a country accent and kept to herself at the beginning" (122); another woman in the novel "had rouge on her cheeks to cover the paleness of winter and a poor diet, she had bags under her eyes and she wore too much mascara" (199); during the children's song contest Dr. Jurić explains to Terry: "We have

to do what we are accustomed to doing, and we are accustomed to holding our contest at this time of year. By being ordinary we resist! By singing we resist!" (222).

In the abovementioned interview, Kevin Sullivan is described as "a Bosnian son-in-law" because he married a girl from Sarajevo and continues to live and work with his family in Sarajevo. They like going for walks in and around Sarajevo. He is a member of the Caledonian Society comprising Scots who live in BH and who organize events from time to time. Among other things, they celebrate the anniversary of Robert Burns (1759-1796), Scotland's national poet. To the question, how does he find living in Bosnia, he regrets that some positive things he had expected at the level of the whole country have not yet happened, but he has not given up his and our hope: "You can turn all the negatives into positives if you have the right approach and I don't think that's unrealistic. Bosnia and Herzegovina can be a success; it's like a football team that has lost a succession of games and it starts to think that it has to lose but I don't think that's the case". By living with us and doing what he does he helps us all to support each other and contribute to the common good in our pluralistic society. This is why I believe that this novel should be read by his

British audience and also translated into Bosnian, to help us look for concrete ways of change for the better.

Mato Zovkić

(Translation: Mato Zovkić and Kevin Sullivan)

VRHBOSNENSIA – GODINA XXI – BROJ 1 – SARAJEVO 2017.

Izdavač ■ Publisher

Katolički bogoslovni fakultet - Univerzitet u Sarajevu ■
Catholic Theological Faculty in Sarajevo - University of Sarajevo
J. Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
Tel./fax.: +387-33-533-516
e-mail: vrhbosnensia@kbf.unsa.ba
<http://www.kbf.unsa.ba>

Glavni i odgovorni urednik ■ Editor-in-Chief

Pavle Mijović

Uredništvo ■ Editorial Board

Niko Ikić, Pavo Jurišić, Zdenko Spajić, Tomo Vukšić

Znanstveno vijeće ■ Scientific Council

Carmelo Dotolo (Rim), Serafin Hrkać (Mostar), Ante Mateljan (Split), Anto Mišić (Zagreb), Anto Popović (Sarajevo), Rudolf Prokschi (Beč), Ivica Raguž (Đakovo), Slavko Slišković (Zagreb), Milan Špehar (Rijeka), Anton Štrukelj (Ljubljana), Tomislav Vuk (Jeruzalem), Ronald Witherup (SAD), Mato Zovkić (Sarajevo)

Lektura ■ Language Editor

Marija Znika

Korektura ■ Proofreaders

Pavle Mijović

Vrhbosnensia izlazi dva puta godišnje ■ *Vrhbosnensia is published twice a year*

Naklada ■ Print Run – 500

Grafičko oblikovanje i prijelom ■ Graphic design and layout

Denis Dobrovoljski

Tisak ■ Printing

CPU Printing company, Sarajevo

Cijena ■ Price

BiH: pojedinačni broj 10 KM; godišnja pretplata (2 broja) 20 KM
Europa ■ *Europe*: 10 € (1 fasc.); 20 € (2 fasc. pro anno)

Uplata ■ Payment

Tuzemstvo na transakcijski račun ■ *in BiH to transactional account*: Katolički bogoslovni fakultet – časopis Vrhbosnensia; Intesa SanPaolo Banka d.d. BiH
154-921-2002-1485-74

Inozemstvo ■ *from abroad*: Katolički bogoslovni fakultet – časopis Vrhbosnensia;
Intesa SanPaolo Banka d.d. BiH
IBAN: BA391549212002148574
SWIFT: UPBKBA22

Časopis je referiran u EBSCO bazi podataka te u Religious & Theological Abstracts ■
This publication is referenced in the EBSCO data-base (Ipswich, Massachusetts, US)
and *Religious & Theological Abstracts (Myerstown, US)*

UPUTE AUTORIMA I SURADNICIMA

1. Časopis *Vrhbosnensia* je znanstveni časopis Katoličkog bogoslovnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Časopis izlazi od 1997. godine, i to dva puta godišnje. Objavljuje znanstvene radove, poglede, osvrte, prikaze, dokumente, prijevode, bibliografije, recenzije knjiga i druga razmišljanja povezana s teologijom i međureligijskim pitanjima.

2. Uredništvo prima neobjavljene radove koje suradnici dostave Uredništvu. Primaju se radovi opsega od 15 do 50 kartica autorskog teksta, koji trebaju sadržavati sažetak i ključne riječi (najmanje 5) na hrvatskom jeziku te prijevod na engleski jezik. Ako autor ne može napisati sažetak i ključne riječi na stranom jeziku, neka ih dostavi Uredništvu na hrvatskom jeziku, ono će ih onda prevesti na strani jezik. Radovi se dostavljaju uredništvu na e-mail adresu vrhbosnensia@kbf.unsa.ba. Uredništvo si pridržava pravo tekst prilagoditi zahtjevima časopisa i standardima hrvatskoga književnog jezika. Rukopisi se ne vraćaju.

3. Molimo autore da predlože kategorizaciju svojih znanstvenih radova u jednoj od sljedećih kategorija: izvorni znanstveni rad, prethodno priopćenje, pregledni rad, stručni rad, ali konačnu odluku donosi Uredništvo na prijedlog dvojice recenzenata rada.

4. Za bilješke, označene neprekinutim nizom brojeva od 1, potrebno je držati se sljedećih uputa:

a. za knjige: ime malim slovima, a prezime autora VELIKIM slovima; naziv djela u kurzivu; zatim slijedi u zagradi mjesto izdavanja, izdavač, te godina izdavanja; nakon zagrada slijedi zarez i broj stranice (bez pisanja str.).

b. za časopise: ime malim slovima, a prezime autora VELIKIM slovima; naziv članka se stavlja u navodnike; zatim slijedi u kurzivu ime časopisa s njegovim godištem; nakon toga dolazi u zagradi godina izdavanja te broj stranica časopisa.

5. Uz tekst rada autor treba dostaviti Uredništvu i sljedeće podatke: ime i prezime, akademski naslov te adresu stanovanja ili puni naziv i adresu ustanove u kojoj je zaposlen, kao i osobnu e-mail adresu.

Detaljne metodološke upute za pisanje radova nalaze se na:

http://www.kbf.unsa.ba/upload/file/UPUTE_AUTORIMA.pdf